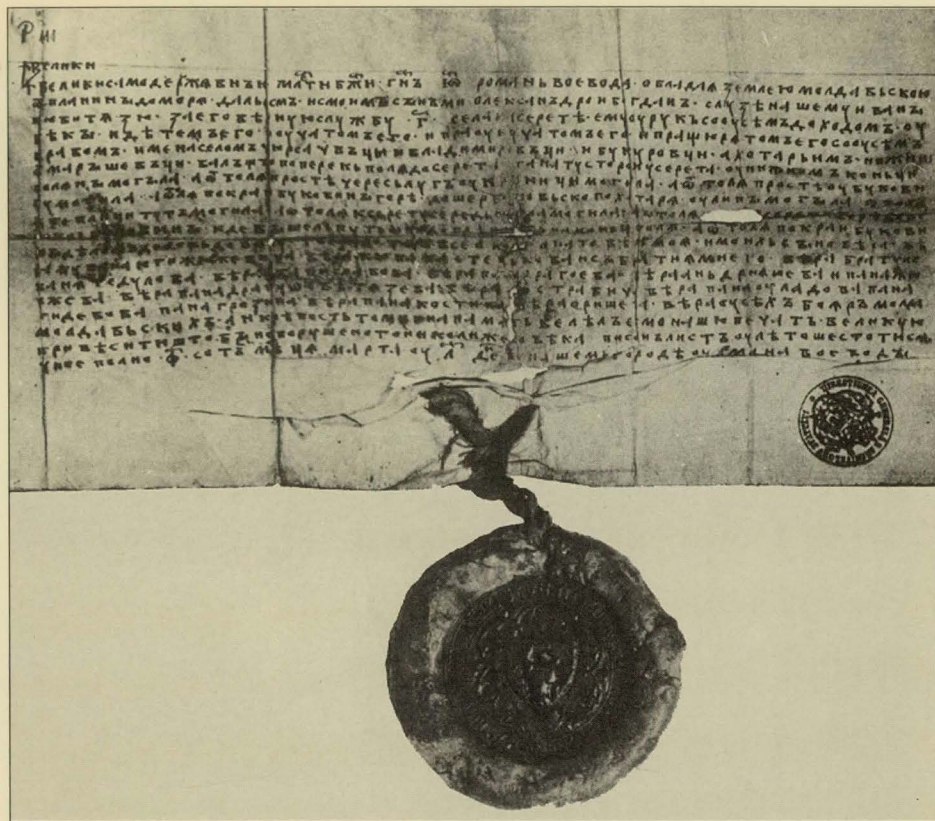

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI

REVISTA ARHIVELOR

1/1997

Colegiul de redacție:

**CONSTANTIN BURAC
MARCEL-DUMITRU CIUCĂ
COSTIN FENEȘAN
VASILE IONAȘ
CORNELIU MIHAIL LUNGU**

**MARIN RADU MOCANU
GHEORGHE MUDURA
FLOREA OPREA
TUDOR RĂȚOI
IOAN SCURTU**

VALERIU STAN

Redactor responsabil:

MARCEL-DUMITRU CIUCĂ

Redactor:

MARIA IGNAT

Tehnoredactor:

ALEXANDRA PETRE

Coperta I:

1392 martie 20. Uricul de la Roman Mușat, „voievod stăpânitor al Țării Moldovei din munte până la mare“, prin care acesta dăruiește lui Ivănuș Viteazul, „pentru credincioasă slujbă“, trei sate pe Siret.

Coperta a IV-a:

1521 iunie 29–30. Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung către Hanăș Begner, judele Brașovului, despre trecerea trupelor lui Mahamet-beg pe Dunăre în sus.

ISSN 1453-1755

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI

REVISTA ARHIVELOR

ANUL LXXIV VOL. LIX

Nr. 1/1997

EDITORIAL

MARCEL-DUMITRU CIUCĂ – Și totuși: „Revista Arhivelor“	11
---	----

STUDII ȘI COMUNICĂRI DE ARHIVISTICĂ

MIHAI CERGHEDEAN – Un sistem de arhivare propriu la Tribunalul minier Zlatna (1747–1854)	13
--	----

PROBLEME DE ISTORIE

IONEL-CLAUDIU DUMITRESCU – Regimul prizonierilor în Imperiul Otoman (secolele XIV–XVIII)	19
VIRGILIU Z. TEODORESCU – Simboluri ale cinstirii memoriei lui Mihai Viteazul	69
MIHAI MACUC – Unele date despre Țările Române și Peninsula Balcanică într-un manuscris al lui Ibrahim Hamdi	85
ANCU DAMIAN – Ioan Hristescu, căpitanul navei „Marița“	90
DUMITRU GAROAFĂ – Un câmpulungean în slujba idealului național: Grigore Procopiu (1859–1930)	93
Dr. ION RUSU – Tradiții constituționale românești în organizarea statală ...	99
ION MUNTEANU – Începutul lucrărilor de modernizare a portului maritim Constanța (1895–1900)	107
ILEANA BULZ – Evoluția relațiilor româno-engleze, la începutul secolului XX, reflectată în corespondența diplomatică engleză	113
GHEORGHE RADU – Mărturii documentare privind activitatea spitalelor militare din județul Neamț în timpul primului război mondial	116
MARIA PETRE – Informații privind învățământul românilor din Albania în perioada 1918–1945	122
RODICA-EUGENIA ANGHEL – Interferențe culturale între universitățile din Iași și Cluj, oglindite în materiale de arhivă (cu referire la anul 1919)	127
IOAN MUREȘAN – Revista „Arhiva someșană“ – locul și rolul ei în viața științifică și culturală a țării	131
OTTMAR TRAȘCĂ – Aderarea României la Pactul Tripartit	136
AURELIAN TEODORESCU – Recurs pentru adevăr. Cu privire la numărul victimelor din rândul populației evreiești din România în anii 1940–1944	156
LIDIA BRÂNCEANU – Activitatea desfășurată de Al. D. Danielopolu în cadrul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului (1944–1945) ..	168

DOCUMENTE

TRAIAN RUS – George Coșbuc referendar. Mărturii documentare.....	179
PÂRVAN DOBRIN – Documente inedite din arhivele dâmbovițene referitoare la activitatea lui Nicolae Iorga	185
BOGDAN-FLORIN POPOVICI – Un diplomat român despre atentatul de la 20 iulie 1944	191

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

CRÎȘANTA PODĂREANU – Fondul personal General Ernest Broșteanu	198
---	-----

ȘTIINȚE AUXILIARE ALE ISTORIEI

PAVEL MIRCEA FLOREA – Noi date privitoare la viața și activitatea caligrafului și miniaturistului Radu Sârbul	200
MARIA DOGARU – Expoziția internațională de heraldică Ottawa – Canada, iunie–septembrie 1996. Heraldica oficială canadiană	206
AUGUSTIN MUREȘAN – Un sigiliu puțin cunoscut: inelul sigilar al conducătorului pașoptist Ioan Buteanu	215

EVOCĂRI

ENIKŐ BAN – In memoriam Constantini Moisil	218
CONSTANTIN BURAC – Profesorul Constantin Moisil. 120 de ani de la naștere.	220

GLOSAR

DRAGOȘ ȘESAN – Termeni mai puțin cunoscuți utilizați în documente medievale (III)	228
---	-----

NOI ACHIZIȚII

ANCA-ANDA MIHALCEA – Îmbogățirea bazei documentare la Arhivele Naționale ale României	230
---	-----

CRONICĂ	243
---------------	-----

RECENZII ȘI PREZENTĂRI	248
------------------------------	-----

SOMMAIRE

EDITORIAL

MARCEL-DUMITRU CIUCĂ – Et pourtant la «Revue des Archives»	11
--	----

ETUDES ET EXPOSES D'ARCHIVISTIQUE

MIHAI CERGHEDEAN – Un système de classement propre au Tribunal minier Zlatna (1747–1854)	13
--	----

QUESTIONS D'HISTOIRE

IONEL-CLAUDIU DUMITRESCU – Le régime des prisonniers de l'Empire ottoman (XIV ^e –XVIII ^e siècles)	19
VIRGILIU Z. TEODORESCU – Symboles pour honorer la mémoire de Michelle Brave	69
MIHAI MACUC – Quelques données sur les pays roumains et la péninsule balkanique, présentes dans un manuscrit d'Ibrahim Hamdi	85
ANCU DAMIAN – Ioan Hristescu, le capitaine du navire «Maritza»	90
DUMITRU GAROAFĂ – Grigore Procopiu (1859–1930) de Câmpulung – au service de l'idéal national	93
Dr. ION RUSU – Traditions constitutionnelles roumaines dans l'organisation de l'Etat	99
ION MUNTEANU – Le début des travaux de modernisation du port maritime Constantza (1895–1900)	107
ILEANA BULZ – L'évolution des relations roumano-anglaises, au début du XX ^e siècle, reflétée dans la correspondance diplomatique anglaise	113
GHEORGHE RADU – Témoignages documentaires concernant l'activité des hôpitaux militaires du district de Neamț pendant la première guerre mondiale	116
MARIA PETRE – Informations concernant l'enseignement des Roumains d'Albanie pendant la période 1918–1945	122
RODICA-EUGENIA ANGHEL – Interférences culturelles entre les Universités de Iași et de Cluj, présentes dans les archives (référence à l'année 1919)	127
IOAN MUREȘAN – La revue «Arhiva someșană» – son rôle et sa place dans la vie scientifique et culturelle du pays	131
OTTMAR TRĂȘCĂ – L'adhésion de la Roumanie au Pacte tripartite	136
AURELIAN TEODORESCU – Recours à la vérité. Le nombre des victimes de la population juive de Roumanie pendant les années 1940–1944	156
LIDIA BRÂNCEANU – L'activité déployée par Al. D. Danielopolu dans la Commission roumaine pour l'Application de l'Armistice (1944–1945)	168

DOCUMENTS

TRAIAN RUS – Témoignages de l'activité de George Coșbuc visant les bibliothèques populaires.....	179
PÂRVAN DOBRIN – Documents inédits des archives du district de Dâmbovitza, concernant l'activité de Nicolae Iorga	185
BOGDAN-FLORIN POPOVICI – Un diplomate roumain sur l'attentat de 20 juillet 1944	191

PRÉSENTATION DES FONDS ET DES COLLECTIONS

CRISANTA PODĂREANU – Le fonds privé Général Ernest Broșteanu ...	198
--	-----

SCIENCES CONNEXES DE L'HISTOIRE

PAVEL MIRCEA FLOREA – Nouvelles données concernant la vie et l'activité du calligraphe et de l'enlumineur Radu Sârbul	200
MARIA DOGARU – L'exposition internationale d'héraldique Ottawa – Canada, juin–septembre 1996. L'héraldique officielle canadienne.....	206
AUGUSTIN MUREȘAN – Un sceau peu connu: l'anneau sigillaire d'Ioan Buteanu, l'un des dirigeants de la Révolution de 1848	215

RAPPEL

ENİKÖ BAN – In memoriam Constantini Moisil	218
CONSTANTIN BURAC – Le professeur Constantin Moisil. 120 années depuis sa naissance	220

GLOSSAIRE

DRAGOȘ ȘESAN – Termes peu connus employés dans les documents médiévaux (III)	228
--	-----

NOUVELLES ACQUISITIONS

ANCA-ANDA MIHALCEA – L'enrichissement de la base documentaire des Archives Nationales de la Roumanie	230
--	-----

CHRONIQUE	243
------------------------	-----

ANALYSES ET PRÉSENTATIONS	248
--	-----

CONTENTS

-

EDITORIAL

MARCEL-DUMITRU CIUCĂ – And yet “The Archives Review”	11
--	----

STUDIES AND PAPERS ON ARCHIVAL PROBLEMS

MIHAI CERGHEDEAN – The Archival System of the Mining Law Court in Zlatna (1747–1854)	13
--	----

HISTORY PROBLEMS

IONEL-CLAUDIU DUMITRESCU – The conditions of imprisonment in the Ottoman Empire (XIV th –XVIII th centuries)	19
VIRGILIU Z. TEODORESCU – Symbols of Michael the Brave’s veneration.	69
MIHAI MACUC – Information on the Romanian Principalities and the Balkans in a manuscript of Ibrahim Hamdi	85
ANCU DAMIAN – Ioan Hristescu, captain of the “Marița” ship	90
DUMITRU GAROAFĂ – Grigore Procopiu (1859–1930) from Câmpulung in the service of national ideals	93
Dr. ION RUSU – Romanian constitutional traditions regarding statel organization	99
ION MUNTEANU – Beginnings of the modernization works of the harbour in Constanța (1895–1900)	107
ILEANA BULZ – The evolution of Romanian-English relations at the beginning of the XX th century as reflected in the English diplomatic correspondence	113
GHEORGHE RADU – Documentary evidence concerning the activity of the military hospitals in the Neamț district during the First World War.	116
MARIA PETRE – Information regarding the education of the Romanians in Albania between 1918–1945	122
RODICA-EUGENIA ANGHEL – Cultural relations between the universities of Iași and Cluj, as reflected in archive documents	127
IOAN MUREȘAN – The importance of the review “Arhiva someșană” in the scientific and cultural life of the country	131
OTTMAR TRĂȘCĂ – Romania’s adhesion to the Tripartite Pact	136
AURELIAN TEODORESCU – Appeal to the truth. Regarding the number of the Romanian Jews killed in 1940–1944	156
LIDIA BRÂNCEANU – The activity carried on by Al. D. Danielopolu within the Romanian Commission to Apply Armistice(1944–1945)	168

DOCUMENTS

TRAIAN RUS – Documentary evidence on the activity of George Coșbuc as a defender of national ideals.....	179
PÂRVAN DOBRIN – Unknown documents in the Archives of the Dâmbovița district regarding the activity of Nicolae Iorga	185
BOGDAN-FLORIN POPOVICI – A Romanian Diplomat on the attempt of July 20 th 1944	191

PRESENTATION OF FONDS AND COLLECTIONS

CRISANTA PODĂREANU – Personal fonds of general Ernest Broșteanu	198
--	-----

SPECIAL SCIENCES

PAVEL MIRCEA FLOREA – New information relating to the life and work of the fine penman and miniature painter Radu Sârbul	200
MARIA DOGARU – International exhibition on heraldry, Ottawa – Canada, June–September 1996. Canadian official heraldry	206
AUGUSTIN MUREȘAN – A less known seal: the seal belonging to Ioan Buteanu, one of the leaders of the revolution of 1848	215

EVOCATIONS

ENIKÖ BAN – In memoriam Constantini Moisil	218
CONSTANTIN BURAC – Professor Constantin Moisil. 120 years since his birth	220

GLOSSARY

DRAGOȘ ȘESAN – Less known terms used in Medieval documents (III) ...	228
---	-----

NEW ACQUISITIONS

ANCA-ANDA MIHALCEA – New acquisitions at the National Archives of Romania	230
--	-----

CHRONICLE	243
------------------------	-----

REVIEWS	248
----------------------	-----

INHALT

LEITARTIKEL

MARCEL-DUMITRU CIUCĂ – Und trotzdem, wieder „Revista Arhivelor“.	11
--	----

ARCHIVWISSENSCHAFTLICHE STUDIEN UND MITTEILUNGEN

MIHAI CERGHEDEAN – Das eigene Archivierungssystem des Zalahnaer Berggerichtes(1747–1854)	13
--	----

FRAGEN DER GESCHICHTE

IONEL-CLAUDIU DUMITRESCU – Das Regime der Gefangenen im Osmanischen Reich (14.–18. Jahrhundert)	19
VIRGILIU Z. TEODORESCU – Symbole der Würdigung Michael des Tapferen.	69
MIHAI MACUC – Daten über die rumänischen Länder und die Balkanhalbinsel in einer Handschrift des Ibrahim Hamdi	85
ANCU DAMIAN – Ioan Hristescu, Schiffskapitän der „Maritza“	90
DUMITRU GAROAFĂ – Grigore Procopiu (1859–1930): ein Rumäne aus Câmpulung im Dienste des nationalen Ideals	93
Dr. ION RUSU – Die rumänischen Verfassungstraditionen im staatlichen aufbau.	99
ION MUNTEANU – Der Beginn der Modernisierungsarbeiten beim Schwarzmeerhafen Konstanz (1895–1900)	107
ILEANA BULZ – Die Entwicklung der rumänisch-englischen Beziehungen zu Beginn des 20. Jahrhunderts im Lichte der englischen diplomatischen Korrespondenz	113
GHEORGHE RADU – Dokumentarische Belege über das Wirken der Feldlazarette im Kreise Neamț während des ersten Weltkrieges	116
MARIA PETRE – Daten über den Unterricht bei den Albanienrumänen in der Zeit von 1918 bis 1945	122
RODICA-EUGENIA ANGHEL – Kulturelle Interferenzen zwischen den Universitäten in Jassy und Klausenburg im Lichte der Archivdokumente (mit besonderer Berücksichtigung des Jahres 1919)	127
IOAN MUREȘAN – Die Zeitschrift „Arhiva someșană“ – ihr Platz und ihre Rolle im wissenschaftlichen und kulturellen Leben des Landes	131
OTTMAR TRĂȘCĂ – Der Beitritt Rumäniens zum Dreibund	136
AURELIAN TEODORESCU – Um der Wahrheit willen. Über die Anzahl der Opfer aus den Reihen der jüdischen Bevölkerung Rumäniens in den Jahren 1940–1944	156
LIDIA BRÂNCEANU – Das Wirken von Al. D. Danielopolu bei der Rumänischen Kommission für die Anwendung des Waffenstillstandes (1944–1945)	168

DOKUMENTE

TRAIAN RUS – George Coşbuc als Sachbearbeiter. Dokumente	179
PÂRVAN DOBRIN – Unbekannte Dokumente aus den Archiven des Kreises Dâmbovița über das Wirken von Nicolae Iorga	185
BOGDAN-FLORIN POPOVICI – Ein rumänischer Diplomat über das Attentat vom 20. Juli 1944	191

BESTANDS- UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

CRISANTA PODĂREANU – Der persönliche Bestand des Generalen Ernest Broşteanu	198
---	-----

HILFSWISSENSCHAFTEN DER GESCHICHTE

PAVEL MIRCEA FLOREA – Neue Daten über das Leben und Wirken des Kaligraphen und Miniaturisten Radu Sârbul	200
MARIA DOGARU – Die internationale Heraldikausstellung von Ottawa (Kanada), Juni–September 1996. Die öffentliche kanadische Heraldik	206
AUGUSTIN MUREŞAN – Ein wenig bekanntes Siegel: der Siegelring des 1848er Rumänenführers Ioan Buteanu	215

IN MEMORIAM

ENIKŐ BAN – In memoriam Constantini Moisil	218
CONSTANTIN BURAC – 120 Jahre seit der Geburt von Professor Constantin Moisil	220

GLOSSAR

DRAGOŞ ŞESAN – Weniger bekannte Termini in den mittelalterlichen Urkunden (III)	228
---	-----

NEUERWERBUNGEN

ANCA-ANDA MIHALCEA – Neuerwerbungen bei den Nationalarchiven Rumäniens	230
--	-----

CHRONIK	243
---------------	-----

REZENSIONEN UND BÜCHERSCHAU	248
-----------------------------------	-----

Și totuși: „Revista Arhivelor“

MARCEL-DUMITRU CIUCĂ

Între publicațiile științifice arhivistice un loc distinct îl ocupă periodicele de specialitate. Primul periodic arhivistic a apărut în Imperiul Habsburgic, în 1806, și s-a intitulat: „Zeitschrift für Archiv – und Registratur – Wissenschaft“¹, după care au fost editate publicații de acest gen în Olanda, Suedia, Spania, Franța, Germania și în alte țări, astfel încât, în zilele noastre, în toate țările există reviste arhivistice, publicate fie de Arhivele țărilor respective, fie de asociațiile arhiviștilor. Așa, de exemplu, arhiviștii francezi editează: „La Gazette des Archives“; cei germani: „Der Archivar“; italienii: „Rassegna degli Archivi di Stato“ și „Archivi e Cultura“; americanii: „The American Archivist“; englezii: „Archives“ și „Journal of the Society of Archivists“, și altele, iar Consiliul Internațional al Arhivelor: „Archivum“.

Și în România s-a simțit nevoia unui periodic de specialitate, preocupări în acest sens manifestându-se la puțin timp după crearea instituției moderne a Arhivelor Statului, la 1831. O primă încercare s-a făcut în 1865–1866 și titlul dat întâiului periodic arhivistic românesc a fost „Revista Arhivelor Statului Român“, cu subtitlul: „Publicație a Direcției Generale a Arhivelor“.

Inițiativa primului periodic arhivistic românesc a aparținut lui Cezar Bolliac, director general al Arhivelor Statului între anii 1864–1866. Din păcate, această revistă nu s-a difuzat.

A venit apoi rândul lui Gr. N. Manu, director general între anii 1866–1869 și 1870–1871, să dezvolte ideea lui Bolliac. Gr. N. Manu, în *Regulamentul pentru organizarea serviciului arhivelor*, din 4 martie 1869, întocmit de el, dar apărut după ce părăsise conducerea instituției², în art. 9, între atribuțiile directorului general a introdus datoria ca acesta „să dea la lumină, cu cheltuiala Statului, actele privitoare la istoria țării, în o publicațiune periodică“ ale cărei titlu, plan și conținut trebuia să fie aprobate de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice³, de care depindeau Arhivele atunci.

După Gr. N. Manu, ideea unei publicații periodice arhivistice a fost preluată de C. D. Aricescu, care, la 3/15 mai 1869, cerea Ministerului Instrucțiunii aprobarea pentru reparația revistei inițiate de Cezar Bolliac. În răspunsul Ministerului se preciza și titlul acesteia: „Revista Istorică a Arhivelor României“. Deși s-a început tipărirea chiar din 1869, prima fascicolă a ei a apărut în 1873, conținând *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei din timpul lui C. Brâncoveanu*⁴. În *Introducerea* la noua revistă, C. D. Aricescu, invocând art. 9 din *Regulamentul Arhivelor*, amintit mai sus, arată că, până a se pune în ordine

¹ Aurelian Sacerdoțeanu, *Arhivistica*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 27; v. și Tudor Mateescu, „Revista Arhivelor“ – *reperes în timp*, în „Revista Arhivelor“, an LXXI, vol. LVI, nr. 1/1994, p. 9.

² Mihail Fănescu, *Grigore N. Manu*, în *Figuri de arhiviști*, București, 1971, p. 139.

³ Regulamentul a fost publicat în „Monitorul Oficial“, din 7/19 martie 1869, p. 323; v. *Arhivele Statului – 125 ani de activitate*, București, 1957, p. 193–196.

⁴ Mihail Fănescu, „Revista Arhivelor“ (*seria veche*) și „Hrisovul“, în „Revista Arhivelor“, an XII, 1969, nr. 1, p. 328.

inventarul cronologic al actelor de interes istoric aflate în Arhiva Statului, lucrare începută de predecesorul său și pe care el o continua, pentru ca acestea să se poată „publica într-un mod sistematic”, într-o publicație periodică, a crezut de cuviință să editeze *Condica Vistieriei*.

În anul 1874, a apărut și broșura I a „Revistei istorice a Arhivelor României”, în care s-a publicat un *Indice de documentele aflate în Arhiva Statului și nepublicate încă*, iar în 1876 a văzut lumina tiparului și broșura a II-a (ambele conținând rezumatele a 2353 documente dintre anii 1560–1742).

După anul 1876, și această revistă a Arhivelor și-a încetat existența.

Legea Arhivelor Statului din 1925, în art. 14, conținea obligația ca: „să se redacteze o revistă oficială a Arhivelor Statului, care va trata toate problemele în legătură cu organizarea și funcționarea acestei instituții și va cuprinde studii și cercetări în domeniul disciplinelor științifice ce au ca obiect de studiu documentele, pecețile și orice alt material de arhivă”⁵.

Deci: „Revista Arhivelor”, al cărei prim volum a apărut în 1924⁶. Cu aceasta, căutările începutului de drum s-au încheiat. Noua revistă și-a definit programul și structura chiar în primul număr, prin editorialul inițiatorului ei, Constantin Moisil, intitulat: *Un program de muncă*.

„Revista Arhivelor”, cu apariții neregulate în primii ani, a existat până în 1947, la început sub redacția lui C. Moisil (1924–1937), apoi sub aceea a lui A. Sacerdoțeanu (1939–1947)⁷. În anul 1947, periodicul arhivistice românesc și-a încetat apariția, dar a reapărut în 1958, sub același titlu: „Revista Arhivelor” (serie nouă), „Organ al Direcției Generale a Arhivelor Statului”. Noua serie a „Revistei Arhivelor” și-a dus existența până în anul 1994, când, din păcate, din motive independente de voința arhiviștilor, a fost nevoie să-și schimbe titlul, numindu-se „Arhiva Românească”, numire nefericit aleasă, deoarece imita pe aceea a revistei editate, în secolul trecut, de M. Kogălniceanu⁸. „Arhiva Românească”, intitulată așa în 1995–1996, a continuat însă, ca structură și preocupări, „Revista Arhivelor”.

Organul de specialitate al Direcției Generale a Arhivelor Statului s-a înscris în rândul publicațiilor apreciate de critica de specialitate din țară și străinătate, prestigiul ei datorându-se atât colaboratorilor – specialiști ai Arhivelor, istorici, muzeografi, bibliotecari –, cât și temelor tratate. În „Revista Arhivelor” s-au publicat studii din domeniile arhivisticii și ale celorlalte științe speciale ale istoriei, studii de istorie, numeroase documente etc.⁹

Avem satisfacția ca, începând cu acest număr, să redăm organului de specialitate al Direcției Generale a Arhivelor Statului, devenită, din 1996, Arhivele Naționale, titlul consacrat: „Revista Arhivelor”. Nu am socotit o întrerupere în apariția ei „accidentul” care a avut loc în 1995–1996, volumele urmând numerotarea în continuarea anului 1994. Revista apare în două numere pe an.

⁵ *Ibidem*.

⁶ A apărut, probabil, în 1926, căci pe copertă are înscrise anii: 1924–1926.

⁷ Tudor Mateescu, Ioana Burlacu, Gabriela Mărășoiu, *Publicațiile Arhivelor Statului (1860–1977). Bibliografie analitică*, București, 1978, p. 166.

⁸ Revista „Arhiva Românească” a lui M. Kogălniceanu a apărut la Iași, în două serii: prima serie, în două volume – I–II (1840–1845), iar seria a doua, sub patronajul „Fundăției Culturale Mihail Kogălniceanu”, conținând vol. III–X (1939–1946).

⁹ Pentru acestea, vezi: Constantin Bălan, „Revista Arhivelor” la 70 de ani de apariție (1924–1994), în „Revista Arhivelor”, an LXXI, vol. LVI, nr. 1/1994, p. 13–46; Mioara Tudorică, „Revista Arhivelor”, 1924–1985. *Bibliografie tematică*, București, 1988.

STUDII ȘI COMUNICĂRI DE ARHIVISTICĂ

Un sistem de arhivare propriu la Tribunalul minier Zlatna (1747–1854)

MIHAI CERGHEDEAN

Preocupările Curții de la Viena, la mijlocul secolului al XVIII-lea, pentru mineritul transilvănean sunt cunoscute. Ele vizau, în primul rând, stimularea extracției metalelor nobile, dar și reglementarea raporturilor sociale din minerit, evident, urmărind același scop: sporirea contribuției mineritului transilvănean la economia generală. Urmarea a fost creșterea cantității de aur predate la oficiile de schimb ale aurului. Iată câteva cifre, pe întreaga Transilvanie: 1740 – 52195 pisete¹; 1750 – 59856 pisete; 1760 – 82311 pisete².

Printre multiplele măsuri menite să contribuie la stimularea mineritului au fost și așa-numitele „Articole novelare“, promulgate la 1747. Acestea vor sta la baza reglementărilor din minerit până în 1854. În baza pomenitelor articole, a fost înființat un Tribunal minier (*Judicium Metalurgicum*) independent, având raza de activitate pe întreaga Transilvanie intracarpatică, cu sediul la Zlatna, localitate care în perioada respectivă polariza mineritul transilvănean. Noua instituție avea în competența sa două atribute esențiale: instituirea și protejarea drepturilor miniere și rezolvarea diferendelor ivite în legătură cu mineritul. Se mai impune precizarea că în termenul generic de *metalurg* sau *montanistic* (categoria socială care intra sub jurisdicția Tribunalului minier) erau cuprinși toți aceia care erau implicați în exploatarea minereurilor, începând de la extracția acestora și până la obținerea produsului finit.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în atenția Curții vieneze a fost și organizarea arhivelor de la instituțiile publice³. În bibliografia cu privire la arhivarea, evidența și păstrarea actelor create după introducerea sistemului de registratură din 1772 în Transilvania au fost studiate și descrise câteva sisteme diferite de arhivare a actelor: 1. În ordine cronologică, după numărul de înregistrare. 2. Pe fascicule. 3. După numărul de bază. 4. Sistemul claselor numerelor de bază⁴.

Organizarea și evidența arhivei Tribunalului minier Zlatna se înscriu în preocuparea generală pentru arhivele instituțiilor publice, dar aduc un sistem propriu, specific. Încercăm să-l prezentăm în cele ce urmează.

Întreaga arhivă care s-a păstrat de la această instituție este formată din două categorii de documente: registre și acte foi volante. Dintre registre se detașează

¹ *piseta* – măsură de greutate folosită în mineritul metalelor nobile.

² Toth Zoltan, *Mișcări țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, București, Editura Academiei R.P.R., 1955, p. 82.

³ Iakó Sigismund, *Instrucțiuni arhivistice ale oficiilor din Transilvania, 1575–1841. Problema organizării arhivelor vechi din Transilvania*, în „Revista Arhivelor” – serie nouă, anul I, 1958, p. 49.

⁴ I. Árvay, *Aplicarea sistemului claselor numerelor de bază în arhiva Comitatului Trei Scaune*, în „Revista Arhivelor”, anul XLIX, vol. XXXIV, nr. 1, 1972, p. 41.

registrele de informare întocmite chiar în perioada de constituire a arhivei și registre de informare întocmite la o dată ulterioară constituirii arhivei. Cronologic, primele registre de informare sunt cele întocmite ulterior creării arhivei. Acestea sunt așa-numitele „Regestrum“, care nu sunt altceva decât niște indexuri alfabetice ale problemelor aflate spre rezolvare la Tribunalul minier. Primul registru de acest fel datează din anul 1769 și seria lor urmează neîntrerupt până în 1800. Între 1800–1815 apar unele lipsuri, probabil registre pierdute. Între 1816–1839, această categorie de registre lipsesc total (nu s-au întocmit?), ca apoi, din 1840 și până la încheierea activității Tribunalului (1854) ele să apară din nou. Sistemul de arhivare a rămas același pe întreaga perioadă de funcționare a instituției. Pentru perioada cât lipsesc aceste instrumente, se pot folosi registrele de intrare-ieșire a corespondenței (*Protocollum exhibitorium*) și așa-numitele „Clavis registraturae“, care nu sunt altceva decât niște registre seriale de arhivă. În acestea din urmă se nota numărul actului, potrivit cu *Protocollum exhibitorium*, apoi fasciculul și subnumărul din cadrul acestuia, unde a fost repartizat actul respectiv.

Rubricatura indexurilor alfabetice ale cauzelor era următoarea:

Nomen	Materia	Numerus fasciculi	Numerus registraturae
-------	---------	----------------------	--------------------------

La rubrica „Nomen“ se trecea cuvântul indice. Acesta specifică problema (producta fodinalia..., pupillaria bona..., processus...), numele unuia din împicinati, localitatea, funcții etc. Notarea la o literă sau alta, în cadrul registrului, se făcea în funcție de prima literă a cuvântului indice. Se practica, pentru unele cauze, și sistemul de a fi trecute la mai multe litere, în măsura în care se considera necesar să se evidențieze mai multe cuvinte indice. În cadrul rubricii „Materia“ era rezumată, pe scurt, cauza care forma subfasciculul. În sfârșit, „Numerus fasciculi“ și „Numerus registraturae“ constituiau cota de arhivă la care putea fi găsită cauza. Din anul 1775, în aceste registre, înaintea primei rubrici (Nomen) apare una nouă: „Numerus exhibiti“. Interesant este faptul că nu pe toate paginile apare această nouă rubrică. Până în 1777, frecvența pe pagini a rubricii „Numerus exhibiti“ este în creștere, dar nu este completată. În anul 1778, rubrica începe să fie completată, la toate cauzele, cu toate numerele din *Protocollum exhibitorium*, care privesc cauza indexată.

Pe baza registrelor *Protocollum exhibitorium* păstrate, nu putem afirma că data apariției acestei rubrici ar corespunde cu data introducerii registraturii curente, deoarece abia în anul 1786 avem un index alfabetic al protocolului de exhibite. Cercetarea actelor foi volante arată că introducerea registraturii curente la Tribunalul minier Zlatna a avut loc treptat. La 1779, se înregistrează toate ordinele. Se mai înregistrează rapoartele care urmau să fie înaintate forurilor superioare după dezbateri în „sesiunea“ tribunalului. Toate celelalte acte rezultate din activitatea tribunalului nu poartă nici un număr care să le individualizeze, ci doar mențiunea asupra datei când s-au prezentat tribunalului, destul de des mențiunea asupra datei când au fost dezbătute în „sesiunea“ tribunalului și, uneori, rezumatul problemei din act. În anii următori lui 1779, tot mai multe acte sunt înregistrate, astfel că la 1782 toate actele de la Tribunalul minier Zlatna poartă un număr din *Protocollum exhibitorium*.

Primul registru de intrare-ieșire care s-a păstrat de la Tribunalul minier Zlatna datează din anul 1789. Spre deosebire de „Regestrum“, a cărui rubricatură este făcută de mână, *Protocollum exhibitorium* este tipărit și are următoarele rubrici:

Numerus exhibiti	Datum praesentati	Referentis				Extractus materiae	In sessione		Pervenit ad.		Expediit ad.		Litera vigilans	Datum ad registraturam	Repositum in fascicula sub nr.
			Nomen	Numerus	Terminis pagina		Die Mense	Conclusum	Expositura Die Mense	Taxatorum Die Mense	Competentiam Die Mense	Partes Die Mense			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16

În secolul al XVIII-lea, toate rubricile erau completate, numerotarea făcându-se pe întregul an. La începutul fiecărei zile se mai nota, pe mijlocul paginii, data (ziua, luna, anul), iar actele primeau număr în continuare. De asemenea, după ce se încheia textul, cuprinzând conținutul actului, se nota numărul actului precedent în chestiunea respectivă, chiar și când era dintr-un an anterior. Pe baza numărului actului precedent, a numărului actului înregistrat și a numărului de la rubrica „Litera vigilans” se stabilea legătura între actele unei cauze.

În secolul al XIX-lea, completarea rubricilor nu se mai făcea cu atâta rigurozitate. Sunt completate în toate cazurile rubricile 1, 2, 3, 6, 7, 8 și 13 (numerotarea este făcută de noi), iar celelalte sporadic.

În ce privește circuitul actelor, se observă că toate se prezentau la registratură, unde primeau un număr în partea inferioară, la mijlocul ultimei pagini, și se nota în dreapta sus data prezentării și, eventual, pe scurt, conținutul. Apoi, erau repartizate referenților. În dreptul fiecărei înregistrări era notată inițiala referentului căruia i s-a repartizat actul. După cercetări, problema era pusă în discuția „sesiunii” tribunalului, care delibera. Data și hotărârea adusă erau, de asemenea, notate în registru. Actele cu hotărârea luată treceau apoi la expeditură, erau taxate, hotărârea expedită celor interesați, iar restul actelor predate la registratură, pentru a fi descărcate în registru și depuse la arhivă.

Actele foi volante care s-au păstrat de la Tribunalul minier Zlatna constituie partea covârșitoare a arhivei acestei instituții. Ele sunt ordonate pe fascicule și, în cadrul acestora, pe subfascicule numerotate începând cu nr. 1.

Actele cuprinse într-un fascicul tratează teme mari, iar numerele din cadrul fasciculului reprezentau cauze care se încadrau problemei pe care o reprezenta fasciculul respectiv. Iată aceste probleme, după cum rezultă din documente:

Fasc. 1 – Lipsesc actele

Fasc. 2 – Extrase din protocoalele judecătorești trimise spre verificare la Tezaurariat

Fasc. 3 – Lipsesc actele

Fasc. 4 – Lipsesc actele

Fasc. 5 – Probleme ale funcționarilor (numiri, prezența asesorilor la ședință, pensii etc.)

Fasc. 6 – Ordine circulare în probleme de competență a Tribunalului și de procedură judecătorească

Fasc. 7 – Lipsesc actele

- Fasc. 8 – Cauze privind recunoașterea și respectarea statutului de metalurgi
- Fasc. 9 – Probleme privind Casa frățească (verificări, ajutoare, sprijinirea văduvelor și copiilor etc.)
- Fasc. 10 – Ordine, rapoarte, tabele privind arestații mineri pentru diferite infracțiuni
- Fasc. 11 – Cercetări în diferite acțiuni și acte de cauțiune depusă pentru diferiți învinuiți
- Fasc. 12 – Taxe judecătorești
- Fasc. 13 – Procurarea de imprimare
- Fasc. 14 – Evidența problemelor rămase nerezolvate
- Fasc. 15 – Ordine și rapoarte privind situația urburarilor din afara localităților montane, luarea în armată a metalurgilor, tarife pentru prelucrarea minereurilor, colecții minerale etc.
- Fasc. 16 – Lipsesc actele
- Fasc. 17 – Probleme legate de debitori și creditori
- Fasc. 18 – Corespondență cu comitatele și probleme privind cercetarea și arestarea metalurgiștilor
- Fasc. 19 – Concesiuni miniere
- Fasc. 20 – Cercetări și procese privind respectarea drepturilor miniere
- Fasc. 21 – Hotărârile tribunalului asupra cauzelor rezolvate de substituții săi
- Fasc. 22 – Acte justificative pentru sumele cheltuite cu gornicii, jurații etc.
- Fasc. 23 – Licitații publice
- Fasc. 24 – Procese pentru restanțe la impuneri, dreptul de cârciumărit, folosirea pădurilor, pagubele pricinuite de construirea șteampurilor, închideri de mină etc.
- Fasc. 25 – Plenipotențe, prezentarea actelor de către împuterniciți în diferite cauze
- Fasc. 26 – Evidențe și verificări ale Casei de amenzi
- Fasc. 27 – Înscrierea în registrele miniere a concesiunilor obținute.

În cadrul celor 27 de fascicule sunt incluse actele tribunalului pe tot timpul cât a funcționat. Deosebit de celelalte instituții contemporane, tribunalul făcea această împărțire, pe fascicule, și subfascicule, la diferite date, după scurgerea unui interval de timp. Cu alte cuvinte, după un număr de ani, toate cauzele erau împărțite pe cele 27 de fascicule, începându-se o nouă numerotare în cadrul fasciculului. Iată perioadele pentru care actele au fost ordonate în cadrul fasciculelor, începându-se cu nr. 1: Cele mai vechi acte – 1786; 1787; 1788–1797; 1798–1807; 1808–1810; 1811–1820; 1821–1830; 1831–1840; 1841–1850; 1851–1854, desființarea.

Prima ordonare, pe fascicule și subfascicule, la Tribunalul minier Zlatna s-a făcut în anul 1787. Registrele indice alfabetice ale cauzelor (Regestrum) au fost întocmite pe ani, în ordine cronologică. Primele numere din cadrul unui fascicul sunt din anii cei mai mari. Numerele subfasciculelor cresc pe măsură ce anii din perioada respectivă sunt mai vechi.

Iată rezultatul unui sondaj făcut în câteva registre din prima perioadă: 1769 – Fasc. 24, Nr. 24, 969, 1075; 1770 – Fasc. 24, Nr. 497, 631, 1066; 1772 – Fasc. 24, Nr. 402, 633, 1000; 1786 – Fasc. 24, Nr. 14, 17, 30, 114, 296, 382.

Din toate acestea rezultă că în organizarea arhivei vechi a Tribunalului minier Zlatna s-a procedat în mod invers, de la anii mai mari spre cei mai mici,

mai vechi. Existența numerelor mici la anii mai vechi și întrepătrunderea unor numere se explică prin aceea că unele cauze clasate la un anumit subfascicul din anul 1786 au început mai de mult.

Anul 1787 este singurul an când arhiva curentă a fost repartizată pe fascicule în același an, numerotându-se cauzele începând cu nr. 1. În toate celelalte perioade, situația de la prima ordonare se repetă. După un număr de ani toată arhiva nou creată era repartizată pe fascicule și subfascicule.

Altă particularitate a sistemului de ordonare de la Tribunalul minier Zlatna constă în faptul că toate actele referitoare la o cauză sunt adunate sub un singur număr din cadrul fasciculului, chiar și atunci când apar întreruperi de un an sau doi în mersul acțiunii. Dacă o cauză depășea în timp limitele unei perioade, se primea un nou număr în cadrul aceluiași fascicul, dar la perioada respectivă. Spre exemplu, minierii din satul Poiana, comitatul Hunedoara, s-au frământat în tot cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea pe tema recunoașterii și respectării statutului lor de metalurgi. În anul 1786, când a fost întâlnită această cauză, a fost încadrată la fasc. 8 și a primit nr. 4. Toate actele din anul 1786 și din anii anteriori referitoare la cauza metalurgilor din Poiana au primit același număr, respectiv F.8, nr. 4. În anul 1787, cauza metalurgilor din Poiana primește F. 8, nr. 2. În perioada 1788–1797 primește F. 8, nr. 36 și așa mai departe. Repartizarea actelor la fascicule și subfascicule era ușurată de mențiunile făcute în *Protocollum exhibitorum* privind actele precedente și cele următoare ale cauzei respective, atunci când aceste mențiuni s-au făcut.

În prezent, toate actele sunt dezdoite, deși creatorul le-a îndoit. Nu am întâlnit nici o coală cu rol de a conexe actele unui subfascicul. Cu totul sporadic, și în cadrul fasciculelor cu un număr foarte mic de acte s-a folosit o coală de conexare pe care era notat fasciculul, numerele subfasciculelor pe care le cuprindea și anii perioadei.

Sistemul de organizare a arhivei Tribunalului minier Zlatna apare ca un sistem aparte, deosebit de cele cunoscute până în prezent în Transilvania. Această constatare este valabilă numai în parte, deoarece sisteme apropiate, ca și concepție, mai întâlnim în organizarea arhivei Primăriei Baia Mare⁵ și în organizarea arhivelor Bistriței⁶. Asemănarea constă în aceea că s-a urmărit organizarea pe probleme mari a actelor existente la un moment dat în arhivă și, în cadrul acestor mari probleme, pe cauze speciale. Elementul nou întâlnit la Tribunalul minier Zlatna este că instituția continuă sistemul și după introducerea registraturii curente. După părerea noastră, tribunalul deținea o arhivă curentă pe o perioadă de ani, care era organizată la anumite date în forma în care ni s-a păstrat până astăzi. Experiența anului 1787, când arhiva curentă a fost organizată după sistemul fasciculelor și subfasciculelor, se pare că a determinat tribunalul să facă această organizare pe perioade mai lungi. În felul acesta, actele cauzelor erau adunate pe o perioadă mai lungă, adeseori cauzele apăreau în totalitatea lor într-un singur loc, era posibilă o viziune de ansamblu asupra problemelor mari și, implicit, asupra cauzelor rezolvate sau în curs de rezolvare.

⁵ Carol Szasz, *Observații asupra metodelor de arhivare în arhiva Primăriei orașului Baia Mare și a Prefecturii comitatului Maramureș*, în „Revista Arhivelor”, anul II, 1, 1959, p. 270–282.

⁶ Gernot Nussbächer, *Contribuții la istoricul Arhivei Bistriței în secolele XVI–XX*, în „Revista Arhivelor”, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 1, 1970, p. 5–22.

Sistemul claselor numerelor de bază, atestat în arhiva Comitatului Trei Scaune⁷, este, în esență, același cu sistemul fasciculelor și subfasciculelor. Pe lângă faptul că apare mult mai târziu, se pare că împărțirea numerelor de bază (subfascicule) pe clase (fascicule) avea loc în anul de creare a actelor. La Tribunalul minier Zlatna această clasare se făcea după anumite intervale. Dacă între cele două sisteme au existat influențe, din cercetările de până acum nu rezultă acest lucru. În orice caz, concepția sistemului era cristalizată la Tribunalul minier Zlatna când sistemul a apărut la arhiva Comitatului Trei Scaune.

Pentru cercetarea actuală, sistemul prezintă un avantaj major: întreaga arhivă este ordonată și indexată pe probleme. Cercetătorul, odată ce și-a fixat tema, apelează numai la fasciculele care cuprind problemele care îl interesează.

Regimul prizonierilor în Imperiul otoman (secolele XIV–XVIII)

IONEL-CLAUDIU DUMITRESCU

Izvoare

Despre Imperiul otoman și în special despre războaiele turcilor cu statele creștine au scris numeroși cronicari, musulmani sau creștini, care descriu, uneori cu lux de amănunte, faptele de arme ale diversilor conducători militari. Dacă s-au preocupat de desfășurarea bătăliilor sau de descrierea armatelor, contemporanii evenimentelor au fost puțin interesați de soarta celor care cădeau în mâinile adversarului, fiind considerată ca lipsită de importanță. Acolo unde apar unele amănunte, acestea sunt punctiforme și se referă fie la soarta captivilor imediat după bătălie, fie la eliberarea din prizonierat prin diferite mijloace. Doar cei care au cunoscut ani de zile lanțurile captivității au lăsat relatări amănunțite asupra modului în care arabii și turcii îi tratau pe cei aflați în puterea lor.

Scrierile care cuprind informații despre tema tratată în studiul de față sunt numeroase și provin atât din lumea creștină, cât și din cea islamică, iar datorită valorii documentare au fost traduse în limbi de circulație. Au devenit, astfel, accesibile lucrări aflate într-un singur manuscris sau publicate într-un tiraj mic. Cronicile turcești publicate, în special cele din secolul trecut, au adus noi amănunte asupra situației prizonierilor și a regulilor de comportare față de populația învinsă, în general. Din bibliotecile din România lipsesc însă multe din lucrările referitoare la Imperiul otoman, iar baza documentară este restrânsă și prin blocarea unor fonduri de carte rară, din diverse motive. Alte lucrări au fost publicate în limbile popoarelor cărora le-au aparținut autorii (maghiară, sârbă, germană, bulgară, arabă, persană), fapt ce nu ne-a permis consultarea lor.

Izvoarele orientale cuprind, pe lângă izvoare narrative și de cancelarie, și lucrări de drept islamic elaborate în perioada Islamului clasic, dar folosite și de otomani. Tratatul de Drept islamic au la bază versetele Coranului și tradiția (hadith) despre faptele Profetului. Coranul are puține versete referitoare la comportarea musulmanilor față de adversarii lor și cele mai multe se găsesc concentrate în sura opt¹. Versetul 17 din această sura permitea musulmanilor să ucidă toți necredincioșii deoarece „voi nu i-ați omorât, ci Allah i-a omorât”. Puținele informații din Coran sunt de o importanță capitală în stabilirea atitudinii față de „dușmanii credinței”. Războiul, fiind un fenomen complex, a dus la apariția unor situații care nu se puteau rezolva doar pe baza versetelor și juriștii au apelat la tradiția despre Profet și la faptele primilor patru califi, pe care le-au comentat. Plecând de la Coran și sunna, prin raționament (kiyas) și în consens cu comunitatea (icma), arabii au realizat vaste tratate de Drept în care au fost incluse capitole referitoare la prizonieri. Abu Yusuf Yakub (731–798), elevul celebrului Abu Hanifa, pomind de la tradiție, a stabilit regulile de bază ale comportamentului musulmanilor față de „infidelii” capturați². As-Şaibânî a dezvoltat ideile predecesorilor săi și scrierile comentate de as-Sarakhsî reprezintă cel mai complet tratat de Drept islamic. Excelenta traducere în limba franceză realizată de M. Hamidullah și

¹ *Coranul*, traducere din arabă de dr. Silvestru Octavian Isopescu, Cluj, 1992.

² Abu Yusuf Yakub, *Le livre de l'impôt foncier (Kitâb el-Kharâdj)*, tr. Fagnan, Paris, 1921, p. 294–303.

publicată la Ankara în 1990³ conține capitole întregi consacrate diferitelor aspecte ale relațiilor cu cei căzuți în puterea musulmanilor: „Prima oferită musulmanilor și prizonierilor de război inamici pentru ca ei să servească drept ghid“, „Decapitarea prizonierilor și eliberarea gratuită“ (cap. 107), „Despre răscumpărare“ (cap. 156), „Despre ceea ce este permis musulmanilor să facă și ceea ce nu este permis să facă“ (cap. 154) etc. În comparație cu practica, se poate constata o atitudine mult mai tolerantă față „de categoriile speciale“ de captivi (femei, copii, bătrâni), care nu trebuiau ucise indiferent de situația musulmanilor, dar teoria era inflexibilă în ceea ce privește răscumpărările, fiind de acord doar cu schimburile de prizonieri⁴. Un principiu care este teoretizat de juriști și pe care sultanii otomani l-au aplicat în practică este libertatea șefului statului de a stabili soarta învinșilor capturați⁵. Trebuie remarcat faptul că în anumite situații juriștii lasă libertatea de a decide soarta unor oameni din „categorii speciale“ simplilor ostași musulmani, fără ca aceasta să influențeze decizia ulterioară a șefului statului, în cazul în care dorea să-l execute pe ermitul luat prizonier⁶.

Izvoarele narative orientale sunt scrise într-un stil pompos și sunt pline de laude la adresa sultanilor și a altor conducători islamici. Referirile la captivi sunt puține și privesc execuțiile de după lupte, numărul celor puși în lanțuri și prețurile acestora în tabără. Numărul de robi luați într-o campanie este greu de apreciat după cronicarii otomani, care umflau cifrele pentru a sublinia importanța unei victorii, sau foloseau expresii vagi de felul: „și au adus robi cum nu s-au luat niciodată“. Evlia Celebi, participant la multe expediții otomane, are numeroase referiri la prizonieri și la numărul acestora, unde exagerările sunt frecvente (73.000 de transilvăneni luați doar de tătari, la un singur raid, în 1661), dar aduce informații prețioase despre împărțirea robilor, prețuri etc. Jurnalul său este cu atât mai prețios cu cât se referă, în mare parte, la evenimente de pe teritorii românești⁷.

Documentele otomane conțin numeroase referiri la captivi, din păcate însă cele la care am avut acces sunt puține la număr, dar informațiile pe care le aduc abordează unele aspecte mai puțin cunoscute referitoare la prizonieri. Astfel, nu o zecime din prizonieri era cedată sultanului⁸, ci o cincime, în mod obișnuit, revenea șefului statului, dar acesta putea stabili prin lege (kanûn) ca o anumită categorie de captivi să-i revină⁹. Documentele intitulate kanûnnâme și care reprezentau legea laică, spre deosebire de șariat, legea sfântă, par să cuprindă numeroase informații legate de robi, dar nu au fost publicate încă. Multe dintre ele se referă la condițiile de vânzare¹⁰, impozite etc. Alte documente (hüküm) sunt porunci sultanale adresate cadiilor și pașilor și urmăresc fie prinderea unor fugari¹¹, fie căutarea și găsirea unor prizonieri eliberați în urma tratatelor de pace¹².

³ Muhammad ibn al-Hassan ach-Chaibânî, *Le grand livre de la Conduite de l'Etat (Kitâb as-Siyar al-Kabir)*, comentat de as-Sarakhsî, trad. Muhammad Hamidullah, vol. I-IV, Ankara, 1990 (în special vol. II și III).

⁴ as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 167.

⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 279.

⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 65. „Sigur, dacă inima musulmanilor spune că acest ermit mărturisește adevărul, atunci le este recomandat să nu-l ucidă, dar îl vor lua prizonier de război“.

⁷ Evlia Celebi, *Seyahatname*, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, ed. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa A. Mehmet, p. 525.

⁸ M. Dan, S. Belu, *Despre robi în Imperiul otoman*, (cu câteva date privitoare la Țările Române) în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj“ („AIIC“), tom IV, Cluj, 1961, p. 26.

⁹ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Le rôle des esclaves en Roumanie turque au XVe siècle*, în „Byzantinische Forschungen“, Band XI, 1987, p. 23.

¹⁰ Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, p. 340.

¹¹ V. Anexa doc. 3 și 4.

¹² V. Veliman, *Relații româno-otomane (1711–1821). Documente turcești*, București, 1984, p. 112; *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, Ed. M.A. Mehmed, doc. 206, p. 211 etc.

Lumea creștină, amenințată în permanență de expedițiile turcești de cucerire sau jaf, a acordat multă atenție cunoașterii statului otoman, în special a organizării politice și a puterii militare ale acestuia. Observației atente nu i-a scăpat și problema prizonierilor creștini, soarta acestora preocupând atât pe cei rămași în statele creștine, cât și pe reprezentanții acestor state în Imperiul otoman. Negustorii, diferiți călători prin Imperiul otoman, pelerini, ambasadori au surprins, în jurnalele de călătorie, diferite aspecte ale situației captivilor în lumea Islamului. Robii, care au scris despre captivitatea lor, au lăsat cele mai amănunțite descrieri ale vieții dure pe care au trăit-o. Cronicile lumii creștine oglindesc, în special, evenimentele de la granița celor două universuri și se referă, de obicei, la atitudinea turcilor față de învinșii lor, la împărțirea prăzii și, implicit, a robilor și la ieșirea din captivitate, pe diferite căi, a acestora. Izvoarele documentare aduc date prețioase despre situația robilor din imperiu, numărul lor, dar și despre răscumpărări etc.

Cronicile popoarelor care au venit în contact cu Imperiul otoman conțin mai multe sau mai puține informații despre prizonieri și se referă la cei de aceeași origine etnică. Ca și la cronicarii otomani, sunt date exagerate privind numărul celor puși în lanțuri, dar se poate remarca, totuși, o anumită tendință de a se apropia de o cifră rezonabilă. Pentru unele cazuri, de obicei limitate la unele așezări ocupate, se dau informații precise. Georg Kraus consideră că la cucerirea cetății Alba Iulia, în 1658, de către tătari au fost capturate 569 de femei și fete, care au fost „duse ca vitele, legate cu lanțuri și funii în robie”. „Cei vârstnici au fost măcelăriți”, prin această afirmație cronicarul transilvănean surprinzând obiceiul turco-tătarilor de a-i ucide pe cei care ar putea să lupte împotriva lor¹³. Tot din cronica lui Kraus aflăm date despre vama plătită de posesorii de robi, banii fiind dați la puncte obligate de trecere pentru a se evita evaziunile fiscale¹⁴.

Cronicile muntene și moldovene¹⁵ au referiri la preocupările domnilor de a elibera pe supușii roboți de turco-tătari, cu ajutorul firmanelor împărătești¹⁶, unde se remarcă încetinea administrației otomane și pierderea urmei multor robi vânduți în Asia Mică sau Egipt, sau cu ajutorul unor pași turci, tot la punctele obligate de trecere¹⁷. Deosebit de bogată în informații referitoare la tema noastră este *Cronica expediției turcilor în Moreea (1715)*, publicată de Nicolae Iorga în 1913¹⁸. Se dau date despre soarta locuitorilor din cetăți predate cu aman, luate cu asalt, despre spioni, despre utilizarea robilor în Imperiul otoman etc.

Cronicile bizantine¹⁹ surprind cel mai bine atitudinea turcilor față de învinșii căzuți în mâinile lor și informațiile provin de la oameni aflați în permanent contact

¹³ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608-1665*, trad. G. Duzinchevici și E. Reus-Mârza, București, 1965, p. 270. Dacă cronicarul este precis în cazul cetății amintite se poate constata totuși că pe ansamblul Transilvaniei face o estimare exagerată la 180 000 de captivi (*Ibidem*, p. 272), ceea ce ar fi însemnat, ținând cont și de numărul destul de mare al morților, o depopulare masivă a unor zone întregi din Transilvania.

¹⁴ G. Kraus, *op. cit.*, p. 272. Când se vor găsi defterele în care au fost trecute sumele de bani se va putea stabili cu exactitate numărul robilor luați din Transilvania.

¹⁵ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, București, 1965, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran.

¹⁶ *Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729) (Pseudo-Amiras)*, București, 1975, Studiu și ed. Dan Simonescu, p. 86.

¹⁷ Axinte Uricariu, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. II, București, 1994, p. 323. Ioan Mavrocordat a reușit să scoată de la tătari doar cei 1 700 de captivi munteni luați contrar poruncilor sultanele.

¹⁸ *Cronica expediției turcilor în Moreea (1715)*, atribuită lui Constantin Dăchiti și publicată de Nicolae Iorga, București, 1913, îndeosebi paginile 55-60, 68-69, 77-78, 93-95.

¹⁹ Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451-1467*, București, 1963, ed. Vasile Grecu; Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, București, 1958, ed. Vasile Grecu; Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București, 1958, ed. V. Grecu; Sphrantzes, *Memorii (1401-1477)*, București, Ed. Academiei, 1966.

cu otomanii, iar Sphrantzes a cunoscut personal starea de rob. Autorii bizantini surprind, în primul rând, atotputernicia sultanului în ceea ce privește viața sau moartea prizonierilor, precum și modalitatea de împărțire a celor prinși. Dacă sultanul avea dreptul la o cincime din robi (pencik), la cucerirea Constantinopolului Mehmed al II-lea și-a rezervat „partea cea mai bună”²⁰, iar la Semendria (1454) a luat „jumătate din robi”, pe care i-a colonizat la Istanbul²¹.

Pentru condițiile de viață ale robilor deosebit de prețioase sunt memoriile scrise de ei după întoarcerea în țara de origine. Astfel de memorii au lăsat Johann Schiltberger, capturat la Nicopole²², Captivus Septemcastrensis²³, Bartolomeu Gjurgjevic (jumătatea secolului al XVI-lea), Nicolaus Schmidt (jumătatea secolului al XVII-lea)²⁴. Despre viața prizonierilor care constituiau „motorul viu” al galerelor au lăsat însemnări detaliate Michael Heberer von Bretten²⁵, aflat pe un vas aparținând Egiptului otoman, și Diego Galan, spaniol ajuns robul unui turc posesor de galără și pe care războiul l-a dus pe Dunăre, în 1595, unde a asistat la campania lui Sinan pașa împotriva lui Mihai Viteazul²⁶. Heberer von Bretten aduce și informația deosebit de interesantă conform căreia nici un musulman, indiferent ce pagube i-a cauzat un rob al sultanului, nu-l poate lovi²⁷.

Dintre izvoarele documentare cele mai numeroase sunt rapoartele baililor Veneției la Constantinopol, precum și cele ale ambasadurilor pe care republica de pe lagună îi trimitea în capitala puternicului Imperiu otoman. Un raport al bailului venețian G. Ballarino descrie condițiile vitrege de trai de la Yedikule, de unde un negustor italian a fost salvat datorită strijinului primit din partea fostului domn al Moldovei, Vasile Lupu²⁸. Rapoartele ambasadurilor, publicate la jumătatea secolului trecut de Eugenio Alberi, oferă informații prețioase privind utilizarea forței de muncă a robilor²⁹. Documentele publicate și aparținând Țării Românești sau Moldovei aduc, în special, date despre răscumpărări. Actul din 1717, publicat pentru prima dată, oferă informații referitoare la implicarea bisericii ortodoxe în răscumpărarea celor lipsiți de mijloace financiare³⁰.

Istoriografia

Istoriografia a acordat puțină atenție problemei prizonierilor în Imperiul otoman, ea concentrându-se asupra instituțiilor, a relațiilor politice, artei etc. Atunci când se studia istoria militară, problema prizonierilor era trecută pe ultimul plan și se scriau foarte puține rânduri. La încheierea celui de-al doilea război mondial a apărut primul studiu dedicat în întregime temei, dar publicat într-o revistă cu un tiraj redus și într-o limbă puțin cunoscută³¹. Tot istoriografiei bulgare i se datorează și al doilea studiu. Bistra Cvetkova³² aduce o completare a surselor

²⁰ Critobul din Imbros, *op. cit.*, p. 158.

²¹ Ducas, *op. cit.*, p. 398.

²² *The bondage and travels of Johann Schiltberger in Europa, Asia and Africa (1396–1427)*, Londra, 1879, tr. K. F. Neumann.

²³ A. Decei, *Informațiile istorice ale lui Captivus Septemcastrensis*, în „AIIC”, Cluj, VII, 1936–1937, p. 585–599.

²⁴ Despre N. Schmidt în *Călători străini*, vol. V, p. 455–459.

²⁵ Michael Heberer von Bretten, *Voyages en Egypte, 1585–1586*, IFAO, Cairo, 1976.

²⁶ Relatarea lui Diego Galan este publicată parțial în *Călători străini*, vol. III, p. 521–537.

²⁷ von Bretten, *op. cit.*, p. 63.

²⁸ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV/2, București, 1884, p. 17.

²⁹ *Le Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, ed. Eugenio Alberi, seria III, vol. I–III, Firenze, 1840, 1854, 1855.

³⁰ V. Anexa doc. 2.

³¹ D. Anghelov, *Robstvoto v srednevekovna Bălgariia*, în „Istoriceski Pregled”, II, 1945–1946, nr. 2.

³² Bistra Cvetkova, *Robstvoto vosmanskata imperiia i po specialno v bălgarskite zemli pod turska vlast*, în „Istoriceski Pregled”, X, 1954, 2.

europene cu numeroase informații din registrele cadiilor, sau din cronicile turcești. Articolul ei va servi, parțial, și unor autori români, lipsiți de accesul la multe izvoare, bibliotecile din România neputându-le oferi.

În 1961, a apărut primul articol în România consacrat problemei robilor, datorat cercetătorilor M. Dan și S. Belu³³. Beneficiind de existența izvoarelor maghiare și sârbești, la care au adăugat informații din articolul Bistrei Cvetkova, surse românești și occidentale, cei doi autori au realizat un articol bine documentat și în care au tratat toate aspectele legate de robi. Acest studiu a deschis interesul istoriografiei românești pentru prizonieri și în 1974 apărea, la Editura Militară, volumul *Contribuții la studiul legilor războiului în Evul Mediu*, partea a doua din această lucrare fiind consacrată captivilor din Țările Române luați de trupele turco-tătare. Autorul, Andrei Pippidi, dispunând de un bogat material informativ, a fost preocupat de întreaga problematică și a schițat direcțiile viitoare de cercetare. Ar fi de remarcat doar o mică eroare legată de un preț de răscumpărare. Sanda și Drăguța și-au plătit eliberarea cu 1.000 de zloti tătărești, „monedă aproximativ egală cu ducatul”³⁴. Zlotul tătăresc valora, la 1575, doar 12 aspri³⁵, în timp ce un ducat valora, oficial, 60 de aspri înainte de devalorizarea monedei de argint³⁶. Deci, răscumpărarea nu era de circa 60.000 aspri ci de 12.000 de aspri, ceea ce este aproape de adevărata valoare a proprietăților vândute, dar mult peste cei 3-400 de aspri pe care sultanul îi fixa pentru răscumpărare³⁷. O ultimă lucrare care a tratat problema robilor, doar pentru secolul al XV-lea și cu limitare geografică la Rumelia, s-a datorat specialistei M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și a apărut într-o prestigioasă revistă germană³⁸. Bazat, în parte, pe informații occidentale și bizantine, studiul face referiri la sursele și numărul robilor, transportul și prețul de vânzare, unde apar și date din cronicile turcești. Tot din surse otomane, cercetătoarea aduce informații privind vânzarea prinșilor și despre partea care revenea sultanului. Spre deosebire de studiile menționate mai sus, articolul se referă doar la captivitate și expunerea se face într-o limbă de circulație internațională.

Acest scurt eseu privind sursele de informație ale lucrării de față nu are pretenția de a fi cuprins toate lucrările importante pentru tema tratată, ci doar pe cele mai des folosite.

Considerații terminologice

Pentru termenul *prizonier*, otomanii foloseau, în special, cuvântul de origine persană *esir*, prin care desemnau atât soldații inamici capturați, cât și femeile sau copiii³⁹. Acest cuvânt este oarecum similar cu cuvântul *rob* din cronicile românești, termen prin care se desemna orice ființă omenească ajunsă în puterea unui adversar. Pentru *prizonier* se mai foloseau cuvinte derivate din verbul *tutmak*, care înseamnă *a prinde*, *a captura*. În *Destan-i Umur paşa* apare de două ori termenul *tutgur*⁴⁰ pentru ostașii prinși, dar în rest se folosește *esir*. *Tutsak*, cu același înțeles,

³³ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*

³⁴ A. Pippidi, *Contribuții la studiul legilor războiului în Evul Mediu*, București, Editura Militară, 1974, p. 293.

³⁵ Informația, Ernest Oberländer-Târnoaveanu.

³⁶ M. Maxim, *O luptă monetară în secolul al XVI-lea: padișahî contra aspru*, în „Cercetări numismatice”, V, București, 1983, p. 132.

³⁷ Idem, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, p. 49.

³⁸ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*

³⁹ Referindu-se la familiile ostașilor lui Osman, Neşri scrie că turcii, „punându-le în lanțuri, le-au luat în captivitate” (Ehl ü ilyallrini esir-i selâsil ü eglâl edip), apud. M. Guboglu, *Crestomație turcă*, București, 1978, p. 268.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 145.

este folosit pentru a desemna un ostaș inamic capturat prin surprindere. *Kul* și-a restrâns treptat utilizarea doar la ieniceri și ceilalți soldați din armata permanentă și, în mod teoretic, toți supușii sultanului erau robi (*kul*). *Bende* și-a pierdut înțelesul de *rob*, desemnându-i pe toți supușii, indiferent de rangul pe care îl ocupau în ierarhia otomană. Vasile Lupu se considera „supus (*bende*) al dinastiei lui Osman”⁴¹. Termenul *abd*, de origine arabă, cu același înțeles, de *rob*, va fi folosit doar cu sensul de *rob*ul lui Allah (Abdullah).

Intrarea în captivitate

Religia întemeiată de profetul Muhammad a dus la unificarea triburilor arabe sfâșiate de necontenite lupte interne și la canalizarea tuturor energiilor într-o puternică ofensivă îndreptată împotriva necredincioșilor. În scurt timp, posesiunile bizantine și persane ajung în mâinile călăreților lui Allah, care cu greu sunt opriți de franci (Poitiers, 736), bizantini și chinezi. Încă din Coran se întrevădea că războiul va fi principalul instrument de propagare a religiei islamice⁴². Concepția despre *djihad*⁴³ este „rezultatul unei evoluții rapide” și a fost asimilat cu „actele de pietate”⁴⁴, dar nu este inclus în cei cinci stâlpi ai credinței (*arkan*), fiind în urma credinței, rugăciunii, postului, pomenii și a pelerinajului. Doar o parte a doctriinarilor așază *djihadul* printre „fundamentele” religiei islamice⁴⁵. Una din cele mai spinoase probleme care se puneau în fața conducătorilor militari era soarta luptătorilor și a populației necombatante intrate, pe diferite căi, în posesia războinicilor musulmani. Plecând de la puținele versete existente în Coran și de la faptele profetului Muhammad, la care s-au adăugat și faptele altor conducători islamici, doctorii în drept au stabilit cu precizie hotărârile care trebuie luate referitor la soarta învinșilor. Turcii au adoptat și ei atitudinea binevoitoare a arabilor față de adversarii lor, dar au grefat și obiceiuri specifice populațiilor stepei, în special o atitudine dură față de cei care opuneau o rezistență înversunată și le provocau pierderi grele. Ulterior, în tratamentul aplicat soldaților europeni au intervenit practici moderne mai umane, fără ca cele vechi să fie înlocuite în totalitate până la primul război mondial. În ultimele secole de existență a Imperiului otoman, populația lipsită de apărare, atât cea din Dar-ul harb, cât și cea din Dar-ul Islam, a fost crunt tratată, mergându-se până la genocid, sub acuzația de colaborare cu inamicul religiei (cazul populației armenesti din timpul primului război mondial). Dacă trebuie remarcat un element specific turcesc, atunci încălcarea amanului și uciderea sau robirea adversarilor erau ceva obișnuit la popoarele turcești și Mihail Psellos remarcă încălcarea cuvântului dat când a observat obiceiurile pecenegilor⁴⁶.

Prizonierii turcilor puteau fi capturați în diferite situații tactice și soarta lor depindea atât de modul în care au fost prinși, cât și de voința conducătorului islamic, la turci voința padișahului fiind hotărâtoare și amanul acordat fără învoirea acestuia era lipsit de orice valoare⁴⁷. Inamicii puteau cădea în mâinile turcilor prin

⁴¹ *Documente turcești*, vol. I, doc. 178, p. 18.

⁴² „Nu s-a întâmplat ca un profet să aibă adepți până ce n-a măcelărit pe pământ...” (C 8/68).

⁴³ V. Panaite, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor, doctrina djihadului*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» Iași” („AIIAI”) tom XXII/1985 și tom XXIII/1986.

⁴⁴ N. Armanazi, *L'Islam et le Droit international*, Paris, 1929, p. 69.

⁴⁵ *E.I.*, vol. II, p. 552.

⁴⁶ *F.H.D.R.*, vol. III, p. 51.

⁴⁷ F. Babinger, *Mahomet II le Conquérant et son temps (1432–1481)*, Payot, Paris, 1954, p. 269. Regele Bosniei a fost ucis din ordinul sultanului după ce muftiul Ali Bastami a considerat amanul acordat de marele vizir ca lipsit de valoare juridică.

cucerirea unor cetăți, în timpul unor incursiuni de pradă ale akângiilor sau ale tătarilor, în timpul marilor expediții sultanale, sau în urma acțiunilor navale, îndeosebi ale corsarilor algerieni aflați din secolul al XVI-lea sub control efectiv al Sublimei Porți. Otomanii, ca și predecesorii lor arabii, făceau deosebire între luptătorii inamici și populația necombatantă, dar această distincție nu prea se făcea, adesea adversarii fiind tratați la fel. Totuși, militarii erau mult mai dur tratați decât civilii din zona de conflict.

Soarta soldaților creștini

Soldații aparținând unui stat advers constituiau principalul obstacol în calea înaintării otomane și dacă aceștia se sprijineau pe cetăți puternice sau pe forme de relief propice apărării orice avansare devenea deosebit de anevoioasă și provoca agresorului pierderi mari în oameni și tehnică de luptă. Doctorii în Drept din perioada Islamului clasic au stabilit norme precise în ceea ce privește tratamentul militarilor adverși capturați, reguli care au fost aplicate, cu unele deosebiri, și de otomani până la dispariția Imperiului, după primul război mondial.

În cazul cetăților, se poate observa mai bine soarta militarilor din garnizoană, deoarece asediile erau operațiuni statice și mai ușor de urmărit. Când forțele otomane ajungeau sub o cetate inamică, se trimitea un sol prin care se cerea predarea fortăreței, care urma să intre în Dar-ul Islam. După această invitație (dawa), respinsă în cea mai mare parte a cazurilor, începea asediul propriu-zis. Orice cetate lipsită de ajutor din exterior rezistă până când întăririle sunt distruse și armele și alimentele se epuizează. Siliți de împrejurări, soldații din garnizoană predau cetatea, urmând ca soarta lor să fie decisă de conducătorul islamic. Speranța că acesta va fi milos era, în cele mai multe cazuri, înșelată. Erau uciși și pentru a elimina un element de rezistență, dar și pentru a da exemplu altor luptători de soarta ce îi așteaptă dacă vor opune rezistență oștilor Islamului. Mehmed al II-lea (1451–1481), înainte de a începe asediul Constantinopolului, și-a îndreptat o parte din forțe împotriva unor mici fortărețe bizantine, care nu s-au supus, la somația sultanului, apărătorii bazându-se pe tăria zidurilor, care rezistaseră și altor asalturi turcești. Dar, de data aceasta, artileria grea otomană a sfărâmat piatra zidurilor și apărătorii cetății Terapia, „nemaiputând rezista, i s-au supus, învoindu-se să facă ce o vrea cu dânsii, iar el <sultanul> i-a tras în țeapă, fiind patruzeci”⁴⁸. La fel s-a procedat și în cazul luptătorilor din cetatea Studion și a celor din insula Princhipos⁴⁹. Alături de bărbații din garnizoană, și care luau parte efectiv la lupte, erau uciși toți cei capabili să poarte arme, așa cum s-a procedat în cazul cetății Palamid, din Peloponez⁵⁰ (1715). Din această cauză predările necondiționate erau rare.

Comandanții creștini, cunoscând acest obicei otoman, predau cetățile după ce primeau dreptul de a se retrage în teritoriul controlat de creștini, știut fiind faptul că o înțelegere trebuie respectată ca un tratat de pace⁵¹. Prima condiție era

⁴⁸ Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451–1467*, București, 1963, ed. V. Grecu, p. 100.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 100. Tot Critobul relatează și predarea cetății Castrion, în 1460: „Strămtorați cu totul și tot și nemaiaivând ce să facă din lipsă de apă și de cele trebuincioase pentru trai, pierd orice nădejde și se predau împăratului să facă ce o vrea cu ei. Împăratul, bărbații câți au scăpat cu viață din luptă, poruncește să fie măcelăriți toți de îndată”, *Ibidem*, p. 258.

⁵⁰ *Cronica expediției turcilor în Moreea (1715)*, atribuită lui Constantin Dăchiti, ed. N. Iorga, București, 1913, p. 77.

⁵¹ as-Şaibânî, referindu-se la înțelegeri între beligeranți, în timpul luptelor, consideră obligatorie respectarea prevederilor. „Căci aceasta va fi ca un tratat de pace încheiat între șeful statului musulman și acest inamic. Ori, într-un tratat de pace, trebuie să se îndeplinească condiția stipulată, as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. II, p. 95.

garantarea vieții atât a soldaților, cât și a populației refugiate în cetate. Cum, de cele mai multe ori, nu mai aveau unde să se retragă și urmau să fie supuși otomani, aceștia nu mai puneau condiția retragerii până la o cetate creștină. Sultanul sau vizirii care se aflau sub ziduri acceptau oferta de capitulare, menajându-și astfel trupele. Conducătorii erau de acord, trupa însă era întotdeauna de altă părere. Nemulțumiți că li se ia dreptul la jaf, drept universal recunoscut în Evul Mediu, soldații turci căutau întotdeauna pretexte pentru a strica pacea. Timișoara era asediată de oștile lui Kara Ahmed pașa, iar Ștefan Lozonczy, neprimind ajutor de la imperiul, a fost silit să predea cetatea în schimbul unei emănetname (scrisori de garanție). Garnizoana primea dreptul să se retragă, cu arme și bagaje. Asupra motivului anulării amanului cronicarii turci nu s-au pus de acord. După o opinie, un ienicer a încercat să pună stăpânire pe un tânăr paj aparținându-i lui Ștefan Lozonczy, comandantul cetății, care l-a lovit cu sabia⁵², fie, după o altă părere, asediații au încercat să ducă cu ei și câțiva prizonieri musulmani⁵³. Indiferent care a fost motivul, turcii au trecut la uciderea soldaților, mai ales că și tabăra creștină comisesse, la Lipova, în 1551, un act similar din care doar câțiva turci, în frunte cu Ulama pașa, au scăpat⁵⁴. Din răzbunare pentru uciderea garnizoanei din Hatvan, de către austrieci, care garantaseră viața otomanilor, turcii ucid pe apărătorii cetății Agra (Erlau, Agria, Eger) strigând: „Vom păstra noi credința tratatelor cu infidelii care au masacrat atât de laș pe frații noștri la Hatvan?”. Sultanul Mehmed al III-lea (1595–1603), nemulțumit de faptul că i-a fost încălcată voința, a ordonat uciderea agăi de ieniceri, considerat investigatorul, chiar în fața supraviețuitorilor⁵⁵.

La Belgrad (1521)⁵⁶, Buda (1529)⁵⁷, Gyula (1566)⁵⁸, soldații nu au respectat prevederile capitulării și au trecut peste voința vizirilor, sau chiar a sultanului. Abuzurile soldăimii erau trecute cu vederea pentru a nu provoca revolte, ceea ce ar fi compromis buna desfășurare a campaniilor. Obiceiul s-a păstrat și p regăsim și în secolul al XVIII-lea. În timpul expediției din Moreea (1715), marele vizir a cucerit, prin predare, cetatea Corintului și a acordat aman garnizoanei, dar ienicerii au început să jefuiască și să hărțuiască pe soldații creștini, care au încercat să se apere. Strigând „Ghiaurii s-au revoltat”, ienicerii au măcelărit pe toți ostașii creștini⁵⁹. Amanul acordat era rupt uneori de însuși sultanul, dacă acesta considera necesar. Urmând exemplul stăpânului, marele vizir sau alți viziri procedau întocmai. Mehmed al II-lea garantează capul lui Paolo Erizzo, comandantul cetății Negroponte, dar „uzând de cel mai abominabil subterfugiu”, îl tăie în două cu fierăstraul⁶⁰ și întreaga garnizoană a fost măcelărită. Și la predarea Croiei sultanul procedează la fel și doar câteva personalități au fost cruțate, în speranța unei răscumpărări importante⁶¹. Mehmed al II-lea nu a reușit să-l înșele și pe Antonio de Lezze, comandantul cetății Scutari, care a obținut dreptul de a se retrage în teritoriile venețiene, asigurat fiind de ostacii primiți⁶². Abuzurile sultanale erau puține și

⁵² *Cronici turcești*, vol. I, p. 487.

⁵³ *Ibidem*, p. 286.

⁵⁴ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978, p. 194.

⁵⁵ De Salaberry, *Histoire de l'Empire ottoman depuis sa fondation jusqu'à la paix d'Yassy*, Paris, 1824, vol. II, p. 150.

⁵⁶ A. Decei, *Istoria ...*, p. 169.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 176.

⁵⁸ Pecevi descrie astfel încălcarea amanului: „câțiva luptători (gazi) au rupt capitularea, repezind săbiile lor asupra ghiaurilor și trântindu-i într-o clipită pe toți la pământ”, *Cronici turcești*, vol. II, p. 490.

⁵⁹ *Cronica expediției în Moreea*, p. 55.

⁶⁰ J. R. Durdent, *Beautés de l'histoire de Turquie*, Paris, 1816, p. 183.

⁶¹ J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origines jusqu'à nos jours*, (H.E.O.T.) vol. 3, p. 227/228.

⁶² *Ibidem*, p. 242.

din a doua jumătate a secolului al XVI-lea vor dispărea, după ce padișahii vor prefera plăcerile seraiului în locul luptelor pentru credință. Pe teatrele de luptă vor spori autoritatea vizirilor, dar și abuzurile acestora, îndreptate, de obicei, împotriva soldaților. Când Sinan pașa cucerește Tripoli (1551), după un scurt asediu, robește întreaga garnizoană, în ciuda cuvântului dat. Tunaru! șef, Jehan de Chabas, care, cu o lovitură precisă retezase mâna defterdarului, este torturat, îngropat până la brâu și devine o întâie vie pentru arcașii turci. În cele din urmă este decapitat⁶³. Ceilalți apărători sunt salvați de ambasadorul Franței, în urma promisiunii că va aduce robi turci aflați în insula Malta, promisiune pe care nu o va putea onora⁶⁴. În timpul cuceririi insulei Cipru, seraskerul Mustafa pașa săvârșește mari abuzuri, încălcând cele mai elementare reguli ale războiului. Se acordă aman Nicosiei, dar, cum se deschid porțile, pașa ordonă uciderea apărătorilor, în frunte cu Dandolo. Au pierit și mulți civili, cifrele date de contemporani mergând până la 25 000 de morți⁶⁵. Famagusta, cea mai puternică cetate venețiană de pe insulă, după un asediu de un an de zile este constrânsă să capituleze. Furia vizirului s-a abătut asupra nefericitului Marc Antonio Bragantin, care, prin rezistența opusă, provocase pierderi grele oastei otomane. A fost silit să care pietre la refacerea cetății, apoi i se tăiară urechile și nasul și în cele din urmă a fost jupuit de viu. Selânikî motivează uciderea prin „cele mai mari cazne și chinuri” prin faptul că Bragantin nu a respectat prevederile referitoare la prizonierii turci și i-a ucis în chinuri similare⁶⁶. Pierderile grele sunt, pe de altă parte, explicația torturilor și Lala Mustafa pașa i-ar fi spus lui Antonio Bragantin: „Dar tu ai făcut să se verse prea mult sânge musulman pentru a muri cu tot al tău în vene”⁶⁷.

Dar nu peste tot turcii încălcau scrisorile de garanție (emânetname), chiar în situația în care au suferit pierderi grele. În cazul cetății Rhodos, sultanul Soliman Magnificul a respectat condițiile puse de marele maestru Villiers de l'Île Adam și cavalerii s-au putut retrage nestingheriți de pe insulă⁶⁸. La 27 august 1660, Oradea a capitulat, iar Seid Ali pașa a dat 200 de căruțe și aga ienicerilor cu trei bei au asigurat paza celor 300 de oameni. „Întreaga oaste de pază” și turcii n-au crezut că „atât de puțini ostași au putut să le pricinuiască o pagubă atât de nemăsurată și să le facă necazuri așa de multe”⁶⁹. La Ujvar (25 septembrie 1663), garnizoana a cerut iertare (aman) și a solicitat să se retragă la Komran (Komorn), „sub ocrotirea oastei de pază”. Nici un creștin nu a fost agresat de otomani⁷⁰.

Amanul nu se aplica renegaților și haiducilor, prin *haiduci* (*haidușak*, în cronicile otomane) înțelegându-se *sârbi* sau *unguri* care luptă împotriva turcilor. În august 1690, turcii, conduși de marele vizir Fazil Mustafa pașa, au asediat orașul Niss. Soldații austrieci au primit aman, iar supușii sultanului care luptaseră alături de inamic au fost uciși⁷¹. Cei 230 de germani din fortăreața Charkny au fost conduși la o palancă austriacă, „dar vizirul n-a acordat nici o milă celor 27 de haiduci care făceau parte din garnizoană”⁷².

⁶³ N. de Nicolay, *Dans l'empire de Soliman le Magnifique*, CNSR, 1989, p. 91.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 93.

⁶⁵ J. R. Durdent, *op. cit.*, p. 238.

⁶⁶ M. Guboglu, *Crestomația turcă*, București, 1978, p. 383.

⁶⁷ J. R. Durdent, *op. cit.*, p. 248.

⁶⁸ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 291.

⁶⁹ G. Kraus, *op. cit.*, p. 375.

⁷⁰ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 803.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 572, p. 259.

⁷² *Ibidem*, doc. DLXIV, p. 256. Când Sinan pașa a cucerit Tripoli, în 1551, a ordonat ca „aproximativ două sute de arabi, care se pusese în serviciul cavalerilor, să fie tăiați în bucăți” (N. de Nicolay, *op. cit.*, p. 88). În timpul ofensivei din 1690, este recucerită prin predare (vire ile) cetatea Vidinului, unde turcii „pe haidușak și pe renegați i-au trecut prin sabie” (*Cronici turcești*, vol. II, p. 393). Și haiducii prinși în timpul luptelor aveau aceeași soartă, de obicei după ce se obțineau informații despre organizarea și dispunerea trupelor adverse. În 1695, Küçük Gîafer pașa a capturat doi haiduci sârbi, care, „după ce au arătat ce știau, au fost uciși” (*Cronici turcești*, vol. II, p. 424).

Luptătorii puteau să ajungă în mâinile turcilor după ce apărarea unei cetăți s-a prăbușit, sau armata din care făceau parte a fost înfrântă. Atunci când o cetate era luată cu asalt, turcii începeau uciderea soldaților întâlniți de teamă că aceștia se pot reorganiza și executa un contraatac viguros⁷³. Se ucidă până în momentul în care comandantul turc interzicea acest lucru și ordona robirea⁷⁴. Militarii care continuau să se opună erau totuși uciși⁷⁵. După ce războiul se termina, imamul hotăra soarta prinzilor. Căpeteniile erau, de obicei, ucise pentru ca nu cumva să scape din robie și să organizeze rezistența în regiunile proaspăt cucerite. Mehmed al doilea a ordonat decapitarea marelui duce și a multor mari dregători bizantini⁷⁶. Prinșii din luptele de hărțuială erau uciși și se aduceau doar capetele, pentru care se primea bacșiș⁷⁷. Acesta, de obicei, era mai mare decât prețul unui sclav în tabără și afacerea era rentabilă. Mulțimea de prizonieri era adunată, după marile bătălii, în fața cortului sultanului sau al marelui vizir. Acolo, la un semn, sute și mii de capete se rostogoleau în țărână. Baiazid Yıldırım, mâniat pe cruciați că i-au produs pierderi grele, a hotărât decapitarea tuturor prizonierilor, cu excepția unor nobili, de la care aștepta sume mari de bani. După opinia lui Schiltberger, martor ocular la sângerosul eveniment, au fost uciși 10 000 de oameni, cifră, probabil, exagerată, date fiind efectivele cruciate, și măcelul a fost oprit doar când „cursese deja destul sânge” pentru a răzbuna pe cei morți pe câmpul de luptă⁷⁸.

Schiltberger ar fi fost ucis cu siguranță dacă unul din fiii sultanului n-ar fi fost cucerit de frumusețea prinsului și nu i-ar fi cerut lui Baiazid Yıldırım să-l cruce, deoarece n-a împlinit vârsta majoratului⁷⁹.

Mehmed al II-lea a fost, probabil, sultanul cel mai necruțător cu adversarii care ajungeau în posesia soldaților săi. Pedepsa pe care o aplica era mult mai dureroasă și mai sângeroasă decât tragerea în țeapă, pe care o folosea atât de des Vlad Țepeș, domnul Țării Românești. Tăierea în două cu ferăstrăul era efectuată prin dreptul prapurelui, astfel încât victima să se chinuie cât mai mult⁸⁰. În 1462 Mitilene s-a predat și corsarii catalani, care, alături de alți soldați apăraseră cetatea, au fost uciși prin această metodă⁸¹. Corsarii se „bucurau” întotdeauna de acest tratament din partea padișahului⁸². Paul Erizzo, îndrăznețul apărător al cetății Negroponte, a cerut să i se cruce capul ceea ce sultanul a și făcut, tăindu-i mijlocul. În timp ce padișahul asedia fortăreața, Omer, fiul lui Turahan, a capturat 500 de prizonieri și Mehmed „sesiză această ocazie de a face o experiență în masă a supliciului său favorit”⁸³. Și prizonierii români au suferit astfel de experiențe. În timpul expediției turcești în Țara Românească au căzut în captivitate 3 700 de soldați (cifră, cu siguranță, exagerată de cronicari deoarece nu era cu puțină capturarea unui sfert din oastea munteană)⁸⁴ și, „deoarece au mers pe drumul vicleșugului și, arătând pe față prietenia, s-au purtat ca niște dușmani, ei s-au dovedit fățarnici”, au fost despicăți în două⁸⁵.

⁷³ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, București, 1958, p. 360.

⁷⁴ *Cronica expediției în Moreea*, p. 77.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 93.

⁷⁶ Critobul din Imbros, *op. cit.*, p. 160.

⁷⁷ *Cronici turcești*, vol. II, p. 474.

⁷⁸ *The bondage and travels of Johann Schiltberger in Europa, Asia and Africa (1396–1427)*, ed.

K. F. Neumann, Londra, 1879, p. 5.

⁷⁹ A. de Lamartine, *Histoire de la Turquie*, vol. II, Paris, 1854, p. 207.

⁸⁰ L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București, 1958, p. 297.

⁸¹ A. Clot, *Mahomed al II-lea, cuceritorul Bizanțului*, București, 1993, p. 116.

⁸² L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 297.

⁸³ Hammer, *H.E.O.T.*, vol. III, p. 111.

⁸⁴ *Cronici turcești*, vol. I, p. 72. Ienicerul sârb vorbește de doar „a several hundred Wallachians”, ceea ce este mult mai probabil (K. Mihailovic, *Memoirs of a Janissary*, translated by Benjamin Stolz, Michigan, 1975, p. 101).

⁸⁵ *Cronici turcești*, vol. I, p. 72.

În fiecare campanie sultanală se făceau execuții de prizonieri, atât pentru a sublinia puterea padișahului, cât și pentru a elimina pericolul ca acești captivi să ajungă din nou în rândurile vrăjmașilor Islamului. În 1526, după bătălia de la Mohacz, au fost capturați 1 500 de unguri și „urmând ordinul inflexibil al sultanului, capul tuturor acestor mizerabili fu tăiat de sabia răzbunării și se abandonă cadavrele lor lăcomiei lupilor, păsărilor de pradă și tuturor animalelor de pradă...”⁸⁶. În timpul expediției asupra Hotinului (1621) au fost capturați 200 de cazaci și toți au fost uciși⁸⁷. Mustafa al II-lea, pentru a se răzbuna pe austriecii care înfrânseseră de atâtea ori oștile otomane, a ordonat execuții masive. Din prizonierii luați la Lipova doar trei au fost cruțați, toți ceilalți 1 000 de soldați fiind decapitați. Un cap se plătea cu 25 de guruși, ceea ce era o bună afacere⁸⁸. După bătălia de la Lugoj (22 septembrie 1695) sultanul a hotărât ca toți captivii să moară, dar vizirii au reușit să-l convingă „că nu e bine să fie uciși atâția oameni luați în captivitate”. Din cei 5 000 de prizonieri au fost cumpărați 1 000 de tineri vânjoși pentru galere la prețul de 15 guruși de persoană, „iar cei mai în vârstă au fost lăsați vitejilor ostași”⁸⁹. Cei luați în urma luptei de la Cerna (26 august 1696) n-au avut noroc. „Prizonierii luați în timpul luptei n-au fost iertați, ci azi, 27 august, au fost uciși cu pompă”, scrie cronicarul Fındıklılı Mehmed aga⁹⁰. O metodă de execuție, folosită doar la ordinul padișahului, pentru a sublinia puterea și măreția, era zdrobirea prizonierilor cu ajutorul elefanților, animale care, prin dimensiunile lor, stârneau teamă în rândurile creștinilor⁹¹. Akîngiîi lui Bali bei, făcând o incursiune adâncă în teritoriul Ungariei, au capturat 73 de prizonieri care au fost puși în lanțuri și duși în fața cortului lui Süleyman Magnificul și care a dat porunca „să se elibereze acești prizonieri din lanțurile vieții”. Când sultanul a ieșit din cort pentru a vedea acest spectacol, „se aruncă 6 oameni sub picioarele elefanților și se trimise pe ceilalți prin sabie în infern”⁹². Silit să se retragă de sub zidurile Hotinului de apropierea iernii și fără să fi obținut rezultate notabile, sultanul Osman al II-lea a hotărât să se răzbune pe prizonierii „ferecați în lanțuri”. Cu toate că jurisprudența islamică s-a pus de acord că prizonierii nu trebuie uciși după încheierea războiului, totuși captivii au fost măcelăriți cu săbiile în fața cortului împărătesc și mulți au fost striviți de elefanți și astfel au intrat cu toții (câteva mii) în infern”⁹³.

Orice comandant musulman avea dreptul de a ucide prizonierii făcuți în rândurile adversarilor, cu condiția ca ei să nu fi fost distribuiți soldaților. Aceste execuții străbat secolele de istorie otomană și i-au îngrozit pe adversari, terorizați numai la auzirea cuvântului *turc*. Marii viziri, fiind atotputernici în lipsa padișahului de pe câmpul de luptă, urmau întocmai exemplul stăpânilor lor. Nici celorlalți demnitari otomani aflați în fruntea oștilor nu le plăcea să fie curat locul

⁸⁶ Kemalpaşazade, *Histoire de la Campagne de Mohacz*, ed. de Courteille, Paris, 1859, p. 106. Hammer estimează la 4 000 numărul celor executați (Hammer, *H.E.O.T.*, vol. V, p. 86).

⁸⁷ *Cronici turcești*, vol. II, p. 80.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 436.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 450.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 479.

⁹¹ *Memorialul lui Nagy Szabo Ferencz din Târgu Mureș (1580–1658)*, București, 1993, p. 183.

⁹² Felix Tauer, *Histoire de la campagne du Suleyman Ier contre Belgrade en 1521*, Praga, 1924,

p. 48.

⁹³ *Cronici turcești*, vol. II, p. 164. As-Şaibânî, citând și alte păreri, nu era de acord cu uciderea prizonierilor după ce „războiul și-a încheiat misiunile sale”, deoarece această ucidere era determinată de necesitatea de a îndepărta belicismul dușmanilor. Se retrage argumentul din povestirea după care Abdullah ibn Amir trimisese un prizonier lui Ibn Umar ca acesta să-l ucidă cu mâna lui. Dar Ibn Umar se supără: „Pe Allah! Pe un legat eu nu-l voi ucide niciodată!” A vrut să spună: „După ce voi l-ați făcut prizonier și l-ați legat, eu nu-l voi ucide” (as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. II, p. 276).

din fața cortului. Fără a avea pretenția de a da cele mai semnificative exemple, menționăm câteva. În 1598, soldații aflați în cetatea Cenadului au fost capturați, puși în lanțuri și apoi „au fost măcelăriți în fața cortului lui Satârgi pașa 150 de dușmani prinși”⁹⁴. În 1715, cade cetatea Palamid din Peloponez și Gin Ali pașa, mare vizir (1713–1716), a dat poruncă să fie decapitați toți bărbații⁹⁵ aflați printre captivi. Au fost dați și bani drept bacșiș, câte 30 de taleri de cap tăiat, dar, producându-se o adevărată inflație, marele vizir a plătit 20, apoi numai 10 taleri⁹⁶. Obiceiul s-a păstrat și în cursul secolului următor, aplicându-se îndeosebi la rebelii înarmați, sârbi sau greci⁹⁷. Capetele tăiate reprezentau o mărturie pentru victoria împotriva infidelilor și ele erau încărcate în harakale și trimise sultanului împreună cu prizonierii vii și cu daruri de preț⁹⁸. Dar nu toate capetele erau trimise sultanului, ci, urmând o practică specifică popoarelor stepei, se construiau turnuri sau minarete cu scopul de a comemora victoria și a o delimita în spațiu, dar și pentru a îngrozi adversarii. Ca „materie primă” se foloseau toți adversarii existenți, indiferent de vârstă, sex etc. În 1438, au fost ridicate în Transilvania „trei grămezi uriașe de capete ale oamenilor uciși”⁹⁹. Într-un akın, Turahan bei a capturat 800 de luptători albanezi și craniile lor au servit drept cărămizi pentru un minaret¹⁰⁰. În urma luptei de la Valea Albă (1476), moldovenii prinși au fost și ei decapitați și o macabră construcție s-a ridicat¹⁰¹. Otomanii au presărat peste tot în Europa astfel de turnulețe și practica s-a menținut până în secolul al XIX-lea¹⁰². Trebuie subliniat faptul că actele de cruzime nu i-au plăcut niciodată Profetului¹⁰³, dar în cazul otomanilor este o rămășiță a obiceiurilor turco-mongole¹⁰⁴.

⁹⁴ *Cronici turcești*, vol. II, p. 160/161.

⁹⁵ Bărbații, chiar cei care nu au luat parte la lupte, dar au posibilitatea să poarte arme, erau tratați ca și soldații. Referindu-se la agricultori, as-Saibânî consideră că este preferabil să fie cruțați, dar imamul poate să-i ucidă: „Căci acești oameni sunt înzestrați cu un fizic propice luptelor și agricultura nu este ceva obligatoriu; câteodată se abandonează agricultura pentru a deveni combatant” (as-Saibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 71). Pe acest belicism prezumtiv se bazează poziția musulmanilor față de categorii speciale ale populației și care îndrăzneau să atace detașamentele otomane.

Georg Kraus relatează, în cronica sa, o întâmplare petrecută în Transilvania anulul 1659. Niște „amărâți de țărani”, înarmați cu furci și coase, au dispersat o ceată de turci plecați după jaf, ucigând și câțiva dintre ei. Un steag de cavalerie a răzsunat pe musulmanii deveniți șehid. Seid Ali pașa, conducătorul expediției, „a poruncit să li se taie câtorva capul în tabără, iar multora nasurile și urechile, cu porunca să plece și să nu mai pună altă dată mâna pe arme, ci numai pe plug și pe unelte de plugărie” (G. Krauss, *op. cit.*, p. 314).

⁹⁶ *Cronica expediției în Moreea*, p. 77. În timpul expediției din Banat a marelui vizir Koca Yusuf pașa (1786–1789) au fost luați „un număr infinit de prizonieri și s-au trecut prin sabie mai mult de 5 000 de oameni” (probabil soldați austrieci și bărbați capabili să poarte arme pentru a preîntâmpina întărirea taberei necredincioșilor), Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 598.

⁹⁷ În 1813, pașa de Vidin a cucerit Negotinul și „4–5 000 de sârbi au fost făcuți prizonieri; ei au fost trecuți cu toții prin ascuțitul sabiei, la fel ca un oarecare haiduc Velco, generalul lor...” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 1911, p. 977).

⁹⁸ La sfârșitul secolului al XVI-lea, Vaclav Vratislav a văzut 300 de robi croați, fiecare ducând câte 5–6 capete de croați uciși (M. Dan și S. Belu, *op. cit.*, p. 26). După bătălia de la Florești (1660) „lucrurile și capetele tăiate... fiind încărcate în harabale, au fost trimise cu așalele lor la Timișoara” (*Cronici turcești*, vol. III, p. 185). Când Zolkiewski a fost înfrânt de Iskender pașa, acesta din urmă a trimis sultanului „mai multe capete tăiate ale comandanților și o pradă prețioasă” (*Cronici turcești*, vol. II, p. 266).

⁹⁹ Fr. Pall, *Știri noi despre expedițiile turcești din Transilvania în 1438*, în „A.I.I.C.”, tom. I–II, 1958–1959, p. 18.

¹⁰⁰ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 148.

¹⁰¹ *Cronici turcești*, vol. II, p. 142.

¹⁰² Un astfel de turn a fost ridicat la Niș (1809) și se păstra încă la 1878 (Albert Malet, *L'Epoque contemporaine*, Paris, 1918, p. 509). Un turn din circa 1 000 de capete a fost ridicat la Lipova, în 1695, din ordinul sultanului Mustafa al II-lea (*Cronici turcești*, vol. II, p. 436).

¹⁰³ Un hadit consemnat de Abu Yusuf Yakub spune: „Profetului îi displace masacrul captivilor” (Abu Yusuf Yakub, *Le livre de l'impôt foncier- Kitâb-el Kharadj*), ed. E. Fagnan, 1921, p. 303.

¹⁰⁴ Timur Lenk, mult mai atașat de tradițiile stepei, a ridicat la Smirna un turn din capetele a peste o mie, încât „era de văzut o grozăvie stranie și o născocire de mare cruzime” (Ducas, *op. cit.*, p. 106).

Personalități

Conducătorii politici sau militari, mai mari sau mai mici, se bucurau de o atenție deosebită din partea musulmanilor ¹⁰⁵. Erau vânduți pe câmpul de luptă sau în lungi urmăriri, pentru a se obține o mare răscumpărare. Saladin, respectând instituția regalității, a eliberat gratuit pe regele Ierusalimului, Guy de Lusignan, și alți seniori de vază ¹⁰⁶. Când sultanul Egiptului, Al-Muazzam, l-a capturat pe regele Franței, Ludovic al IX-lea, i-a impus acestuia o răscumpărare personală de 500 000 livre de aur, din care, în cele din urmă, s-a plătit doar jumătate, banii provenind din cuferele templierilor ¹⁰⁷. Dar în mâinile turcilor selgiucizi a căzut și un împărat bizantin, Roman Diogene (1067–1071), fiind cea mai importantă captură a turcilor. După ce a pus piciorul pe ceafa împăratului, Alp Arslan l-a îmbrățișat și i-a spus: „Eu am învățat să respect demnitatea egalilor mei în curaj și vicisitudinile soartei. La ce soartă vă așteptați de la mine? “Roman Diogene a răspuns astfel: „Dacă sunteți crud, mă veți ucide; dacă sunteți mărinimos, mă veți trage înlănțuit după carul vostru (de triumf), dacă sunteți înțelept și clement, mă veți pune să plătesc o răscumpărare și mă veți trimite în imperiul meu!“ Un milion de piese de aur a fost suma stabilită pentru răscumpărare, dar n-a fost plătită deoarece Diogene a fost răsturnat de la conducerea imperiului ¹⁰⁸.

Otomanii se preocupau și ei de soarta captivilor de rang înalt, care le puteau aduce venituri importante. Sultanul și-i rezerva pe cei mai importanți. Astfel, Baiazid I a păstrat pentru el 25 de seniori pentru care a obținut 200 000 de ducăți ¹⁰⁹. Süleyman Magnificul cerea de la Mehmed, beiu de Silistra, „doi necredincioși de vază“ care urmau să furnizeze informații și apoi, probabil, s-ar fi răscumpărat ¹¹⁰. Pe câmpul de luptă călăreții urmăreau în special pe luptătorii îmbrăcați în armuri și ucideau pe soldații de rând, care nu aveau o valoare prea ridicată. Prinșii erau prezentați sultanului și aducătorii puteau primi recompense bănești sau avansări în grad. În 1448, akîngiii, sub comanda emirilor de margine Firuzbeioğlu Mehmed bei, Mustafa bei și Isa bei au lovit oastea Țării Românești, care devasta împrejurimile Nicopolelui și „au adus împăratului mulți dușmani îmbrăcați în zale și cu mâinile și picioarele ferecate în lanțuri“ ¹¹¹. La întoarcerea din expediții, prizonierii de vază erau târați în urma padișahului triumfător. Fındıklı Mehmed aga, relatând despre intrarea în Constantinopol a sultanului Mustafa al II-lea (1695–1703), scrie că „din spatele padișahului înaintau trei căpitani (kapudan), cu vreo zece austrieci de vază, luați prizonieri din cetățile Tittel și Lipova“ ¹¹². Prizonierii de rang erau închiși de obicei la Yedikule, dar puteau fi ținuti și în alte cetăți ale imperiului ¹¹³.

¹⁰⁵ Nu numai musulmanii acordau personalităților din tabăra adversă atenție, ci și creștinii. Hugo Grotius recomanda prinderea oamenilor importanți pe care conducătorul statului urma să-i elibereze în schimbul răscumpărării (H. Grotius, *Despre dreptul războiului și al păcii*, București, 1968, p. 650).

¹⁰⁶ Florentina Căzan, *Cruciadele*, București, Editura Academiei, 1990, p. 83.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 127/128.

¹⁰⁸ D. de Lamartine, *op. cit.*, vol. I, p. 347–348.

¹⁰⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 209.

¹¹⁰ M. Berindei, G. Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains (1544–1545). Etude et documents*, Paris, 1987, p. 206, doc. 67.

¹¹¹ *Cronici turcești*, vol. II, p. 138. Prinșii erau, probabil, boieri, deoarece în armatele române majoritatea luptătorilor nu foloseau zalele.

¹¹² *Ibidem*, p. 458. La Cornul lui Sas au fost capturați Korecki și 500 de nobili polonezi care au fost trimiși la Istanbul (*Ibidem*, p. 265).

¹¹³ Zece ofițeri austrieci au fost închiși în turnul Nebuisa al cetății Belgrad de unde patru au reușit să evadeze. Fuseseră luați prizonieri în urma capitulării cetății Agria (1596) (Hammer, *H.E.O.T.*, vol. VII, p. 326).

Hanul Crimeii aduna și el captivi de rang înalt pentru a obține ulterior răscumpărări mari sau să facă schimb de prizonieri. În urma luptei de la Korsum (1648) au fost luați prizonieri mai mulți guvernatori polonezi (Martin Kalimovski, Nicolae Potocki, Mihal Wisniowiecki, pe care Vasile Lupu, domnul Moldovei, i-a răscumpărat, plătind pentru fiecare douăzeci de mii de galbeni ¹¹⁴. Expediția lui Gheorghe Rakoczy al II-lea în Polonia a fost adevărată mană cerească pentru han, în mâna căruia au intrat „700 de căpitani renumiți“, floarea nobilimii transilvănene. Georg Kraus amintește câteva nume, precum și sume intrate în posesia lui Mehmed Ghirai al IV-lea: Paul Beldi cu 10 000 de taleri, Petru Huszar cu 8 000 de taleri, Ian Kemeny și Francisc Kornis cu 90 000 taleri ¹¹⁵.

Sultanii nu se arătau interesați și de nobilii care jefuiau și robeau periodic teritorii aparținând țărilor bine păzite, încălcând astfel tratatele de pace încheiate cu suveranii lor. Mihail Szilagy, cumnatul lui Iancu de Hunedoara, a fost capturat în 1460 și executat ¹¹⁶. Dimitrie Wisniowiecki, considerându-se cu drepturi la tronul Moldovei deoarece era descendent din Ștefan cel Mare, a fost capturat de oștenii lui Tomșa și trimis la Istanbul. Aici, originea sa nobilă nu i-a servit la nimic și a pierit în cârlige, ca un simplu încălcător de tratate ¹¹⁷. Când, în 1672, sultanul Mehmed IV a acordat aman cetății Camenița, acesta nu a fost valabil și pentru o serie de nobili de graniță, care jucau în Polonia rolul unor bei de akîngii, preocuparea de bază fiind jaful ¹¹⁸.

Conform obiceiului islamic, sultanul trimitea o invitație la supunere conducătorului advers. În caz de acceptare, acesta urma să primească un timar sau zeâmet și să trăiască bogat și liniștit pe feuda primită. Nu putea îndeplini nici un rol în cadrul Imperiului otoman, fiind, într-un fel spus, arestați la domiciliu. Viața le era asigurată atât timp cât nu încălcau convenția încheiată. În 1453, Mehmed al II-lea a trimis o astfel de invitație împăratului Constantin al XII-lea Drăgășes, dar acesta nu a acceptat să cedeze Constantinopolul. Despotul Dimitrie Paleolog, predându-se sultanului în 1460, a primit orașul Enez și însemnate venituri ¹¹⁹. În octombrie 1461, era ocupat sulhen („prin pace“) orașul Trapezunt, capitala ultimului imperiu grecesc. Împăratul David Comnenul (1458–1461) a primit o feudă (dirlik) pe Struma, aproape de Serez. Ulterior a fost ucis cu întreaga familie deoarece corespundea cu dușmanul sultanului, Uzun Hasan ¹²⁰. Este posibil ca sultanul să-i fi dorit execuția, deoarece era un fost împărat și putea provoca o revoltă puternică a grecilor, care să ducă la restabilirea Imperiului bizantin. Mehmed Cuceritorul dorea și Emiratul de Sinop și a cerut emirului Ismail Isfendiarioğlu să predea provincia, vestită prin bogatele mine. Ca timar i-au fost acordate veniturile orașelor Yenişehir și Inegöl, din regiunea Bursa ¹²¹. Soarta emirului a fost mult mai fericită deoarece nu a atras mânia puternicului padișah.

¹¹⁴ *Călători străini*, vol. VI, p. 294.

¹¹⁵ G. Kraus, *op. cit.*, p. 228.

¹¹⁶ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978, p. 114.

¹¹⁷ Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culesc din arhivele din Simancas*, București, 1940, doc. 61, p. 41.

¹¹⁸ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 85, p. 32. Nobilii se numeau Rawawoski, Postaroski de Camenița, Mirleswaski, Grodeski și erau acuzați de jafuri și robii în Moldova.

Într-un raport venețian din 23 martie 1599, se menționează trimiterea, de către Mahmut pașa, a 75 de prizonieri munteni și 40 de capete, ceea ce era privit de către turci ca o realizare importantă. (I. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, partea a II-a, doc. 196, p. 230).

¹¹⁹ A. Clot, *op. cit.*, p. 107.

¹²⁰ A. Decei, *Istoria ...*, p. 125.

¹²¹ A. Clot, *op. cit.*, p. 109.

Categorii speciale de militari

Spioni și iscoade. Încă din cele mai vechi timpuri, conducătorii militari s-au ocupat de cunoașterea amănunțită a adversarului, pentru a câștiga ușor o bătălie. „O armată fără agenți secreți este exact ca un om fără ochi și urechi“, spunea Sun Tzu ¹²². Musulmanii foloseau intens spionajul pentru a culege informații, dar au luat măsuri împotriva celor infiltrați în tabăra proprie. Jurisprudența islamică a stabilit amănunțit măsurile care trebuie luate împotriva agenților infiltrați în rândurile credincioșilor. Abu Yusuf Yakub considera că: „Dacă aceștia sunt inamici sau tributari, evrei, creștini sau magi supuși capitației, să fie decapitați: dacă aceștia sunt musulmani trădători, să li se aplice o pedeapsă dureroasă și să fie închiși timp îndelungat în închisoare până ce manifestă căința lor“ ¹²³. As-Şaibânî consideră că unui spion care și-a recunoscut vina trebuie să i se aplice doar tortura, iar dacă este zimmi trebuie închis ¹²⁴. Cum spionajul poate fi realizat și de femei sau bătrâni, se prevedea pedeapsa cu moartea, „deoarece au vrut să cauzeze pagube ansamblului musulmanilor“ ¹²⁵. Otomanii au adoptat o atitudine intransigentă față de iscoade și spioni, cazurile de iertare fiind foarte rare. În drum spre Camenița (1672), sultanului Mehmed IV îi sunt aduși zece soldați inamici prinși de cei de la serhat. Împreună cu robul care îi conducea, robul unui ciorbagiu, „după ce au recunoscut ce faptă au săvârșit“, le-au fost tăiate capetele ¹²⁶. În timpul expediției din Banat (1695), un haidușak, care spiona tabăra turcească, a fost prins și apoi executat ¹²⁷. În campania dusă împotriva Veneției, în Moreea a fost prins un spion (ciașăt) trimis de generalul din Anapoli. După ce și-a recunoscut vina, a fost executat împreună cu imamul din Stife, care îl adăpostise, din ordinul inflexibilului Gin Ali pașa ¹²⁸, marele vizir.

Uneori iscoada nu era omorâtă, ci, după ce i se arăta tăria oștii otomane, era eliberată. Scopul era ca adversarul să fie îngrozit de spusele iscoadei, deoarece cifrele raportate erau cu mult peste cele reale. Antoine Galland știa că sultanul Mehmed IV a dat 20 de galbeni unui spion al lui Sobieski și apoi l-a lăsat să vadă și locurile nespionate încă. Apoi l-a eliberat, avertizându-l că „nici el și nici un altul să nu încerce să se întoarcă pentru că ar fi tratați în alt fel“ ¹²⁹. Este evident că motivul eliberării l-a constituit intimidarea adversarului, distrugerea moralului prin demonstrația de forță. În 1696, un detașament avansat de recunoaștere austriac este lovit de tătari și câțiva soldați cad prizonieri. Sunt executați imediat, dar unuia dintre ei i se cruță viața pentru a duce vestea sosirii tătarilor „vânători de capete“ ¹³⁰ și care erau temuți atât pentru forța militară, cât mai ales pentru cruzimea lor.

¹²² Sun Tzu, *Arta războiului*, București, 1993, p. 96.

¹²³ Abu Yusuf Yakub, *op. cit.*, p. 294.

¹²⁴ as-Şaibânî, *op. cit.*, p. 520.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 521.

¹²⁶ *Cronici turcești*, vol. II, p. 219 și 282.

¹²⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 445.

¹²⁸ *Cronica expediției în Moreea*, p. 42–43.

¹²⁹ *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672–1679)*, ed. Charles Scheffer, vol. II, Paris, 1881, p. 173.

¹³⁰ *Cronici turcești*, vol: II, p. 474.

Spionii, care se puteau infiltra peste tot și nu numai în armată, erau uciși, de multe ori în chinuri. De execuție nu scăpau nici fețele bisericești, indiferent de rang, fiind acuzate de spionaj în favoarea Rusiei, țară care se folosea de identitatea de religie cu popoarele balcanice pentru a submina statul otoman, musulmanii fiind considerați dușmanii de moarte ai creștinătății. În timpul expediției lui Murad IV asupra Bagdadului, un arhiepiscop pe nume Cyrill a fost demascat ca agent al rușilor și închis la Yedikule. Sub tortură a recunoscut acuzațiile ce i se aduceau ¹³¹ și a fost strangulat ¹³². Patriarhul Partenie al III-lea (1654–1657) a fost acuzat de colaborare cu „adoratorii de cruci” și, după ce a recunoscut că: „În fiecare an am trimis astfel de scrisori...”, a fost spânzurat la Parmak-Kapu ¹³³. Mulți spioni se recrutau din rândurile renegaților, unii fiind destul de avansați în ierarhia otomană. Sibianul Mark Scherer a ajuns tălmăciul lui Süleyman Magnificul, dar a fost descoperit că furnizează informații și a fost executat ¹³⁴. Spionii nu erau iertați nici după trecerea unui timp destul de îndelungat. Medicul Testabuza, acuzat de spionaj în favoarea Rusiei, a fugit la Veneția unde a stat patru ani. Amăgit cu un firman de iertare, a fost prins și decapitat (1741). Colaboratorul lui, Manoli Ipsilanti, pierise mai înainte de o moarte crudă, fiind tras în țeapă sub aceeași acuzație ¹³⁵. Neîncrederea în supușii creștini a sporit în rândurile turcilor. În 1769, marele vizir, Mehmed Emin pașa, „ucidea zilnic, fără dreptate, ca spioni ai rușilor, bulgari și munteni sau moldoveni, cărăuși și alte raiale...” ¹³⁶ Se poate concluziona că otomanii nu au făcut decât să respecte obiceiurile legate de spioni, aceștia fiind executați la toate popoarele.

Specialiștii militari. Imperiul otoman își datora uriașa întindere teritorială armatelor numeroase și bine înarmate, dar, începând cu secolul al XVII-lea, s-a simțit un evident regres în toate domeniile. Factorii de conducere de la Istanbul s-au arătat interesați de perfecționarea armatei și au chemat în acest scop, pe bani grei, specialiști occidentali. Cheltuielile erau însă prea mari și de aceea s-a recurs la alte soluții. Astfel, în schimbul garantării vieții, cu sau fără renegarea credinței creștine, unii prizonieri erau însărcinați cu misiuni deosebit de importante. La Lipova, în 1695, a căzut în mâinile turcilor un arhitect (mimar) care a fost desemnat să fortifice cetatea Timișoara după ultimele realizări din Occident. Inginerul german, pe care cronică turcă nu-l numește, s-a achingat conștiincios de obligație și cetatea a reușit să respingă atacurile habsburgilor până în 1699¹³⁷. În aceeași perioadă, un rob italian, Ahmed Galoppo, s-a ocupat de fortificarea Tamanului¹³⁸. Un caporal neamț, capturat de turci în timpul războiului din 1787–1791, a ajuns general al trupelor modelate după sistem european (nizam-i cedit). Süleyman a comandat trupele care au debarcat în Egipt (1801) și i-a pus serioase probleme lui Napoleon Bonaparte¹³⁹. Doar obiceiul de a aduna capete, al

¹³¹ Pentru juriștii musulmani astfel de declarații erau lipsite de valoare. Într-un tratat de drept islamic se spune: „Ori mărturisirea celui care este sub constrângere este nulă indiferent dacă constrângerea vine de la o amenințare cu închisoarea sau de la o amenințare cu moartea”.

Calitatea de spion nu se va manifesta decât atunci când el însuși va mărturisi de bunăvoie sau dacă doi martori vor depune mărturie. În legătură cu această temă se va admite împotriva lui mărturia zimmiilor și chiar a inamicilor veniți cu aman, as-Şaibâni, *op. cit.*, vol. III, p. 522.

¹³² J.-R. Durdent, *op. cit.*, p. 295.

¹³³ *Cronici turcești*, vol. III, p. 109/110.

¹³⁴ M. Dan și S. Belu, *op. cit.*, p. 56.

¹³⁵ V. Mihordea, *Contribuție la istoria păcii de la Belgrad*, Craiova, 1935, p. 12.

¹³⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, doc. 1193, p. 1200.

¹³⁷ *Cronici turcești*, vol. II.

¹³⁸ M. Dan și S. Belu, *op. cit.*, p. 56.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 56.

oștenilor turci pentru a primi recompense bănești l-a privat de o victorie strălucită. Deci otomanii au devenit mai indulgenți cu soldații adversi de la care puteau învăța noi procedee de luptă, dar putredul trunchi imperial n-a putut hrăni altoiul științei militare.

Soldați musulmani. Djihadul, războiul sfânt musulman, este singura formă de război recunoscută în Islam. Totuși, de-a lungul istoriei, luptele între diferite state islamice n-a lipsit. Atitudinea față de prizonierii celeilalte tabere era, de obicei, blândă și depindea foarte mult și de atitudinea adversarului, dacă acesta respecta dreptul ginților. Dacă în 1516/1517 Selim I a tratat cu blândețe pe mamelucii învinși, după uciderea solilor săi de către Tumanbay, sultanul Egiptului, acesta a ordonat represalii. Pentru Mustafa pașa și cei 500 de însoțitori au fost decapitați 60 de bei mameluci, iar alți 3–4000 de prizonieri au fost sfârtecați cu săbiile¹⁴⁰. De obicei, prizonierii erau închiși și eliberați la sfârșitul ostilităților. În perioada când otomanii au cucerit principatele turcești din Anatolia, luptătorii erau eliberați imediat după încetarea bătăliilor, iar din rândurile populației nu se luau niciodată prizonieri. Conducătorii prinși erau uciși fără milă, sultanul otoman fiind singurul stăpân al turcilor¹⁴¹.

Șiții din Iran au constituit cel mai mare pericol pentru statul otoman, luptele neîncetate dintre părți ducând la sleirea forțelor. Aparținând religiei islamice, dar fiind considerați eretici, șiții au fost în permanență persecutați de majoritatea sunnită a islamului, din care făceau parte și otomanii. După o fetva dată de un şeyh-ül Islam otoman, „uciderea unui persan se echivala cu uciderea a 70 de creștini și dacă turcul este ucis de perși el va deveni șehid și va fi de 70 de ori mai slăvit și mai plăcut lui Dumnezeu”¹⁴². Bineînțeles că teoria era valabilă și la perși. Pornind de la aceste concepte, ambele tabere s-au dedat la atrocități, atât față de civili, cât și față de militari. Numai Selim cel Aspru, ar fi ucis 40.000 de șiți aflați în granițele imperiului, acuzați de spionaj și trădare în favoarea statului safavid¹⁴³.

Categorii speciale

Într-un sfat al califului Abu Bakr adresat trupelor sale se spune: „nu uciideți nici bătrâni, nici femei, nici copii”¹⁴⁴. Jurisprudența musulmană, bazându-se pe tradițiile (hadit) despre Profet, este în unanimitate de acord că nu trebuie să se ucidă femei, copii și bătrâni¹⁴⁵, dar introduce o limitare și anume ca aceste categorii să nu fi luat parte la lupte, cu arma sau cu sfatul, și să nu fi ucis vreun musulman¹⁴⁶.

Turcii s-au arătat deosebit de preocupați de capturarea femeilor și a fetelor frumoase, în special, deoarece se obținea un preț foarte ridicat, sau erau folosite drept cadouri, pentru avansare în ierarhia statului. Cronicile turcești abundă în descrierea frumuseții captivelor. „Fete tinere, cu inima curată ca apa limpede, cu corpul strălucind de albețe, cu fața luminoasă, cu părul auriu, toate frumoase ca

¹⁴⁰ Hammer, *H.E.O.T.*, vol. IV, p. 313.

¹⁴¹ Un proverb oriental spune: „Pe un covoraș de rugăciune au loc cinci derviși, dar nu și doi sultani”.

¹⁴² Dimitrie Cantemir, *Sistemul religiei muhamedane*, București, 1987, p. 497–499.

¹⁴³ Hammer, *H.E.O.T.*, vol. IV, p. 174.

¹⁴⁴ N. Armanazi, *L'Islam et le droit international*, Paris, 1929, p. 76.

¹⁴⁵ Abu Yusuf Yakub include în lucrarea sa de drept două hadut-uri referitoare la această problemă: Ibn Omar ar fi zis: „Cum eu am găsit o femeie ucisă într-una din campaniile Profetului, acesta a interzis să se dea morții femeile și copii”. Un alt hadit spune: „În război nu se ucid nici femeie, nici copil, nici bătrân neputincios”. Abu Yusuf Yakub, *op. cit.*, p. 302. As-Sarakhsi scrie că: „Este interzis expres prin lege să se ucidă femei și copii”. (as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 147).

¹⁴⁶ A. Morabia, *La notion de gihad dans l'Islam medieval*, Lille, 1975, p. 374.

astrele, asemănătoare cu luna, cum nici o mână nu atinsese, cum nici un ochi nu văzuse..." au fost aduse de akîngii din teritoriile austriece, după bătălia de la Mohacs¹⁴⁷. Și teritoriul românesc a constituit o sursă inepuizabilă de frumuseți. La Cetatea Albă (1484) au fost luate multe „sclave frumoase“, iar akîngii lui Mhaloglu Ali bei au luat în prinsoare din Moldova „nenumărați băieți și multe fete frumoase ca cele din Kașmir“¹⁴⁸. Tătarii erau eficienți în această muncă în Polonia, Rusia sau Ungaria. Ei au capturat-o și pe frumoasa Roxalana, cea care l-a vrăjit cu frumusețea ei pe Süleyman Magnificul.

Dar nu toate femeile ajungeau în captivitate, multe pierind ucise, în timpul cuceririi orașelor sau după aceea, în măceluri colective. În cazul cetății Corint (1715) femeile și copiii au început să fugă și „care nu vrea să stea să-l prinză, îl tăia“¹⁴⁹. La Palamid, ienicerii „până și în biserici femei cu copilașii de frică ascunzându-se, intra de-i găsea și fără milă îi junghia“¹⁵⁰. Dar femeile prinse puteau fi ucise și la împărțire, când mai mulți stăpâni le revendicau. La Corint, în 1715, două jupănese frâncoaice au fost capturate de doi ieniceri și, cum nu s-au înțeles, săbiile au ieșit din teacă și cele două femei au fost ucise, iar ei s-au rănit¹⁵¹. Pentru slăbirea potențialului demografic dintr-o zonă de curând cucerită, și care ar putea fi pierdută datorită sprijinului acordat de zimmi creștinilor, întreaga populație era ucisă, inclusiv femeile, indiferent de vârstă. Când, în 1526, cădea orașul Fünfkirche, predat cu aman, întreaga populație este adunată în piață și măcelărită¹⁵². Mongolii au adoptat și ei în multe locuri această tactică a depopulării. În expediția asupra Cameniței ordinul sultanului prevedea să nu se facă robi, „ceea ce tătarii au și făcut“¹⁵³.

Cum sufletul unei femei este copilul, Profetul a hotărât că nu trebuie separată mama de copil¹⁵⁴. Teoria în practică se aplica rar, deoarece proprietarii erau diferiți și fiecare dorea să se aleagă cu sclavi care se vindeau bine în interiorul imperiului. Nevasta cronicarului bizantin Sphrantzes a fost despărțită de copiii săi, care au ajuns în posesia sultanului, pentru multe mii de arginți¹⁵⁵. Sultanul aduna și el copii pentru corpul ienicerilor și, implicit, rezultau alte despărțiri. Despărțirile erau extrem de dureroase. Un cronicar a descris robirea Corintului, în 1715: „Atunci să fi auzit cineva țipete, vaiete și strigări, plânsuri, suspinuri și tănguiri, că să despărția bărbații de femei, copiii de părinți, frații de surori, trăgându-i cine peste zidiu, cine pe porți, cine pe unde putea, fără nici o milă“¹⁵⁶. Atât de sfâșietoare erau strigătele mamelor despărțite de copiii lor încât, în 1672, la Camenița, turcii au tras cu tunul asupra lor, pentru a le potoli¹⁵⁷.

¹⁴⁷ Kemalpașazade, *op. cit.*, p. 118.

¹⁴⁸ *Cronici turcești*, vol. I, p. 79.

¹⁴⁹ *Cronica expediției în Moreea*, p. 55.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 76. Uciderea populației unui oraș luat cu asalt este astfel legitimată: „Este vorba de un loc de luptă. Deci pe cei pe care îi întâlnesc sunt, aparent, combatanți. Nimic altceva: Se bazează pe regula aparențelor până ce apare contrariul.“ (as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 71). Hugo Graitius, pormind de la surse antice, era și el de acord cu uciderea întregii populații dintr-un oraș și învingătorul poate face orice. Sallustius spunea: „Căruia în victorie i-au fost toate îngăduite, după legile războiului“.

(H. Grotius, *op. cit.*, p. 645).

¹⁵¹ *Cronica expediției în Moreea*, p. 56.

¹⁵² Hammer, *op. cit.*, vol. V, p. 433.

¹⁵³ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 83, p. 31 și doc. 90, p. 35.

¹⁵⁴ „Tradiția vorbește despre această regulă. Într-adevăr, într-o zi Profetul văzu în pradă o tânără sclavă conșternată de tristețe și o întrebă: „Ce are?“ I se răspunse: „Copilul său a fost vândut.“ Profetul: „Nu separați mama de copilul său.“ (as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 288–289).

¹⁵⁵ G. Sphrantzes, *Memorii (1401–1477)*, București, 1966, p. 99.

¹⁵⁶ *Cronica expediției în Moreea*, p. 56.

¹⁵⁷ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 94, p. 37.

Copiii, ca și femeile, nu trebuiau uciși, în teorie, deoarece puteau fi ușor convertiți la Islam. Majoritatea juriștilor erau de acord că minorii „capătă o coloratură islamică” (dahala fi sibgat al-Islam)¹⁵⁸. În practică, se căutau adolescenți și copii care trecuseră de vârsta de 7 ani deoarece cei mici aveau prețuri reduse și, în plus, erau greu de întreținut. Ori, oșteanul musulman dorea un profit cât mai mare într-un interval de timp cât mai redus. Pruncii erau zdrobiți de pereții caselor¹⁵⁹, sau erau aruncați pe străzi¹⁶⁰. Băieții sănătoși erau repartizați corpului de ieniceri (de exemplu, la Novo Brdo, Mehmed al II-lea a luat 320 de băieți)¹⁶¹.

Clerici. Și aici există o mare deosebire între teorie și practică. Abu Bakr sfătuia astfel pe ostașii săi: „Veți găsi în drumurile voastre oameni trăind în singurătate și meditație, adorând pe Dumnezeu, nu le faceți nici un rău”¹⁶². Ulterior, juriștii au păstrat această prevedere, dar preoții care aveau contact cu societatea puteau fi uciși, deoarece „ei fac parte dintre combatanți, fie prin sfatul lor, fie prin persoana lor, când ocazia este favorabilă”¹⁶³. În practică, otomanii preferau să-i transforme în robi, deoarece era rentabil. Numai într-o singură expediție de akingii în Ungaria au fost adunați 500 de preoți¹⁶⁴. Mulți preoți, călugări și călugărițe au fost robiți la cucerirea Constantinopolului și peste 100 de călugărițe au fost răscumpărate de despotul Serbiei¹⁶⁵, restul fiind duși în robie. Se combina robirea cu uciderea călugărilor, cei viguroși fiind legați, iar restul trecuți prin sabie¹⁶⁶. Prin sfaturile lor clericii puteau anima rezistența apărătorilor și erau deci „capii necredinței”, iar uciderea lor se impunea de la sine. Un cronicar muntean descrie astfel cucerirea Bursei (1326) de către turci: „Dar alte munci și pedeapsă ce au făcut arherilor și călugărilor și oamenilor mireni, cine poate să le spue: că pre unii îi spânzura, pre alții îneca, pre alții puneă pre foc de-i frigea ca pre niște pești, altora le deschidea gura și le băga spuză de foc, pre alții lega de coadele cailor și-i târaie de-i face bucăți...”¹⁶⁷. La Otranto (1480), arhiepiscopul Stefano Pendenali (80 ani) a fost tăiat în două cu ferăstrăul¹⁶⁸, iar la Nicosia a fost ucis episcopul Contarini. La Palamid (1715), toți bărbații au fost uciși, cu toate că cetatea se predase, „iar călugării, popii și paterii, fără de sfială, îngenunchind, îi tăia”¹⁶⁹. Și mai necruțători vor fi turcii cu clericii în timpul revoltelor care urmăreau eliberarea de sub autoritatea sultanului. În 1770, grecii se crezuseră în stare să înfrângă pe otomani, dar nu reușiră decât să atragă represaliile acestora. La Tripolita (Peloponez), 3 000 de greci au fost uciși, iar episcopul cu alți cinci preoți prinși au fost decapitați¹⁷⁰. Uneori soldații erau „miloși” și doar schilodeau sau mutilau. Pe o evanghelie, un preot, probabil, nota că turcii din Brăila „au făcut mari stricăciuni, tăeri, robii, foc”. Autorul scurtei însemnări a scăpat cu nasul tăiat¹⁷¹.

¹⁵⁸ A. Morabia, *op. cit.*, p. 375.

¹⁵⁹ Hammer, *op. cit.*, vol. III, p. 261 (Otranto 1480).

¹⁶⁰ Ducas, *op. cit.*, p. 370.

¹⁶¹ K. Mihailovici, *op. cit.*, p. 99.

¹⁶² N. Armanazi, *op. cit.*, p. 76.

¹⁶³ as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 61.

¹⁶⁴ F. Babinger, *op. cit.*, p. 488.

¹⁶⁵ Ducas, *op. cit.*, p. 394.

¹⁶⁶ *Călători străini*, vol. VI, p. 251.

¹⁶⁷ *Istoria Țării Românești 1290–1690, Letopiseșul Cantacuzinesc*, București, 1960, p. 198.

¹⁶⁸ Hammer, *op. cit.*, vol. III, p. 261.

¹⁶⁹ *Cronica expediției în Moreea*, p. 77.

¹⁷⁰ A. Rambaud, E. Lavisse, *Histoire générale du IVe siècle à nos jours*, vol. VII, Paris, 1926, p. 494.

¹⁷¹ Ionel Căndea, *Însemnări pe cartea veche românească din patrimoniul județului Brăila*, în „Studii și comunicări”, Focșani, 1979, vol. II, p. 248.

Bătrânii. Dacă Abu Bakr sfătuia să nu se ucidă bătrânii, doctorii în Drept islamic de mai târziu au limitat această interdicție la oamenii care nu mai puteau să lupte¹⁷². Otomanii, când ajungeau în posesia unor oameni în vârstă, preferau să-i ucidă, deoarece câștigul obținut prin vânzarea lor nu era prea mare și se încărcau cu un balast inutil. La cucerirea Constantinopolului, în 1453, turcii au ucis bătrânii în paturile lor¹⁷³, iar la capturarea unor vase căzăcești cei neputincioși au fost eliberați din lanțurile vieții¹⁷⁴ (1596). În 1658, mănăstirea Stelea este ocupată de tătari, care au trecut prin ascuțișul sabiei peste o sută șazeci de inși, printre care călugări, oameni mai bătrâni și sârmani, care erau prea istoviți ca să poată fugi¹⁷⁵. Chiar dacă erau duși în robie, vârstnicii nu puteau rezista drumurilor lungi și pierreau în masă¹⁷⁶. Condițiile meteorologice decimau captivii puțin rezistenți. Diego Galan, rob și el pe o galeră, a văzut bătrâni prinși în Țara Românească, ce „se lăsau să moară pur și simplu”, ceea ce provoca furia stăpânului turc¹⁷⁷. Nu mureau fiindcă doreau ca turcul să piardă banii, cum credea prizonierul spaniol, ci din cauză că nu puteau suporta lipsa de libertate și ruperea de melegaurile pe care au trăit o viață întreagă.

Bețivii. În ochii musulmanilor, alcoolul nu îndepărta belicismul, ci doar îl anestezia. Juriștii considerau că: „Beatul are același statut ca un om normal. Indiciul este aici constituit de dispozițiile diferite. Din cauza beției nu iese din calitatea de beligerant contra musulmanilor. Nici un reproș deci celui care îl ucide”¹⁷⁸. Tătarii au găsit, în 1658, la Târgoviște, mulți pedestrași beți, ocupați să care prada pe care o adunaseră. „Toți aceștia au fost uciși fără milă, până la mai bine de o mie trei sute de oameni”¹⁷⁹. Cu un an mai devreme a fost asediată tabăra lui Gheorghe Rakoczy al II-lea și tătarii au reușit să captureze „șaptezece și opt de ghiauri”, cea mai mare parte fiind beți. După ce au aflat date mult umflate, toți prinșii și-au pierdut capetele¹⁸⁰. Se manifesta astfel un profund dispreț față de cei cu mintea tulburată de băutură, turcii fiind mai puțin înclinați spre acest viciu.

Apostati. Eretici. Idolatri. Atitudinea musulmanilor față de populațiile întâlnite în timpul campaniilor de cucerire era diferită în funcție de religia pe care o practicau. Dacă față de „oamenii cărții” trebuia să aibă o poziție îngăduitoare, deoarece aveau în comun o parte din profeți și doar „pecetea profeților”, Muhammad, nu era recunoscut de evrei și creștini, celelalte populații se încadrau în cele trei categorii amintite mai sus și musulmanii trebuia să fie inflexibili cu prinșii. De la idolatrii și de la apostati (cei care au trecut de la islamism la creștinism sau iudaism) nu se acceptau decât două răspunsuri: Islamul sau sabia¹⁸¹. În cazul când cuvântul lui Allah nu era acceptat, djihadul se putea dezlănțui fără muștrări de conștiință. Totuși, pentru idolatrii nearabi s-au făcut ulterior excepții¹⁸². Nici pentru membrii sectelor, care s-au abătut mai mult sau mai puțin de la doctrina ortodoxă a Islamului, nu exista îndurare în cazul în care nu se revenea la dreapta credință.

¹⁷² as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 61.

¹⁷³ Ducas, *op. cit.*, p. 370.

¹⁷⁴ *Cronici turcești*, vol. I, p. 334.

¹⁷⁵ *Călători străini*, vol. VI, p. 251.

¹⁷⁶ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 18.

¹⁷⁷ *Călători străini*, vol. III, p. 537.

¹⁷⁸ as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 71.

¹⁷⁹ *Călători străini*, vol. VI, p. 250.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 428.

¹⁸¹ V. Panaite, *op. cit.*, p. 714. În tratatul lui as-Şaibânî se găsește următoarea prevedere: „Ca să uciți necredincioșii, după ce i-ai dominat, fără ca ei să îmbrățișeze Islamul, este o datorie din cauza acestui cuvânt al lui Dumnezeu (C9/5): «... atunci ucideți acești făcători de dumnezei...»”, as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 169.

¹⁸² V. Panaite, *op. cit.*, p. 715.

Otomanii au întâlnit de-a lungul timpului o multitudine de comunități religioase față de care au adoptat o atitudine tolerantă în schimbul plății djizye-i (capitația), dar în momentul în care secta respectivă se mărea printr-un prozelitism agresiv, se trecea la represalii, uneori extrem de dure. Coranul îndemna pe dreptcredincioși la luptă: „Eu sunt cu voi, întăriți de cei ce cred; arunca-voi frică în inimile necredincioșilor ; deci tăiați-le gâturile și tăiați-le toate vârfurile degetelor.“ (C. 8/12). Versetul 40 din aceeași sură precizează și limitele luptei: „Și luptați împotriva lor până nu mai este răscoală și până va fi la toți credință în Allah; și dacă vor înceta, Allah atunci va vedea ceea ce fac ei“. Un alt verset permitea folosirea metodelor brutale de reprimare, deoarece: „Voi nu i-ați omorât, ci Allah i-a omorât“ (C 8/17). Turcii au respectat indicațiile date de Allah prin profetul Muhammad în cel mai fidel chip posibil. În 1417, izbucnește în regiunea Izmirului o revoltă condusă de Börklüğe Mustafa, un derviş fanatic. O armată de represalii este înfrântă și Mehmed I (1413–1421) a trimis pe marele vizir Baiazid și pe fiul său Murad să înfrângă erezia. Baiazid pătrunde în regiunile inamicului eretic și „pe toți care îi veneau în cale îi tăia fără cruțare, bătrâni la un loc cu copiii, bărbați și femei; într-un cuvânt, om de orice vârstă, îl ucideau fără nici o milă“¹⁸³. Luând în captivitate pe conducător și pe apropiații săi colaboratori, s-a încercat aducerea pe calea cea dreaptă. Vorba bună și tortura n-au reușit să înfrângă cerbicia ereticilor. Șeful spiritual a fost răstignit, iar ucenicii au fost toți decapitați și „cu bucurie primeau moartea“¹⁸⁴. „Șeicul Sakariei“, Ahmed, era un derviş fanatic musulman, dar adoptase din creștinism a doua venire a lui Isus Hristos. „Allah să mă ajute, aparțin poporului lui Mohamed și-l aștept pe domnul Isus“, a răspuns șeicul când sultanul Murad al IV-lea l-a întrebat dacă este Isus. Cum necredința a fost mărturisită, șeicul a fost jupuit de viu, iar adepții uciși în cea mai mare parte¹⁸⁵. În zona situată în prezent în nordul Irakului trăia secta iezidiilor, despre care Sestini scria în secolul al XVIII-lea: „Iezidii adoră diavolul... Sunt oameni sălbatici ale căror aspect și privire sunt cu adevărat diabolice: această sectă de briganzi este teroarea cadiilor și a mollah-ilor pe care îi ucid la întoarcerea la Constantinopol, știind că nu se întorc cu pungile goale. A ucide un turc este, de altfel, pentru ei aproape un act religios; sunt în număr de patru mii, toți oameni călări și înarmați cu sulite“¹⁸⁶. La sfârșitul secolului al XIX-lea, pe fondul sporirii fanatismului religios li s-a impus să aleagă între Coran și Biblie. Cum n-au renunțat la religia lor, au fost declanșate două valuri de masacre, ultimul în 1892, prin care numărul iezidiilor s-a redus de la 200.000 la 3–4000 de persoane, scăpate cu viață în urma „unei apostazii de formă“¹⁸⁷. Dacă nu se accepta Coranul, „față de putpereiști (cuvânt turcesc pentru a desemna pe cei care nu ău o carte relevantă și care înseamnă închinător la idoli – n.a.) nu există prin urmare nici îngăduință și nici cruțare“¹⁸⁸.

Rebeli. Prin *rebeli*, desemnați în Imperiul otoman prin termenii *isyanci* sau *ihitâlci*, iar la unii cronicari turci orice răscoală era denumită *celâli*, cu toate că termenul era folosit de autorități doar pentru rebelii din Anatolia, se înțelegea orice om care se ridica împotriva autorității și, implicit, împotriva lui Allah. Coranul prevedea pedepse aspre împotriva tulburărilor ordinii sociale: „Plata

¹⁸³ Ducas, *op. cit.*, p. 152.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 152.

¹⁸⁵ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978, p. 363.

¹⁸⁶ Sestini, *Voyage de Constantinople à Bassora on 1781, par le Tigre et l'Euphrate et retour à Constantinople en 1782*, Paris, an VI, p. 137.

¹⁸⁷ N. Batzarina, *Din lumea Islamului*, București, f.a., p. 146.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 147.

dreaptă pentru cel care face război împotriva lui Allah și a Profetului său și care produce dezordine pe pământ este de a fi ucis sau crucificat, sau de a avea mâinile și picioarele tăiate în sens opus și să fie alungați de pe pământ”¹⁸⁹. În cazul rebelilor nu se făcea deosebire între musulmani și creștini, represiunea mergând până la genocid (cazul populației armenesti în anii primului război mondial).

În mod obișnuit, în secolele XV–XVIII, turcii se limitau la uciderea bărbaților capabili să poarte arme și la robirea femeilor și a copiilor, așa cum porunca, la 1770, sultanul Mustafa III, referitor la muntenii trecuți de partea rușilor: „să-i uciideți și să-i nimiciți pe musulii aflați acolo <la București> și pe răzvrătiții din Țara Românească..., iar celor aflați în târgul menționat să le luați în robie femeile și copiii...”¹⁹⁰ Revoltele au fost numeroase, represiunile ce le-au urmat necruțătoare și doar pentru a nu depopula în întregime regiuni întregi o parte din populație era cruțată. În 1610, rebelii din Moreea au fost înfrânți și mulți duși în robie. „Ei promiseră să plătească taxele obișnuite și promiseră să nu se mai răscolească niciodată” și Arslan pașa îi iertă¹⁹¹. Iertările erau rare și trupele de represiune se dedau la atrocități, zonele pe unde treceau rămânând pustii. Silahdar Findıklılı Mehmed aga descrie, în cronica sa, o represiune în Bosnia (1688): „Unii dintre ei au fost măcelăriți, iar cei mai mulți, fiind prinși, au fost legați cu lanțuri... Atunci satele lor au fost incendiate, femeile și copiii lor au fost luați în captivitate, iar averile lor au fost capturate”¹⁹². Și teritoriul românesc a cunoscut furia musulmană în dese rânduri¹⁹³. În 1821, după înfrângerea revoluției lui Tudor Vladimirescu, turcii au declanșat o mare vânătoare contra arnăuților bimbașei Sava și a eteriștilor. Pe fiecare cap de arnăut se pusese bacșiș câte o mahmudea și turcii, după ce au terminat cu rebelii, au început să ia și „pre câte un ticălos zicând că este om de-al Savii și ca o nimica îl jertfia”¹⁹⁴. Intervenția pașei a oprit extinderea măcelului. Mehmed pașa, valiu de Silistra, arăta, într-un document din 7 august 1821, motivul uciderii bimbașei Sava: „Ci spre izbăvirea săracilor este neapărat orânduită moarte la acest fel de oameni răzvrătiți”¹⁹⁵. Toate măsurile represive erau luate „pentru a face să domnească liniștea și să se asigure supușilor mei odihna și fericirea”, cum se exprima sultanul Selim al II-lea într-un act din 1568¹⁹⁶.

Nici rebelii musulmani nu erau tratați mai blând când se ridicau împotriva ordinii de stat. Ienicerii, „copiii de suflet ai padișahului”, s-au afirmat pe câmpul de luptă dar și prin răzmerițele din Istanbul. Răzvrătiții din ogeac erau ucși după ce spiritele se mai calmau. În 1731, ienicerii au tras asupra steagului sfânt (Şancag-i Şerif) și Şahin Mehmed aga, noul agă, trebuia „să se străduiască să găsească prin orice chip pe răzvrătiții care mai rămăseseră și să-i înece în mare”¹⁹⁷. N-au mai primit îndurare, muftiul proclamând uciderea lor drept legală deoarece trăseseră

¹⁸⁹ N. Armanazi, *op. cit.*, p. 97.

¹⁹⁰ V. Veliman, *op. cit.*, doc. 168, p. 451.

¹⁹¹ Mustafa Naima, *Annals of the Turkish Empire (1591–1659)*, ed. Charles Fraser, vol. I, Londra, 1832, p. 420.

¹⁹² *Cronici turcești*, vol. II, p. 377. Când o cetate proaspăt căzută în mâinile inamicului revenea în teritoriile Țărilor bine păzite se porunca „să fie ucși toți supușii Marelui Senior (sultanul) care erau acolo iar femeile și copiii lor se distribuiau la trupele sale...” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 572, p. 259).

¹⁹³ Claudiu Dumitrescu, *Din cronica relațiilor româno-otomane. Regimul prizonierilor din Țările Române*, în „Erasmus”, nr. 8, 1997, p. 8–26.

¹⁹⁴ Ștefan Fănuță, *Jalnica cântare a lui Zilot, în Izvoare narative privind revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Craiova, 1987, p. 146.

¹⁹⁵ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. II, București, 1959, p. 287.

¹⁹⁶ Jacob Reznik, *Le duc Joseph de Naxos. Contribution à l'histoire juive du XVIe siècle*, Paris, 1936, p. 151.

¹⁹⁷ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 327.

asupra steagului sfânt și acum erau considerați apostazi. Au fost uciși mulți răzvrătiți și astfel „s-a cruțat iarăși Constantinopolul și s-a liniștit împărăția”¹⁹⁸. Cu toate măsurile luate astfel încât în capitală și în imperiu să nu mai rămână picior de răzvrătit¹⁹⁹, revoltele ienicerilor au continuat. Conservatori fiind, s-au opus din răspuneri politicii reformatoare a lui Selim al III-lea și Mahmud II, sultani decisi să înlocuiască ogeacul, devenit inefficient din punct de vedere militar și o adevărată „gaură neagră” pentru bugetul statului otoman. Cei 140.000 de „copii de suflet” ai padișahului au plănuț înlocuirea lui Mahmud al II-lea (1808–1839), numit „sultanul necredincios”, cu alt membru al dinastiei și astfel ogeacul să supraviețuiască. Dar sultanul, dispunând de forțe militare instruite după modelul european și dotate cu artilerie, a acționat rapid și eficient. În două zile, 14 și 15 iunie 1826, 18.000 de ieniceri revoltați fură uciși în lupte, iar represiunea care a urmat a fost extrem de dură. Soldații împărătești au primit poruncă să-i caute și „unde-i va găsi, pă loc acolo să-i sugrume, ca să le stingă de tot rădăcina”²⁰⁰. Nici ienicerii din restul imperiului n-au scăpat și „unde s-au aflat neam de ieniceri, pre toți i-au stricat”²⁰¹. Printr-un decret din 17 iunie 1826 ogeacul ienicerilor intra în istorie.

Căi de intrare în robie

Oștile otomane numeroase, cronicarii dau cifre mergând până la 200 000 de luptători, și dotate cu o puternică artilerie, se târau destul de greu în interiorul teritoriului advers, încetineală ce permitea fuga locuitorilor din zonele de conflict. Pentru capturarea populației adverse și aducerea ei în interiorul Casei Islamului, pentru sporirea forței economice și slăbirea adversarului, sultanii au detașat din armata principală un corp de cavalerie ușoară destinată să pătrundă adânc în teritoriul inamicului. Menirea akîngiilor era să aducă cât mai mulți robi. Totuși, puteau zdrobi mici detașamente adverse, executau misiuni de recunoaștere și siguranță și micșorau moralul adversarului. Akîngiile erau cei care umpleau tabăra otomană cu robi, care se vindeau, din cauza numărului mare, la prețuri derizorii.

Akîngiile²⁰² constituiau principalul mijloc de obținere a robilor pentru imperiul otoman, până când modificările armamentului au dus la scăderea eficienței lor militare. Dar, până la începutul secolului al XVII-lea, cursele au fost numeroase și în general rentabile. Se pătrundea adânc în teritoriul inamic (Veneția 1477, Suceava 1485 și 1486) și se bătea în retragere înainte de concentrarea adversarului. În 1472, năvrapii lui Ishak pașa au năvălit în Croația, de unde au luat 20 000 de robi și apoi pătrund în Carintia și Carniolia²⁰³. Malkocioglu Ali bei a prădat Moldova (1486) și „au trimis nenumărați robi” la Sublima Poartă²⁰⁴. În 1526, în timp ce sultanul se afla la Buda, akîngiile pătrunseră adânc în teritoriile controlate de habsburgi și au dus în captivitate „lungi șiruri de băieți și fete tinere”²⁰⁵. Akîngiile puteau acționa în colaborare cu spahiii, după înfrângerea inamicului²⁰⁶, sau independent, în lungi incursiuni, cum a fost cea din 1479, soldată

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 329.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ I. Corfuz, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802–1830)*, în „Studii și articole de istorie”, VIII, București, 1966, p. 374.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 374–375.

²⁰² A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978, p. 46 și 219.

²⁰³ *Ibidem*, p. 114.

²⁰⁴ *Cronici turcești*, vol. I, p. 63.

²⁰⁵ Kemalpașazade, *op. cit.*, p. 118.

²⁰⁶ *Călători străini*, vol. III, p. 531. Sinan pașa a slobozit pentru pradă cea mai mare parte a oștirii astfel încât la apariția lui Mihai Viteazul turcii erau dispersați și preocupați mai mult să-și pună prada la adăpost.

cu înfrângerea de la Câmpul Pâinii, din Transilvania. Numărul robilor aduși în tabără era atât de mare încât se dădea „o roabă (cariye) pentru nimic”²⁰⁷, după cum se exprima Așikpașazade. După raidurile năvrapilor tabăra otomană devenea un adevărat târg de robi, fiecare luptător musulman dobândind mai mulți captivi²⁰⁸. În 1436, Evrenosoglu Ali bei a năvălit în Banat și Ungaria și timp de o lună a jefuit și robit fără să fie deranjat de maghiari. Așikpașazade spunea că „erau mai mulți prinși decât akîngii”²⁰⁹ și acest mod de exprimare a numărului de captivi este frecvent în cronicile turcești. Pe lângă expedițiile cu puternice efective, akîngiile făceau incursiuni periodice cu efective mici, soldate și ele cu capturarea a numeroși robi. Referindu-se la eficiența curselor care aduceau câteodată 5–6000 de robi, baronul de Busbec spunea că „profitul și folosul pe care turcii îl obțin de la sclavi depășește tot ce eu aș putea spune”²¹⁰.

Tătarii, numiți în cronici „vânători de dușmani” și „vânători de capete”, s-au dovedit și mai eficienți în luptă și în robirea populației, fiind chemați de turci pe frontul din Ungaria, de la sfârșitul secolului al XVI-lea, pentru a-i înlocui pe akîngii, intrați într-un evident proces de decădere. Alianța cu hanul Crimeii a fost rentabilă pentru padișahi, deoarece călăreții stepei înfruntau dușmanii nordici ai imperiului și totodată aruncau pe piață foarte mulți captivi. În slujba Imperiului otoman, tătarii au acționat începând din 1475 și până la 1770, când are loc ultima mare invazie în Moldova. După 1774, Crimeea intră sub controlul Rusiei, care înfrânge pe urmașii celebrilor mongoli, ce umiliseră, în nenumărate rânduri, cnezatele rusești.

Ricaut, autorul unei istorii a Imperiului otoman, descrie astfel o invazie tătarească: „... ei iau, precum torenții, toți locuitorii din acele locuri, indiferent de sex, sau de vârstă”²¹¹. Cifrele pe care le dau izvoarele sunt exagerate, în cele mai multe dintre cazuri, dar robii luați erau în număr mare și puteau asigura îmbogățirea rapidă. Dacă se spune că au fost robiți 10 000 de transilvăneni în 1602²¹², 14–15 000 de moldoveni în 1758²¹³, 16 000 în 1770²¹⁴, cifrele urcă la 30 000 de austrieci în 1683²¹⁵, 73 000 de transilvăneni în 1660²¹⁶, 150 000 de captivi din Ungaria, Silezia și Moravia la 1663²¹⁷. Oltenia, la 1717, a cunoscut eficiența unui puternic detașament de tătari care au dus în sclavie mai mult de 30 000 de români²¹⁸, cele mai afectate fiind „părțile dunărene”²¹⁹. Se urmărea de către mârzacii dobândirea de profituri cât mai mari, astfel încât se dădeau numeroase lovituri prin surprindere. În iarna anilor 1738/1739, numeroși nogai au atacat o parte din Polonia și au luat mulți robi. Hanul a eliberat pe nobilii poloni luați în captivitate contrar tratatelor de pace²²⁰, dar este sigur că mulți au ajuns pe piața otomană.

²⁰⁷ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 101.

²⁰⁸ Tursun bei spune, referindu-se la cucerirea Bosniei (1464), că: „În posesia fiecărui gaziu nu erau mai puțini de cinci, zece sau chiar cincisprezece dintre tinerele fermecătoare...” (*Ibidem*, p. 190).

²⁰⁹ *Cronici turcești*, vol. I, p. 120.

²¹⁰ *Lettres du baron de Busbec*, tom II, Paris, 1748, p. 31.

²¹¹ Ricaut, *Histoire de l'état present de l'Empire ottoman*, Amsterdam, 1671, p. 149.

²¹² Leonardus Basilius, *Narratio de rebus transylvanicis (1599–1603)*, în R. Constantinescu.

Lupta pentru unitatea națională a Țărilor Române (1590–1630). Documente externe, București, 1981, p. 346.

²¹³ *Ibidem*

²¹⁴ *Cronici moldovenești*, ed. Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, 1973, p. 148.

²¹⁵ De la Croix, *Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie*, La Haye, 1689.

p. 176.

²¹⁶ *Cronici străini*, vol. VI, p. 540.

²¹⁷ Ricaut, *op. cit.*, p. 148.

²¹⁸ C. Giurescu, *Material pentru Istoria Olteniei sub austrieci*, vol. I, București, 1913, p. 339.

²¹⁹ Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718–1739)*, București, 1971, p. 95.

²²⁰ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 433.

Expedițiile de iarnă erau eficiente, deoarece populația nu avea unde să se adăpostească²²¹. Se răpeau și raialele împărătești, îndeosebi cele din Moldova, chiar fără să fi ridicat steagul revoltei. În 1621, tătarii au răpit câțiva moldoveni chiar din Iași și turcii se temeau de aliații lor²²². Tătarii erau obligați „să ia atestate cu înregistrarea numelui regiunii și vârsta prizonierilor de teamă să nu păcălească pe turci, ca să nu le jefuiască teritoriile și să nu le vândă pe cei care sunt deja supuși și sclavii lor”²²³.

Corsarii constituiau un alt izvor inepuizabil de robi pentru lumea Islamului, în special cei care își aveau bazele în Africa de Nord, la Alger sau Tunis. Din secolul al XVI-lea, Imperiul otoman avea controlul efectiv asupra coastelor unde piratii își aveau bazele care amenințau navele de comerț creștine, dar și așezările situate pe coastă nordică a Mediteranei. În activitatea corsarilor se pot distinge trei perioade deosebit de intense. Prima perioadă coincide cu activitatea celebrului Hairedin Barbăroșie, acesta beneficiind și de sprijinul Sublimei Porți, care i-a pus la dispoziție flota începând din 1534. Un atac asupra insulei Minorca (1535), efectuat de 50 de galere și fuste bărbătești s-a soldat cu capturarea a 5 700 de sclavi din care 800 erau soldați răniți în luptele pentru Tunis²²⁴. Cu un an mai devreme, dispunând și de vase turcești, Hairedin a robuit din Calabria și Puglia, 11 000 de oameni, dar îi scăpă frumusețea secolului, tânăra Giulia de Gonzaga, pe care o dorea în haremul sultanului²²⁵. Într-o altă acțiune combinată, pe coastele Italiei, 10 000 de sclavi luă drumul Istanbulului²²⁶.

După moartea lui Hairedin Barbăroșie, în 1546, și mai ales după dezastrul de la Lepanto, flota otomană s-a retras în apele orientale ale Mediteranei, lăsând corsarilor algerieni misiunea de a hărțui lumea creștină. Navele barbarești acționară până la 1830, dar avură două perioade cu activitate intensă. Prima perioadă este cuprinsă între anii 1560–1570 când, practic, Mediterana occidentală este controlată de musulmani și un singur raid asupra Granadei se soldează cu capturarea a 4 000 de sclavi²²⁷. Orientarea Spaniei spre Oceanul Atlantic și complicațiile din Țările de Jos au favorizat al doilea flux al activității corsarilor barbarești, cuprins între anii 1580–1621²²⁸. Ulterior, activitatea corsarilor va continua, dar numărul robilor și cantitățile de pradă se vor reduce treptat și secolul al XVI-lea va rămâne ca secolul de aur al curselor maritime.

Robi luați de oștile Țărilor Române

În afară de a-și păstra hotarele, oștile celor trei Țări Române trebuia să însoțească oștile sultanului în campaniile duse în Europa împotriva creștinătății. Cu toate că valoarea combativă era redusă și dorința de a lupta alături de turci lipsea aproape cu desăvârșire, trupele române reușeau să captureze soldați inamici pe

²²¹ *Ibidem*, p. 391.

²²² *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Târgu Mureș (1580–1658)*, București, 1993, p. 185.

²²³ Ricaut, *op. cit.*, p. 202.

²²⁴ N. Koslinski, *Războaie pe mare în veacul al XVI-lea, Preveza și Lepanto*, București, Editura Militară, 1991.

²²⁵ *Ibidem*, p. 28.

²²⁶ *Ibidem*, p. 94.

²²⁷ F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. IV, București, 1986, p. 299.

²²⁸ *Ibidem*, p. 305. După unele informații la Alger ar fi fost circa 20 000 de sclavi creștini în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (*Ibidem*, p. 305). Trebuie spus că la contactul dintre cele două lumi, adversarul era capturat dacă era pașnic sau belicos, dacă se încălcau tratate de pace sau nu, totul fiind făcut în numele religiei. În 1482, unul din beii regelui Tunisului, aflat în pelerinaj la Mecca, pentru a-și arăta zelul pentru credință, a capturat un vas creștin cu 23 de marinari creștini, câțiva fiind uciși, iar restul duși în robie. Marinarii nu aveau altă vină decât că erau creștini. (Joos van Ghistele, *Voyage en Egypte (1482–1483)*, I.F.A.O., Cairo, 1976, p. 116/117).

care voievozii îi dădeau turcilor pentru a-și arăta, în acest fel, fidelitatea față de Sublima Poartă. Obiceiul s-a menținut de-a lungul secolelor de relații româno-otomane, primul caz întâlnit fiind în timpul lui Ștefan cel Mare, iar ultimul, în 1788, în timpul domniei lui Nicolae Mavrogheni. Trei leși, capturați de străjile moldovene, au fost oferiți sultanului pentru a demonstra fidelitatea domnului, dar, probabil, și pentru a primi ajutoare împotriva puternicului dușman de la nord²²⁹. Ștefan Tomșa, răzvrătit împotriva lui Despot Vodă, a înfrânt și capturat pe Dimitrie Wisniowiecki, care emitea pretenții la tronul Moldovei. „Iară pre Vișnovetșcii și pre Piasovski au poruncit împăratu de i-au pus de vii în cârlige despre Galata; și în cârlige au trăit vii până a treia zi..., și turcii ca într-o proască săgeta întrânșii, de-i împlură de săgeți”²³⁰. În 1572, sultanul Selim al II-lea porunca principelui Ștefan Báthory, prin intermediul beilerbeiului de Timișoara, să predea acestuia pe austrieii înfrânți de beii de Gyula și refugiați în Transilvania. Austrieii care atacau în permanență hotarele imperiului sau ale principatului și erau capturați de oamenii principelui „urmau să fie trimiși mereu beilerbeiului (mir-i-miran) amintit mai sus”²³¹. Alteori, pentru a arăta fidelitate și pentru ca sultanul să fie de acord cu acțiunile îndrăznețe ale principilor Transilvaniei, se trimiteau mai mulți prizonieri. Gabriel Bethlen „a trimis cu sol la înalta scară un buluc de robi austriei și un număr de steaguri capturate”²³² și sultanul i-a tolerat acțiunile duse împotriva imperialilor (1621). Când Mehmed IV a pornit asupra Cameniței, a primit informații de la Duca vodă, dar și zece ghiauri poloni pe care turcii „i-au făcut să grăiască în fața marelui vizir”²³³. N-a fost suficient în ochii sultanului, care l-a mazilit pe domnul Moldovei și era să fie ucis dacă nu intervenea marele vizir Fazıl Ahmed pașa. Peste ani, Mihail Racoviță avea să se trezească amenințat de catanele austriece conduse de François Ernaut (Franți, în cronici). Înfrânate de moldoveni și tătari, catanele au fost robite. „Lăudat-au împărăția pe Mihai vodă pentru izbândă aceasta ce făcuse”, izbândă confirmată și de cei câțiva nemți puși în fiare și trimiși la Constantinopol²³⁴. Grigore Ghica al II-lea este confruntat cu năvălirile cetelor de cazaci. Două astfel de cete sunt capturate, una formată din peste 120 de oameni, lângă Orhei, de vornicul Donici și de serdarul Iordachi. Deoarece cazacii provocaseră mari pagube tătarilor sunt predați de moldoveni fiului hanului²³⁵. În 1788, Nicolae Mavrogheni a trimis la Constantinopol câțiva prizonieri austriei²³⁶. Numărul prinșilor era, în general mic și erau folosiți doar în scopuri politice, în primul rând pentru a demonstra fidelitatea față de Pragul fericirii.

Înfrângerile și prizonierii

Cu toate că statul otoman avea o armată puternică și o tehnică superioară, până la jumătatea secolului al XVII-lea, armatele europene, înfrângerile au fost destul de frecvente. Oștile otomane erau însoțite de o mare mulțime de robi care puteau reprezenta un pericol pentru turci, deoarece se puteau revolta și slăbi coeziunea frontului musulman. În plus, în caz de înfrângere, acești robi ajungeau în

²²⁹ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 102.

²³⁰ Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova – Despot vodă*, București, 1980, p. 122.

²³¹ *Documente turcești*, vol. I, p. 107/108, doc. 112.

²³² *Cronici turcești*, vol. II, p. 267.

²³³ *Ibidem*, p. 210/211.

²³⁴ *Cronica anonimă*, p. 84.

²³⁵ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 275.

²³⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 1353, p. 589.

rândurile necredincioșilor, întărind astfel tabăra inamicilor, lucru considerat de juriști drept „regretabil”. Unica soluție era masacrarea prinșilor, cu toate că, potrivit tradiției, Profetului îi displăceau aceste băi de sânge. Musulmanii au fost confrunțați cu revoltele robilor creștini în momente cheie, soarta bătăliilor fiind înclinată spre purtătorii crucii tocmai de aceste trădări. În 1535, orașul Tunis căzu în mâinile lui Carol Quintul prin revolta miilor de sclavi creștini²³⁷. Într-o incursiune efectuată de 600 de turci și 400 de tătari au fost capturați mulți locuitori din Transilvania, dar au fost surprinși de forțele habsburgilor lângă Deva (1552). 35 de tătari și mulți turci au fost capturați de „înșiși prizonierii lor”²³⁸, după cum preciza generalul Castaldo, într-un raport către Ferdinand I, regele Ungariei.

Acest obicei al uciderii robilor în situații critice străbate istoria Imperiului otoman ca un fir roșu probabil până la primul război mondial, ultimul caz pe care, personal, l-am întâlnit în documente fiind din anul 1829. În 1430, într-o expediție în Albania, akîngii lui Evrenosoglu Isabei au căzut într-o ambuscadă pregătită de Skanderberg. Turcii „și-au repezit săbiile asupra foștilor robi distrugându-i pe cei mai mulți dintre ei”, dar și musulmanii au devenit șehid în cea mai mare parte²³⁹. Peste un secol, akîngii fură surprinși lângă Linz și uciseră 4 000 de robi înainte de a fi zdrobiți²⁴⁰. În 1660, ceata de turci și tătari din care făcea parte și Evlia Celebi a fost de două ori în situație critică, ucigându-i pe „prizonierii care s-ar fi putut folosi de arme” și, în al doilea caz, pe toți cei care țipau pentru a atrage atenția²⁴¹. Un an mai târziu, la zvonul că vine armata lui Kemeny, pe malul Someșului au fost uciși 9 000 de bărbați „de teamă că, dacă ar veni Ioan Kemeny, ei ar putea să devină tot atâtea mii de dușmani în tabăra noastră și ar putea provoca turburană”²⁴². În timpul asediului Vienei din 1683, tătarii au adus în tabăra otomană peste 30 000 de robi și Kara Mustafa pașa, marele vizir, considerând că prezența atâtor creștini este echivalentă cu „purtarea șarpelui la sân”, hotărî uciderea tuturor bărbaților în fața cortului²⁴³. După un raport francez din Istanbul, datat 10 iulie 1829, care relatează informațiile dobândite de la 154 prizonieri ruși, turcii masacrau pe toți captivii lor „atunci când se găsesc presați de corpurile ruse”²⁴⁴.

În ceea ce privește referirile occidentale privind cruzimea turcilor, am constatat că sunt parțial adevărate, dar această cruzime nu depășește limitele practicii creștinilor față de musulmani²⁴⁵. Gustav le Bon considera că excesele apar întotdeauna la zona de contact dintre comunitățile umane posesoare ale unui adevăr absolut în numele căruia luptă fără a respecta legi și obiceiuri.

CONDIȚII DE VIAȚĂ ALE PRIZONIERILOR

Când rezistența „infidelilor” se prăbușea și orice amenințare dispărea, otomanii și aliații lor, tătarii, erau preocupați să acumuleze o pradă cât mai bogată și un număr cât mai mare de robi. Dacă lupta pe calea lui Allah era o obligație

²³⁷ N. Koslinski, *op. cit.*, p. 35.

²³⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, doc. 153, p. 119.

²³⁹ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 101.

²⁴⁰ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 54.

²⁴¹ *Călători străini*, vol. VI, p. 540 și 542.

²⁴² *Ibidem*, p. 553.

²⁴³ De la Croix, *op. cit.*, p. 176.

²⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, doc. 290, p. 187.

²⁴⁵ Și creștinii nu-și respectau cuvântul dat cum au procedat în cazurile cetăților Lipova (1551) sau Hatvan (1595), ucideau în chinuri prizonierii musulmani (de exemplu, Vlad Țepeș) sau robeau copii musulmanilor (Brăila 1711) etc.

pentru musulmanii sănătoși la minte și la trup, liberi și fără datorii, prada (ghanimet) și robii (ussera) constituiau „stimulele victoriei”. Dreptul la jaf era însă universal recunoscut în Evul Mediu și în cele mai multe din cazuri armatele jefuiau și așezările din țările pe care trebuia, în mod normal, să le apere. Taberele se umpleau cu prăzi și robi și toate acestea trebuiau transportate în deplină siguranță în Dar-ul Islam, unde se făcea împărțirea prăzii, fiecare primind după vitejia arătată în lupte, sau după contribuția sa la acumularea întregii capturi.

Transportul robilor cuprindea două faze distincte: transportul până la tabăra unde urmau să fie păziți și ulterior împărțiți și transportul spre principalele târguri de robi din imperiu. În primul caz, prinșii erau legați cu funii sau cu lanțuri, „lanțurile nenorocirii”, cum le considera Evlia Celebi, și apoi erau mânați cu cea mai mare grabă spre locuri sigure, departe de trupele inamice. Era esențial ca retragerea să fie efectuată cât mai rapid, deoarece, în cazul unui atac prin surprindere, valoarea combativă a trupelor încărcate cu pradă diminuă foarte mult. Coloanele de robi erau supravegheate fie de oștenii care i-au capturat, fie de soldați de o valoare combativă scăzută, sau în care turcii nu aveau încredere ²⁴⁶. Atingerea taberei în timpul cel mai scurt era determinată și de faptul că nu existau posibilități de hrănire, ceea ce ducea la dispariția celor mai puțin viguroși, pierderi care contribuiau la scăderea eficienței raidului. Tătarii puneau pe cai copiii și femeile neputincioase și se îndreptau în grabă spre Crimeea sau Cetatea Albă (Akkerman), pentru a-i vinde cât mai scump și cu cheltuieli minime. Marșul era iuțit folosindu-se metode aspre, precum biciuirea ²⁴⁷, înțeparea cu sulia, sau, pur și simplu, mușcarea celor reticenți de către paznicii lor ²⁴⁸. Cei care cădeau epuizați de lungul drum nu erau abandonați vii ca nu cumva să întărească rândurile inamicului „credinței adevărate”.

După împărțire, proprietarii deveneau grijulii cu prinșii lor, orice mort reprezentând o pierdere din câștigul obținut cu riscuri mari. Transportul se făcea atât pe uscat cât și pe apă, în funcție de posibilitățile proprietarilor. Drumul pe uscat dinspre Ungaria trecea prin Belgrad, Niss, Sofia și avea ca punct terminus Adrianopolul (Edirne), iar după 1453 Constantinopolul, respectând deci traseul pe care înaintau oștile otomane ²⁴⁹. O altă rută pe care veneau robii prinși în Serbia, Ungaria sau Austria o constituia Dunărea, până la Ruscîc sau alt port dunărean, și de aici, pe jos sau pe cămile, erau duși la Constantinopol ²⁵⁰. Robii luați de tătari erau duși din porturile din nordul Mării Negre tot spre cea mai mare piață de robi. Galerele pline cu robi puteau continua să coboare pe Dunăre până la mare și de aici se îndreptau spre Istanbul. Soluția aceasta era mai puțin folosită, deoarece vânturile puternice, mai ales în sezonul de toamnă, împiedicau ieșirea pe mare chiar dacă hiurmele acționau la întreaga capacitate ²⁵¹. Pe mare soseau și cei pe care îi capturau vasele de război sau corsarii algerieni, dar o parte luau direcția Algerului, sau a altor orașe nord-africane. Când se jefuia în Italia și Sicilia, robii erau debarcați pe coasta albaneză și transportați pe uscat pentru a preîntâmpina greutățile legate de hrănirea miilor de prinși aflați pe galerele care nu puteau trece de capul Matapan din cauza puternicului vânt contrar.

²⁴⁶ Axinte Uricariu, *op. cit.*, p. 132.

²⁴⁷ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 18.

²⁴⁸ Edward Brown, *Voyage en Egypte (1673-1674)*, IFAO, 1974, p. 46.

²⁴⁹ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 24.

²⁵⁰ *Călători străini*, vol. V, p. 456.

²⁵¹ *Ibidem*, vol. III, p. 537.

Condițiile de transport nu erau mai bune nici acum, când proprietarii aveau tot interesul să-și păstreze „marfa” în viață. Luați la prețuri de nimic în tabără și în număr mare, pierderea câtorva procente din numărul total nu afecta prea mult buzunarul negustorilor. Un convoi cu prizonieri din secolul al XV-lea este descris de călugărul Bartholomé de Yano: „Preoți, călugări, oameni tineri și bătrâni mărșăluind din greu erau înlănțuiți și trași de cai, în timp ce oamenii valizi erau duși, cu femei și copii, ca o trupă supravegheată de câini. Cei care întârziu în drum din cauza oboselii, a setei sau mai degrabă a suferințelor lor erau uciși pe loc”²⁵². Negustorii bogați, care doreau să vândă cât mai mulți captivi și la un preț bun pe piața Istanbulului, transportau robi în căruțe, sau pe cămile, dar cheltuielile sporeau. Un membru al ambasadei lui Krekwitz (sfârșitul secolului al XVI-lea) a văzut 300 de croați în lanțuri, dar și 100 de care pline cu femei și copii²⁵³. N. Schmidt a fost dus de la Rusciuc la Constantinopol pe cămile, fiecare cămilă ducând câte patru oameni²⁵⁴. Ritmul de înaintare, lanțurile grele și lipsa de alimente duceau la istovirea prinșilor. Cei mai slabi cădeau victime condițiilor meteorologice aspre, fără ca stăpânii să se îngrijească să ia măsuri de prevenire. La 1595, pe galerele turcești de pe Dunăre au fost urcați mulți bătrâni luați din Țara Românească la prețuri de nimic. Galerele n-au putut înfrunta marea datorită gerului, iar din lipsă de hrană „foarte mulți prinși” au murit²⁵⁵. Pe drumul de întoarcere din Polonia (1672), oastea otomană a fost surprinsă de o iarnă timpurie, care a secerat femeile și copiii²⁵⁶. Cei care erau transportați în calele strâmte ale vaselor de război erau adăpostiți de intemperii, dar aerul era viciat și, în consecință, greu de respirat, provocând îmbolnăvirea, sau moartea celor închiși²⁵⁷. De multe ori pe drumurile imperiului mureau mai mulți creștini decât în zonele în care se confruntau armate puternice.

Împărțirea prizonierilor

În urma cuceririi orașelor fortificate sau a expedițiilor în adâncimea teritoriului inamic se aduna un mare număr de prizonieri care erau păziți de oștenii turci fără ca vreunul să fie distribuit celor care i-au capturat. Ducas, când se referă la bizantinii căzuți în captivitatea otomană, povestește că o parte a fost dusă pe corăbii, iar restul „a fost înșărcuit afară, la corturile din tabără”²⁵⁸. Păstrarea robilor se putea face atât în locuri special amenajate în tabăra otomană, cât și în propriile corturi ale oștenilor, ultima variantă îngreunând mișcările armatei²⁵⁹. În teorie, împărțirea prizonierilor și luarea pencikului, adică partea ce revenea sultanului, trebuia să aibă loc numai după revenirea în Dar-ul Islam, pentru ca

²⁵² M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 17-18.

²⁵³ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 26.

²⁵⁴ *Călători străini*, vol. V, p. 456.

²⁵⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 537.

²⁵⁶ *Cronici turcești*, vol. II, p. 227.

²⁵⁷ J. Cretineau-Joly, *Histoire religieuse, politique et litteraire de la Compagne de Jesus*, vol. V, Paris-Lyon, 1845, p. 5. Francezul Jacques Cachod nu a călătorit pe o corabie turcească ci doar a ținut o slujbă pentru cei 52 de prizonieri aflați în cala navei cu 82 de tunuri. Iezuitul scria despre situația din cală: „Judecați ce aer puteam să respir în acest loc închis și fără cea mai mică deschizătură.”

²⁵⁸ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, București, 1958, p. 374.

²⁵⁹ *Cronici turcești*, vol. II, p. 202. Mehmed Halifa, narând evenimentele asedierii Ujvarului (1664), scria că „în fiecare cort era nesfârșit numărul celor care au luat câte doi, cinci, zece și douăzeci de robi.”

armata să nu fie surprinsă de un atac al adversarului²⁶⁰. O astfel de măsură nefericită a luat Sinan pașa în octombrie 1595, care s-a soldat cu un dezastru pentru ariergarda otomană²⁶¹.

În distribuirea prizonierilor, rolul șefului statului este considerat de reprezentanții școlii hanefite ca fiind hotărâtor. În primul rând, „șeful statului avea dreptul de a alege între decapitare și distribuirea ca pradă”²⁶². Dacă decapitarea a fost eliminată dintre soluții, șeful statului (padișahul otoman) hotărârea ce va aparține statului și ce va aparține soldaților. Însuși Profetul a stabilit clar că: „Nimeni nu trebuie să aibă ceva dacă șeful statului nu i-a consimțit de bunăvoie”²⁶³. Uciderea unui captiv fără voia conducătorului era rău văzută de juriștii hanefiți, deoarece ucigașul „impuse decizia sa printr-un fapt împlinit opiniei șefului statului și oricând posibilitatea acestuia să aleagă”²⁶⁴. Voința șefului era deci absolută și orice încălcare putea atrage grave repercusiuni, mergând până la executarea vinovaților.

Sultanul decidea proporția, din numărul total al prizonierilor, care-i revenea, restul urmând să se împartă între soldații care i-au capturat. Conducătorul statului avea dreptul la o cincime din pradă și, prin extindere, și din prizonieri. Despre luarea pencikului pentru prima dată (în anii 1360–1362) ne informează cronicarul Aşîkpaşazade. Se pare că cel care a introdus la otomani practica arabă a fost un învățat, Kara Rustem, care s-a adresat cadiului Ciandarlı Halil cu cuvintele: „Acești prizonieri sunt luați de acești gazii. Așa cum a potrivit Dumnezeu, din aceștia 1/5 sunt ai hanului și de ce nu se iau?”²⁶⁵ Din timpul domniei lui Murad I (1359–1389) partea sultanului a rămas de o cincime din prizonieri, sau câte 25 de akçe de la fiecare captiv²⁶⁶. Această parte a fost denumită cu cuvântul persan *pencik*, care înseamnă *cincime*. Această regulă nu a fost aplicată întotdeauna, padișahul hotărând modul în care să se ia această dare și distribuirea prizonierilor rămași, trupelor.

Sultanul, pentru a spori elanul trupelor de asalt, renunța la partea sa de drept, astfel încât câștigurile deveneau mult mai substanțiale. Când ostașii turci au aflat că „această cetate este pentru pradă” (Salonic, 1430) au fost de neoprit și orașul a fost cucerit²⁶⁷. Renunțarea la acest drept era destul de rară. La împărțire, padișahul își putea impune voință fără ca cineva să protesteze. În primul rând, își rezerva toți prizonierii de rang înalt, de la care aștepta o bună răscumpărare și cazul Nicopole este cunoscut. Când sultanul nu participa personal la bătălie, comandantul lui aveau grijă să-i descopere și să-i trimită prizonierii de valoare, având astfel asigurate avansări, sau alte favoruri. Înainte de bătălia de la Kossovopolje (1448) akingiții au reușit să surprindă oastea Țării Românești și au adus sultanului mulți dușmani îmbrăcați în zale (probabil boieri), „cu mâinile și picioarele ferecate în lanțuri”²⁶⁸. Uneori sultanul se mulțumea numai cu un astfel de prizonier, restul fiind

²⁶⁰ „Proprietatea legală asupra prăzii survine când se află în granițele statului islamic.” „În țările inamice, prada (inclusiv robii) nu este propriu-zis decât un depozit în mâinile învingătorilor”. (Mauradja d'Ohsson, *Tableau générale de l'Empire ottomane*, vol. V, Paris, 1824, p. 77.)

²⁶¹ În urma acestor „măsuri nechibzuite” oastea otomană a suferit „o astfel de înfrângere cum nu s-a văzut nicicând”, (*Cronici turcești*, vol. III, p. 17).

²⁶² as-Şaibânî, *Le grand livre de la Conduite de l'État (Kitâb as-Kabir)* comentată de as-Sarakhsî, tr. M. Hamidullah, vol. III, Ankara, 1990, p. 278.

²⁶³ *Ibidem*, vol. II, p. 279.

²⁶⁴ *Ibidem*, p. 279.

²⁶⁵ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 88.

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 88.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 99.

²⁶⁸ *Cronici turcești*, vol. II, p. 138.

lăsat ostașilor pentru a spori belicismul acestora²⁶⁹. În afară de acești prinși, puțini la număr, dar cu valoare mare, sultanul își rezerva băieții tineri, care, după turcizare, deveneau temuții ieniceri, sau erau instruiți pentru a deveni buni funcționari în aparatul de stat otoman. Exemplele în acest sens sunt numeroase și vom menționa doar câteva. Când Mehmed al II-lea a ocupat orașul Novo Brdo, a luat 320 de copii pe care i-a dat, în parte, drept cadou unor comandanți de oaste, iar restul l-a luat pentru ogeacul ienicerilor²⁷⁰. La împărțirea captivilor făcuți la Constantinopol, după relatarea cronicarului bizantin Critobul din Imbros, Mehmed al II-lea își alege partea cea mai bună, „fecioare frumoase și din neam bun și băieții cei mai chipeși”²⁷¹. La cucerirea orașului Mitilene, au fost aleși, personal, de către sultan cei mai buni băieți, pentru serviciul militar²⁷². Cu doi ani mai devreme, în 1460, Mehmed al II-lea „ca la nouă sute de băieți i-a ales să-i facă ieniceri”, restul revenind combatanților²⁷³. Cutuma, care în Imperiul otoman a jucat un rol important²⁷⁴, a fost transformată în lege prin porunca sultanului din iulie 1493, prin care toți băieții cu vârsta cuprinsă între zece și șaptesprezece ani erau rezervați pentru padișah²⁷⁵. Femeile și fetele frumoase constituiau un drept al sultanului și acesta le recruta fie personal²⁷⁶, fie prin trimiși speciali, care sortau „marfa”²⁷⁷.

„Suveranul otoman avea în partea sa toți militarii, ofițeri și soldați, făcuți prizonieri, cu o cincime din ceilalți captivi sau valoarea echivalentă”²⁷⁸. În practică, voința sultanului decidea proporțiile în care prizonierii deveneau ai sultanului sau intrau în posesia particularilor. În 1695, după înfrângerea generalului Veterani s-a făcut împărțirea prizonierilor și sultanul Mustafa al II-lea, pe lângă ofițerii luați la Lipova, „și-a rezervat o mie de tineri austrieci care au fost trimiși să pună în mișcare galerele flotei otomane”²⁷⁹. Acești prizonieri erau închiși în închisorile de stat sau pe galere, dar aveau cele mai mari șanse de a fi eliberați cu ocazia tratatului de pace.

Dacă, în mod obișnuit, partea sultanului era de 20%, procentul putea urca până la 50%. După expediția eșuată asupra Semendriei, Mehmed al II-lea a luat jumătate din robi (4 000 de bărbați și tot atâtea femei), pe care i-a dus și colonizat la Constantinopol²⁸⁰. La Mitilene (1462) a luat 33% din robii rămași după trierea celor mai frumoși²⁸¹.

²⁶⁹ M. Berindei, G. Veinstein, *op. cit.*, p. 206. La 2 aprilie 1545 sultanul Süleyman Magnificul cerea sancakbeg-ului de Silistra, Mehmed, să trimită dintre polonezii care jefuiseră lângă Akkerman „doi necredincioși de frunte și capabili să furnizeze informații (mii'temed)”, restul urmând să fie distribuți celor care îi capturaseră.

²⁷⁰ K. Mihailović, *Memoirs of a Janissary*, tr. Benjamin Stolz, Ann Arbor, 1975, p. 99.

²⁷¹ Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451–1467*, ed. V. Grecu, București, 1963, p. 158.

²⁷² *Ibidem*, p. 436.

²⁷³ L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București, 1958, ed. V. Grecu, p. 273.

²⁷⁴ V. Viorel Panaite, *Cutuma în relațiile româno-otomane (secolele XVI–XVIII). Puncte de plecare pentru o discuție istoriografică*, în „AIIAI”, tom XXX, 1993.

²⁷⁵ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 23.

²⁷⁶ Ducas, *op. cit.*, p. 436 relatează o astfel de triere efectuată după predarea cetății Mitilene (1462). Pe toți locuitorii „i-a pus să treacă prin cortul lui unul câte unul: și pe oricare nu avea bărbat și-i plăcea, o răpea. Tot așa și copiii; și au fost cărora le-a furat fiii.”

²⁷⁷ După cucerirea Cameniței (1672), „s-au prins toate femeile și fetele nobile atât pentru marele senior (sultan) cât și pentru viziri și alți comandanți ai armatei turce și tătare.” (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 90, p. 35).

²⁷⁸ M. d'Ohsson, *op. cit.*, vol. V, p. 91.

²⁷⁹ *Cronici turcești*, vol. II, p. 450. Oștenii turci au primit totuși 15 guruși pentru fiecare prins.

²⁸⁰ Ducas, *op. cit.*, p. 398.

²⁸¹ *Ibidem*, p. 436.

Beiul de Alexandria trimitea pentru galerele imperiale jumătate din creștinii capturați, dar numai cei care erau slabi sau bolnavi (1585)²⁸².

Soldatii de rând rămăneau în posesia captivilor pe care îi aduseseră din teritoriul inamic. Cei care se afirmău în lupte puteau primi drept recompensă și robi. Pentru a putea deține captivi, stăpânul său, în speță soldatul, trebuia să plătească pencikul și primea cu această ocazie o adeverință (tezkere), în care erau trecute semnalmentele, vârsta, numele și națiunea robului. Cu această misiune era însărcinat un secretar (kiatib), care avea o retribuție de 4–5 piaștri²⁸³. Această adeverință se elibera tătarilor, pentru că turcilor le era frică să nu le fie răpite propriile raiale, ceea ce călăreții stepei făceau deseori²⁸⁴. De la tătari nu se lua pencikul, deoarece țineau foarte mult la prizonieri și, în plus, erau indispensabili pentru armata otomană pe fronturile europene²⁸⁵. Pencikul se percepea în mod legal după întoarcerea pe teritoriul otoman și la împărțirea prinșilor. Dar posesorii apelau la numeroase subterfugii pentru a eluda plata, astfel încât comandanții de oști erau obligați să perceapă această taxă la punctele obligate de trecere²⁸⁶.

Numărul celor prinși era prea mare pentru ca oștenii turci să-i păstreze și, în consecință, îi scoteau la vânzare, păstrând doar pe cei care erau considerați folositori. Fiind o adevărată inflație de robi și soldații fiind dornici să obțină valori mari într-un volum mic, negustorul de robi, numit în izvoarele orientale *esirci*, adică „cel care are rob“, putea să cumpere marfa la un preț extrem de scăzut. În timpul unei expediții asupra Ungariei, s-au luat atâtea prizonieri încât o femeie frumoasă se vindea pentru o pereche de cizme, iar patru sârbi pentru un cal²⁸⁷. Și în secolele următoare prețurile în tabără s-au menținut la niveluri scăzute. Evlia Celebi, participant la numeroase expediții, a notat, în lucrarea sa, câteva prețuri: un băiat de 15 ani costa 100 de aspri, un prizonier matur valora 1 guraș (1 taler), iar o femeie frumoasă, care valora „cât tributul grecesc“, era vândută pentru o lulea de tutun sau o oca de pâine²⁸⁸. Așikpașazade avea dreptate când scria că după o expediție reușită se dădea „o roabă (cariye) pentru nimic“²⁸⁹ și afirmația sa se poate generaliza la întreaga perioadă glorioasă din istoria Imperiului otoman.

Vânzarea robilor

Pe traseele și în condițiile amintite, negustorii transportau „marfa vie“ spre marile piețe unde un profit substanțial era garantat. Principalul centru de desfacere era capitala statului otoman, Edirne și apoi Istanbulul. Târgurile de robi erau însă presărate pe întreaga suprafață a imperiului și cunoșteau perioade de flux și reflux în activitate, în funcție de intensitatea campaniilor militare otomane. Târgul de la Uşküb a cunoscut maxima înflorire în secolul al XV-lea și era legată de activitatea akîngiilor. Pe teritoriul Dobrogei a funcționat un astfel de bazar la Tulcea. Astfel de piețe existau în aproape toate orașele mari ale imperiului.

Piața de robi din Istanbul era cea mai mare din imperiu și în secolul al XVII-lea se ținea la Tavuk Pazarı²⁹⁰. Captivii ajungeau în portul Eminönü de unde erau duși în piață. Negustorii sunt aproape în totalitate evrei, dar activitatea lor era supusă unui sever control al statului²⁹¹. Vânzarea are loc, în același secol,

²⁸² M. Heberer von Bretten, *Voyages en Egypte 1585–1586*, IFAO Cairo, 1976, p. 84.

²⁸³ M. d'Ohsson, *op. cit.*, p. 92.

²⁸⁴ Ricaut, *Histoire de l'état present de l'Empire ottoman*, Amsterdam, 1671, p. 148.

²⁸⁵ *Călători străini*, vol. VI, p. 616.

²⁸⁶ Sinan pașa a procedat astfel la Giurgiu și s-a produs un dezastru pentru turci.

²⁸⁷ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 20.

²⁸⁸ *Călători străini*, vol. VI, p. 434, 548, 556.

²⁸⁹ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 101.

²⁹⁰ Robert Mantran, *op. cit.*, p. 507.

²⁹¹ *Ibidem*, p. 506.

obligatoriu în Esir hani, pentru o mai bună supraveghere a vânzărilor și pentru obținerea taxelor datorate statului²⁹². Pentru vânzarea unui rob se percepea o taxă (bac) care era, în 1512, de 2 aspri pentru vânzător și 2 aspri pentru cumpărător²⁹³ și avea aceeași valoare cu cea luată pentru vânzarea unui animal de povară²⁹⁴. Cei care nu plăteau erau pedepsiți, la fel cei care nu plăteau impozitul anual de 180 de akçe pentru fiecare rob (sec. XVII)²⁹⁵. Se plătea taxă de trecere la Dardanele și veniturile obținute erau substanțiale pentru stat și de aceea sultanul interzicea ascunderea prizonierilor de către bei sau spahii (1477)²⁹⁶. După un călător străin din secolul al XV-lea, sultanul încasa la vama de la Strâmtori 50 000 de ducați anual, iar la Adrianopol alți 12 000²⁹⁷. În Egipt, la începutul secolului al XVII-lea, se percepea o taxă pentru fiecare prizonier creștin de un taler, dar piața garanta câștiguri substanțiale²⁹⁸.

Captivii (*esir*) erau oferii spre vânzare, în piețele speciale, aproape goi și doar femeile erau îmbrăcate. Cele frumoase aveau chiar haine scumpe și negustorii scoteau un preț foarte bun. Pentru a spori câștigul după vânzare, hainele erau luate de vânzător pentru o nouă utilizare, practică interzisă, printr-un kânım din 1680, de către sultanul Mehmed IV²⁹⁹. Piața era supravegheată la Istanbul de un intendent (*muhtesib*) dispunând de 400 de oameni³⁰⁰. Cumpărătorii puteau examina marfa după bunul plac. Bărbații erau dezbrăcați la piele pentru a se descoperi eventuale defecte, erau puși să alerge, să sară, li se studiau, de asemenea, dinții și ochii, întocmai ca la cai³⁰¹. Femeile captive erau cercetate de turcoace bătrâne, cumpărătorul mulțumindu-se să observe direct, dinții, ochii și mirosul gurii, după cum ne informează Pierre Lescalopier³⁰².

Prețul de vânzare varia în funcție de calitatea prizonierilor, de abundența de pe piață și de înțelegerea dintre contractanți. În secolul al XIV-lea, prețul era stabilit de sultanul Murad I la 125 de aspri, pentru că în veacul următor să varieze între 5 ducați (240 aspri) și 7 ducați (336 akçe)³⁰³. În timpul domniei lui Soliman Magnificul, Busbec aprecia prețul unui rob obișnuit la 40–50 ducați, iar în cazul unor talente deosebite, prețul se dubla³⁰⁴. N. de Nicolay a văzut cumpărată o tânără unguroaică cu 34 de ducați, adică 2 040 de aspri³⁰⁵. În secolul al XVII-lea, prețurile cresc îndeosebi la femei, datorită pasiunii sultanului Ibrahim. Pe ele se puteau obține între 500 și 2 000 de piaștri³⁰⁶, dar și la celelalte categorii de prizonieri cresc prețurile, datorită reducerii abundenței lor de pe piață. Reducerea tot mai accentuată a acțiunilor ofensive otomane și contraofensiva creștină au dus la scumpirea robilor în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, astfel încât, o sclavă albă era apreciată în 1780 la 500–1 000 piaștri (taleri)³⁰⁷ iar Ch. de Peyssonel considera că prețurile variau între 60 și 6 000 de piaștri³⁰⁸.

²⁹² *Ibidem*, p. 507.

²⁹³ Radu Manolescu (coord.), *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, p. 88.

²⁹⁴ *Ibidem*. În Bulgaria se percepeau câte 4 aspri de la fiecare (M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 32).

²⁹⁵ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 27.

²⁹⁶ Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 177.

²⁹⁷ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 19/20.

²⁹⁸ R. Manolescu, *op. cit.*, p. 55.

²⁹⁹ Robert Mantran, *op. cit.*, p. 340.

³⁰⁰ *Ibidem*, p. 506.

³⁰¹ N. de Nicolay, *Dans l'Empire de Soliman le Magnifique*, CNSR, 1989, p. 83.

³⁰² Edmond Cléray, *Le voyage de Pierre Lescalopier „Parisian” de Venise à Constantinople l'an 1574*, în „Revue d'histoire diplomatique”, nr. 1, 1921, p. 39.

³⁰³ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 20.

³⁰⁴ *Letters du baron de Busbec*, tom. II, Paris, 1748, p. 31.

³⁰⁵ N. de Nicolay, *op. cit.*, p. 143.

³⁰⁶ Robert Mantran, *op. cit.*, p. 508.

³⁰⁷ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 32.

³⁰⁸ *Ibidem*.

Utilizarea prizonierilor în Imperiul otoman

Prizonierii sultanului. Padișahul dispunea de cel mai mare număr de captivi (*esir*) din imperiu și sursele erau multiple. Puteau proveni din prada de război, din cadourile făcute de marii demnitari otomani și din achiziții cu bani de la diverși proprietari. Caplan Pașa, comandant al armatei din Polonia și pașă de Alep la 1673, dăruia sultanului Mehmed IV patru fete frumoase, șase băieți, din care unul era pitic, și patru cai³⁰⁹. Când negustorii aduc prinși, aceștia sunt prezentați mai întâi sultanului și pentru cei care-i cumpără „plătește costul lor mai mult decât se cuvine”³¹⁰. Robii frumoși aflați în posesia diferiților demnitari erau și ei achiziționați. Copiii lui Sphrantzes au fost luați de Mehmed Cuceritorul pentru „mai multe mii de arginți”³¹¹.

Femeile umpleau haremul sultanului și numărul lor urca până la câteva sute. Süleyman Magnificul avea 200 și erau „bine îmbrăcate, hrănite și întreținute”³¹². Roxalana, favorita sultanului, fata unui preot polonez, fusese răpită de tătari și a ajuns să conducă imperiul din umbră³¹³. În ceea ce privește băieții, doar o mică parte ajungeau la serai, restul fiind făcuți ieniceri. Schiltberger, luat prizonier la Nicopole, a alergat vreme de șase ani înaintea trăsorii sultanului îndeplinind rolul de paik³¹⁴. Alții ajungeau eunuci din porunca padișahului³¹⁵, dar aveau șanse să participe la luarea deciziilor, mai ales în epoca de decădere a statului otoman. Cei mai mulți băieți erau recrutați pentru corpul de ieniceri, dar cei care aveau aptitudini speciale puteau ajunge la înalte demnități.

Prizonierii de rang înalt, care reveneau de drept sultanului, erau păstrați în închisorile publice până la răscumpărare. În funcție și de voința padișahului, acești captivi puteau beneficia de un tratament blând la etajele superioare ale închisorii Yedikule³¹⁶, sau de unul aspru în subsolurile umede și neluminate³¹⁷. O parte din prizonieri erau trimiși la curțile altor suverani musulmani, pentru a marca victoriile împotriva creștinilor. Baiazid I a trimis, după Nicopole, robi sultanului mameluc, celui al Persiei și altor șefi islamici³¹⁸.

Prizonierii sultanului puteau fi eliberați imediat după împărțire, pentru a coloniza anumite zone din imperiu. Mehmed al II-lea a deplasat la Constantinopol³¹⁹ toți robii care i-au revenit la Semendria (1454), iar la Mitilene a luat o treime din populație³²⁰. Baiazid al II-lea a luat o parte din populația de la Akkerman și a colonizat-o la Istanbul, unde, în 1489, erau 1 099 de case supuse la haraci³²¹. Cei care rămăneau erau în general trimiși la galere, la lopată, cum se exprimau unii cronicari români și în secolul al XVI-lea sultanul dispunea de 10 000 de galerieni³²², iar alți 5 000 lucrau la șantiere navale³²³.

³⁰⁹ *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople, (1672–1673)*, ed. Charles Schefer, vol. II, Paris, 1881, p. 103.

³¹⁰ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 842.

³¹¹ G. Sphrantzes, *Memorii (1401–1477)*, București, 1966, p. 99.

³¹² N. de Nicolay, *op. cit.*, p. 129.

³¹³ N. Ciachir, *Soliman Magnificul*, București, 1972, p. 142.

³¹⁴ *The bondage and travels of Johann Schiltberger in Europa, Asia and Africa (1396–1427)*, tr. K. F. Neumann, Londra, 1879, p. 7.

³¹⁵ K. Mihailovič, *op. cit.*, p. 101.

³¹⁶ Pietro della Valle, *Voyages*, vol. I, Paris, 1661, p. 62.

³¹⁷ Hurmuzaki, *Documente*, vol. V/2, doc. 25, p. 17.

³¹⁸ *The bondage and travels...*, p. 7.

³¹⁹ Critobul din Imbros, *op. cit.*, p. 216.

³²⁰ Ducas, *op. cit.*, p. 436.

³²¹ N. Beldiceanu, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle*, în „REI”, t XXXVII/2, p. 243.

³²² *La relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, ed. E. Albreri, s. III, vol. III, Firenze, 1855, p. 223.

³²³ *Ibidem*, p. 222.

Prizonierii particularilor. După sultan, cei mai mulți prizonieri îi dețineau marii viziri și vizirii de boltă. Ibrahim pașa, mare vizir sub Soliman I, dispunea de 1 500 ³²⁴, iar Rüstem Pașa de 1 700 ³²⁵. Și ceilalți viziri dețineau un număr important de creștini robiți. Mustafa Pașa, al doilea vizir după Ibrahim, avea 700, iar Ayas Pașa, al treilea vizir, 600 de captivi ³²⁶. Cel mai rău o duceau sclavii capudanului, puși să vâslească în timpul campaniilor, iar iarna să lucreze pe șantierul naval, unde plata era de 5–10 aspri pe zi de fiecare om ³²⁷. Fiecare turc avea cel puțin un rob și după informațiile lui Busbec cine avea un captiv nu era considerat om sărac. Teoretic, supușii nemusulmani nu puteau deține robi, dar în practică aceștia posedau chiar robi musulmani. Evreii căutau în întreg imperiul prinși calificați în diferite meserii și pe care îi exploatau mai rău decât turcii ³²⁸. În ceea ce privește tratamentul la care-i supuneau stăpânii, acesta era mai blând decât cel de la tătari, dar destul de aspru pentru a provoca reacții violente ale robilor. O femeie bătută de stăpânul ei s-a spânzurat nu înainte de a incendia casa turcului ³²⁹, iar în 1715, câțiva robi, bătuți și chinuți în fiecare zi de Abdulah aga, „un om rău și bețiv“, l-au omorât ³³⁰. Cruzimea stăpânilor provenea din faptul că nu aveau nici o responsabilitate în cazul morții propriului rob, iar dacă ucideau un rob străin, plăteau contravaloarea.

Particularii îi întrebuințau la diferite munci. Mulți prizonieri lucrau în manufacturi de mătase și velură la Brusa și printre ei se aflau și moldoveni ³³¹. Stăpânii de la țară îi puneau la muncile agricole și de Nicolay observa la Alger că bastonul îndemna pe „acești sârmani creștini sclavi“ să lucreze pământul ³³², iar procedeul era universal valabil în imperiu. Evreii îi foloseau în atelierele lor și Harant i-a văzut în tipografia evreiască din Istanbul ³³³. Alți prizonieri erau agenți comerciali ai negustorilor ³³⁴. Cei mai bătrâni sau femeile erau utilizați la diferite munci casnice. Dacă stăpânii nu aveau ce să facă cu ei, îi puteau închiria sultanului pe timpul unei campanii navale și sultanul era dornic să aibă hiurmele complete în schimbul unei mici plăți zilnice.

Prizonierii de stat (*mirie esiri*) erau în cea mai mare parte folosiți în domeniul construcțiilor navale, sau ca forță motrice pentru galerele turcești ³³⁵. După Paolo Contarini, sultanul avea în șantier „5 000 de robi; 800 sunt marangozi, iar alții se ocupau de călăfătuirea vaselor, toți excelenți“. Pentru munca depusă, primeau 12 aspri pe zi de lucru și 8 când nu lucrau. Cei care executau alte munci primeau doar 4 aspri pe zi ³³⁶. Erau atât de utili încât nu-și puteau obține eliberarea decât contra sumei de 200–300 de țechini cu condiția să slujească încă un timp în șantier. Prezintănd interes strategic, practic nu erau eliberați niciodată, viața lor fiind strict legată de flotă ³³⁷.

³²⁴ *Ibidem*, p. 103.

³²⁵ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 211.

³²⁶ *La Relazioni...*, s. III, vol. III, p. 104.

³²⁷ *Ibidem*, p. 276.

³²⁸ Christophe Harant, *Voyage en Egypte (1598)*, IFAO, p. 67.

³²⁹ *Journal d'Antoine Galland*, vol. II, p. 19.

³³⁰ *Cronica expediției turcilor în Moreea (1715)*, p. 78.

³³¹ M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, 1993, p. 189, n. 40.

³³² N. de Nicolay, *op. cit.*, p. 65.

³³³ Ch. Harant, *op. cit.*, p. 67.

³³⁴ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 22/23.

³³⁵ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 29 citează mărturiile unor călători occidentali care au văzut robi lucrând la ridicarea caravanserailui din Lüle-Burgas sau a unor moschei din Istanbul.

³³⁶ *La relazioni...*, s. III, vol. III, p. 222.

³³⁷ *Ibidem*.

Prizonierii aflați pe galere duceau viața cea mai grea. Legați în lanțuri, erau puși să tragă de o vâslă lungă, uneori de 12 m. Erau prost îmbrăcați și în condiții meteorologice aspre „bolile se înteteau” printre galerieni³³⁸. Captivii aparținând particularilor, dar închiriați statului „se bucurau” de același regim și dacă stăpânul lor se afla la bordul galerei trebuia să îndeplinească și poruncile acestuia. Diego Galan, participant la expediția din 1595 a lui Sinan Pașa, trebuia să spele rufele stăpânului, când „ceilalți vâslași se odihneau de munca lor de toate zilele”³³⁹. Efortul depus de vâslași era mult mai mare când vântul era contrar și von Bretten a trebuit să depună „o muncă extrem de dură și penibilă la rame” pentru ca nava să înainteze spre nord³⁴⁰. Menirea principală a galerelor era lupta, dar robii creștini nu erau încântați decât de abordaje, deoarece focul artileriei scufunda vasele împreună cu „motoarele vii” ce aduceau hrană la pești³⁴¹. În timpul luptelor, mulți creștini erau uciși de gloanțele trase asupra turcilor³⁴². Când soseau anotimpul neprielnic navigației, galerienii erau scoși de pe vase, li se puneau lanțuri mai ușoare și începeau demontarea pieselor sensibile și ducerea lor împreună cu armamentul în arsenal³⁴³. După încheierea acestei operațiuni robii erau închiși în închisori speciale, cea mai vestită fiind cea denumită Banio și se afla la Istanbul³⁴⁴.

Alimentația asigurată de stat era insuficientă, se compunea din o livră și jumătate de pâine (0,679 g) și „nimic altceva”³⁴⁵. Totuși, se primeau pomeni consistente, de la musulmani și creștini, în carne și orez³⁴⁶, dar nu erau suficiente. Heberer von Bretten povestește că doi italieni răscumpărați de consulul venețian, după ce au consumat hrană caldă în cantități mari, au murit la opt zile după eliberare³⁴⁷. Pentru a-și completa rezervele de hrană, mulți captivi furau de la negustorii diferite produse, totul făcându-se cu acordul și sub supravegherea paznicilor³⁴⁸.

Deci prizonierii creștini aflați în mâinile otomanilor nu erau tratați după regulile moderne, care prevăd închiderea prizonierilor în închisori sau lagăre și neutralizarea lor ca forță de muncă. De acest tratament au beneficiat militarii creștini începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar și atunci doar parțial, mulți fiind vânduți de soldații care i-au capturat. Captivitatea urmărea, de obicei, demonstrarea avantajelor trecerii la islamism și pe această cale sporirea forței „Casei Islamului”. Femeile și copiii, categoriile considerate mai puțin rezistente, treceau repede la religia învingătorilor, iar bărbații, din cauza muncii dure, își renegau credința³⁴⁹, ceea ce le deschidea frumoase perspective în Imperiul otoman.

³³⁸ *Călători străini*, vol. III, p. 537.

³³⁹ *Ibidem*, p. 523.

³⁴⁰ von Bretten, *op. cit.*, p. 113.

³⁴¹ *Călători străini*, vol. III, p. 526.

³⁴² Pe galera lui D. Galan o ghiulea românească a ucis doi vâslași (*Ibidem* p. 526), dar în băătăliile navale mari pierau cu miile.

³⁴³ von Bretten, *op. cit.*, p. 82.

³⁴⁴ *Cronica expediției în Moreea*, p. 104. Închisori similare se aflau în lumea creștină și care gemeau de prizonieri musulmani. Regele Franței, aliat de multe ori cu Imperiul otoman, avea pe galerele sale mulți turci și corsari nord-africani. Se aduceau din Turcia robi slavi, greci dar și turci, aceștia din urmă valorând 300–350 livre (A. Rambaud, *Histoire de la civilisation française*, vol. II, 1926, p. 242.)

³⁴⁵ *Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, ecuyer baron d'Aubonne, en Turquie, en Perse et aux Indes*, Paris, 1678, p. 358.

³⁴⁶ *Ibidem*, p. 358.

³⁴⁷ von Bretten, *op. cit.*, p. 110/111.

³⁴⁸ *Ibidem*, p. 63; Despre condițiile de pe galere a se vedea B. Kozlowski, *Istoricul navei*, București, 1960, p. 140–147.

³⁴⁹ Turcii permiteau prizonierilor de pe galere să primească vizita unor preoți și chiar să aibă mici altare în închisorile unde stăteau iarna (Antonius Gonzales, *Voyage en Egypte 1665–1666*, vol. I, IFAO, 1977, p. 377.)

IEȘIREA DIN CAPTIVITATE

„Captivii formează o clasă de oameni lipsiți de orice libertate civilă și în întregime dependenți de stăpânii lor“³⁵⁰. Această atotputernicie a stăpânilor musulmani ducea la apariția abuzurilor, care îngreunau și mai mult viața nefericiților aflați departe de țară și de familiile lor. Robia nu era percepută ca ceva veșnic și cei aflați în această situație își doreau eliberarea cu orice preț. Existau mai multe variante de ieșire din „lanțurile nenorocirii”: răscumpărarea, schimbul de prizonieri, eliberarea de bună voie a captivilor de către stăpânii lor, operațiunile militare, renegarea și fuga.

Răscumpărarea era forma de câștigare a libertății robilor cea mai îndrăgită de musulmani, de otomani, în special, deoarece se obțineau venituri importante, prețul răscumpărării fiind întotdeauna mai mare decât prețul robilor pe piața internă. Abu Yusuf Yakub consideră că doar conducătorul comunității musulmane poate să decidă dacă captivii se pot răscumpăra contra bani³⁵¹. Jurisprudența de rit safiit accepta răscumpărarea contra bani, dar alegerea suveranului trebuia să fie profitabilă pentru comunitatea musulmană³⁵². As-Şaibânî nu era de acord cu eliberarea pentru bunuri, motivând că Profetul a procedat astfel doar atunci când a avut nevoie de arme³⁵³. Această interdicție se datora faptului că foștii captivi reînforși în Dar-ul harb deveneau „un ajutor împotriva musulmanilor“³⁵⁴. Primul calif, Abu Bakr, a fost un fervent adept al teoriei care începea să se formeze. Un bogat prizonier bizantin a încercat să se răscumpere, dar califul a spus: „Dați-l morții, căci moartea unuia singur dintre necredincioși îmi este mai dragă decât atâtea și atâtea bunuri“³⁵⁵. Dacă Abu Bakr, situat la începuturile Islamului, a fost incoruptibil, ulterior legea stabilită de juristi va cădea în desuetudine și sultanii vor accepta răscumpărări și de la cei mai înverșunați dușmani ai musulmanilor: cruciați³⁵⁶. Spre deosebire de predecesorii lor, otomanii au fost adepți declarați ai răscumpărării, forțând chiar prizonierii să se răscumpere prin diferite chinuri, obicei moștenit de la pecenegi, un popor turcic³⁵⁷. Când Orhan intervine în războiul civil și trimite împărătesei Ana un puternic detașament, sultanul turc obține dreptul să ia prizonieri și să facă ce vrea cu ei. „Bizantinii în fața bizantinilor erau biciuiți îngrozitor de barbari..., în violența lor, nu urmăreau altceva decât ca priverorii să fie înduioșați și astfel să-i răscumpere“³⁵⁸. Planul n-a reușit în totalitate și mulți au fost duși în Anatolia, unde, în condițiile unei economii mai puțin monetizate, prețurile erau mult mai mici. Constantinopolul a continuat să fie locul favorit de vânzare pentru stăpânii de robi care doreau să obțină profituri importante. Țărani turci aduceau „câte trei sau patru tineri legați, cu care uneori se opresc, ca toți să-i vadă, îi înjură și-i bat“³⁵⁹. Scopul urmărit era să înduioșeze

³⁵⁰ M. d'Ohsson, *op. cit.*, vol. III, 1824, p. 2.

³⁵¹ Abu Yusuf Yakub, *Le livre de l'impôt foncier (Kitâb-el Kharadi)*, ed. E. Fagnan, Paris, 1921, p. 303.

³⁵² Abu Hodja, *Précis de jurisprudence musulmane selon le rite chaféite*, ed. S. Keyzer, Leyde, 1859, p. 52.

³⁵³ as-Şaibânî, *Le grand livre de la Conduite de l'État (Kitâb as Siyar al Kafîr)*, comentată de as-Sarakhsi, ed. M. Hamidullah, vol. III, Ankara, 1990, p. 171.

³⁵⁴ *Ibidem*, p. 171.

³⁵⁵ *Ibidem*, p. 169. După o altă versiune, Abu Bakr ar fi spus atunci: „Nu acceptați răscumpărarea din partea sa, chiar dacă vă dă două mudd-uri de aur.“ (*Ibidem*, p. 169).

³⁵⁶ Saladin a acceptat răscumpărarea a 7.500 din locuitorii creștini ai Ierusalimului (F. Căzan, *Cruciadele*, București, 1990, p. 84).

³⁵⁷ *F.H.D.R.*, vol. III, p. 51.

³⁵⁸ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 56.

³⁵⁹ Fr. Pall, *op. cit.*, p. 20.

inimile negustorilor venețieni sau genovezi, care dispuneau de sume importante de bani, dar nu reușeau întotdeauna. Însuși Mehmed al II-lea a folosit acest șiretlic, amenințând cu moartea pe 40 de locuitori din Lesbos capturați și a reușit să obțină suma de 1 000 de galbeni din partea lui Ducas (1456) ³⁶⁰. Și în secolele următoare turcii și tătarii vor recurge la diferite torturi pentru a obține sume mari de bani. Pentru a obține 2 000 de taleri de la nobilul Putnoki Zsigmond (1661) tătarii l-au chinuit timp de 12 săptămâni ³⁶¹.

Robii puteau să corespundă cu rudele rămase în țara de origine pentru a obține sumele necesare. Dacă stăpânul era interesat să grăbească răscumpărarea, se deplasa personal și lua legătura cu apropiații captivului ³⁶². Dacă se considera că se poate avea încredere în captiv, acesta era lăsat să plece urmând ca să trimită banii. Uneori, boieri sau domnitori moldoveni luau sub garanția lor pe nobilii polonezi sau maghiari, pentru a nu-i supune condițiilor îngrozitoare de trai de la tătarii. Logofătul Luca Stroici și vornicul Ieremia Movilă au garantat pentru nobilul polonez Podlodowski, dar acesta a părăsit Moldova fără să plătească cei 10 000 de galbeni, ceea ce le-a provocat boierilor încurcături cu însuși hanul ³⁶³. Pentru căutarea robilor, se trimiteau oameni special plătiți pentru a descoperi locurile în care se găsesc. În 1403, Miloș Miloșevici este trimis la Constantinopol, de unde urma să pornească cercetările care vizau descoperirea a cinci nobili bosniaci ³⁶⁴. La 1445, Pascal Sagrojevič este trimis să caute trei raguzani robi la turci și pe care trebuia să-i răscumpere în opt luni ³⁶⁵. Și captivi români erau căutați de trimișii domnitorului sau de rudele apropiate. Postelnicul Manul, trimis de Dimitrie Cantemir cu tributul Moldovei, a obținut de la sultan învoirea „să colinde târgurile și satele” pentru a-și găsi familia robită de tătarii ³⁶⁶. Solii și reprezentanții permanenți ai statelor creștine în Imperiul otoman se preocupau și de găsirea captivilor, indiferent de naționalitate, și, în limita posibilităților, de răscumpărarea lor. Turcii nu erau bucuroși ca un ambasador să afle de existența robilor, deoarece acesta putea obține eliberarea și pe alte căi decât răscumpărarea și de aceea stăpânii îi ascundeau la trecerea ambasadorilor.

Banii necesari răscumpărării puteau să provină de la rudele robului, de la diferite persoane particulare, sau de la stat. Statul acționa prin reprezentanții săi în Imperiul otoman și ambasadele răscumpărau captivi în funcție de posibilitățile materiale de care beneficiau. Ambasadorul austriac Cornelius Duplicius Sceperus, a eliberat, în 1533, câțiva creștini din robie ³⁶⁷. Ambasadorul englez la Constantinopol a obținut libertatea unor captivi aflați în posesia sultanului Murad IV, dându-i în schimb câte doi robi pentru fiecare englez eliberat ³⁶⁸. Ajutorul putea proveni și din partea altui stat creștin. Alexandru Aldea răscumpără un mare număr de brașoveni aflați la Nicopole ³⁶⁹. Vasile Lupu scoate din robie patru nobili polonezi ³⁷⁰, iar Constantin Brâncoveanu „ca să-și arate dragostea către Casa

³⁶⁰ Ducas, *op. cit.*, p. 422. Suma este foarte mare deoarece, de exemplu, tributul Țării Românești era estimat de același cronicar la 10.000 de galbeni.

³⁶¹ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 41.

³⁶² D.R.H., B., vol. VI, doc. 172, p. 211.

³⁶³ Hurmuzaki, *Documente*, S. II, vol. I, doc. 162, p. 321.

³⁶⁴ B. Krekič, *Dubrovnik (Ragusa) et le Levant au Moyen Age*, Paris, 1961, p. 248.

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 344.

³⁶⁶ V. Veliman, *op. cit.*, p. 76, doc. 3.

³⁶⁷ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 49.

³⁶⁸ J.R. Durdent, *Beautés de l'histoire de Turquie*, Paris, 1816, p. 291.

³⁶⁹ D.R.H., D, doc. 225, p. 325.

³⁷⁰ *Călători străini*, vol. VI, p. 257.

Austriei“ a plătit turcilor capetele lui „Ioan Huber, cu mai mulți ofițeri“³⁷¹. Uneori consulii nu dispuneau de întreaga sumă și colaborau cu negustori bogați, așa cum a făcut un consul venețian în 1585, când a reușit să elibereze doi vâslași pe galerele sultanului³⁷². Persoanele particulare, posesoare de averi importante, puteau să plătească sumele de bani cerute de proprietarii turci, răscumpărarea fiind privită ca o spălare a păcatelor săvârșite în viață. Johannes Mamali a cumpărat de la Skopje un sclav numit Demetrius și pe care îl eliberează „în întregime“³⁷³. Uneori străinii reușeau să plătească sumele de bani pe care rudele robului nu doriseră să le dea pentru eliberarea aproapelui³⁷⁴. Pentru a acționa mai eficient în eforturile de căutare și răscumpărare, apăreau diferite organizații sprijinite de diferite state și de biserică. Statele italiene constituiau țința preferată a corsarilor nord-africani și organizațiile sunt deosebit de active. În 1581, papa Grigore al XIII-lea crea Opera Pia della Redenzione de Schiavi (Arhicongregația pentru Eliberarea Sclavilor) care reușea primele răscumpărări în 1583. La Genova, a apărut, în 1597, Magistrato del Riscatto degli Schiavi (Magistratura pentru răscumpărarea sclavilor), organizație care continua activitatea unei instituții înființate încă din anul 1403³⁷⁵. Astfel de instituții se ocupau, în special, de eliberarea celor săraci, lipsiți de mijloace financiare. Fără a dobândi aspectul de organizație, locuitorii unor orașe sau sate se puteau asocia pentru a strânge sumele necesare răscumpărării. Evlia Celebi povestește că locuitorii orașelor Târgoviște și București au eliberat 1 000 de robi, plătind mulți bani oștenilor turci și tătari³⁷⁶. La Vaslui, raialele și boierii, dând „multe avuții“, au salvat 800 de captivi³⁷⁷. Satul Ghirișa trebuia să plătească tribut turcilor 300 de florini, dar pentru eliberarea a doi săteni s-au dat 900 de florini ceea ce însemna cuantumul haraciului pe trei ani (1683)³⁷⁸.

Cuantumul răscumpărării varia în funcție de mai mulți factori, dar determinante erau rangul captivului, precum și averea de care dispunea. Dorința stăpânului de a obține un preț cât mai ridicat, bazându-se pe faptul că un rob își dorește eliberarea, urca în mod artificial suma. În timpul campaniilor militare sau imediat după încheierea lor, prețul era mult mai redus deoarece oșteanul dorea să dobândească repede o sumă în aur, ușor de transportat și utilizat, decât să păstreze câțiva robi pe care trebuia să-i hrănească și să-i păzească și, în plus, în caz de retragere ar fi trebuit să-i ucidă.

În secolele XVI–XVII, oamenii de rând și cei cu averi mijlocii se puteau răscumpăra cu sume variind între 18 și 200 de galbeni. Vladislav logofăt plătește 30 de galbeni pentru Vâlsan (1610)³⁷⁹, Mușat călărașul dă aceeași sumă tătarilor pentru soție și copii³⁸⁰, iar Andrei Bozagiul plătește 36 de galbeni pentru a-și scoate capul din robie³⁸¹. Pentru cei care dispuneau de o avere mai mare, prețul depășea 100 de galbeni. La 1575, Sanda și Drăguța plăteau 1 000 de zloți tătarești

³⁷¹ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, vol. III, București, 1969, p. 224.

³⁷² M. Heberer von Bretten, *Voyages en Egypte 1585–1586*, I.F.A.O., Cairo, 1976, p. 110.

³⁷³ B. Krekiç, *op. cit.*, p. 402.

³⁷⁴ Jupânița Neaga vorniceasa „a întrebat toată rudenii ei, iar mai ales pe Preda stolnicul și pe celelalte rude și nimeni din ei nu s-a găsit să dea un ban la nevoia ei.“ (*D.I.R.*, XVII, B., vol. I, doc. 30, p. 26).

³⁷⁵ F. Braudel, *Mediterana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. IV, București, 1986, p. 308.

³⁷⁶ *Călători străini*, vol. VI, p. 470.

³⁷⁷ *Ibidem*, p. 471.

³⁷⁸ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 49.

³⁷⁹ *Catalogul documentelor Țării Românești (1601–1620)*, vol. II, București, 1974, p. 197.

³⁸⁰ *D.R.H.*, B., vol. XXI, doc. 77, p. 147.

³⁸¹ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, București, 1968, p. 389 (document din 1669).

(1 zlot tătarese = 12 aspri) adică 100 de galbeni de fiecare ³⁸². Hațul tătarilor cerea, la 1673, 1 800 florini pentru cei 18 robi eliberați în urmă cu șapte ani ³⁸³, iar locuitorii din Culciu Mic au plătit 300 de florini pentru trei dintre săteni ³⁸⁴.

Nobilii și marii negustori se răscumpărau cu „sume greu de suportat”, deoarece proprietarii lor erau sultanul, hanul Crimeii, sau înalți demnitari otomani. Prizonierii de la Nicopole au fost eliberați din închisorile lui Baiazid I în urma promisiunii de a se plăti 200 000 florini din care 28 000 au fost plătiți imediat ³⁸⁵. Dintre prinșii luați după înfrângerea lui Zolkiewski în Moldova mulți au fost eliberați cu sume destul de reduse deoarece făceau parte doar din mica nobilime. Dintre cei răscumpărați, Ioan Stawicki a plătit 700 taleri, Ioan Skowicki și Stanislav Niedzwiecki fiecare câte 800 de taleri, Cristof Zasser 1 000 de taleri, Alexandru din Kopycznic 600 de taleri ³⁸⁶. Ambasadorul Cristofer Zbaraski a răscumpărat alți prizonieri polonezi de frunte pentru care a plătit 50 000 de taleri ³⁸⁷. În 1657, tătarii au capturat majoritatea nobilimii de vază transilvănene și sumele plătite au fost pe măsura faimei și averii prinșilor: Paul Beldi și Mihail Apafi câte 10 000 taleri fiecare, Francisc Földvári 12 000 taleri, iar pentru I. Kemeny și Francisc Kornis 90 000 taleri ³⁸⁸. Restul prizonierilor au fost eliberați pentru 200 000 de taleri ³⁸⁹. Pentru nobilul polon Podlodowski se ceruse 10 000 ducăți, sumă neplătită ³⁹⁰, iar Martin Kalinowski și Nicolae Potocki au fost răscumpărați de Vasile Lupu contra sumei de 40 000 de galbeni ³⁹¹. Prin eliberarea celor doi hatmani domnul moldovean dorea să obțină sprijinul Poloniei, la nevoie. Prețurile pentru prizonierii otomani erau, de asemenea, foarte mari. La 1444, ginerele sultanului, Candarlî Mehmed Celebi, plătea 75 000 de ducăți despotului Serbiei. Pentru un anume Mustafa, negustor bogat din Akkerman, s-au plătit 50 000 de guruși în 1538 ³⁹². Vizirul Mustafa pașa din Mitilene a plătit, în 1691, 75 000 de guruși, iar Binamaz Halil pașa 45 000 de guruși, Constantin Cantemir fiind chezaș ³⁹³.

Dacă prețurile erau stabilite de comun acord, dar în favoarea musulmanului, existau tratate care limitau dorințele stăpânului, acesta însă nu ieșea în pierdere, ci doar câștigul era mai mic. Prevederile trebuiau să respecte interesele musulmanilor și, totodată, să ajute la încheierea și menținerea unei păci durabile (pe o anumită perioadă de timp) cu un stat creștin. În diferite ahidname sau în tratatele de pace se găsește o prevedere prin care se stabilește că prizonierii luați de turci sau tătari să fie răscumpărați cu prețul cu care a fost cumpărat de stăpânul la care a fost găsit de către trimișii statului creștin. Aici patronii puteau să profite de ambiguitatea textului și să ceară un preț mai mare decât cel la care au cumpărat robul. Într-o ahidname acordată de sultanul Mehmed al III-lea regelui Poloniei, la 4 august 1598, trimișii polonezi puteau să cumpere pe robii (esir) „acolo unde îi vor găsi, în țările mele bine păzite, după ce vor jura cu cât anume au fost luați”. Stăpânii nu puteau să ceară un preț mai mare ³⁹⁴. Dacă în această ahidname cei care

³⁸² *DIR*, XVI, A, vol. III, p. 61.

³⁸³ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 156.

³⁸⁴ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 49.

³⁸⁵ A.S. Atiya, *The Crysade of Nicopolos*, Londra, 1934, p. 106.

³⁸⁶ Hurmuzaki, *Documente*, s. II, vol. II, doc. 231, p. 509.

³⁸⁷ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 49.

³⁸⁸ G. Kraus, *op. cit.*, p. 228.

³⁸⁹ *Ibidem*, p. 228.

³⁹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, s. II, vol. I, doc. 162, p. 321.

³⁹¹ *Călători străini*, vol. VI, p. 294.

³⁹² *Documente turcești*, vol. I, doc. 20, p. 30.

³⁹³ *Cronici turcești*, vol. II, p. 400. În 1641 un guruș valora 125 aspri.

³⁹⁴ *Documente turcești*, vol. I, doc. 150, p. 142–143.

mărturiseau prețurile erau chiar prizonierii, în ahidnamelele următoare se prevedea ca trimișii regelui „să-i cumpere de la stăpânii lor la preț pentru care stăpânii jură că i-au cumpărat”³⁹⁵. Repetarea, în fiecare document, a clauzei „să nu se ceară preț mai mare” indică practica curentă de mărire arbitrară a prețurilor declarate în dorința obținerii de supraprofit. Pe măsură ce puterea militară a Imperiului otoman decădea, puterile europene au început să dicteze condițiile în care se vor schimba prizonierii aflați la particulari. Articolul 12 al tratatului de la Karlovitz prevedea ca robii aflați în puterea particularilor să fie răscumpărați la un preț rezonabil³⁹⁶, iar articolul 9 al tratatului de pace cu Rusia (13 iunie 1700) stipula eliberarea captivilor de la particulari sau de la tătari „la prețuri drepte și moderate” adică, de obicei „suma cu care au fost cumpărați și care va fi constatată sau prin martori sau prin jurământ”³⁹⁷. Dacă la Passarovitș se prevedea eliberarea cu bani „în condiții echitabile” a robilor aflați la particulari, începând cu tratatul de la Belgrad (articolul 7) se stabilea eliberarea gratuită pentru toți cei aflați în mâinile turcilor³⁹⁸, prevedere care va apare în fiecare tratat ulterior. În bazinul Mării Mediterane, Franța a încheiat tratate cu Tripoli, Tunis și Alger pentru a-și asigura vasele comerciale și securitatea marinarilor francezi. Dacă în tratatul cu Tripoli se prevedea, la 1681, că francezii se vor răscumpăra cu 100 de piaștri în cazul unui marinar pe un vas comercial, sau cu 150 dacă este corsar³⁹⁹, peste patru ani urmau să fie răscumpărați „la cel mai potrivit preț care se va putea”⁴⁰⁰, iar în 1740, prin capitulația încheiată cu Imperiul otoman, nici un rob francez nu mai era răscumpărat, toți fiind eliberați prin tratat⁴⁰¹.

Răscumpărarea nu putea duce la eliberarea celor lipsiți de posibilități materiale și numărul mare de robi împiedica și statele să-i elibereze. Stăpânii aveau grijă să ceară sume cât mai mari, astfel încât ambasadorii să renunțe la intențiile lor, sau să-i ascundă, când riscau să-i piardă pentru sume „drepte și moderate”.

Banii puteau proveni fie din exteriorul Imperiului otoman (și din surse variate), fie din interior. Robul primea un mic salariu din partea stăpânului, care, prin acumulare, putea duce la formarea sumei necesare eliberării. Unii sultani, de exemplu Mehmed al II-lea, au încurajat aceste eliberări, deoarece existența unui număr mai mare de zimmi era mult mai benefică pentru stat decât existența robilor dezinteresați și utilizați la munci casnice. Mehmed a folosit robii la reconstrucția Constantinopolului și le-a plătit o mică leafă, suficientă pentru a se răscumpăra⁴⁰². Alături de aceștia, captivii particularilor au fost încurajați să se răscumpere pentru a rămâne în orașul proaspăt cucerit⁴⁰³. În 1486, apar în actele cadiului de Brusa robi luați din Țara Românească, ce se înțeleg cu patronii lor să lucreze un anumit număr de bucăți de stofă pentru a obține libertatea⁴⁰⁴. Acest fel de răscumpărare

³⁹⁵ *Ibidem*, doc. 157, p. 152; V. și De la Croix, *Guerres des turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie*, La Haye, 1689, p. 93.

³⁹⁶ Gabriel effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*, vol. I, Paris, 1897, p. 195.

³⁹⁷ *Ibidem*, p. 201.

³⁹⁸ *Ibidem*, p. 218.

³⁹⁹ De Testa, *Recueil des Traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangère depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Suleyman et François Ier jusqu'à nos jours*, tom I, Paris, 1864, p. 340.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, p. 340. Francezii și străinii luați sub pavilion francez erau eliberați gratuit (art. 11) și doar cei luați sub alt pavilion sau de adversarii Franței urmau să fie răscumpărați (art. 10).

⁴⁰¹ *Ibidem*, p. 190.

⁴⁰² Critobul din Imbros, *Din domnia lui Mahomed al II-lea. Anii 1451–1467*, ed. V. Grecu, București, 1963, p. 172.

⁴⁰³ *Ibidem*, p. 160.

⁴⁰⁴ M. Maxim, *Țările Române...*, p. 189, n. 40.

nu oferea decât șansa de a deveni zimmi, deoarece era „regretabil” ca un infidel, după ce a fost supus musulmanilor, să se întoarcă în Casa războiului, unde s-ar putea alia celor care luptă împotriva Islamului. În mod teoretic, robii români care își puteau plăti singuri răscumpărarea se puteau întoarce în zonele de baștină deoarece sultanul îi considera „la fel ca populația din celelalte țări ale mele bine păzite”, dar pe drumul de întoarcere puteau fi din nou robiți, fără a se ține cont de cărțile de eliberare. Pentru a ajunge cu bine la nord de Dunăre, trebuiau să se apeleze la capuchehaie, reprezentanții domnilor români putând obține soldați pentru protejarea captivilor.

Schimbul de prizonieri

Schimbul de prizonieri sau, cu alte cuvinte, răscumpărarea prizonierilor musulmani prin prizonieri necredincioși. As-Şaibânî considera că nu trebuie să se facă „nici un reproș celui care plătește răscumpărarea prizonierilor musulmani prin intermediul prizonierilor inamici care se găsesc în mâna musulmanilor, indiferent dacă acești captivi sunt bărbați sau femei”⁴⁰⁵. Nu este legală răscumpărarea cu ajutorul copiilor luați separați de părinți, deoarece ei au devenit musulmani, „urmând teritoriul”⁴⁰⁶. Unii juriști islamici nu consideră legală și necesară această răscumpărare, deoarece prizonierii inamici „ar merge să întărească partida fraților lor și să susțină eforturile lor împotriva puterii mahomedane”, așa cum au procedat captivii eliberați de Profet după lupta de la Badr⁴⁰⁷. Totuși, majoritatea doctrinelor consideră că umanitatea cere acest schimb pentru a nu lăsa suflete credincioase într-o mare de necredință⁴⁰⁸.

Otomanii au acceptat schimburile de prizonieri, dar ele s-au limitat, în general, la ostași. Schimburile puteau avea loc atât în timpul desfășurării ostilităților, cât mai ales după încheierea războiului, când se făceau schimburi masive, inclusiv de femei și copii. În al doilea caz, un tratat reglementa eliberările de prizonieri în tabăra adversă și cum schimburile erau paritare, rămânea un surplus de captivi, care surplus lua calea târgurilor de robi. În faza de decădere a statului otoman, puterile europene dictează condițiile de schimb, astfel încât sultanul era obligat să-i predea pe toți prizonierii inamici fără nici un fel de răscumpărare.

De-a lungul existenței Imperiului otoman, mulți oșteni turci au căzut în mâinile inamicului și se impunea eliberarea lor deoarece erau luptători cu experiență și, în plus, în posesia sultanului se aflau o mulțime de ostași creștini. Un prim schimb de prizonieri s-a efectuat în urma păcii încheiate între Imperiul otoman și Veneția, în 1416, schimbul cuprinzând, în special, militari luați în urma acțiunilor navale⁴⁰⁹. În 1529, sultanul Suleyman Magnificul, silit să se retragă de sub zidurile Vienei și cu toate că operațiunile militare nu încetaseră, s-a procedat la un schimb de prizonieri, câte 60 de fiecare parte⁴¹⁰. În 1717, Colceag bei a reușit să captureze un detașament de austrieci pe care otomanii „i-au schimbat pe urmă, împreună cu căpetenia lor, cu tot atâția turci robiți de catane”⁴¹¹. Practica se menține și în secolul următor, când Ibrahim pașa, muhafiz de Vidin, eliberează pe

⁴⁰⁵ as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. III, p. 167.

⁴⁰⁶ *Ibidem*, p. 168.

⁴⁰⁷ M. d'Ohsson, *op. cit.*, vol. V, p. 90.

⁴⁰⁸ *Ibidem*, p. 91.

⁴⁰⁹ A. Decei, *Istoria ...*, p. 77.

⁴¹⁰ *Ibidem*.

⁴¹¹ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 221.

Constantin Cuca, răpit din Craiova, ca un act de bunăvoință pentru a obține un schimb de prizonieri, după legile războiului. La cererea lui Pavel Kiseleff de a se elibera șapte captivi ruși, pașa răspunde că pot fi eliberați numai pentru tot atâția prizonieri turci⁴¹². Tot în 1828, Omer bei, aian de Castoria, cere lui Kiseleff eliberarea unui turc rănit în schimbul unui număr de prizonieri ruși⁴¹³.

Multe schimburi eșuau din cauza nerespectării înțelegerilor încheiate între cele două părți. Când, în 1551, cade Tripoli, Sinan Pașa a capturat 200 de cavaleri creștini pe care a fost de acord să-i elibereze în schimbul a 30 de turci aflați în temnițele Maltei. Dacă creștinii au ajuns cu bine sub protecția ambasadorului Franței, prizonierii turci n-au fost eliberați⁴¹⁴, ceea ce va fi constituit un motiv în îngreunarea viitoarelor negocieri pentru schimburi de prizonieri.

Tătarii aveau la polonezi, în special, mulți dintre luptătorii lor și de aceea se păstrau soldații adversi pentru schimb. Când sultanul intervenea pentru eliberarea gratuită a polonezilor luați robi, contrar tratatelor, mârzacii tătari se opuneau, amenințând chiar cu rebeliunea. În 1648, sultanul a cerut mârzacilor eliberarea hatmanilor Nicolae Poțocki și Martin Kalinowski, dar aceștia „au răspuns categoric că nu vor preda pe hatmani, dat fiind că au atât de mulți frați de-ai lor în închisoare în Polonia, pe care, până ce nu-i vor obține, nu-i pot elibera pe aceștia, iar Poarta otomană să procedeze cu hanul cum dorește”⁴¹⁵. În cele din urmă, hatmanii au fost răscumpărați de Vasile Lupu.

Aceste schimburi care se făceau în timp de război cuprindeau un număr mic de prizonieri, militari, în cea mai mare parte. Uneori schimburile se reduceau doar la comandanți militari cu experiență. Pentru eliberarea lui Ibrahim Pașa, sultanul Mustafa al II-lea a trimis un sol la Viena oferind la schimb pe un anume Zakakrie (numele i-a fost astfel consemnat de cronicarul turc Silahdar) și care zăcea în celebra închisoare Yedikule⁴¹⁶.

La sfârșitul ostilităților, statul otoman dispunea de o mulțime de prizonieri, militari și civili, care puteau fi schimbați cu proprii captivi aflați în mâinile inamicului. Schimbul de prizonieri era prevăzut în toate tratatele încheiate de Sublima Poartă, dar se refereau doar la prizonierii de stat, cei aflați în mâinile particularilor urmând să fie răscumpărați. Robii musulmani erau eliberați fără să plătească ceva⁴¹⁷. Prizonierii creștini și cei musulmani, indiferent de posesor, erau eliberați fără răscumpărare dacă fuseseră făcuți robi fără a respecta tratatele încheiate. Tratatul cu Imperiul habsburgic, încheiat la 10 martie 1642, stabilea, la articolul 9, că „vor fi eliberați de o parte și de alta fără răscumpărare toți sătenii contribuabili și gentilomii luați din satele care au fost jefuite”⁴¹⁸. Toate tratatele încheiate de Poarta otomană începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea aveau un articol care prevedea că prizonierii de stat „vor fi schimbați datorită acestei păci și succesiv puși în libertate”. Răscumpărarea rămânea doar pentru captivii aflați la particulari și tătari. Începând cu tratatul de la Belgrad (1739) răscumpărarea a fost eliminată în totalitate din prevederile privind schimburile de prizonieri⁴¹⁹. Prin tratatul de la Küçük Kainardji (1774), Rusia dicta Turciei

⁴¹² M. Guboglu, *Catalogul...*, vol. I, p. 498.

⁴¹³ *Ibidem*, p. 495.

⁴¹⁴ N. de Nicolay, *Dans l'Empire de Soliman le Magnifique*, CNSR, 1989, p. 93.

⁴¹⁵ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele poloneze. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, doc. 90, p. 158.

⁴¹⁶ *Cronici turcești*, vol. II, p. 488.

⁴¹⁷ *Documente turcești*, vol. I, doc. 150, p. 142/143. Prevederea era identică în ahidname din 1623 (*Ibidem*, doc. 157, p. 152).

⁴¹⁸ Noradounghian, *op. cit.*, p. 121.

⁴¹⁹ *Ibidem*, p. 235.

eliberarea tuturor robilor luați în timpul războiului din anii 1768–1774⁴²⁰. Articolul 9 din tratatul de pace de la București (29 mai 1812) stabilea că: „Toți prizonierii de război sau ceilalți prizonieri, femeii sau bărbați, aflați în ținuturile celor două state, din oricare neam și de orice rang ar fi, să fie trimiși și predați fără nici un fel de despăgubiri (bedel), îndată după efectuarea schimbului de documente de ratificare ale acestui tratat de pace...”⁴²¹ În zona mediteraneană, de contact dintre Islam și lumea creștină, tot din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se făcea schimbul reciproc de prizonieri fără răscumpărare. Tratatul de pace încheiat de Franța cu Tunisul (28 iunie 1672) stabilea, la punctul 2, că „toți sclavii francezi, deținuți în orașul Tunis și pe întinderea aceluia regat, luați sub steagul Franței, ca, de asemenea, toți ienicerii și arabii zisului regat (provincia autonomă a Imperiului otoman) luați de vasele regelui după ruperea păcii, indiferent de ce calitate și condiție sunt, vor fi puși imediat în libertate”⁴²². O singură dată mai apare răscumpărarea în tratatele încheiate de Franța cu orașele nord-africane și atunci prețul este impus de partea franceză⁴²³. Metodele europene de schimbare a prizonierilor pătrund și în cuprinsul tratatelor cu Persia, veșnicul rival al Imperiului otoman. Articolul 3 al tratatului încheiat cu Nadir șah la 4 septembrie 1746 stabilea că „prizonierii de război ai celor două părți contractante vor fi puși în libertate și nu vor putea fi nici cumpărați, nici vânduți”⁴²⁴.

Pentru descoperirea prizonierilor creștini, sultanul accepta ca „oamenii regelui” cărui îi aparțineau prinșii să-i caute și să-i elibereze, în virtutea tratatelor încheiate. „Oamenii regelui” puteau fi trimiși speciali, sau reprezentanții permanenți la Înalta Poartă ai puterilor europene. Mareșalul d'Estrées trimitea, în 1685, pe comisarul de marină Robert „să se ducă cu un ofițer numit de conducerea zisului oraș (Tripoli) în toate băile (bagnes) și în alte locuri unde sunt deținuți zișii francezi, pentru a întocmi o listă exactă cu numele lor, după care vor fi remiși în deplină libertate”⁴²⁵. La 1700, agenții țarului Rusiei puteau să caute prizonierii ruși „atât timp cât se vor mărgini să se ocupe exclusiv de misiunea lor”⁴²⁶. Eliberările se desfășurau cu multă greutate, datorită atât sistemului administrativ otoman, cât și piedicilor puse de particularii deținători de robi. În mai 1794, la trei ani după pacea de la Șistov, erau predați 21 de bărbați și trei femei, prizonierii austrieci fiind duși de două călăuze până la București⁴²⁷. Alți prizonieri erau trecuți de stăpânii lor în Asia, unde erau greu de găsit, atât datorită imensității teritoriului, cât și lipsei unui control ferm asupra unor regiuni întregi. Un austriac, luat prizonier pe la începutul războiului încheiat cu pacea de la Șistov, n-a fost găsit „în interiorul Asiei” de trimișii ambasadei Austriei și a fugit din robie, fiind protejat de reprezentantul Franței în Imperiul otoman⁴²⁸. Evenimentul se producea în 1810, la două decenii după încheierea păcii. Robii, eliberați și organizați în mici grupuri, erau escortați de soldații turci până la granița cu statul din care proveneau, sau până la corabie, ferindu-i de abuzurile administrației otomane și chiar de simplii locuitori turci, care își doreau un rob ieftin într-o perioadă de creștere neîncetată a prețurilor.

⁴²⁰ D.A. Sturza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. I, București, 1900, p. 136 (art. XXV).

⁴²¹ *Documente turcești*, vol. III, doc. 209, p. 364.

⁴²² Testa, *op. cit.*, p. 332.

⁴²³ *Ibidem*, p. 340. Tratatul cu orașul Tripoli din anul 1681.

⁴²⁴ Noradounghian, *op. cit.*, p. 307.

⁴²⁵ Testa, *op. cit.*, p. 341.

⁴²⁶ Noradounghian, *op. cit.*, p. 201.

⁴²⁷ M. Guboglu, *Catalogul...*, vol. I, p. 136.

⁴²⁸ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, doc. 1765, p. 862.

Eliberarea robilor de către stăpâni

După unii autori, captivilor li se fixa un termen de slujit, de obicei de cel puțin 7 ani, după scurgerea timpului fiind eliberați ⁴²⁹. Unii stăpâni eliberau robii pentru că exista concepția că cel care va elibera robi din lanțuri va fi bine văzut de Allah, porțile raiului i se vor deschide și „Celor ce au dobândit raiul le va fi dat și ceva din ființa lui Allah“ (C 48/5). Sultanul Süleyman Magnificul „a eliberat mulți prizonieri dintre bărbați și femei“ la moartea tânărului prinț Mehmed (noiembrie 1543), ca să fie „pentru sufletul său“ drumul deschis spre rai ⁴³⁰. Sultanul putea elibera toți prizonierii care îi reveneau ca parte din pradă, cum a procedat Mehmed al II-lea cu bizantinii luați la cucerirea Constantinopolului, sau cu sârbii de la Semendria, colonizați în capitala imperiului ⁴³¹. Süleyman Magnificul a întors în Moldova toți robii, „câți s-au aflat de față“ la trecerea Dunării ⁴³². Cei astfel eliberați nu se puteau întoarce în țările de origine, ci deveneau supuși nemusulmani ai statului otoman (zimmi).

Acțiunile armatelor creștine

Când turcii erau surprinși și nu puteau să fugă din calea unor forțe creștine superioare, șansele de scăpare ale prizonierilor erau destul de mari. Surprinderea trebuia să fie totală, pentru a nu permite masacrarea robilor la care se dedau turcii aflați în situații critice. În 1492, akingii au pustiit în Carintia, de unde s-au întors încărcăți cu pradă și o mulțime de robi. Atacați de austrieci și de prizonieri, năvrapii sunt zdrobiți și 7 000 de creștini sunt eliberați ⁴³³. Numeroase bătălii s-au soldat și pe meleagurile românești cu înfrângeri dezastruoase pentru turci și eliberarea unui mare număr de captivi ⁴³⁴. Acțiunile flotelor creștine se puteau solda cu înfrângerea galerelor turcești și eliberarea unui mare număr de vâslași. În bătălia de la Lepanto, turcii au pierdut 12 000 de galerieni ⁴³⁵, iar alți 8 000 după înfrângerea de la 26 iunie 1656 ⁴³⁶. Robii de pe galerile turcești nu se bucurau mult de luptele navale, deoarece folosirea artileriei ducea la scufundarea vaselor, cu hiumre cu tot. Diego Galan, aflat pe o galeră bombardată de tunarii lui Mihai Viteazul, nu putea să dorească reușita creștinilor, deoarece Dunărea înfuriată și lanțurile ar fi împiedicat orice salvare ⁴³⁷. Și robii luați de tătari aveau șanse să fie eliberați de oștile poloneze sau ruse, care reușeau să prindă în ambuscade hoardele tătare. În 1626, 40 000 de tătari au fost înfrânți de polonezi, iar Cantemir pașa și Galgu sultan „cu fuga au hălăduit și robii au scăpat“ ⁴³⁸. Cazacii, mobili ca și tătarii, realizau acțiuni fulgerătoare împotriva așezărilor musulmane. În 1574, cazacii de pe Nipru, conduși de Bogdan Rosinski, atacară în Crimeea și eliberară „o mulțime de creștini căzuți de mai înainte în captivitate“ ⁴³⁹. O sută de nobili transilvăneni pe care tătarii îi aduceau pentru răscumpărare au fost eliberați de un detașament cazac. Alături de nobili „au fost scăpați și mântuiți“ și alți robi (1660) ⁴⁴⁰.

⁴²⁹ M. Dan, S. Belu, *op. cit.*, p. 46.

⁴³⁰ M. Guboglu, *Crestomația*, p. 298.

⁴³¹ Cristobul din Imbros, *op. cit.*, p. 158 și 216.

⁴³² Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 146.

⁴³³ A. Decei, *Istoria ...*, p. 143.

⁴³⁴ Claudiu Dumitrescu, *loc. cit.*

⁴³⁵ N. Koslinski, *op. cit.*, p. 181.

⁴³⁶ A. Decei, *Istoria ...*, p. 409.

⁴³⁷ *Călători străini*, vol. III, p. 526.

⁴³⁸ M. Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Emil Boldan, București, 1956, p. 110–111.

⁴³⁹ Papiu-Ilarian, Al., *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. III, București,

1864, p. 252.

⁴⁴⁰ G. Kraus, *op. cit.*, p. 332.

Fuga din captivitate

Pentru cei aflați aproape de granițele imperiului existau șanse ca armatele creștine să străpungă apărarea otomană și să-i elibereze pe captivi, dar cei din interior erau privați de această șansă. Vastitatea teritoriului otoman și lipsa banilor de răscumpărare condamnau pe cei mai mulți prizonieri la o robie pe viață, uneori în cele mai grele condiții, făcute și mai grele de stăpâni nemiloși. Unica șansă de scăpare pentru acești nefericiți era fuga, fugă însoțită uneori și de revolte locale. Fuga presupunea, în primul rând, mult curaj, deoarece pedepsele în cazul prinderii erau deosebit de aspre (tortură, mutilare sau moarte) și o mare rezistență fizică, deoarece trebuiau ocolite așezările omenești și hrana pe care o puteau găsi era deosebit de proastă. Partea europeană a imperiului prezenta avantajul graniței terestre cu state creștine și ușura evadările. Cei care erau trecuți în Asia trebuiau să treacă strămtorile, obstacole greu de depășit și mulți temerari au pierit în valuri. Ei puteau profita de prezența corăbiilor creștine sau de cea a ambasadorilor, iar uneori galerienii reușeau să fugă cu vasele de pe care uciseseră supraveghetorii. Bineînțeles că turcii nu stăteau cu mâinile încrucișate și, stimulați de recompensele promise de însuși padișahul de la Istanbul, organizau urmăritori, care se soldau, în multe cazuri, cu succese. Nereușitele nu-i demoralizau pe captivi și aceștia își încercau din nou norocul cu primul prilej.

Robii fugiți din Rumelia încercau să treacă Dunărea în Țara Românească, sau să ajungă în Austria. Fluviul Dunărea n-a constituit un obstacol de netrecut în calea fugarilor, dovadă fiind numărul mare al celor care l-au trecut, astfel încât mânăstirile își puteau organiza slobozii⁴⁴¹. Apa a fost trecută și de femei, cum s-a întâmplat în cazul unei surori a popii Ilie din satul Săteni, județul Dâmbovița⁴⁴². Dunărea era trecută individual, sau în grupuri, mergând uneori până la 20 de persoane. Nicolaus Schmidt evadează dintr-o închisoare din Istanbul și după ce străbate întreaga Rumelie ajunge în Țara Românească și de aici, prin Transilvania, ajunge la Dresda⁴⁴³. Turcii trimiteau putere pe urmele fugarilor și recompensele promise erau substanțiale, mai ales în cazul prizonierilor de stat (miri esirleri). Se proceda la anunțarea populației de pe ruta probabilă și se promitea spahiilor avansare în ierarhie și, implicit, mărirea veniturilor, iar dacă era simplu particular (nefer) „i se va îmbunătăți situația prin diferite recompense”⁴⁴⁴. La Dunăre se făcea un control sever, în special la punctele de trecere⁴⁴⁵, dar nu se putea acoperi întreaga lungime a fluviului. Cei fugiți în Moldova sau Țara Românească puteau fi urmăriti în continuare de oșteni turci, dar urmăritorii se dedau la jefuirea locurilor bogate sub pretextul că evadatul ar fi prinsul lor. Abuzurile au mers atât de departe încât voievodul Moldovei s-a plăns sultanului Selim al II-lea, care, printr-un firman, poruncește sangeacbeului de Akkerman să ceară fugarii „decât de la cel pe lângă care se găsec și să nu mai superi pe nimeni sub acest pretext”⁴⁴⁶. Cei care treceau-granițele Țărilor Române se puteau considera scăpați de robie. Se stabileau în slobozile existente și deveneau contribuabili la vistieria sultanului și se poate considera că acesta era mult mai dornic să aibă zimmî, decât robi, care nu produceau venituri impozitate de stat.

⁴⁴¹ Claudiu Dumitrescu, *loc. cit.*

⁴⁴² G. Potra, *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița (1418–1800)*, București, 1972, doc. 546, p. 372.

⁴⁴³ *Călători străini*, vol. V, p. 457.

⁴⁴⁴ A.N.I.C., *Documente istorice*, DLXXX/61.

⁴⁴⁵ Edmond Cleray, *Le voyage de Pierre Lescapier „Parisien” de Venise a Constantinople l’an 1574*, în „Revue d’histoire diplomatique”, nr. 1, p. 46.

⁴⁴⁶ A.N.I.C., *Documente istorice*, DLXXX/78; V. doc. 4 din Anexă.

Vâslașii de pe galere, aflați în permanență în lanțuri și cu posibilități reduse de mișcare, puteau, în caz de revoltă, să captureze galera și să atingă creștinătatea. În 1643, un bei și întreaga trupă de oșteni au fost aruncați în mare și galera a reușit să ajungă din Marea Neagră, un lac turcesc în secolul al XVII-lea, în zonele controlate de creștini⁴⁴⁷. Evadările de acest fel erau destul de rare.

Ambasadele constituiau ținta preferată a multor fugari, deoarece reprezentanții puterilor europene puteau să-i ocrotească, datorită influenței asupra demnitarilor otomani, dar și datorită tratatelor care prevedeau eliberările de robi. Ambasadorii puteau, dacă doreau și aveau mijloacele financiare necesare, să răscumpere pe cei care le cereau sprijinul. Când se producea o evadare, toate vasele creștine erau puse sub supraveghere și în bărcile care duceau marinari de la chei la corăbiile ancorate în radă se afla câte un ienicer. În pofida acestor măsuri, ambasadorul Franței a reușit să trimită, pe un vas de război, patru prizonieri francezi capturați în Creta, deghizați în servitori ai ambasadorului⁴⁴⁸. Cu un an înainte (1671), alți prizonieri francezi prinși în Creta și refugiați pe vase franceze au provocat o încordare a relațiilor dintre cele două state, dar la intervenția plină de tact a ambasadorului de Nointel marele vizir Fazıl Ahmed a permis trecerea prin Dardanele⁴⁴⁹. Galerele franceze aflate la Alger, în iulie 1551, au atras imediat atenția robilor creștini, care au încercat prin toate mijloacele să ajungă la bord. Un galerian francez, care și-a tăiat lanțurile, a ajuns înot și a fost răscumpărat cu 10 galbeni. A fost doar începutul și stăpânii păgubiți l-au sechestrat pe Nicolas de Nicolay și pe un alt francez. Pentru a nu provoca incidente mai grave, galerele creștine au ridicat ancora⁴⁵⁰.

Cei care nu reușeau să treacă hotarele Imperiului otoman și erau prinși aveau o soartă tristă. Erau puși în lanțuri grele și primeau diferite pedepse care, de multe ori, provocau moartea. Heberer von Bretten a văzut un bătrân captiv care primea zilnic câte o sută de lovituri cu o funie, iar ca mâncare nu primea decât puțină pâine. Chinul a durat zece zile și victima a plătit cu viața tentativa de a fugi împreună cu un tânăr creștin trecut forțat la islamism⁴⁵¹. Cei care adăposteau robi fugiți își pierdeau capetele și averea. Primirea de robi fugari de către unele state mici și pe care sultanul dorea să le anexeze constituia un prilej excelent de a declanșa războiul de cucerire. Prizonierul unui subaș turc din Atena a fugit cu 100 000 de aspri în posesiunile venețiene din Peloponez și la refuzul de a-l preda, act contrar tratatului din 1430, care prevedea restituirea robilor fugari, a fost declanșat un nou război turco-venețian⁴⁵². Pare îndreptățită teama unui comandant bizantin de a adăposti un prizonier ungur, în Messembria (1445), și pe care l-a predat galerelor burgunde⁴⁵³.

Renegarea credinței

Un prizonier, pentru a scăpa din lanțurile robiei, putea să-și renege credința și „să se facă turc”. Această renegare nu-l scăpa imediat din lanțuri decât dacă era în proprietatea statului, particularii având dreptul să-l păstreze atât timp cât

⁴⁴⁷ *Histoire des turcs. Contenant ce qui s'est passé dans cet empire depuis l'an 1612 jusqu'à l'année présente 1649*, de F.E. du Mezeray, vol. II, Paris, 1650, p. 170.

⁴⁴⁸ *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672-1673)*, ed. Charles Schefer, vol. II, Paris, 1881, p. 70.

⁴⁴⁹ M. Dan. S. Belu, *op. cit.*, p. 43.

⁴⁵⁰ N. de Nicolay, *op. cit.*, p. 61-62.

⁴⁵¹ Heberer von Bretten, *op. cit.*, p. 85.

⁴⁵² F. Babinger, *op. cit.*, p. 273.

⁴⁵³ *Călători străini*, vol. I, p. 82.

considerau că se poate recupera investiția făcută. Este un drept al musulmanilor recunoscut de juriști. Chiar supușii nemusulmani puteau să dețină sclavi convertiți, dar în caz de maltratare riscau să-și piardă capetele. Renegarea, urmată apoi de eliberare, deschidea prizonierului porțile ierarhiei otomane până la demnitatea de mare vizir. Cigalozade Sinan Pașa, mare vizir în 1596, era originar din sudul Italiei de unde fusese răpit de turci. Un copil moldovean răpit la 1758 va ajunge mare vizir la Tunis sub numele de Youssef Saheb și va dispune de o flotă personală de 24 de vase, cu 284 tunuri, în timp ce însuși beiu avea doar 9 vase⁴⁵⁴. Un negat polonez, Mustafa, ajunsese aga ienicerilor din Egipt datorită unor „calități excepționale” și reuși să nu se facă iubit de soldați „fiindcă era foarte sever când era vorba de disciplină”⁴⁵⁵. Cei care ajungeau în ierarhia otomană se bucurau, totuși, de toate drepturile acordate musulmanilor și imperiul oferea condiții pentru acumularea de capital.

Alte metode de ieșire din prizonierat

Colaborarea militară. De multe ori, în expedițiile lor turcii ajungeau departe de teritoriul inamic și drumurile de retragere erau controlate de trupe adverse. La ieșirea din impas puteau contribui captivi care să indice drumurile ferite pentru întoarcerea în teritoriul islamic. Informațiile dobândite puteau duce la căderea unei cetăți în fața căreia armatele otomane băteau pasul pe loc, sau la surprinderea unor detașamente inamice și zdrobirea acestora. Juriștii arabi, îndeosebi as-Şaibânî, s-au preocupat de această colaborare și au stabilit regulile ei. Dacă un prizonier cere să se întoarcă în țara sa în schimb informațiilor, acest lucru trebuie acceptat, „decât dacă musulmanii au interes”⁴⁵⁶. Conducătorul musulman trebuia să accepte doar transformarea în supus nemusulman, iar în cazul inexactității informațiilor date, starea de prizonier se perpetua⁴⁵⁷.

Otomanii au beneficiat de serviciile prizonierilor încă de la începuturile expansiunii în Europa și eliberarea informatorilor se făcea cu regularitate, astfel încât nu se ducea lipsă de știri despre adversari. Fortăreața Tzympe a fost cucerită în 1352, după ce un bizantin i-a condus pe turcii lui Süleyman Pașa printr-un loc unde se arunca gunoiul și care nu era supravegheat⁴⁵⁸. În 1660, serdarul Seid Ali Pașa se afla la mare încurcătură, cetatea Oradei respingând toate atacurile turcești. O unguroaică și-a cerut băiatul rob de tătari, promițând, în schimb, „locul de scurgere a apei din șanțul cetății, fiindcă dacă lași să se scurgă apa din șanț și rămâne cetatea pe uscat, o cucerești fără îndoială; altfel această cetate nu se teme de loviturile de tunuri”⁴⁵⁹. În urma înțelegerii, fortăreața a fost silită să capituleze. Aflați într-o situație dificilă în fața cetății Cehrin din Ucraina, turcii s-au salvat eliberând un fiu al generalului Ramasanovski, aflat captiv la tătari și generalul rus le-a permis retragerea⁴⁶⁰. Aflați în zona Hunedoarei, încărcăți cu pradă, turcii, printre care se număra și Evlia Celebi, răătăciseră drumul și în zonă se aflau câteva detașamente transilvănene. Ieșirea din situația dificilă s-a datorat unuia dintre prizonieri, care a pus condiția eliberării în schimbul indicării unui drum spre oastea otomană⁴⁶¹. În general, astfel de eliberări scăpau puțini captivi, câte unul în fiecare caz citat.

⁴⁵⁴ Neagu Djuvara, *Un ancien captif moldave, grand vizir de Tunisie au tournant du XVIIIe au XIXe siècle*, în *RESEE*, XXX, nr. 3, 4/1992, p. 361.

⁴⁵⁵ E. Brow, *Voyage en Egypte (1673–1674)*, IFAO, 1974, p. 46.

⁴⁵⁶ as-Şaibânî, *op. cit.*, vol. II, p. 95.

⁴⁵⁷ *Ibidem*, p. 95–107.

⁴⁵⁸ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 79.

⁴⁵⁹ *Călători străini*, vol. VI, p. 518; V. *Cronici turcești*, vol. II, p. 187.

⁴⁶⁰ I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1959, p. 62.

⁴⁶¹ *Călători străini*, vol. VI, p. 543.

ANEXĂ

Documentul 1

1710 (7218) august 29. Act prin care Ursul, fiul lui Gheorghiță Roșcăi din Săpoteani, recunoaște că este dator 110 lei căpitanului Pătrașcu, care-l răscumpărase din robie.

+ Adecă eu, Ursul, ficiorul lui Gheorghiță Roșcăi de Săpoteani.

Fac zapisul mieu la mâna dumisale căpitanului Pătrașcu precum sânt dumisale datoriu 110 lei pentru că m-au răscumpărat de la robie și m-au așteptat atâta vreme. Amu dumnealui cere bani și eu neavând de unde da, m-am mai rugat dumisale să mă mai aștepte până m-oi aduna cu frații și, nedându-mi ajutoriu frații, i-am cerut căpitanului parte den Tescani nefiind deplin giumătate den satu de Săpoteani. Și la această noire a zapisului s-au tâmplat: preot Ion, Istratie chihaiie, Sandul chihaiie, Constantin Zgarbure, Ioniță stegar, Gherasim și pentru credința ne-am pus și peceatele.

Văleat 7218 avgost 29

+ Irodie diac au scris.

A.N.I.C., mănăstirea Doljești, V/7

Documentul 2

1717 (7227) septembrie 20, Iași. Ghedeon, mitropolitul Moldovei, face apel la toți creștinii, diaconii, preoții, boierii mari și mici, să-l ajute cu câți bani vor putea pe Beldiman, locuitor din ținutul Bacău, căruia, „astă iarnă când tătarii au prădat și au robit“ în acest ținut, i-au robit femeia și copilașii. De atunci a umblat și a aflat la ce tătari sunt, neguțând cu ei să-i răscumpere la prețul de 500 lei, pe care neavându-i cere să fie ajutat.

Ghedeon, din mila lui Dumnezeu arhiepiscop și mitropolit Suceavskii și a toată Moldovlahiei și prea cinstit și arhieru

+ Toți pravoslavnicii creștini carii în toate laturile întru eparhia noastră sau și pre aiurea într-alte părți de lume lăcuitori întru credință blagocinstiți și întru frica(de) lui Dumnezeu, celor ce sunteți în rândul cuvântătoarei turme păstori, de Dumnezeu iubiți și aleși cinstiți arhieriei. Împreună cu toți ai dumnezeăștii besearerci slujitorii preoți, deaconi și tot clerusul cât sunteți aveți mirenești. Cinstiți mari boieri, al doilea și al treilea și cu alții cu toții. De la Părintele cel fără de început, preaputernicul Dumnezeu atotțiitorul, neagiunsul, nevăzutul, făcătorul veacurilor, unul prea înțeleptul Dumnezeu care den toată lumea (laudat) cu fiul și cu duhul sfânt întru sfânta și neîmpărțita troiță laudat și proslăvit portul dumneavoastră, milă și dari și blasvenime și ferință despre toți vrășmașii cei văzuți și nevăzuți să aveți de la a noastră smerenie multă rugă și blasvenime către fețele dumneavoastră. Iar dacă pentru acest ticălos de om, Constantin Beldiman, care traiul lui fiindu la ținutul Bacăului și astă iarnă, când au mârso tătarăi întracea parte de loc de au prădat și au robit multe suflete de creștini, tâmplatu-i-s-au și acestui ticălos de om de au căzut la mare primejdie și necuvioasă faptă de i-au căzut fămeia cu 2 copii roabă la tătari și trudindu-se de au umblat și au aflat și fămeia și copilașii la ce tătari sântu. Și s-au neguțatu cu tătarii drept 500 lei să dea să-și răscumpere sufletele de la robie. Deci întraltu chip, neputând socoti fără că au pus nădejdea către Dumnezeu și către oamenii cei milostivi, venit-au la smerenia noastră de au cerșit această carte tânguindu-se și lăcrămându cu ce fel de mijlocire ar face acea somă de bani să dea să-și răscumpere sufletele de la robie. Deci pravoslavnicilor creștini blagocinstiți să-l miluiți și să-l agiutați cine cu multu cine cu puțin, carii cu ce vă îndura, pentru mila și dragostea Domnului nostru Iisus Hristos, carele au iubit săracii și pre cine s-au dat morți pentru dâșii, care cu mâna dreptății măsura ale noastre și pentru una în veacul acesta de o sută de ori

mai mult, iar în veacul cela ce va să fie veața de veaci carie n-are sfârșenie, carie cu mila cum veți îndura dumneavoastră să-l agiutăm și să-l miluim ca să fie fericite sufletele dumnilor voastre și pomană în veaci. Că de vor milui pre cel săracu și neputinciosu, pre dumneavoastră veți milui după cuvântul Domnului precum grăiește la sfânta evanghelie de zice: „Blajeni milostivii iakotii pomilovani Bodet“. Adecă ferice de cei milostivi că aceia miluiți vor fi și domnul Iisus Hristos să vă primească întru împărăția sfinții sale unde toți dreptii den veci au îngăduința sfinții sale răpaos și să odenescu a căruia dar și milă să fie cu toți cu dumneavoastră de la domnul Iisus Hristos. Amin.

Den Iași văleat 7226, septembrie 20.

Ghedeon, mitropolitul Moldovlahiei.

A.N.I.C., Colecția Microfilme U.R.S.S., rola 17, cadru 775, cu o traducere rusă la cadrele 776 și 777.

Documentul 3.

1586 aprilie 20 (22 sevval 973). Firman adresat cadiilor districtelor străbătute de drumul ducând de la Constantinopol la Moldova prin care se ordona prinderea unor robi de stat, „miri esirleri“, evadați de pe galară.

Prizonierii de stat au ocupat o galară (probabil vâslașii revoltați pe galera unde erau), au luat cheia lanțurilor și s-au dispersat spre părțile voastre. Urmărirea lor și arestarea se impune de urgență, vă adresez porunci imperiale legate de acest subiect. Vă poruncesc ca fiecare dintre voi să vestiți prin curieri publici populația, aparținând jurisdicției voastre, să nu permită adăpostirea prizonierilor de stat scăpați de soartă, care se găsesc ascunși, ci curierii autorității. S-a hotărât că dacă cineva va denunța pe acești prizonieri va fi recompensat, dacă este un spahiu printr-o avansare în ierarhie, iar dacă este un simplu particular i se va îmbunătăți situația prin diferite recompense. Proclamând acestea peste tot și făcând recomandări severe, să depuneți toate eforturile voastre astfel încât să se pună mâna pe zișii fugari prin toate mijloacele posibile.

Suret, A.N.I.C., Documente istorice, DLXXX/57a, 57.

Traducere franceză de la 1899; rezumat la M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. 2, București, 1965, p. 49.

Documentul 4

1568 august 4 (10 safer 976). Firman al sultanului Selim al II-lea adresat sangeacheiului de Akkerman, pentru a opri abuzurile săvârșite de soldați turci în Moldova sub pretextul că moldovenii ascund robi (esir) fugiți din Imperiul otoman.

Voievodul Moldovei mi-a scris un arz în care te acuză de acte de răzbunare pe care le-ai comis la instigația beiiului de Bender. Astfel când un captiv a reușit să scape din fortărețele aflate în regiunile tele, oamenii tăi în loc să înceapă căutarea fugarului, atacă pe primul individ posedând ceva avere pe care îl întâlnesc în Moldova; îl denunță prin tot felul de minciuni ca fiind prinsul lor evadat și nemulțumindu-se să-l deposeze, sub acest pretext, de toate bunurile sale... îi copleșesc încă cu multe injurii.

Am poruncit ca să nu se ceară robul evadat decât de la cel care îl deține și să lase în pace pe ceilalți. Poruncesc, în consecință, ca la primirea prezentei, tu nu vei mai cere robi evadați de acest fel decât de la cel pe lângă care se găsesc și tu să nu mai superi pe nimeni sub acest pretext.

Suret cu traducere franceză. A.N.I.C., Documente istorice, DLXXX/78a, 78, rezumat la M. Guboglu, *op. cit.*, vol. 2, București, 1965, p. 51.

Simboluri ale cinstirii memoriei lui Mihai Viteazul

VIRGILIU Z. TEODORESCU

„Și vom spune deci: când se va pregăti această generație să se atingă și de această mare figură a lui Mihai Viteazul, i-aș da un singur sfat: sfatul de a deveni croică înaintea de a atinge eroii“.

Nicolae Iorga¹

Mihai Viteazul, omul și faptele sale au căpătat, în ani, caracter de antemergător purtător de ideal, catalizator de energii. Urmașilor le-a fost o permanentă pildă, mobilizându-i la ducerea pe mai departe a năzuințelor de înfăptuire a unității naționale. Formele de exprimare au fost diverse, fiecare răspunzând unor situații concrete cu care aceștia s-au confruntat. De la faptele de arme la cele de ctitor, de organizator de țară, mulți din cei ce au urmat să fie diriguitori ai destinului acestui popor au avut în el, permanent, un exemplu. Multe din documentele secolului al XVII-lea fac referință la anii de domnie, la modul cum a rezolvat gospodarul Mihai problema în discuție sau în litigiu. Ca un corolar al aceluiași veac, considerăm ca semnificativă și realizarea lui Șerban Cantacuzino vv.², care a apreciat ca fiind demn pentru Mihai și pentru urmași să marcheze pentru posteritate bătălia de la Călugăreni printr-o evocatoare inscripție dăltuită în piatra monumentalei cruci amplasată la loc de trecere și luare aminte. Prilejul i-a fost oferit de terminarea construcției podului peste apa Neajlovului. Crucea a fost ridicată în anul 1683, la Călugărenii Vlașcei, pentru a aminti posterității că aici s-a desfășurat bătălia de la 13/23 august 1595. Confruntarea dintre cele două armate, inegale ca număr, dotare, experiență de luptă, a fost o pilduitoare expri-

¹ Nicolae Iorga, *Istoria Lui Mihai Viteazul*, vol. II, Chișinău, 1992, p. 200.

² *Calendar pentru toți românii*, 1897, București, p. 115; la 2 mai 1896 Societatea „Dacia Traiană” a organizat o serbare câmpenească cu participarea câtorva sute de persoane din București și Giurgiu; *Calendarul Minerva*, 1904, p. 48, la 3 aprilie 1903, a fost anunțată inițiativa realizării unui nou monument; George Oprescu, *Știri contemporane despre artele plastice în România între 1890–1909*, în „Analecta”, III, București, 1946, p. 145, citează contribuțiile lui Alexandru Liuba și Dimo Pavelescu; Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.), fond Sindicatul Artelor Frumoase (S.A.F.), dosar 8, macheta realizată de Dimo Pavelescu pentru concursul Călugăreni; *Catalogul Expoziției Tinerimea Artistică*, poziția 228, foto fragment din monumentul de la Călugăreni; „Albina”, an XV, nr. 37, 10 iunie 1912, p. 1603, la 2 iunie 1912 regele Carol I a vizitat localitatea și a ales amplasamentul monumentului realizat din inițiativa a 15 persoane din județul Vlașca; *Catalogul Salonului Oficial 1911*, poziția 331, Bălăceanu Constantin, *Lupta de la Călugăreni*, basorelieu, bronz; poziția 333, Macheta monumentului de la Călugăreni; Raul Călinescu, *Excursii în împrejurimile Capitalei*, București, 1962, Editura Uniunii de Cultură Fizică și Sport, p. 179, crucea având înălțimea de 7 metri și greutatea de circa 10 000 kg, executată în calcar de Istria, jud. Buzău; A.N.I.C., inv. 819, Departamentul Artelor, dosar 70/1937, f. 50 face precizarea: Crucea 4 metri, iar clădirea care o adăpostește 8 metri; Traian Popescu, *Plaiuri ilfovene*, București, Oficiul Județean de Turism Ilfov, 1973, p. 82–83; Gheorghe Florescu Graur, *București Week-End*, București, Editura Stadion, 1971, înălțimea crucii 3 metri; inscripția pomenește pe Șerban Cantacuzino, pe membrii familiei și colaboratorii apropiați, inclusiv pe Constantin Brâncoveanu; Florian Tucă, Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, București, Editura Militară, 1983, p. 126; Ioan V. Lupescu, *Monumentele Unirii*, București, Editura Sport-Turism, 1985, p. 94, menționează biserica de la Călugăreni, ctitorie a lui Matei Basarab, 1644.

mare a adevărului sintetizat în zicala „Buturuga mică răstoarnă carul mare“. Calitățile lui Mihai de conducător de oaste, alegerea amplasamentului, modul de repartizare a unităților din subordine, hotărârea momentului propice pentru introducerea în luptă a rezervelor, ca și exemplul personal i-au permis lui Mihai Voievod să demonstreze contemporanilor că oastea otomană nu este invincibilă. La 1683, Șerban Cantacuzino, prezent cu trupele Țării Românești în tabăra otomană, formal participant la asediul Vienei³, fiind, de fapt, alături de asediați, contribuia, încă o dată, la înlăturarea pericolului ce-l aduceau cei porniți să cucerească Europa. Pe locul taberei, lângă Viena, a dispus ridicarea unei cruci de lemn. Cele două cruci de la Călugăreni și Viena pot fi considerate, prin mesajul lor, ca semnificative moșteniri demne a fi cunoscute și înțelese cum se cuvine de către urmași.

Atenția acordată de generațiile veacurilor următoare s-a făcut exprimată și prin modul cum ctitoriile lui Mihai au fost îngrijite și transmise către secolul nostru. În mod deosebit, această atenție s-a îndreptat și către ctitoria lui Radu cel Mare, mănăstirea Dealu, păstrătoare, la loc de cuvioasă cinstire, a capului celui răpus, prin mișească trădare, pe Câmpia Turzii.

Metamorfoza social-politică a veacului al XVIII-lea-începutul secolului al XIX-lea a generat tuturor generațiilor preocuparea de a cunoaște faptele lui Mihai Viteazul, de a le transmite ca mesaje către viitorime. Este în acest context demn de reținut că, din punct de vedere iconografic, contemporanii i-au immortalizat chipul zugrăvind-l în lăcașurile la care a fost ctitor⁴. În compozițiile pictorilor Franz Francken I și II, sau a gravorului Aegidius Sadeler urmașii au revenit redându-l în diverse fizionomii, costumații, mai mult sau mai puțin pertinente în relație cu subiectul abordat. Am putea afirma că multe exprimă o anumită reacție, de la respect la pătimășă reprobare, de la redarea fizionomiei unui bărbat al unei sublime demnități la umilul glotaș. Toate, și bune și rele, au fost moștenire pentru generația care, în deceniile ulterioare evenimentelor de la 1821, a contribuit la promovarea schimbărilor menite a îndrepta țările române spre înfăptuirea unității statale și a independenței naționale. Ca atare, acum în mod imperios era necesar ca omul Mihai Viteazul și faptele sale să fie cunoscute și înțelese pentru a fi generatoare de noi trepte ale demnității acestui popor. Pentru Nicolae Bălcescu anii de trudnică cercetare s-au constituit în chemarea majoră care l-a mobilizat la realizarea monumentalei lucrări monografice dedicată lui Mihai Viteazul. Cei ce i-au fost în preajmă au avut desori prilejul de a-l auzi cum în discuțiile referitoare la probleme la ordinea zilei evoca documentele care reflectau reacțiile lui Mihai Viteazul la cazuri similare. Ca atare, nu este întâmplător că cei care au primit ca sacră moștenire testamentarele idei călăuzitoare pentru a conlucra în vederea realizării obiectivelor care să-i conducă la înfăptuirea unității și independenței naționale au acționat cu consecvență pentru a da cinstirea cuvenită lui Mihai Viteazul. Alături de cuvântul scris, s-a purces la abordarea temei *Mihai Viteazul* și de către artiștii plastici. Momentele majore ale anilor domniei lui Mihai Viteazul au căpătat, prin contribuțiile pictorilor și ale graficienilor, semnificative realizări.

³ În volumul *România la asediul Vienei 1683*, București, 1983, sunt incluse: M.M. Alexandrescu – Dersca Bulgaru, *România la asediul Vienei*, p. 21–24, notele 57, 58, 59; Radu Ștefan Ciobanu, *Puncte de vedere asupra participării lui Șerban Vodă Cantacuzino la asediul Vienei (1683)*, p. 31, 32, notele 66–68; Constantin Șerban, *Documente inedite sau puțin cunoscute despre asediul Vienei din 1683*, p. 66, 70, notele 133–136.

⁴ Iconografia reunită parțial în planșele ce însoțesc volumul redactat de Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1976.

Sculptura, care prin generația pașoptistă și-a făcut loc în forul public, în instituții și în interioare de locuințe, cavouri etc., a preluat ca temă de mare răspundere evocarea lui Mihai Viteazul. Pentru a deveni realitate a fost însă necesară contribuția discretă, dar efectivă, a unor oameni de bine. Pentru aceste decenii este necesar să reținem contribuția lui Eugeniu Carada⁵, omul politic, dar și al finanțelor, care, în decursul anilor, a manifestat, cu tenacitate, o permanentă preocupare pentru aducerea în for public a simbolurilor evocatoare ale unor personalități care au avut notorii participări la afirmarea, în decursul veacurilor, a poporului român.

Un prim exemplu de realizare sculpturală îl înregistrăm în anul 1860⁶, când sculptorul Karl Storck, în colaborare cu prietenul Waibel, a realizat un bust *Mihai Viteazul*. Tema a fost o preocupare constantă în familia sculptorilor Storck. În anul 1862, Karl Storck a dăltuit în marmură un bust *Mihai Viteazul*⁷. Autorul a iscălit această lucrare pe pedestal, la bază: „C. Storck Sen Fecit, 1862, București“.

La 25 aprilie 1865, la expoziția artiștilor în viață, organizată la sala cea mare de la Ministerul Cultelor, era expus bustul *Mihai Bravu*⁸, dăltuit în marmură, pentru care autorul Paul Focșener (Focșeneanu) a primit, din partea juriului expoziției, Premiul al II-lea. Această piesă a fost integrată în Pinacoteca Statului, care a fost adăpostită multe decenii la Ateneul Român, fiind expusă permanent în rotonda edificiului. George Oprescu aprecia că lucrarea i-a fost inspirată autorului de gravura lui Aegidius Sadeler. După anul 1950, bustul a fost preluat în colecția Muzeului Național de Artă.

Anul 1874 se înscrie în suita realizărilor dedicate lui Mihai Viteazul ca anul aducerii în for public a unui mult dorit simbol al cinstirii în Capitala României⁹. Perioada premergătoare a antrenat numeroase persoane, fiecare contribuție facilitând această operă. Reținem faptul că Ministerul Lucrărilor Publice a adresat un apel Societății Amicilor Belle-Artelor, solicitând să-și formuleze punctul de vedere în privința:

1. aspectului și a formei viitorului monument, după cum era sugerat de proiectul propus de sculptorul desemnat ca realizator;
2. propunerilor pentru textele inscripțiilor ce urmau a fi plasate pe soclul monumentului;

⁵ „Arhivele Olteniei”, an XVI, nr. 89-91, ianuarie-iunie, 1937, p. 12-13; Mihail Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada (1836-1910)*, București, Editura Cartea Românească, 1937, p. 350.

⁶ Ott Günther, *Sculptorii din familia Storck* - Academia Română, Publicațiunile fondului Elena Simu V, București, Editura Monitorul Oficial - Imprimeria Statului, 1940; Karl Storck, *Catalog sumar*, poziția 3.

⁷ George Oprescu, *Sculptura statuară românească*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Arte, 1954, p. 41; *Artiștii de ieri*, în „Boabe de grâu”, an IV, nr. 3, martie 1933, p. 181.

⁸ A.N.I.C., inv. 654, fond Muzeul Saint Georges, dosar 1/1865, f. 13; *Explicațiunea operelor de pictură, sculptură, arhitectură a artiștilor în viață, expuse în sala cea mare de la Ministerul Cultelor la 25 aprilie 1865*, București, 1865, poziția 56 - cu creionul, menționea: „Premiu III”; *Explicațiunea operelor de pictură, sculptură, arhitectură a artiștilor în viață expuse în sala pinacotecei (Palatul Academiei) la 5 mai 1868*, București, 1868, publică o dare de seamă a expoziției din 1865, inclusiv a solemnității acordării medaliei pentru exponatele valoroase; Grigore Ionescu, *București - ghid*, București, 1938, p. 58; George Oprescu, *op. cit.*, p. 44; „Anuarul Ateneului Român pe 1936”, București, p. 269; Petre Oprea, *Prospectări în arta românească*, București, Editura Litera, 1973, p. 42; *Studii muzeale*, vol. III, București, 1966, p. 68-70.

⁹ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, București, 1987, Editura Eminescu, p. 132-133; 143-145, notele 20, 21, 22, nota 14, întocmită de editorii Aristița și Tiberiu Avramescu, face referință la evenimentele din 3/15 noiembrie 1874; *Calendar Minerva 1912*, p. 78-79, amintește că generalul George Manu, în calitate de primar al Capitalei, a rostit discursul la dezvelirea monumentului *Mihai Viteazul*.

3. stabilirii locului de amplasare, în raport cu proporțiile și caracterul monumentului.

Comitetul Societății, format din Grigore G. Cantacuzino, Constantin Esarcu, Nicolae Grigorescu, Alexandru Odobescu, Dumitru Berindei, Cezar Bolliac, Theodor Aman, Gheorghe M. Tătăreanu și Gheorghe Stănescu, apreciind favorabil proiectul, formula propunerea ca amplasamentul să fie făcut pe locul mănăstirii Sfântul Nicolae, ajunsă la acea dată o ruină. Se considera că pe această cale monumentul, de importanță națională, va perpetua cinstirea ctitorului așezământului. Prin înlăturarea construcțiilor fostei mănăstiri se preconiza amenajarea unei esplanade mărețe care să domine cornișa malului drept al râului Dâmbovița. Esplanada ar fi devenit și principala intrare în cartierul unităților militare grupate în zona definită de bucureșteni ca „Dealul Spirii”. În acest context, s-a formulat și propunerea aducerii, de la mănăstirea Dealu la București, a craniului lui Mihai Viteazul, pentru a fi depus la baza monumentului.

Propunerile au provocat numeroase reacții, presa timpului consemnând luări de poziție pro și contra, relevând interesul manifestat pentru această problemă. În ultimă instanță, domnitorul Carol I a hotărât amplasarea monumentului în fața palatului Universității. Inițiativa unor entuziaști a căpatat, pe parcursul a câtorva ani, prin prestația artistului sculptor francez Carrier Belleuse, conturul definitiv. Statuia ecvestră adusă la București a fost înălțată pe soclu. Acest obiectiv a devenit, în scurt timp, subiect de nesfârșite comentarii, atât în privința calităților artistice, a proporțiilor, a raportului dintre cal și călăreț, a posturii în care a fost redat bravul erou, cât și a momentului preconizat pentru dezvelirea oficială. Au fost enunțate mai multe termene, care însă n-au fost respectate, fiind abandonate fără explicații oficiale, s-au formulat diverse motivații, mai mult sau mai puțin plauzibile. Un lucru era cert: pânza de sac ce acoperea „provizoriu” monumentul ajunsese subiect de incitante dialoguri. Atât interesul curioșilor, cât și soarele, ploile, vântul au contribuit la o rapidă degradare a acestei nedorite învelitori. Presa acorda acestui monument o atenție permanentă, înregistrând multe semne de întrebare care circulau referitor la această mult așteptată dezvelire. Curiozitatea era stimulată și de faptul că acest monument de for public era primul care urma să fie dezvelit oficial în România. Pentru preconizata dezvelire a monumentului *Mihai Viteazul* poetul Vasile Alecsandri a compus o odă care a fost publicată în presa timpului¹⁰. Versurile au devenit în scurt timp stimulent pentru a acorda o atenție majoră tergiversatei dezveliri. Din multele motive enunțate reținem pe cele considerate majore și care puneau Guvernul României în dificultate, determinându-l să treneze dezvelirea în așteptarea unei situații conjuncturale favorabile. Situația internațională era dominată de procesul de transformări din cadrul statului otoman, puterea suzerană, care nu putea accepta un asemenea simbol al cinstirii atribuit unuia din domnii care i-a dat, la timpul respectiv, atât de furcă. Trebuia ținut seama și de reacția Austro-Ungariei, care vedea în Mihai vv. pe unificatorul tuturor românilor și deci permanentul pericol la adresa „trăinicieii” vastului imperiu conglomerat de popoare. Acestor argumente de natură politică li se alăturau altele de natură estetică și chiar de compoziția metalului pus în operă, existând voci care afirmau că aliajul este necorespunzător, că nu este conform contractului încheiat.

¹⁰ Ioan V. Lupescu, *op. cit.*, p. 34.

Tracasantă pentru guvern, pentru edili, pentru membrii comitetului comanditar al lucrării, problema a fost rezolvată printr-o acțiune ad-hoc. Au existat mai multe asemenea încercări care însă au fost dejucate de către organele de ordine. Pentru ziua de 8 noiembrie, ziua sfinților arhangheli Mihail și Gavril, s-a alcătuit un program menit a duce la o dezvelire cu participarea entuziaștilor. Pretextul de reunire în zonă a fost găsit în conferințele săptămânale organizate în palatul Universității, la ora prânzului. Aceste manifestări se bucurau de un răsunet deosebit, sala devenind neîncăpătoare cu multe minute înainte de începerea expunerii. Mulți rămăneau pe coridoare, pentru a prinde câte ceva, sau chiar în stradă, pentru a prelua ceea ce se transmitea din om în om. O asemenea situație devenise ceva obișnuit. Erau abordate subiecte incitante, la ordinea zilei, fiind susținute de valoroși oratori. Această masivă participare a înșelat vigilența organelor de ordine, care și în ziua de 8 noiembrie au apreciat că au de-a face cu un număr mare de curioși veniți la conferință. Numai că, la terminarea expunerii, auditoriul a ieșit în stradă, a traversat-o și s-a postat concentric în jurul monumentului, pentru a-l dezveli. Programul preconizat a fost numai parțial realizat, întrucât intervenția oamenilor de ordine a dus la dispersarea participanților.

Monumentul s-a impus în atenția tuturor, anii care au urmat reunind, în diverse împrejurări, tineri și vârstnici, fie la acțiuni organizate, ca serbări școlare, premieri ale absolvenților, fie spontane, la care se venea pentru a exprima și pe această cale omagiul pentru cel care a promovat ideea de afirmare a năzuințelor poporului român. Sunt, în acest sens, concludente momentele care i-au reunit pe bucureșteni în zilele Războiului Independenței. Capturarea unui steag otoman, a tunurilor, biruința de la Plevna ș.a. au reunit la ample manifestări pe cei care trăiau tensiunea acelor evenimente. De fiecare dată traseele au inclus și acest loc ca obiectiv major al pelerinajului. La primirea, la București, a primelor capturi de pe câmpul de luptă de la sudul Dunării Decretul domnesc din luna septembrie 1877 menționa că două tunuri vor flanca monumentul *Mihai Viteazul*. Acest amplasament a fost curmat în anul 1916, la ocuparea Bucureștiului de unitățile armatelor Puterilor Centrale. Fotografiiile anilor 1877–1916 au transmis către noi aceste prezențe.

Am amintit de acordarea, în acest loc, a premiilor. Generațiile sfârșitului de veac XIX–începutul de veac XX au cunoscut emoțiile elevilor, părinților, cadrelor didactice, toți reuniți la sfârșit de an școlar pentru a răsplăti pe cei mai merituoși absolvenți. A primi o carte cu ștampila Casei Școalelor și mențiunea că este acordată ca premiu pentru silința la învățătură era un prim titlu de glorie care stimula pentru parcurgerea viitoarelor trepte în formarea profesională.

Aici, la 8 noiembrie 1895, după un serviciu divin la biserica Mihai Vodă, pentru a-l cinsti pe ctitor, studenții, în corpore, cu steagul albastru în frunte, au mers la monumentul *Mihai Viteazul*, unde au depus două coroane și au ținut cuvântări¹¹. Membrii delegației Adunării Naționale Române, venită de la Alba-Iulia pentru a aduce în România documentele adoptate la 1 Decembrie 1918, au depus flori la monument spre a cinsti fapta înaintașului unificator de neam. Și tot aici, în anul durerii 1940, ca reacție la actul samavolnic impus de Dictatul de la Viena, prin care României îi este răpită o parte din teritoriu pentru a fi oferită Ungariei, la 1 septembrie locuitorii Capitalei au participat la o impunătoare manifestare de condamnare a raptului impus României de cei porniți pe drumul reîmpărțirii Europei. Autorul monumentului *Mihai Viteazul* este unul din

¹¹ *Calendarul pentru toți românii*, București, 1897, p. 97; *Calendarul „Universul”*, 1941, p. 201.

reprezentanții de frunte ai școlii franceze de sculptură, maestru al lui Rodin¹². În România, creația sa este cunoscută și prin câteva lucrări de interior. Ne referim la statuia simbolizând *Muzica*¹³. Lucrarea a fost achiziționată de către corpul didactic al Conservatorului de muzică din București și dăruită lui Dimitrie Popovici-Bayreuth, la 24 februarie 1914, cu ocazia plecării sale de la conducerea acestei instituții. După ani, fiica acestuia a donat Muzeului Conservatorului această lucrare.

La Muzeul Național de Artă este păstrat un *Cap de expresie*¹⁴, preluat din colecția fostei Pinacoteci a Statului, adăpostită anterior celui de-al doilea război mondial în clădirea Ateneului Român.

Referință la calitățile și limitele artistice ale monumentului *Mihai Viteazul* a făcut Ion Jalea peste ani¹⁵. Este o pertinentă luare de poziție integrată într-un studiu dedicat statuiilor ecvestre.

Tema *Mihai Viteazul* a constituit pentru artistul Theodor Aman o permanentă preocupare, ambianța locuinței-atelier dovedind că a simțit nevoia de a integra personalitatea acestuia printre piesele sale pe care personal le-a sculptat ca elemente decorative ale mobilierului¹⁶. Ne referim la următoarele lucrări: *Capul lui Mihai Viteazul*, medalion sculptat în lemn de nuc, și basorelieful redând pe *Mihai Viteazul călare pe câmpul de luptă*.

În anul 1886 au fost reunite, la Școala Militară de la Craiova, două lucrări realizate de reprezentanții familiei Storck: basorelieful redând bustul monumental al lui *Mihai Viteazul*, realizare a sculptorului Karl Storck, și relieful, dăltuit în marmură, de Carol Storck redându-l pe *Mihai Viteazul*¹⁷.

Peste ani, alt reprezentant al familiei, Frederic Storck, a dăltuit cenotaful, executat în marmură albă, menit să adăpostească, cu cinstea cuvenită, craniul lui *Mihai Viteazul*¹⁸. Acțiunea fusese patronată de Nicolae Iorga, fiind susținută cu fondurile puse la dispoziție de ministrul de război Nicolae Filipescu. Pe această cale s-a finalizat o mai veche dorință formulată de Societatea istorică a studenților în litere¹⁹, condusă de Grigore Tocilescu, care, în anul 1901, lansase o acțiune pentru realizarea unui mausoleu ce urma să adăpostească craniul lui *Mihai Viteazul*. La opera de strângere a fondurilor necesare s-a alăturat și Dimitre

¹² Carrier-Belleuse Albert Ernest, născut la Anizy-le-Château, 1824, mort la Sevres, în 1887, format sub conducerea lui David D'Angers, realizator de lucrări cu caracter de grație. Sunt menționate: *Amorul și Prietenia*, 1857, *Jupiter și Hebe*, 1860, *Bacante*, 1863, *Hebe adormită*, 1869, busturile *E. Reinan*, *J. Simon* și numeroase modele pentru industria de artă: *Larousse du XXe siècle en six volumes*, Paris, 1929, p. 13, *Larousse Universel en 2 volumes*, Paris, f.a., p. 364.

¹³ Dumitru Bondoc, *Memoria caselor-muzee și locuri-ghid*, București, Editura Stadion, 1971, p. 28.

¹⁴ Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 2, sala 2, poziția 326.

¹⁵ Ion Jalea, *Statui ecvestre*, în „Boabe de grâu”, an I, nr. 1, martie 1930, p. 19–24; Alexandru Antoniu, *Album general al României*, vol. II, București, Atelierele I.V. Sococ, <1903>, pl. 36, p. 3, Florian Tucă, Mirecea Cociu, *op. cit.*, p. 79; A.N.I.C., Fototeca, II, I, 1144.

¹⁶ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Catalogul Muzeului Aman*, București, 1906, p. 48, menționează că Theodor Aman a modelat în ceară o statueta și un cap al lui *Mihai Viteazul*; p. 60, basorelieful *Mihai călare pe câmpul de luptă*; p. 3, o masă de nuc având și un medalion *Mihai Viteazul*.

¹⁷ Ott Günther, *op. cit.*, p. 44.

¹⁸ Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. II, București, Editura Fundațiile Regale Carol al II-lea, 1935, p. 245.

¹⁹ Direcția Județeană Gorj a Arhivelor Naționale, inv. 71, fond Liceul Tudor Vladimirescu, dosar 50/1901–1902, f. 130.

Onciul²⁰. Au fost tipărite două cuvântări comemorative dedicate evocării lui Ștefan cel Mare și lui Mihai Viteazul, volumul fiind vândut în folosul acestei acțiuni.

La începutul secolului XX, înregistrăm realizarea lui Constantin Bălăcescu, un basorelief turnat în bronz, cu tema *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba-Iulia*²¹. Lucrarea a fost prezentată publicului în cadrul expoziției artiștilor în viață din anul 1902.

În primul deceniu al secolului XX, prin preocuparea lui Spiru Haret, Nicolae Iorga ș.a. s-au organizat manifestări de amploare evocatoare ale faptelor înaintașilor, care au antrenat numeroase instituții, societăți, colectivități la realizarea, în localități și locuri istorice, a unor adunări cu o numeroasă participare.

Tânăra Societate Numismatică Română și-a propus, și parțial a realizat, cinstirea ilustrelor personalități prin modelarea și baterea în metal a unor reușite medalii. Printre acestea, ca o deosebită realizare se înscrie medalia dedicată lui Mihai Viteazul²², bătută în anul 1905, la Stuttgart, în argint și bronz, cu dimensiunea de 50 mm, după modelul realizat de gravorul Wilhelm Mayer. În același an a fost realizată, după modelarea lui Radivan, o altă medalie cu toată bătută în mai multe variante: metal aurit, argintat și bronzat, cu dimensiunea de Ø 30 mm²³.

În anul 1903, s-au înregistrat și primele rezultate la apelul lansat de giurgiuveni, care solicitaseră contribuția opiniei publice și a instituțiilor pentru ridicarea, la Călugăreni, a unui reprezentativ monument dedicat lui Mihai Viteazul²⁴. La 3 aprilie 1903, inițiatorii aduceau la cunoștință că până la 31 martie fusese strânsă suma de 16 000 lei. Pentru realizarea monumentului concursul lansat l-a antrenat la muncă și pe sculptorul D. Pavelescu Dimo²⁵. Acesta a conceput o amplă compoziție redându-l pe Mihai Viteazul într-o mișcare eroică, având la picioare harta Țării Românești, la dreapta un vultur, iar la stânga cele două surori: Țara Românească și Moldova, unite. În dreapta era realizată și o alegorie sugerând o provincie. Pe soclu fuseseră plasate reliefuri pentru a reda luptele de la Călugăreni și Nicopole, precum și fragmente din opera lui Dimitrie Bolintineanu.

Problema strângerii fondurilor necesare a rămas în atenția tuturor până în anul 1913, antrenând la diverse acțiuni atât persoane, cât și instituții. Această situație a trenat atribuirea lucrării unui artist sculptor. Au fost anii când localitatea Călugăreni s-a bucurat de atenție, mai ales în zilele de vacanță, când reunea grupuri de elevi sub auspiciile societății „Tinerimea Română”. În câteva cazuri, în

²⁰ Direcția Județeană Vaslui a Arhivelor Naționale, Biblioteca, I 65, inv. 74/1979: *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Două cuvântări comemorative, Dimitre Onciul. Se vinde în folosul fondului pentru ridicarea unui monument funerar lui Mihai Viteazul în mănăstirea Dealu*, București, Editura I. V. Sococ, 1904, 70 p.

²¹ Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice – *Notiță explicativă a expoziției oficiale de pictură, sculptură și arhitectură 1902*, București, Catalog, poziția 165; A.N.I.C., inv. 654, fond Muzeul Saint Georges, dosar 94, cutia 15, carte poștală ilustrată editată de Mayer și Stern, București; *Salonul Oficial 1911*, Catalog, poziția 331, *Lupta de la Călugăreni*, basorelief, bronz; *Plastica în Muzeul Militar*, București, 1967, face mențiunea că este o lucrare expusă la Salonul Oficial din 1910.

²² George Buzdugan, Gheorghe Niculiță, *Medalii și plachete românești*, București, Editura științifică, 1971, p. 35–36.

²³ *Ibidem*, p. 36.

²⁴ *Calendarul Minervei 1904*, p. 48.

²⁵ *Anunțuri de la dezvelirea monumentului Independenței din Craiova*, Editura Ramuri, Craiova, 1913, p. 7–8, 17; A.N.I.C., fond S.A.F., dosar 8. Proiectul lui D. Pavelescu Dimo la concursul internațional a obținut premiul I.

apropierea vechiului monument ridicat prin preocuparea lui Șerban Cantacuzino au fost plasate modeste, dar concludente, însemne evocatoare ale perpetuării cinstirii trecutului. În ultimele decenii au fost îndepărtate aceste relicve. Dacă nu s-au pierdut, ar putea fi incluse într-un viitor memorial ce se impune să fie amenajat în această localitate.

La expoziția „Tinerimea Artistică” din anul 1913, sculptorul Oscar Spaethe, care, în urma concursului primise comanda monumentului de la Călugăreni, a prezentat un fragment al lucrării *Mihai Viteazu*²⁶ și un basorelief turnat în bronz.

Monumentul realizat la Călugăreni de sculptorul Oscar Spaethe era o cruce de mari dimensiuni care, prin amplasamentul preconizat, domina zona cornișei drepte a apelor Neajlovului și Călniștei. Proporțiile o făceau remarcată de la mare distanță. Cutremurul din 4 martie 1977 a dislocat blocurile componente, după ce ani de zile piatra fusese agresată, atât de intemperiiile naturii, dar mai ales de ignoranții care au găsit cu cale să-și immortalizeze trecerea prin săparea numelui în roca moale.

La palatul Mihail din Craiova, în anul 1914 a fost expus un proiect de monument ecvestru dedicat domnului unificator de țară, conceput de sculptorul Eracie Hagiescu²⁷.

Deosebit de semnificative considerăm a fi câteva din episoadele petrecute în ambianța bisericii Mihai Vodă din București în anii războiului și în cei imediat următori. În zilele ocupației Capitalei, bucureștenii au apreciat că ilustrul înaintaș le poate fi un neprețuit sprijin moral pentru a putea depăși toate vicisitudinile²⁸. Ziua de 8 noiembrie s-a constituit, în acest sens, în chemarea pentru participarea la slujba de pomenire a unificatorilor de țară, ideal pentru care, în acele zile, jertfele umane și materiale reclamau participarea tuturor simțirilor românești. După realizarea Marii Uniri, atenția s-a îndreptat spre locurile evocatoare ale trecerii lui Mihai Viteazul în acțiunile sfârșitului de veac XVI– începutului de veac XVII.

Tânărul sculptor Octavian Bobletec a realizat, în acești ani, un proiect de monument redându-l pe Mihai Viteazul, înfăptuitorul unirii românilor²⁹. Lucrarea o preconizase pentru a fi amplasată în fața Teatrului Național din Cluj.

Pentru 16 octombrie 1922, ziua încoronării regelui Ferdinand I și a reginei Maria, în Capitala României a fost înălțat un Arc de Triumf. Pentru organizatorii acțiunii timpul fiind foarte scurt, s-a procedat la realizarea construcției definitive și la tratarea provizorie a fațadelor. Astfel, prima variantă a primit decorațiuni în stucatură. Petre Antonescu, arhitectul proiectant și coordonatorul lucrărilor de construcție, a antrenat pe cei mai valoroși sculptori români la realizarea unei suite de ostași care să redea, evolutiv, pe apărătorii de glie strămoșească. La piciorul din stânga Arcului au fost plasate statuile ostașului lui Mihai Viteazul și pandurului lui Tudor Vladimirescu. Aceste statui au fost modelate de sculptorii Alexandru Severin și Ion Jalea. Prin proporții, loc de amplasament, aceste statui au oferit bucureștenilor, și nu numai lor, satisfacția unei concludente întâlniri cu istoria

²⁶ *Catalogul expoziției Tinerimea Artistică 1913*, pozițiile 288, 129; foto: Florian Tucă, Mircea Cociu, op. cit., p. 126.

²⁷ *Calendar Minerva 1914*, p. 36, foto: Paul Rezeanu, *Sculptori olteni puțin cunoscuți*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor-Muzeu” nr. 9–10/1979, p. 85.

²⁸ Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, Editura Cartea Românească, 1920; *Calendarul Ligei Culturale*, 1922, p. 60–63.

²⁹ *Calendar cultural al personalităților mureșene 1971–1975. Aniversări, comemorări, 1971; Traian Dușa, Octavian Bobletec*, Comitetul pentru cultură și artă al municipiului Târgu-Mureș, 1970.

multimilenară a poporului român. Fiind realizate provizoriu, în stucatură, timpul le-a distrus³⁰. În a doua variantă, arhitectul a conferit construcției un caracter mai sobru.

La Șelimbăr, județul Sibiu, a avut loc, la 15 noiembrie 1925, dezvelirea troiței pe Movila lui Mihai³¹. Ministerul Cultelor și Artelor contribuise la realizarea lucrărilor cu suma de 10 000 lei.

Un obiectiv major pentru acești ani l-a constituit localitatea Câmpia Turzii, unde se preconiza marcarea, cu un simbol, a locului unde a căzut Mihai Viteazul, răpus mișelește la 9/19 august 1601³². În anul 1924, Ministerul Cultelor și Artelor acorda fonduri pentru realizarea acestui obiectiv. Dificultățile financiare au întârziat finalizarea acțiunii. La 26 martie 1926, ASTRA, evocând cei opt ani de la realizarea Unirii, preciza, într-un raport, că n-au putut fi abordate lucrările preconizate. Se solicita sprijinul Ministerului Cultelor și Artelor, amintindu-se ideile enunțate la Iași în anul 1918. Ministrul Alexandru Lapedatu acorda acum suma de 200 000 lei condiționând ca lucrarea să se termine la 20 (?) august, când se împlineau 325 ani de la moartea lui Mihai Viteazul. Monumentul a fost proiectat, la invitația comitetului de inițiativă, de arhitectul Ion D. Traianescu.

La Guruslău, județul Sălaj, din inițiativa ASTREI a fost realizat și dezvelit, la 14 septembrie 1926, monumentul dedicat lui Mihai Viteazul³³, pentru a marca zona unde s-a desfășurat bătălia de la 3/13 august 1601, în urma căreia oștirea comandată de Sigismund Bathory a fost înfrântă. Pe promontoriul care domină regiunea a fost, prin tradiție, ridicată câte o troiță de pomenire. O asemenea prezență este semnalată inclusiv la începutul secolului XX.

Din inițiativa Ministerului Cultelor și Artelor, a ministrului Alexandru Lapedatu s-au ridicat în mai multe localități troițe ca simboluri de cinstire a memoriei lui Mihai Viteazul. O asemenea preocupare s-a manifestat și pe plaiurile sălăjene unde, pornind de la suma de 10 000 lei pusă la dispoziție de ministerul amintit, prin diverse acțiuni s-a ajuns repede la suma de 100 000 lei, fond care a permis abordarea unei lucrări de amploare, realizarea atât a monumentului, cât și amenajarea accesului spre Dealul lui Mihai. Societatea „Mormintele Eroilor”, prin căpitanul Ioan Iorga, a proiectat un obelisc piramidal având la bază impresionanta latură de 4,25 metri și înălțimea de 13,50 metri. La 14 septembrie 1926, monumentul a fost dezvelit în cadrul unor ample manifestări organizate de ASTRA. Pe placa de marmură erau dăltuite cuvintele istoricului Nicolae Iorga, care consemnau semnificațiile aceluiași monument. Au participat Vasile Goldiș, președintele ASTREI, Ioan Lupaș, ministrul cultelor și artelor, Onisifor Ghibu,

³⁰ A.N.I.C., inv. 819, fond Departamentul Artelor, dosar 68/1937, f. 190 v; Paul Abrudan, *Pentru un monument lui Avram Iancu*, Sibiu, 1972, p. 104–105.

³¹ A.N.I.C., fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 117/1924, f. 8; 138/1926, f. 200, 253. Istvan Bojusz, *Documente inedite despre un monument dedicat lui Mihai Viteazul pe Câmpia Turzii*, în „Acta Musei Porolissensis”, an XI, Zalău, 1987; Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 105–106; Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, fond ASTRA, Muzee și Monamente, 292 act 659/1926.

³² Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 106–108.

³³ Negoită Lăptoiu, *Guruslău, două ipostaze statuare*, în „Acta Musei Porolissensis”, an II, Zalău, 1978, p. 447–453; Ioan V. Lupescu, *op. cit.*, p. 140–141; Valeriu Buduru, Marian Ștefan, *Istoria românilor în arta monumentală*, în „Magazin istoric”, an XIX, nr. 4(297), aprilie 1985, p. 7; Ion Ivănescu, *Lupta pentru unitate națională și apărarea integrității teritoriale oglindită în monumentele Astrei ridicate în Transilvania*, în „Acta Musei Porolissensis”, an XI, Zalău, 1987, p. 29; Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 106–108; Direcția Județeană Sălaj a Arhivelor Naționale, fond Prefectura județului Sălaj, dosar 92/1938, f. 18; A.N.I.C., inv. 819, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 177; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 222–224; *Județele Patriei – Sălaj*, monografie, București, Editura Sport-Turism, 1980, p. 155, 197; *Calendar 1978*, ziua 27 mai; „Arta”, an XXXIII, nr. 4/1986, p. 4.

Gheorghe Bogdan Duică, Zaharia Bârsan, generalul Traian Moșoiu. Au luat cuvântul cu acel prilej prefectul județului, Nicodim Cristea, și ministrul Alexandru Lapedatu.

Anii care au urmat au fost, la zi de vară, prilej de pelerinaj, reunind la manifestări pe cei de o simțire. Prin aplicarea prevederilor Dictatului de la Viena, zona a intrat în stăpânirea statului maghiar. La 29 noiembrie 1940, monumentul a fost aruncat în aer. Au trecut trei decenii și în anul 1976, prin contribuția statului român, a fost înălțat un nou monument. Noua realizare a fost concepută de sculptorul Victor Gaga. Având înălțimea de 16 metri, ea se constituie dintr-o bază pătrată, al cărui perimetru a preluat reliefurile decroșate în roca de travertin. Verticala monumentului este constituită din trei lame simbolizând cele trei țări române ale căror steme sunt adosate lateral. Monumentul a fost dezvelit la 21 octombrie 1976, iar la 8 august 1993 a avut loc sfințirea religioasă a simbolului, în cadrul unei grandioase solemnități. Pentru viitorul apropiat se impun lucrări de consolidare, de atenuare a descompunerii pietrei la acțiunile agenților naturali.

Reamintim că pe platoul Dealului lui Mihai, în anul 1936, continuând tradiția, militarii batalionului 7 Vânători de Munte, ce își avea reședința în orașul Zalău, au înălțat o troiță³⁴.

În anul 1928, constatăm și inițiativa Asociației „Cultul Patriei” de strângere de fonduri pentru ridicarea, la Șelimbăr, a unui monument³⁵. Pentru realizarea acestui deziderat, a organizat în țară o serie de conferințe și serbări³⁶. Asociația s-a bucurat de sprijinul moral și material al generalului de divizie Constantin Găvănescu, care a susținut și conferințe despre arta militară a lui Mihai Viteazul și o suită de manifestări la Ateneul Român.

La Salonul Artiștilor Sculptori Români, organizat la București, în luna mai 1928, sculptorul Ion Gheorghită a expus lucrarea *Mihai Viteazul*, realizată în lemn³⁷. Sculptura era evaluată la suma de 15 000 lei.

Sculptorul Dumitru Mățăuanu, realizator a numeroase monumente dedicate cinstirii Eroilor, a integrat, între componentele soclurilor, în câteva cazuri, basoreliefuli redând efigia lui Mihai Viteazul³⁸. Un asemenea exemplu îl constituie realizarea de la Poiana Mare, monument care a fost dezvelit în anul 1928.

Inițiativa de a realiza la Mirăslău un monument evocator a mobilizat la acțiune Despărțământul de la Aiud al ASTREI³⁹. Lucrarea a fost terminată în toamna anului 1927. La începutul anului 1928, Ministerul Cultelor și Artelor era solicitat să contribuie la lichidarea conturilor financiare întrucât inițiatorii rămăseseră datori față de furnizori cu suma de 25 000 lei. Troița de la Mirăslău a fost sfințită la 20 septembrie 1931. Lucrarea a fost proiectată de arhitectul Victor Smigelschi din Cluj și realizată în marmură în atelierul arhitectului I. Bibel din Rușchița.

³⁴ A.N.I.C., inv. 819, fond Departamentul Artelor, dosar 68/1937, f. 177.

³⁵ *Ibidem*, dosar 136/1928, f. 84.

³⁶ *Ibidem*, dosar 68/1937, f. 190.

³⁷ *Ibidem*, fond Muzeul Saint Georges, dosar 3, Catalog, poziția 42, E. Satco, *Arta în Bucovina*, vol. I, Suceava, p. 93–94, lucrarea a fost integrată în colecția Muzeului de Artă din Târgu-Mureș la 1 decembrie 1930.

³⁸ Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 310.

³⁹ Direcția Județeană Alba a Arhivelor Naționale, fond Prefectura județului Alba, dosar 7/1923, f. 2; la 31 ianuarie 1923 Pretura plasei Aiud raporta că în noaptea de 28/29 ianuarie autori necunoscuți au distrus monumentul de la Mirăslău ridicat în memoria lui Mihai Viteazul; A.N.I.C., inv. 817, Departamentul Artelor, dosar 135/1928; Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 106, 110; Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, fond ASTRA, dosar 100/1931, f. 145.

Starea bisericii Sf. Nicolae – Mihai Vodă din București devenea de la an la an mai alarmantă⁴⁰. Prin atribuirea, după război, ca loc de închinăciune pentru purtătorii Ordinului Militar „Mihai Viteazul“, la biserică s-au desfășurat o serie de impresionante procesiuni. Amintim solemnitatea aducerii, în anul 1919, a rămășițelor pământești ale generalului Eremia Grigorescu, apoi ale Eroului Necunoscut și ale Ecaterinei Teodoroiu, ca loc de temporară staționare pentru a primi omagiul locuitorilor Capitalei, înainte de a parcurge drumul spre locul de veci. Presa a consemnat gradul de ruinare, sprijinind inițiativele care reclamau o corespunzătoare restaurare a edificiului. La apelul preotului paroh Emil Păsculescu-Orlea, Comisiunea Monumentelor Istorice a facilitat începerea lucrărilor ce s-au desfășurat pe parcursul unui deceniu: cercetări, restaurări, pictură interioară, dotări cu mobilier nou, ridicarea unei case parohiale ș.a.

La al IV-lea Salon al Ateneului Român, organizat în lunile februarie–martie ale anului 1932, a fost expus proiectul monumentului *Mihai Viteazul*, conceput de arhitectul Ion D. Traianescu pentru Turda⁴¹.

În localitatea Schela, satul Arsuri, județul Gorj, a fost dezvelit, la 25 septembrie 1932, în Poiana lui Mihai, monumentul dedicat eroicei treceri a oștilor lui Mihai Viteazul prin această localitate, pe drumul peste pasul Vâlcănușului, în anul 1600⁴². Realizat prin preocuparea C.C. al Societății „Cultul Eroilor“, din inițiativa colonelului Pătrășcoiu, a fost dăltuit de pietrarul I. Ispășescu din Târgu-Jiu. Pe monument se află efigia lui Mihai Viteazul.

Pentru noul edificiu al Fundației „Regele Ferdinand I“ din Iași, actuala Bibliotecă Centrală Universitară, a fost preconizat, de către Constantin Iotzu, arhitectul proiectant, amplasarea, la aticul clădirii, a unor statui evocatoare ale unor ilustre personalități din istoria României⁴³. Statuile perechi au fost încredințate spre realizare unor valoroși artiști. Experiența efectelor cutremurului din 10 noiembrie 1940 a determinat, ca măsură de prevedere, coborârea la sol a acestor compoziții. După 1948, grupurile statuare *Ștefan cel Mare–Carol I* și *Ferdinand I–Mihai Viteazul* au fost descompletate, ajungându-se la formula *Ștefan cel Mare–Mihai Viteazul*. Ne referim la grupul de statui definite ca *Panteonul Voievozilor*, azi amplasate la sol, pe un spațiu verde din apropiere.

La Călugăreni, în cel de-al patrulea deceniu al secolului nostru s-a executat un nou pod peste apa Neajlovului. Cu acest prilej, au fost comandate sculptorului Constantin Baraschi două reliefuri redând efigia și sigiliul lui Mihai Viteazul. Cele patru (2 + 2) plăci de marmură și cu reliefurile turnate în bronz au fost amplasate pe partea interioară a parapetelor podului în anul 1935⁴⁴.

Pentru comuna Agnita din județul Mureș sculptorul Iszac Martin a realizat, în anul 1938, un monument *Mihai Viteazul* turnat în bronz⁴⁵. Evenimentele anului 1940 n-au mai permis amplasarea acestuia.

⁴⁰ „Universul“, an XLIX, nr. 1, 1 ianuarie 1931, p. 3; Emil Costescu, *Restaurarea bisericii Mihai Vodă din București*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“ (B.C.M.I.), an XXXVI, 1943, p. 49–74; bibliografie la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Editura Academiei R.S.R., 1961, p. 45–47; 230–234.

⁴¹ A.N.I.C., inv. 817, fond Departamentul Artelor, dosar 9/1928, f. 29–30; *Ateneul Român pe 1932*, București, 1932, *Salonul al 4-lea al Ateneului Român, februarie–martie 1932*, Catalog, p. 236, poziția 370.

⁴² A.N.I.C., inv. 819, fond Departamentul Artelor, dosar, 70/1937, f. 90–91; *Oltenia – ghid*, București, Editura Sport-Turism, 1967, p. 197; *Județele Patriei – Gorj*, monografie, București, 1980, foto; Florian Tucă, Mircea Cociu, op. cit., p. 332.

⁴³ „Boabe de grâu“, an IV, nr. 9, septembrie 1933, p. 569; Florian Tucă, Mircea Cociu, op. cit., p. 233.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 126.

⁴⁵ Iszac Martin, *Sculptură*, Târgu-Mureș–București, 1983, Catalog, p. 7.

Sculptorul Victor Olteanu este realizatorul, în anul 1941, al unei lucrări evocându-l pe Mihai Viteazul⁴⁶.

Pentru orașul Craiova, la începutul secolului XX, s-a preconizat realizarea unui monument *Mihai Viteazul*⁴⁷. În acest scop, în anul 1913 a fost constituit un comitet de inițiativă care a lansat liste de subscripție pentru strângerea de fonduri. S-au înregistrat primele rezultate. După război s-a hotărât ca fondul adunat să fie cedat societății „Prietenii științei”, din Craiova. În deceniul următor s-a constituit un nou comitet care și-a propus finalizarea acestui obiectiv. La 8 și 20 februarie 1932, noul comitet solicită ca banii strânși anterior să fie transferați în contul pentru monumentul *Mihai Viteazul*. Cu toate eforturile depuse, nici acest deceniu n-a dus la finalizarea acțiunii. În anul 1942, problema este reluată, Primăria municipiului Craiova adoptând în acest sens o decizie, la 28 octombrie, reînnoită la 9 ianuarie 1943. Se solicita autorizarea acțiunii. Consiliul de Miniștri, la 20 ianuarie 1943, a hotărât să sprijine această inițiativă. Presa timpului a consemnat evoluția demersurilor. Vitregiile anului 1944 au întrerupt iarăși aceste preocupări. Au trecut alte decenii pentru a se ajunge la o primă rezolvare prin amplasarea unui bust turnat în bronz în fața fostei Case a Băniei, lucrarea fiind o realizare, din anul 1971, a sculptorului Gheorghe Rădulescu Gir. Monumentul a fost dezvelit în anul 1979. Vechiul deziderat nu era încă rezolvat. Concursul din anul 1975 l-a definit ca realizator al monumentului *Mihai Viteazul* pe sculptorul Tudor Panait. Au trecut anii, s-au purtat discuții, inclusiv pentru amplasament. Lucrarea a fost turnată în bronz. Este o statuie ecvestră având, împreună cu soclul, înălțimea de 5,50 metri. În luna martie 1990, se preconiza amplasarea lui în fața Primăriei. La 1 decembrie 1990, a avut loc dezvelirea monumentului.

Anul 1944 a consemnat realizarea sculptorului Mac Constantinescu, care a modelat un medalion *Mihai Viteazul*⁴⁸.

În anii care au urmat, realizarea unor lucrări de artă plastică evocatoare ale monumentelor cruciale din „Istoria României” se făcea numai la comanda fermă a statului conform unor tematici și a multor avizări. Urmărilor acestor decenii de ignorare a trecutului au fost depășite după Declarația din aprilie 1964. Rezultatele n-au întârziat. În anul 1969, s-a înregistrat un adevărat reviriment, mulți dintre creatorii mai vârstnici, dar și cei tineri fiind prezenți la expoziții și apoi în for public cu lucrări dedicate evocării lui Mihai Viteazul. Amintim însă că au fost situații când artiștii au reușit să depășească unele opreliști, realizând în ambianța atelierelor lucrări care au așteptat zile mai bune. Un asemenea exemplu îl constituie realizarea machetei unei statui ecvestre dedicate lui Mihai Viteazul, creație a sculptorului Dumitru Demu. Macheta a fost turnată în bronz. Sculptorul Nicolae Kruch, care a dăruit în piatră de calcar un bust *Mihai Viteazul*⁴⁹, în anul 1960, a dăruit-o ulterior Școlii generale nr. 21 din orașul Ploiești. În anul 1970, lucrarea a fost integrată unui grup statuar și amplasată în grădina din fața școlii.

În anul 1968, sculptorul Marius Butunoiu a realizat, pentru Ministerul Apărării Naționale, statuia ecvestră *Mihai Viteazul*⁵⁰. În același an, la Târgoviște,

⁴⁶ A.N.I.C., inv. 819, fond Departamentul Artelor, dosar 86/1941, f. 11, 12.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar 99/1943, f. 6, 7–8, 9, 26, 27; „Arhivele Olteniei”, an XXII, nr. 125–130, ianuarie–decembrie 1943, p. 332–333; *Calendarul Universul 1944*, p. 186; Ioan V. Lupescu, *op. cit.*, p. 115, Florea Firan, Alexandru Firescu, *Craiova – ghid de oraș*, București, Editura Sport-Turism, 1982, p. 84; Radio, 11 martie 1990, interviu cu Tudor Panait; Televiziune, 1 decembrie 1990, solemnitatea dezvelirii.

⁴⁸ *Calendarul Universul 1944*, coperta I.

⁴⁹ „Arta”, an IV, nr. 3/1957, p. 36; „Arta Plastică”, an V, nr. 1/1958, p. 50; Paul D. Popescu, *Ploiești – ghid de oraș*, București, Editura Sport-Turism, 1985, p. 85.

⁵⁰ Alina Ioana Șerbu, *Marius Butunoiu*, București, 1983, p. 74.

la 29 noiembrie, a fost dezvelit bustul *Mihai Viteazul*, realizat în piatră de sculptorul Vasile Năstăsescu⁵¹.

La Alba-Iulia a fost montată o lucrare de proporții impresionante. Amplasată în fața Palatului Princiar, realizare a sculptorului Oscar Han⁵², statuia ecvestră are lungimea de 4 metri și înălțimea de 3 metri, fiind plasată pe un soclu înalt de 2 metri. Monumentul a fost dezvelit la 28 noiembrie 1968, integrându-se în suita manifestărilor prilejuite de împlinirea a cincizeci de ani de la Unirea din 1918.

În anul 1971, la 10 octombrie, a fost integrat, la Strehăia, un bust în memoria bănișorului de Mehedinți, dăltuit în piatră albă de Albești de sculptorul Mihai Coșan⁵³.

În incinta noului Muzeu de Istorie Națională a României a fost expusă, în holul de la intrare, o suită de busturi turnate în bronz, printre ele fiind și cel care-l evocă pe Mihai Viteazul. Este o realizare a sculptorului Marius Butunoiu⁵⁴. În creația artistului remarcăm, ca o constantă preocupare, tema *Mihai Viteazul*. A folosit, în decursul anilor, diferite ipostaze și formule tehnice pentru a modela noi busturi, statui ecvestre, reliefuri etc. În acest context a realizat și o nouă machetă a unui monument pentru Ministerul Apărării Naționale. Și în acest caz adoptă soluția unei statui ecvestre.

În anul 1972, a fost amplasat, în localitatea Mihai Bravu, județul Giurgiu, un bust *Mihai Viteazul*. Lucrarea a fost modelată de sculptorul Ion Dămăceanu și turnată în bronz⁵⁵. Un an mai târziu, a fost completată tema *Mihai Viteazul* prin macheta unei statui ecvestre, creație a sculptorului Mircea Spătaru⁵⁶.

Sculptorul Gheorghe Adoc este realizatorul, în anul 1974, al medalionului *Mihai Viteazul*, având dimensiunea Ø 0,42 metri. Lucrarea, turnată în bronz, a fost expusă în cadrul Muzeului Arhivelor. În colecția aceleiași instituții se păstrează și macheta, turnată în gips patinat, a unei statui ecvestre *Mihai Viteazul*. Realizare a anilor '70, lucrarea a fost prezentată la concursul pentru un monument de for public obținând din partea juriului Premiul I. Până la urmă, deși solicitată de mai multe localități, lucrarea a rămas în stadiul de machetă⁵⁷. În anul 1976, în cadrul manifestărilor dedicate semicentenarului Muzeului Arhivelor, în pivnița-lapidariu a Ansamblului Istoric Mihai Vodă a fost expusă și o machetă turnată în gips redându-l pe Mihai Viteazul în postura de conducător. Tot Gheorghe Adoc a realizat și un basorelief redând intrarea lui Mihai Viteazul în Alba-Iulia. Lucrarea a fost turnată în gips. Un exemplar a fost donat de autor Muzeului Arhivelor, iar un alt exemplar Muzeului mănăstirii Dealu.

⁵¹ G. Mihăescu, E. Fruchter, C. Manolescu, *Târgoviște – ghid de oraș*, București, Editura Sport-Turism, 1982, p. 97; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 372.

⁵² D. Almaș, I. Scurtu, *Turism cu manualul de istorie*, București, Editura pentru Turism, 1973, p. 51; *Județele Patriei – Alba*, monografie, București, Editura Sport-Turism, 1980, p. 218-219; Mircea Buza, Ionel Hozoc, *Valea Sebeșului*, București, Editura Sport-Turism, 1985, p. 139; Marin Mihalache, *Oscar Han*, București, Editura Meridiane, 1985, p. 42, 60, 93 foto; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 21-23; „Arta”, an XXI, nr. 7/1974, p. 6; an XXXV, nr. 12/1988, p. 8; Ioan V. Lupescu, *op. cit.*, p. 55-56.

⁵³ *Județele Patriei – Mehedinți*, monografie, București, Editura Sport-Turism, 1981, p. 258; Octavian Barbosa, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, București, Editura Meridiane, 1976, p. 135; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 350.

⁵⁴ Alina Ioana Șerbu, *op. cit.*, p. 83-85, coperta I; „Arta”, an XXXV, nr. 8/ 1988, p. 367; an XX, nr. 1/1974, p. 28.

⁵⁵ Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 267.

⁵⁶ „Arta”, an XX, nr. 4-5/1973, p. 21, foto; Ioana Vlasu, *Momente din evoluția contemporană a sculpturii monumentale în România*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, tom 25/1978, p. 170.

⁵⁷ Marina Preuiu, *Gabriela Manole Adoc-Gheorghe Adoc*, București, Editura Meridiane, 1987, p. 37, 38, 45, 46, 54, 55, 56, 57, 71, 72, 73-75; *Armata română în arta plastică*, Catalog, p. 31.

La expoziția din lunile octombrie–noiembrie 1974 au fost expuse următoarele lucrări referitoare la Mihai Viteazul: un relief, având dimensiunile $0,60 \times 0,21 \times 0,50$ metri, realizare a sculptorului Marius Butunoiu⁵⁸; un relief turnat în gips patinat, având dimensiunile $1,00 \times 2,10$ metri, intitulat *Luptele de la Călugăreni*, realizare a sculptorului Vladimir Sulschi⁵⁹. Menționăm că în luna august 1972 la Medgidia a fost amplasat, în for public, un panou dăltuit în travertin de Deva tratând aceeași temă, creație a autorului menționat. În acest caz, dimensiunile sunt $1,10 \times 0,30 \times 1,60$ metri. Pe latura din spate este plasată efigia lui Mihai Viteazul.

La 4 octombrie 1975, la Ciuta-Măgura, județul Buzău, a avut loc dezvelirea compoziției lui Gheorghe Coman definită ca *Fântâna lui Mihai*⁶⁰. Este o lucrare de mari proporții, amplasată în apropierea șoselei Buzău–Nehoiu, cu o largă deschidere, invitând trecătorul la dialog cu elementele componente ale reliefului. Este o narațiune în piatră amintind de trecerea oștilor comandate de Mihai Viteazul pe drumul unificării tuturor Țărilor Române. În anul 1976, lucrarea a fost apreciată de Uniunea Artiștilor Plastici, fiind încununată cu Premiul pentru Artă Monumentală.

Pentru Palatul Princiar din Alba Iulia, sculptorul Horia Flămându a realizat o amplă compoziție, de 6×4 metri⁶¹. Relieful intitulat *Încoronarea lui Mihai Viteazul la Alba-Iulia* este turnat în bronz și a fost adosat pe peretele exterior al clădirii. Basorelieful a fost dezvelit în anul 1975.

Un vechi deziderat al clujenilor s-a împlinit în anul 1976, anul sărbătoririi a 375 ani de la Unirea Țărilor Române. În apropierea apei Someșului, într-o nouă piață a fost amplasat ansamblul conceput de Marius Butunoiu⁶². Monumentul este dominat de statuia ecvestră. Pe fațetele soclului este adosată o suită de basoreliefuli. La 17 decembrie 1976 au avut loc manifestările prilejuite de dezvelirea monumentului.

Tot în anul 1976, sculptorul Mircea Spătaru a realizat un relief care a fost turnat în bronz⁶³. Ca o realizare a acestor ani reținem și sculptura *Mihai Viteazul*, de Vladimir Șetran⁶⁴.

La mănăstirea Dealu, din județul Dâmbovița, în curtea exterioară, în apropierea intrării, a fost așezat, în anul 1976, bustul monumental *Mihai Viteazul*⁶⁵. Lucrarea, turnată în bronz, poartă semnătura „Tudor Panait, 1976”. În comuna suburbană Mihai Viteazul, orașul Turda, județul Cluj, pe locul unde a fost ucis mișelește Mihai Viteazul, la 8 mai 1977 a fost dezvelit un obelisc, rod al colaborării artiștilor Marius Butunoiu și Vasile Rus Batin⁶⁶.

⁵⁸ „Arta”, an XXI, nr. 11/1974, p. 28; *Armata...*, Catalog, p. 18, foto 33.

⁵⁹ *Armata...*, Catalog, p. 33; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 203.

⁶⁰ „Arta”, an XXV, nr. 3/1978, p. 33; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 134.

⁶¹ „Arta”, an XXVI, nr. 10/1978, p. 10.

⁶² Alina Ioana Șerbu, *op. cit.*, coperta I, p. 25, 34, 35, 39, 46, 52, 53, 60–61, 67, foto; „Arta”, an XXIII, nr. 2–3/1976, p. 4–5; Ioana Vlasiu, *op. cit.*, p. 150; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 144; *Județele Patriei – Cluj*, monografie, București, Editura Sport-Turism, 1980, p. 272; Octavian Barbosa, *op. cit.*, p. 88–89; „Pentru Patrie”, nr. 10/1982, p. 16.

⁶³ „Arta”, an XXIII, nr. 7–8/1976, p. 12; an XXIV, nr. 9/1977, p. 5; an XXV, nr. 6/1978 coperta; nr. 2–3/1976, p. 4–5.

⁶⁴ Adriana Topârceanu, *Dialog între istorie și artă*, București, Editura Militară, 1973, p. 45.

⁶⁵ G. Mihăescu, E. Fruchter, C. Manolescu, *op. cit.*, p. 97; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 372.

⁶⁶ „Tribuna”, an XXIV, nr. 27, 3 iulie 1980, p. 8; foto; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 267–268.

În tabăra de creație de la Măgura, județul Buzău, în anul 1979 sculptorul Corneliu Camarovschi a onorat cea de-a X-a ediție a taberei realizând, în piatră, statuia ecvestră *Mihai Viteazul*⁶⁷.

La Salonul Municipal București, 1979–1980, sculptorul Emil Mereanu a expus un basorelief *Mihai Viteazul*, turnat în gips, cu dimensiunile de 1,10 × 0,75 × 0,30 metri⁶⁸.

Pentru perioada premergătoare anilor '80 semnalăm următoarele creații: în clădirea Parlamentului, în holul de la intrare a fost expus bustul *Mihai Viteazul* turnat în bronz⁶⁹. Lucrarea este semnată jos: „Gir“. La Iași, pentru fațada clădirii Arhivelor Statului au fost realizate efigiile mai multor domnitori⁷⁰, printre care și cea a lui Mihai Viteazul.

Presă de specialitate a consemnat și creațiile sculptorilor: Ion Buzdugan, realizator al unui cap *Mihai Viteazul*⁷¹; Theodora Kițulescu, cu o lucrare *Mihai Viteazul*⁷²; Florin Codre, realizatorul unei statui ecvestre *Mihai Viteazul*⁷³, lucrare turnată în gips; Virgil Fulicea, autorul unei lucrări *Mihai Viteazul*⁷⁴; Silvia Radu este realizatoarea unei lucrări dedicate evocării lui *Mihai Viteazul*⁷⁵; Dumitru Căileanu este autorul unei compoziții *Mihai Viteazul*⁷⁶.

Pe fațada noului edificiu al Arhivelor Statului din Cluj-Napoca a fost amplasat basorelieful de mari proporții redând sigiliul lui Mihai Viteazul⁷⁷. Este o realizare în marmură albă a sculptorilor Ioan Mitrea și Aurel Terec. La 21 ianuarie 1981 a avut loc dezvelirea.

După multe concursuri, amânări, renunțări, în ultimă instanță lucrarea preconizată pentru orașul Sfântul Gheorghe, județul Covasna, a fost încredințată sculptorului Gheorghe Rădulescu Gir⁷⁸. Este o compoziție de mari proporții, având ca element central o statuie ecvestră redându-l pe Mihai Viteazul, încadrat de cinci personaje pedestre, cei care i-au fost colaboratori apropiați în acțiunile anilor 1599–1601. Monumentul a fost dezvelit la 28 septembrie 1982 în Piața Libertății.

În anul 1986, la Slobozia, județul Ialomița, a avut loc dezvelirea bustului *Mihai Viteazul*, realizare a sculptorului Justin Năstase⁷⁹.

Pentru orașul Caracal, sculptorul Rodion Gheorghiciă a realizat bustul *Mihai Viteazul*, lucrare turnată în bronz⁸⁰. A fost dezvelit în anul 1986.

În comuna Brețcu, județul Covasna, la 20 iulie 1991 a avut loc dezvelirea bustului *Mihai Viteazul*, lucrare turnată în bronz⁸¹. La festivitate au participat reprezentanți ai Guvernului.

⁶⁷ „Arta“, an XXVIII, nr. 3/1980, p. 7; Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 257–258.

⁶⁸ *Salonul de pictură, sculptură, gravură și artă decorativă al municipiului București 1979, decembrie 1979–ianuarie 1980*, p. 4.

⁶⁹ „Parlamentul“, an II, nr. 4 (37), 26 ianuarie 1993, p. 4–5.

⁷⁰ Medalioanele au fost realizate de sculptorul Vladimir Florea.

⁷¹ „Arta“, an XXII, nr. 2/1975, p. 28, 30 foto.

⁷² *Ibidem*, nr. 11/1975, p. 39.

⁷³ *Ibidem*, p. 4, foto.

⁷⁴ Alexandra Rus, *Sculptorul Virgil Fulicea*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor-Muzeu“, nr. 9/1982, p. 66–70; „Arta plastică“, an III, nr. 2/1956, p. 14.

⁷⁵ „Arta“, an XXVI, nr. 2–3/1979, p. 14.

⁷⁶ Emil Satco, *op. cit.*, p. 45–46.

⁷⁷ Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 146, dimensiunea 3,70 × 3,70 metri; „România liberă“, 22 ianuarie 1981.

⁷⁸ Florian Tucă, Mircea Cociu, *op. cit.*, p. 335.

⁷⁹ „Flacăra“, an XXXV, nr. 24, 13 iunie 1986, p. 24, foto.

⁸⁰ „Săptămâna“, nr. 47, 22 noiembrie 1986.

⁸¹ Emisiunea TV din 20 iulie 1991.

*

Periplul realizat pentru a evidenția preocupările înaintașilor și cele ale contemporanilor de a cinste personalitatea lui Mihai Viteazul a încercat să sublinieze rolul comanditarilor, al artiștilor și al opiniei publice în promovarea lucrărilor valoroase, cu caracter peren, adevărate moșteniri ce constituie un patrimoniu care înnobilează forul public sau instituțiile administrative, culturale etc. Ele oferă accesibilitate la actul cunoașterii, la profunđa meditație pentru noile generații, datoare a prelua și a duce mai departe o asemenea moștenire, dar și de a completa această zestre.

Unele date despre Țările Române și Peninsula Balcanică într-un manuscris al lui Ibrahim Hamdi

MIHAI MACUC

O lungă perioadă, cunoștințele geografice ale învățaților din Imperiul Otoman s-au bazat în exclusivitate pe harta întocmită în antichitate de Ptolemeu (90–168 d.Hr.). Fiind nu doar un iscusit conducător de oști, ci și un iubitor de artă și știință, preocupat de cercetările savanților epocii sale, sultanul Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, a poruncit ca denumirile utilizate de Ptolemeu să fie traduse în arabă¹. Astfel, sistemul geografic și astronomic creat de acesta (turcii îl numeau Batlamyos) a rămas vreme de mai bine de un secol și jumătate singurul familiar cercurilor elitiste de la Istanbul. Cu toate că după Copernic (1473–1543) și după descoperirea Americii de către Columb, mai ales în statele Europei occidentale s-a impus treptat o nouă viziune asupra Pământului și a locului său în Univers, otomanii au rămas atașați – nu numai din pur conservatorism, ci și din rațiuni de ordin religios (preceptele Coranului nu permiteau interpretări diferite) – de viziunea ptolemeică. După activitatea cartografică remarcabilă a amiralului (capudan) Piri Reis (1470–1554) – din a cărui operă însă nu s-au păstrat decât fragmente disperate², ca și din lucrările urmașului său, Saydi Ali Reis – abia către începutul secolului al XVII-lea vom asista la încercări timide de a introduce în conștiința supușilor sultanilor elemente novatoare în acest sens. Șeicul Mehmed Iklasî (un francez convertit la islamism și stabilit în Imperiul Otoman) a tradus lucrările cu caracter geografic ale lui Mercator (*Atlas, sive Cosmographie meditationes di fabrica mundi*, tipărită întâia oară în 1606) și Abraham Ortelius (*Teatrum Orbis terrarum*, apărută inițial la Antwerp, în 1570), unindu-le într-o compilație intitulată *Atlas Minor*. O ediție revizuită a acesteia avea să fie concepută mai apoi de Kâtib Celebi (1609–1657). Totuși, cel care a avut curajul să menționeze cel dintâi, fie și în treacăt, teoria copernicană, a fost inventatorul tiparului cu litere turcice, învățatul Ibrahim Müteferrika (1674–1754).

Toate aceste prime scrieri preluau date ale unor predecesori, fără a cuprinde prea multe detalii cu privire la Țările Române, deși ele se învecinau cu Imperiul otoman. Nici șeicul Hassan Esîrî, comandantul corpului artificierilor, care a colindat timp îndelungat prin provinciile Rumeliei, cunoscându-le îndeaproape, nu oțără, în lucrarea în două volume concepută în 1729, amănunte despre statele de la nord de Dunăre, locuite de români.

Cel care aduce în opera sa astfel de mențiuni este Ibrahim Hamdi, autorul unui *Atlas* din care s-au păstrat doar fragmente ale părții a doua³. Născut în

¹ Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde ilim (Știința la turcii otomani)*, Istanbul, 1970, p. 23.

² Dr. Afetinan, *Piri Reis'in Amerika Haritası – 1513 (Harta Americii la 1513, a lui Piri Reis)*, Ankara, 1954; Saadi Selen, *Piri Reis'in Şimali Amerika Haritası telefî (O hartă a Americii a lui Piri Reis)*, Ankara, 1937; Mustafa Ali Mehmet, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, p. 199–200.

³ Cenghiz Orhonlu, *XVII yüz yilda Osmanlılarda coğrafya ve Bartınli Ibrahim Hamdi'nin Atlas'ı (Geografia otomană și Atlasul lui Ibrahim Hamdi)*, Istanbul, 1964, p. 115–140. Manuscrisul poartă data de 1 martie 1750, scrisă de mâna autorului; totuși, el a fost completat ulterior cu descrieri ale unor evenimente petrecute până la 1760. Se presupune, pe baza unor fragmente disperate editate de Talat Mumtaz Bey în 1938, că prima parte s-ar fi referit la posesiunile estice ale Imperiului otoman.

localitatea Enduz din districtul Ulus, provincia Bolu, Ibrahim Hamdi și-a petrecut o parte din tinerețe, sub supravegherea atentă a tatălui său – un funcționar înstărit – în cetatea Timișoarei. Aici, o parte din oștile lui Mustafa al II-lea (1695–1703) pregăteau campania împotriva austrieilor. Evenimentele de atunci s-au întipărit cu putere în memoria lui Ibrahim Hamdi. Părăsind Timișoara în anul 1716, tânărul otoman a intrat, la rândul său, ca funcționar în administrație, mai întâi la Târnovo, apoi la Hotin. După ce a petrecut alți câțiva ani la Istanbul și în Anatolia, între 1736–1737 participă la luptele duse de armatele otomane împotriva trupelor țariste. Astfel, el a avut ocazia să cunoască multe locuri și să asiste la evenimente istorice importante, strângând informații pe care le va folosi mai târziu în lucrarea terminată în 1750.

Atlasul nu este o scriere propriu-zis geografică, având un caracter de *mixtum compositum*, ca, de altfel, multe ale lucrării ale timpului respectiv. Asemenea unor autori care l-au precedat, Ibrahim Hamdi a inclus, pe lângă descrieri ale unor țări, regiuni sau orașe, multe relatări ale unor evenimente la care a asistat, sau care i s-au relatat de către diferiți martori. Instruit și inteligent, el s-a folosit, de asemenea, de mai multe izvoare – surse documentare scrise – dintre care unele sunt chiar menționate în manuscris (Ebu Bekir bin Behram Dimișki, *Atlas-i kebir*, Kâtib Celebi, *Djihannuma*, Piri Reis, *Kitab-i Bahriye*, Yakut al Hamavi, *Mu'cem abduldân*)⁴. Manuscrisul conține prețioase informații despre normele de protocol existente atunci la Înalta Poartă, despre codurile de legi, despre organizarea militară, arsenalul maritim și navele de război ale Imperiului Otoman. Totodată, Ibrahim Hamdi descrie provinciile europene ale acestuia, inserând și referiri la Țările Române, pe care le-a cunoscut direct, în misiunile îndeplinite pentru aprovizionarea cu diverse produse.

Autorul explică astfel modul în care s-a extins treptat teritoriul Rumeliei și ce înțelegeau otomanii prin acest termen. În general, turcii otomani foloseau cuvântul „*Rumelia*” pentru a desemna întregul areal al Peninsulei Balcanice. Se știe că ei au preluat această denumire de la bizantini, care se desemnau prin apelativul „*romei*”, folosind, pentru Imperiul Bizantin, adesea, genericul „*Romania*” sau „*Țara Romeilor*”. Totuși, la început, termenul „*Rumelia*” desemna câteva mici posesiuni otomane de pe continentul european; treptat, o dată cu extinderea cuceririlor, acest cuvânt a căpătat o semnificație mai largă, ajungând ca prin el să se înțeleagă, de fapt, întreaga Turcie europeană. (Ca o paranteză, să adăugăm că în secolul al XIX-lea, otomanii foloseau, pentru întreaga Peninsulă Balcanică, genericul „*Rumeli-i Şahana*” – ceea ce s-ar traduce prin „*Rumelia cea minunată*” – ori de „*Avrupa-i Osmani*” – respectiv, „*Europa osmană*”, în vreme ce azi, în Anatolia, „*balkan*” înseamnă încă doar „ținut muntos”⁵.

Ibrahim Hamdi enumeră unsprezece provincii care aparțineau Rumeliei înainte de 1683 – anul asediului nereușit al Vienei – incluzând între ele și vilaetul Rumeliei propriu-zise. Aceste provincii erau: Bosnia, Buda (Budin), Timișoara,

⁴ Idem, *Ottoman Geographical Knowledge in the Eighteen Century*, in *A Historical Geography of the Balkans* (ed. F.W. Carter), University College and School of Slavonic and East European Studies, London, Academic Press, 1977, p. 274–279.

⁵ Demetrios J. Georgacas, *The Names for Asia Minor Peninsula*, Heidelberg, 1971, p. 122–124.

Kanizsa, Eger, Oceaov (Özü), Moreea, Oradea (Varat), Neuhausal și Kamenita, denumită și Növe Zámky (în Podolia)⁶. Separat de aceste vilaete, el arată că Poarta otomană considera drept state vasale autonome „*beylicul*“ Munteniei și voievodatele („*voyvodalik*“) Moldovei (numită de Hamdi „Țara Bugdan“) și Transilvaniei, împreună cu Hanatul Crimei (acesta din urmă își întindea stăpânirea asupra stepelor kâpceacilor și asupra Peninsulei Crimeea). Așadar, autorul turc întărește, prin scrierea sa, adevărul privitor la statutul autonom al Țărilor Române în raporturile lor cu Imperiul Otoman în secolul al XVII-lea.

Este cunoscut că statutul politic al Munteniei, Moldovei și Transilvaniei a fost diferit de cel al pašalâcurilor – țări cucerite și administrate direct de otomani – ele fiind considerate state tributare (*haraçgüzar*) încadrate în regim de „*ahd*“, care le garanta autonomia internă⁷. Pentru delimitarea granițelor dintre Poarta otomană și aceste state existau acte speciale (*sınurname*, respectiv, „cărți de hotar“), precum cel încheiat între sultanul Baiazid al II-lea și Ștefan cel Mare (*Koca İstefan*), care se mai afla încă, la 1481, în cetatea Chiliei⁸. După cucerirea punctelor fortificate Chilia și Cetatea Albă, care străjuiau limanul maritim al Principatului Moldovei (1484), trupele sultanilor otomani au reușit să smulgă din teritoriul Țărilor Române și alte mici regiuni, transformate în posesiuni ale Imperiului (*sancakbeylik*-urile de Bender și Tighina, în 1538; *cazaua* Brăilei, în același an; *beylerbeylik*-ul Timișoarei, în 1552⁹).

Privitor la Muntenia, Ibrahim Hamdi comite totuși o eroare, afirmând că acest *beylik* (în alte locuri este denumit *voyvodalik*) se învecina la nord cu Polonia. Rămân interesante însă pentru cercetători detaliile despre București, capitala principatului¹⁰ și despre organizarea internă a statului, cu privire la care sunt inserate scurte informații¹¹.

Deși, în general, grijuliu cu privire la aspectele de ordin istoric – astfel, el menționează care provincii otomane fuseseră recucerite de austrieci sau polonezi către anul 1750 – învățatul otoman se înșală și atunci când notează că numele de „*Bugdan – Bogdania*“ dat Principatului Moldovei ar fi provenit de la un soi de grâu cultivat aici (*bugday*)¹². În fapt, autorul și-a conceput opera la o vârstă destul de înaintată; în plus, o parte din afirmațiile sale se bazează pe date oferite de alții. Este, de aceea, de înțeles cum asemenea greșeli s-au putut strecura în cuprinsul manuscrisului.

Emoționante pagini cuprinde descrierea pe care Ibrahim Hamdi o face asediului cetății Timișoarei (la 1716), folosind expresii sugestive pentru a releva distrugerile provocate de trupele austriece, în contrast cu bogata viață culturală

⁶ Şerafettin Turan, *XVII Yüzlü Osmali İmparatorluğu'nun idarî taksimatı* (Diviziuni administrative ale Imperiului otoman în secolul al XVII-lea), Atatürk Üniversitesi Yıllığı, 1961, p. 210 și urm.

⁷ Mihai Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în „Revista de Istorie“, nr. 6/1986, p. 523–534.

⁸ Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defterleri* (Condicele afacerilor importante), Istanbul, f.a., vol. 46, p. 69, doc. 134.

⁹ Mihai Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în „Revista de Istorie“ nr. 8/1983, p. 809–810; Gemil Tahsin, *Relațiile Țărilor Române cu Înalta Poartă în documente turcești (1601–1712)*, București, 1984.

¹⁰ Folio 271b la folio 273b (apud Cenghiz Orhonlu, *The Historical Geography of Rumelia According to Ibrahim Hamdi's Atlas*, în *A Historical Geography...*, p. 281–287).

¹¹ *Ibidem* (Informațiile, după cum menționează și autorul, sunt extrase parțial din alte izvoare contemporane).

¹² *Ibidem*, folio 273b și 274a.

existentă înainte¹³. Hamdi amintește cele 12 școli coranice (*medrese*) care funcționau în orașul Peč și mulțimea locurilor din Transilvania în care se extrăgeau felurite minereuri. În manuscris sunt cuprinse detalii despre reparațiile întreprinse de otomani pentru întărirea fortificațiilor cetății Hotin, unde autorul a petrecut un timp în calitate de contabil în administrație (1727–1728)¹⁴. Descriind orașul și cetatea Nicopole, Hamdi se referă și la refugiații creștini băjeniți aici de frica austrieșilor, după căderea în mâinile acestora a Timișoarei și Belgradului. Pentru acești oropșiți, funcționarul otoman dovedește milă și compasiune

În partea consacrată prezentării Principatului Moldovei, se arată că zăcămintele de sare de aici erau foarte bogate și renumite (ca și cele din Muntenia). Se fac referiri la orașele Iași, Galați și Suceava (privitor la împrejurimile Sucevei sunt descrise minele de salpetru și modalitățile folosite în epocă pentru exploatarea sa).

În afara aspectelor succint menționate aici, lucrarea lui Ibrahim Hamdi oferă date interesante despre organizarea militară și administrativă a Imperiului Otoman în primele decenii ale secolului al XVII-lea și cu privire la legile și obiceiurile din diferite provincii. În unele locuri, analizând aspecte de ordin militar, autorul a încercat să compare forța combativă de care dispuneau unele din armatele vremii sale cu cea a trupelor sultanului¹⁵.

Cât privește organizarea administrativă, el folosește pentru *sancak*-uri (Silistra, Nicopol, Vidin, Edirne, Çirmen, Sofia, Semendria etc.) termenul de „țări” sau „districte”, distingându-le astfel de provincii (*eyalet*). La fel cu ținuturile din Anatolia, cele din Rumelia erau divizate în trei mari părți, în centrul acestor șase mari sectoare fiind situată capitala Imperiului Otoman, orașul Istanbul (despre care Ibrahim Hamdi scrie pe larg, înfățișând trecutul său istoric, ca și minunatele moschei și minarete). În dreapta Istanbulului, autorul a plasat orașele de la Dunăre și împrejurimile lor (Tulcea, Silistra, Ada-i kebir și Orșova); în centru, Bosnia și provinciile din jurul Belgradului; în sfârșit, în stânga Capitalei, regiunile de la țărmurile Mării Egee, Moreea și Thessalonicul.

Manuscrisul cuprinde și o descriere amănunțită a sistemului de strângere a impozitelor în Rumelia. Aceste taxe, colectate fie în bani, fie în natură, proveneau mai ales din veniturile realizate în agricultură și din creșterea animalelor. Terenurile arabile și pășunile erau fie încredințate unor militari, pe timpul cât își îndeplineau serviciul militar, venitul de pe aceste loturi (*timar*) constituind un fel de soldă, fie arondate. Arendașii erau numiți *mültezim-i* și ei trebuiau să dea cea mai mare parte din recolta obținută statului (acest sistem se numea *iltizam*). Cel de-al treilea mod de a cultiva pământul era încredințarea sa spre administrare unui funcționar de stat (*emin*), care era plătit direct din vistieria imperială¹⁷.

Este de amintit, de asemenea, faptul că manuscrisul lui Ibrahim Hamdi nu e singurul care face referiri la starea Țărilor Române în secolul al XVII-lea. Un alt scriitor turc important, contemporan cu Hamdi, a fost Ahmed Resni Efendi, care în 1760 a terminat *Eflak coğrafyası* (*Geografia Munteniei*), lucrare concepută în

¹³ *Ibidem*, folio 254a–b; 255a–b; 253b.

¹⁴ *Ibidem*, folio 275b; 276a–b; 277a.

¹⁵ *Ibidem*, folio 161a și 166a.

¹⁶ *Ibidem*, folio 174 b.

¹⁷ Vezi J. de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, vol. XI, Paris, 1983; Mustafa Ali Mehmet, *op. cit.*; Halil İnalcik, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essay on economy and society*, Bloomington, 1993 etc.

chip asemănător cu cea a predecesorului său, dar cu informații mult mai ample și mai detaliate. Istoriografia românească a luat de mai multă vreme cunoștință de cuprinsul lucrării lui Ahmed Resmi Efendi, prin intermediul străduințelor reputatului specialist Mihail Guboglu, care, în 1974, a descoperit două copii ale acesteia și le-a publicat rezumatele¹⁸. (O altă copie se află în arhiva Bibliotecii Hazîne a Muzeului Palatului Topkapî, în Turcia.)

Operele geografilor otomani din secolul al XVII-lea, deși incomplete, pot oferi date interesante, care întregesc imaginea istoricilor asupra realităților din Țările Române și din spațiile învecinate, constituind surse documentare prețioase.

¹⁸ Mihail Guboglu, *Două manuscrise turcești de Ahmed Resmi Efendi în biblioteca „V. A. Urechia” din Galați, privind Țările Române*, Galați, 1974.

Ioan Hristescu, căpitanul navei „Marița“

ANCU DAMIAN

Încheierea tratatului de pace de la Adrianopole, rezultat al războiului ruso-turc din 1828–1829, a creat largi posibilități dezvoltării economice în Principatele Române, libertatea comerțului și dreptul de navigație pe Dunăre cu vase proprii fiind doar două din cauzele care au accelerat pătrunderea relațiilor capitaliste în Moldova și Țara Românească, context în care se înscriu și primele încercări ale românilor de a-și construi corăbii proprii, exemplul semnificativ constituindu-l construirea navei „Marița“ la Giurgiu, în anul 1834¹, „proprietate a D-lui hatmanului Alecsandru Vilara“², după cum se menționează într-un jurnal al Secretariatului Statului al Principatului Țării Românești, din 29 octombrie 1834, jurnal încheiat pe baza unei cărți domnești a lui Alexandru Dimitrie Ghica: „S-au dat în domniașca noastră curte în București, la anul de la Hristos una mie opt sute treizeci și patru și cel dintâiu an al domniei noastre“³.

Acest document are o semnificație aparte pentru începuturile navigației comerciale românești, deoarece în el se menționează: „Corabii numite Marița, de povară una sută cinsprezece toneluri, clădită și căpuită în Giurgiu, cu unsprezece persoane de echipaj, ocărmită de căpitanul Ioan Hristescu... îi dăm slobozenie de a pluti pe Maria Niagră și pe celelalte mări, pe temeiul drepturilor dobândite acum din nou acestui prințipat prin firmanurile date și împărțășite solilor și miniștrilor puterilor prietene...“⁴, cu mențiunea că în jurnalul din 29 octombrie 1834 se permite navei de a avea pe bord și „Călători“; documentul are valoare deosebită, deoarece confirmă construirea navei la Giurgiu, existența unui prim comandant român al ei, căpitanul Ioan Hristescu, și faptul că hatmanul Alexandru Vilara era „supus român“; în același timp, documentul ne permite să emitem ipoteza că această navă era construită în toamna anului 1834, dată certă, mai ales că, la 10 septembrie 1834, proprietarul ei cerea voie domnitorului să poată face un transport de grâne la Constantinopol, „ca să vază prin faptă [turcii] rezultatul stăruirii și cererii Înălțimii Voastre“⁵. Același jurnal, din 29 octombrie 1834, are la subsol o însemnare scăpată multora dintre cercetători și în care se arată: „și să ridice bandiera rumâniască cu fața roșu și galben și cu un vultur în mijloc și cu

¹ Despre importanța portului Giurgiu, în această perioadă, consulul francez la București, Adolphe Billecoq spunea că „era schela cea mai vizitată de călători și unul din punctele cele mai interesante ale Principatului Valahiei“ (cf. Nicolae Bârdeanu, Dan Nicolaescu, *Contribuții la istoria marinei române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, vol. I, p. 131); în septembrie 1833, a fost lansată la apă corabia Marița...“ (George Petre, Ion Bitoleanu, *Tradiții navale românești*, București, Editura Militară, 1991, p. 97; la 10 septembrie 1834, hatmanul Al. Vilara arată domnitorului Țării Românești că „Pe când Înălțimea Voastră vă străduiați la Constantinopol pentru statornicirea îmbunătățirilor acestui pământ... atunci eu, sluga Măriei Voastre, ca dintr-o prevedere însuflați din încredințarea obștii asupra nemărginitei bunăvoinți ce aveți pentru fericirea tuturor; pregăteam corabia ce am clădit din materialuri românești pe malul Dunării; lângă orașul Giurgiu“ (I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800–1850*, București, Editura Științifică, 1958, vol. II, doc. 416; ținând cont că Alexandru Ghica a fost numit domn în Țara Românească la 22 martie/30 aprilie 1834 și că hatmanul i se adresează, în 10 septembrie 1834, să i se dea voie a transporta grâu cu nava „Marița“, considerăm că aceasta a fost terminată la sfârșitul verii 1834, altfel hatmanul nu ar fi așteptat să vină iarna și corabia să fie prinsă de furtună, cum, de altfel, s-a și întâmplat.

² I. Cojocaru, *op. cit.*, doc. 437; Direcția Județeană Giurgiu a Arhivelor Naționale, Colecția Documente, dosar 129, f. 2.

³ *Ibidem*, f. 1.

⁴ *Ibidem*.

⁵ I. Cojocaru, *op. cit.*, doc. 476.

stele pe la colțuri”⁶, însemnare importantă deoarece descrie bandiera sub care a navigat această primă navă românească, bandieră pentru care, la 14 iulie 1835, se încheia un jurnal al Secretariatului Statului în care se arăta: „(ș)i s-au adus bandiera aici ca să se depune la arhiva țării, potrivit cu obiceiurile ce sunt când să ivesc pentru întâieș dată noi bandiere...”⁷.

Studierea parțială a documentelor acestei nave i-a determinat pe anumiți specialiști să aprecieze că primul căpitan al navei a fost italianul Lazaro Gheorghie Bresco, mai ales că, în iulie 1835, proprietarul „Mariței”, depunând jurnalul navei după călătoria făcută la Constantinopol, cerea domnitorului să binevoiască a porunci să i se dea lui Lazaro Bresco o carte la mână „mulțumitoare pentru a sa râvnă”, deoarece „numitul căpitan Gheorghie Bresco este întâiul căpitan de mare, care pentru întâieș dată au purtat în cinstea și slava Înălțimii Voastre bandiera acestui Prințipat...”⁸, idee reluată și în jurnalul din 14 iulie 1835, în care se menționează: „Din cancelaria Secretariatului Statului să se facă o carte mulțumitoare pe numele căpitanului Gheorghie Lazaro Bresco și să se dia numitului ca unuia ce s-au arătat căpitan de mare purtător aceștii bandieri pentru întâieș dată...”⁹. Hotărârea Secretariatului Statului de a depune bandiera la arhivă a fost aprobată de Al. D. Ghica, la 17 iulie 1835, când acesta menționa: „primim de bună chibzuirea sfatului și poruncim ca pentru bandiera aceștii corabii, a Dumniei lui hatmanului, să îngrijiască Departamentul Trebilor din Lăuntru a o aduce în păstrare la arhivă înplicită și șnuruită pe deasupra cu chipul ce se coprinde în pomenitul jurnal”¹⁰, fiind de acord și cu restul conținutului jurnalului.

Un document din 17 august 1835, emanat de la hatmanul Alexandru Vilara și trimis Secretariatului Statului, ne permite să apreciem că Al. D. Ghica s-a cam grăbit când a aprobat să dea o carte de mulțumire lui Lazaro Bresco, pentru motivele arătate anterior, deoarece proprietarul „Mariței” arăta, în acel moment, următoarele: „În diploma¹¹ corabiei mele să pomeneste că este ocârmuită de căpitan Ioan Hristescu, și fiindcă numitul căpitan după trebuința să află lipsind de aici și corabia are să porniască acum din portul Brăila am numit căpitan ocârmuitor ei pe D. căpitan Gheorghie Lazarul Bresco. Mă rog dar plecat să binevoiască Cinstitul Secretariat a da act pe numele numitului pentru cuvintele ce mai sus arăt, ca cu acesta înfățișându-l la orice cancelarie să fie recunoscut de căpitan ocârmuitor al pomenitei corabii”¹².

⁶ Direcția Județeană Giurgiu a Arhivelor Naționale, Colecția Documente, dosar 129, f. 2.

⁷ «Adusu bandieră să se înplicituie cu intitulare pe deasupra plicului „Întăia bandieră a prințipatului Țării Românești, ce s-au ivit aici în țară la anul 1834, întâiul an al domniei Mării Sale Alexandru Dimitrie Ghica Voievod și caria s-au hărăzit aceștii țări”». (*Ibidem*, f. 8); vezi și I. Cojocaru, *op. cit.*, doc. 438.

⁸ *Ibidem*, doc. 438.

⁹ Direcția Județeană Giurgiu a Arhivelor Naționale, Colecția Documente, dosar 129, f. 13.

¹⁰ *Ibidem*, f. 10.

¹¹ *Ibidem*, f. 1; „... ocârmuită de căpitanu Ioan Hristescu, proprietate a D-lui hatmanului Alecsandru Vilara, supus român...”, „lei două sute șapte zeci și doi și parale zece, ce s-au dat la corabia Marița...”, urmau a fi deconțați de vistieria țării, (*Ibidem*, f. 5).

¹² *Ibidem*, f. 14; „Comanda navei a fost dată căpitanului Gheorghie Lazăr Bresco, primul căpitan de mare care a purtat, la 7 decembrie 1834, pavilionul românesc la Constantinopol în prima sa cursă maritimă” (Nicolae Bârdeanu, Dan Nicolaescu, *op. cit.*, p. 124); „Jurnalul de bord al corabiei Marița descrie primul voiaj efectuat de navă în intervalul decembrie 1834–iunie 1835, pe linia maritimă Sulina–Constantinopol, sub bandieră românească, comandată fiind de Ioan Cristescu, supus și născut chiar în Țara Românească” (George Petre, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 97).

Faptul că Ioan Hristescu (Christescu) a fost primul căpitan al corăbiei „Marița” și nu Lazaro Bresco, reiese, în mod sigur, din discuțiile care au avut loc în Adunarea Deputaților, în ziua de 19 ianuarie 1874, în cadrul căreia, pe baza raportului prezentat de deputatul St. Fălcoianu, s-a hotărât cu o majoritate absolută, de 47 bile albe și 36 bile negre, acordarea unei pensii viagere „de lei noi una sută cinci-zeci pe lună în favoarea D-lui Ioan Christescu”, deoarece: „D. Ioan Christescu a fost cel dintâiu navigator indigen care a comandat cea dănteiu corabie sub pavilion român, și că prin aceasta a contribuit la exersarea unui drept național, precum și la dezvoltarea navigațiunii noastre crescânde; că este bine ca țara să răsplătească asemenea service ca exemplu de încurajare pentru toți cei care se semnalează lucrând pentru binele ei; că D.I. Christescu este înaintat în vârstă și fără mijloace de existență”¹³, cu mențiunea că încă din 1870 se pusese problema, la nivelul organului legislativ, de a se acorda această subvenție viageră, suma propusă inițial fiind de 250 de lei.

¹³ „Monitorul Oficial al României”, nr. 20, din 25 ianuarie/6 februarie 1874, p. 110.

Un câmpulungean în slujba idealului național: Grigore Procopiu (1859–1930)

DUMITRU GAROAFĂ

Motto:

„Din vârtejul luptelor care duc la risipă de energie și la discordie s-a retras întotdeauna. El ia din zăbuciumul politic ideea abstractă și eternă a căutării drumului spre binele public...”

*„Glasul Adevărului”, I, nr. 4,
13 ian. 1922, p. 2*

Grigore Procopiu s-a născut la Câmpulung-Muscel, județul Muscel, în ziua de 2 decembrie 1859, fiu al lui Procopie Constantinescu¹ și al Elenei Aricescu, nepoata istoricului C.D. Aricescu, fiind fratele mai mic al lui Emilian Procopiu, personalitate marcantă a vieții culturale muscelene².

Frecventează cursurile școlii primare din orașul său natal, iar cele secundare la Liceul „Matei Basarab” din București. Încă din liceu, rămâne orfan de tată, iar întreaga familie va fi confruntată cu serioase dificultăți materiale³.

Urmează studiile superioare la Facultatea de Drept din București, iar, datorită aptitudinilor sale, va ocupa o mărunță funcție la Tribunalul Ilfov. Luându-și licența în drept cu aprecieri elogioase, este recomandat, de către profesorul C.D. Dissescu⁴, ministrului de Justiție, fiind numit magistrat la Turnu-Măgurele. Ulterior, este trecut ca substitut de procuror la Tribunalul Vâlcea, iar după scurt timp, părăsește magistratura, înscriindu-se la baroul avocaților din Vâlcea⁵.

La 26 iulie 1887, la Râmnicu-Vâlcea, se căsătorește cu Elena Cristescu, fiică avocatului Constantin Cristescu, a cărei mamă, Chiriachița Golescu, făcea parte dintr-o familie renumită din Vâlcea⁶. De pe urma acestei căsătorii au rezultat șase copii: Dan, Horia, Laura, Mircea, Aurora și Ioana, iar în afara căsătoriei – Dan Rădulescu, profesor de chimie la Universitatea din Cluj⁷.

Paralel cu practicarea avocaturii, Grigore Procopiu se înscrie în organizația P.N.L.–Vâlcea, devenind „o personalitate proeminentă a vieții politice locale, distins și apreciat în forurile de la centru”⁸. Este membru în Consiliul

¹ A făcut parte din cei nouă membri ai Comitetului Executiv al Unirii, din Câmpulung; a fost director al Școlii primare nr. 1 din Muscel, iar în 1860 a fost numit profesor al Școlii centrale din localitate. Vezi Fl. Mârțu, Gh. Pârnuță, *Câmpulung Muscel – ieri și azi*, Câmpulung, 1974, p. 356.

² Gh. Pârnuță, Ion Șucu, *Liceul „Dinicu Golescu” din Câmpulung Muscel la 80 de ani de activitate (1894–1974)*, Câmpulung Muscel, 1974, p. 107. Este numit institutor la Școala primară nr. 2 din Câmpulung, iar din 1894 profesor la gimnaziul din acest oraș. A contribuit la tipărirea primei gazete din localitate, intitulată „Vocea Muscelului”.

³ Familia institutorului avea nouă copii: Emilian, Eufrosina, Grigore, Elena, Zoe, Constantin, Aristița, Gheorghe și Alexandrina.

⁴ C. D. Dissescu (1854–1932) s-a născut în comuna Sărăcinești, județul Vâlcea; a fost profesor de drept constituțional și om politic.

⁵ „Îndrumarea Vâlcei”, IV, nr. 66–67, 11–31 oct. 1930, p. 1.

⁶ Direcția Județeană Vâlcea a Arhivelor Naționale (în continuare D.J. Vâlcea A.N.); fond personal Gr. Procopiu, dosar 1/1916–1928, f. 19.

⁷ Vezi C. Tamaș, *Omagiul lui Gr. Procopiu*, în „Informația zilei”, Rm.-Vâlcea, II, nr. 240, 13 august 1993, p. 1.

⁸ Este ales vicepreședinte al organizației Național-Liberale de Vâlcea. Vezi în „Îndrumarea Vâlcei”, IV, nr. 66–67, 11–31 oct. 1930, p. 1.

comunal și, apoi, primar al orașului Râmnicu-Vâlcea, ulterior fiind ales ca deputat și senator, în mai multe rânduri, în Parlamentul țării⁹. A ocupat o serie de funcții onorifice, fiind vicepreședinte al Consiliului de administrație al Societății „Carpatina“, al „Băncii Râmnicului“, al Societății „Govora-Călimănești“ ș.a., „...cărora s-a făcut folositor prin vastitatea cunoștințelor și prin onestitatea îndrumărilor sale dezinteresate“¹⁰.

Om politic influent și avocat distins, „dezinteresat până la nepăsare“, Grigore Procopiu a primit cu inima deschisă și a ajutat cu sfaturile sale luminate o pleiadă de tineri, lansându-i în politică, printre care pe I.G. Duca¹¹ și D.D. Drăghiescu¹².

Onestul om politic, care se ridicase întotdeauna mai presus de interesele mărunte de partid și nu înțelesese politica decât în accepțiunea ei de știință și artă care să asigure mecanismul tot mai complex al statului, Grigore Procopiu a fost vicepreședinte al Senatului, a făcut parte din Grupul Român al Uniunii Interparlamentare¹³ și a fost numit, inițial, consilier permanent inamovabil la Secția a II-a a Consiliului Legislativ, apoi președinte al acesteia. Pentru un jurist, dublat de un sociolog, era cea mai de seamă funcție de stat¹⁵. Începând cu această dată (1926), părăsește și orașul lui iubit, Râmnicu-Vâlcea, și se retrage din politică¹⁶, „fără însă a-și uita prietenii de idei și luptă, fără a nesocoti vreodată pe cei ce au apelat la înțelepciunea și protecția sa“¹⁷.

Debarasat, parcă, de disciplina proprie a unui partid mare, aflat la guvernământ și, poate, împins și de impulsul lăuntric de a lăsa posterității ceva din experiența sa de om politic, jurist și de vastă cultură, Grigore Procopiu își dezvăluie, prin scris, realele sale calități, fapt remarcat și de contemporanii săi¹⁸. Sunt încă în manuscris, așteptându-și editorul, o serie de rucrări, pe variate teme: politice, juridice, sociologice, filosofice ș.a.¹⁹. Cea mai însemnată lucrare publicată în timpul vieții sale a fost *Parlamentul în pribegie*, contribuind, prin aceasta – potrivit aprecierilor lui C. D. Dissescu –, la ridicarea vâlului ce acoperea însemnate evenimente trăite, între viață și moarte, de parlamentarii noștri cu ocazia evacuării acestora în Rusia²⁰.

⁹ D.J. Vâlcea A.N., fond personal Gr. Procopiu, dosar 1/1916–1928, f. 9 și 12. În primăvara anului 1922 îl însoțește pe H. Foçillon, profesor de istoria artei moderne și director al Muzeului din Lyon, care preda niște cursuri la Universitatea „Dacia Superioară“ din Cluj, în vizitele acestuia la mănăstirile din județul Vâlcea. Vezi în „Buridava. Studii și materiale“, nr. 3, Rm.-Vâlcea, p. 230.

¹⁰ „Îndrumarea Vâlcei“, IV, nr. 66–67, 11–31 oct. 1930, p. 1.

¹¹ Acesta debutează în Parlamentul României în 1907 cu un discurs legat de bolile cronice, indeosebi pelagra, ce măcinau lumea satelor. Vezi D. Andronie, *I. G. Duca și Legea învoielilor agricole din 1907*, în „Studii vâlcene“, VI, 1983, p. 53–56.

¹² Gr. Procopiu, *Parlamentul în pribegie (1916–1918). Amintiri, note și impresii*, București, Editura Universitaria, 1992, p. 43.

¹³ D.J. Vâlcea A.N., fond personal Gr. Procopiu, dosar 1/1916–1928, f. 13.

¹⁴ *Ibidem* f. 10 și dosar 4/1918–1930, f. 14. În această ipostază, Gr. Procopiu, conform prevederilor constituționale, renunță la calitatea de senator, noua funcție fiind incompatibilă cu mandatul legislativ.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 3/1925–1942, f. 37.

¹⁶ „Îndrumarea Vâlcei“, IV, nr. 66–67, 11–31 oct. 1930, p. 2.

¹⁷ *Ibidem*, p. 1.

¹⁸ Printre aceștia enumerându-se și amicul său de o viață – I.G. Duca. Vezi *Ibidem*, p. 2.

¹⁹ Printre acestea amintim: *Criza parlamentelor și partidelor. Considerații asupra experiențelor democratice în Europa postbelică. Calculul diferențial și integral* ș.a.

²⁰ Gr. Procopiu, *Parlamentul în pribegie (1916–1918). Amintiri, note și impresii*, Rm.-Vâlcea, Tipografia Societății Anonime „Viitorul Vâlcei“, 1920, p. I–IV. A încercat să o publice și în versiunea franceză, adresându-se editurii pariziene „Gambert“, dar fără rezultat.

A decedat la 13 octombrie 1930, la București, și a fost înhumat în ziua de 16 octombrie 1930 la cimitirul Sf. Ioan Botezătorul din Râmnicu-Vâlcea, aducându-i un ultim omagiu personalității politice²¹ și colegii lui de breaslă²². În semn de prețuire pentru acest fiu adoptiv al Vâlcei, care a fost Grigore Procopiu, s-au desfășurat o serie de solemnități la dezvăluirea bustului acestuia în orașul Râmnicu-Vâlcea²³, iar o stradă a acestuia îi poartă și astăzi numele.

Dar cea mai fecundă activitate, Grigore Procopiu a desfășurat-o în Parlamentul țării, atât pe linie juridică²⁴, dar mai ales pe linia apărării și promovării interesului național.

Declanșarea primului război mondial a luat pe nepregătite cercurile conducătoare românești, deoarece România, atât prin poziția sa geostrategică, cât și prin faptul că viza desăvârșirea idealului național, mai devreme sau mai târziu trebuia să se implice efectiv de partea uneia din taberele beligerante.

În acest context, viața politică românească și în special cea parlamentară din perioada neutralității (1914–1916) au fost profund marcate de aceste opțiuni politico-militare pe care trebuia să le decidă Guvernul liberal, în frunte cu I.I.C. Brătianu. Astfel, la ultima sesiune parlamentară de la cumpăna anilor 1915–1916, reprezentanții majorităților din Cameră și Senat s-au pronunțat pentru politica de așteptare prudentă, politică urmată și de Guvern. Cu acest prilej, Grigore Procopiu, senator de Vâlcea, referindu-se la soarta românilor din Basarabia și Transilvania, aflați sub dominația străină, subliniază că deși „...iubirea de neam ne-ar îndemna să facem totul ca să-i ajutăm în lupta ce întreprind pentru a menține neatinsă naționalitatea ce le este atacată...”, totuși recomandă acțiuni prudente și discrete, deoarece „aventurile nechibzuite devin mai periculoase decât nepăsarea însăși”²⁵.

Pentru românii din Basarabia „n-am putut face nimic”, deoarece la cele mai mici manifestări unioniste, Rusia putea să le folosească drept „pretext de ocupațiune și cine știe dacă nu și de mai mult”, rămânând acestora greaua sarcină „de a rezista prin propria lor forță de rezistență la această operă de de-naționalizare”²⁶. Referitor la românii din Transilvania, și aceștia supuși unei intense politici de de-naționalizare din partea cercurilor guvernante maghiare, senatorul subliniază că „simțul viu și neadormit de naționalism al românilor din Transilvania, ajutat de sprijinul nostru moral dat pe calea încurajării la rezistență și de ajutoarele noastre discrete și fără reclamă religioasă”, este calea de preferat, decât „mitingurile zgomotoase, sterile și neputincioase”, deoarece acestea pot să aibă pentru noi și consecințe diplomatice periculoase²⁷.

²¹ D.J. Vâlcea A.N., fond personal Gr. Procopiu, dosar 4/1918–1930, f. 10–12 (telegrame de condoleanțe de la Tancred Constantinescu, Vintilă Brătianu, Gr. Iunian ș.a.).

²² *Ibidem*, dosar 3/1925–1942, f. 24–38 (discursurile funebre rostite de I.C. Filitti și M. Eliescu, membri ai Corpului legislativ).

²³ „Îndrumarea Vâlcei”, XIII, nr. 132, 15 sept. 1939, p. 2 și în „Informația zilei”, II, nr. 240, 13 aug. 1993, p. 1.

²⁴ Ca de exemplu: Expunerea de motive la proiectele de lege a timbrului, a accelerării judecăților și a avansării în armată ș.a.

²⁵ D.J. Vâlcea A.N., fond personal Gr. Procopiu, dosar 3/1915, f. 6–7 (discurs incomplet, păstrat în ciornă).

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, f. 8–9. Senatorul se referă la întrunirea „Acțiunii Naționale” din 4 aprilie 1915 de la Craiova, unde Tache Ionescu, V. Lucaci, N. Filipescu, Octavian Goga, C. Mille ș.a. au rostit discursuri incendiarie la adresa Monarhiei. Vezi în „Curierul Olteniei”, XXV, nr. 982, 28 martie–4 aprilie 1915, p. 3.

Entuziasmul intrării României în război (în noaptea de 14 august 1916) a fost de scurtă durată, deoarece România, practic, a fost nevoită să lupte pe două fronturi, iar aliații nu și-au onorat la timp obligațiile asumate prin Tratatul de alianță și Convenția militară, au dat posibilitatea Puterilor Centrale să treacă la contraofensivă pe ambele fronturi și să amenințe cu invazia și ocuparea teritoriului național. În această perspectivă, se conturase ideea evacuării în Moldova numai a Guvernului, a Casei Regale și a altor instituții, mai puțin a Parlamentului, deoarece „parlamentarii trebuiau... să rămână în județele respective, pentru a ridica moralul populației, în timpul invaziei, și a-i face să poată suporta mai ușor amărăciunile ei”, idee împărtășită și de I.G. Duca, ministrul Cultelor²⁸. În replică, Grigore Procopiu îi argumentează acestuia că o astfel de concepție despre rolul parlamentarilor nu este conformă cu dispozițiile constituționale, deoarece, pe de o parte, Guvernul, fiind un organ executiv, evacuarea acestuia la Iași avea nevoie de ratificarea Parlamentului, „fără de care rămânea o simplă fugă”, iar, pe de altă, în eventualitatea unei evacuări în afara granițelor țării, ficțiunea de stat român beligerant „nu putea fi realizată decât de doi factori: regele și Parlamentul”, invocând, în acest sens, exemplul belgienilor și al sârbilor. De asemenea, această concepție nu corespunde nici intereselor țării, deoarece, în astfel de momente grele, „... țara are nevoie ca glasuri autorizate să-i redea, de la tribuna parlamentului, încrederea în legitimitatea acțiunii războinice și speranța triumfului final”²⁹.

În starea de derută generală, provocată de înfrângerea suferită – 2/3 din teritoriul național căzuseră sub ocupația Puterilor Centrale –, atmosfera din preajma și în timpul convocării Corpurilor legiuitoare la Iași era foarte încărcată. Discursurile din Parlament s-au desfășurat sub semnul suspiciunii, dar și al necesității solidarizării pe mai departe cu acțiunea Guvernului liberal, conturându-se ideea unui guvern de uniune națională. Pentru senatorul vâlcean „nu considerații mici de disciplină sau solidaritate de partid puteau servi ca directive... ale acțiunii parlamentare a tuturor acelor<a> ce trebuiau să gândească și să simtă numai ca români, numai românește”³⁰.

Cu o asemenea conduită, pentru parlamentarii noștri, conform raționamentelor lui Grigore Procopiu, se putea ajunge la două ipoteze:

a) Guvernul putea să evite dezastrul acțiunii sale războinice, prin neimplikarea țării în conflict, sau

b) ca Guvernul să demonstreze că și-a făcut pe deplin datoria, dar numai „...desfășurarea nenorocită a războiului nu-i este imputabilă, ci se datorește fatalității, <care este> mai presus de putința omenească de a o înlătura”³¹.

Pentru prima ipoteză – potrivit aprecierilor lui Procopiu –, se punea sub semnul întrebării însăși legitimitatea intrării noastre în acțiune, deoarece „... ar fi însemnat să dăm dușmanului, în cursul ostilităților, o armă puternică pentru a contesta legitimitatea războiului și a încerca să pună la cale, cu ajutorul dușmanilor filogermani dinlăuntru, slăbirea puterii de rezistență a țării dinapoia frontului, *zdruncinând credința poporului* (subl. noastră – D.G.) în legitimitatea

²⁸ Gr. Procopiu, *op. cit.*, p. 3–4.

²⁹ *Ibidem*, p. 4. De menționat că aceleași argumente le împărtășește și lui Al. Marghiloman, dar acesta, fiind adeptul alianței cu Puterile Centrale, îi răspunde că singura posibilitate pentru noi este încheierea păcii separate, deoarece „vom scăpa țara de ruși”. Vezi *Ibidem*, p. 7–8.

³⁰ *Ibidem*, p. 12.

³¹ *Ibidem*.

acțiunii noastre războinice“. Procopiu, consecvent conștiinței sale de patriot, recomandă, în acest sens, că „numai rezistența îndârjită, *până la capăt, fără șovăire* (subl. noastră – D.G.), ne mai poate asigura salvarea, contribuind cu sacrificiile noastre la succesul final al Aliaților“³².

Ulterior, la presiunile Rusiei, care pretexta despre posibilitatea ruperii frontului pe Siret, la care se raliază și ceilalți Aliați, Guvernul român este nevoit să accepte soluția evacuării parlamentarilor români în Rusia. Aceștia, în urma discuțiilor avute, au concluzionat că acțiunea de evacuare impune Guvernului român s-o efectueze în condiții compatibile cu demnitatea țării, deoarece ei reprezintă poporul român și nu individualități particulare. În acest sens, a fost votată o moțiune, prin care se insistă pentru obținerea dreptului de extra-teritorialitate, și aleasă o comisie, din care a făcut parte și Grigore Procopiu, pentru a cere lămuriri chiar primului-ministru³³. La audiența cu primul-ministru, Grigore Procopiu, vorbind în numele comisiei, a subliniat că era mai mult o dorință a majorității parlamentare, ca acesta să răspundă personal de acțiune și nu să o lase în seama unui ministru de resort, invocând modul penibil și rușinos al evacuării parlamentarilor la Iași. Brătianu, nefiind de acord cu această „formă de moțiune-ultimatum“, comisia acceptă s-o considere ca neavenită, în schimbul explicațiilor confidențiale ale acestuia în problema eventualei evacuări, încheind ca să se spună colegilor parlamentari că „evacuarea se impune ca o datorie în interesul țării“³⁴.

Evacuarea parlamentarilor în Rusia la sfârșitul lunii ianuarie 1917 trezește în sufletele acestora reacții dintre cele mai diverse, dominantă fiind cea a pribegiei, la care se adaugă la unii, printre care și la Procopiu, cea de repulsie³⁵. Fiind cazați la Odessa și Cherson, după o scurtă ședere și neavând perspectiva clară a evoluției evenimentelor din Rusia, parlamentarii sunt convocați din nou la Iași în sesiune pentru a da țării reformele constituționale promise: vot universal și împroprietărire. La 6 mai 1917 se redeschid lucrările Parlamentului, fiind alese comisiile „ce urmau să pregătească textele constituționale care trebuiau să fie supuse deliberărilor și votului ambelor adunări“, din comisia Senatului făcând parte și Grigore Procopiu³⁶. În acest context, senatorul vâlcean a cerut guvernului de colaborare și comisiei parlamentare de a se renunța la sistemul specific românesc, de a introduce în Constituție „dispoziții aparținând competenței de legiferare a legiuitorului român“, în sensul că limitează libertatea de acțiune a viitorilor legiuitori³⁷. Adversarii fățiși ai reformelor, ca urmare a manevrelor lui C. Argetoianu, pentru a le împiedica, încearcă să se prevaleze de art. 128 din Constituție, potrivit căruia în eventualitatea modificării acesteia, textele trebuiau votate în prezența a cel puțin 2/3 din numărul membrilor Parlamentului, tentativă dejucată de C.D. Dissescu³⁸. După părerea lui Grigore Procopiu, formularea dată de Dissescu se baza pe dispoziția regulamentului care prevede prezumpția

³² *Ibidem*, p. 13.

³³ *Ibidem*, p. 17.

³⁴ *Ibidem*, p. 17–20.

³⁵ „O senzație analogă cu aceea ce da unor persoane mai sensibile atingerea de pielea rece și alunecoasă a unei reptile“. Vezi *Ibidem*, p. 21.

³⁶ I.G. Duca, *Memorii. Vol. III. Războiul. Partea I (1916–1917)*, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 231–234.

³⁷ Gr. Procopiu, *op. cit.*, p. 39. Același punct de vedere îl are și C.D. Dissescu. Vezi *Ibidem*, p. II–III.

³⁸ C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al III-lea, partea a V-a (1916–1917), București, Editura Humanitas, 1992, p. 220.

demisionării, după un număr de absențe continue. În principiu, Procopiu este de acord cu această soluție, dar din alte motive decât cele ale acestuia, „deoarece era evident că absența nu era voluntară și nu putea fi prezumată voluntară”.

Argumentul forte al lui Procopiu este acela că situația juridică a cetățenilor aflați sub ocupația dușmanului, din punct de vedere constituțional, este aceea „că nu-și pierde drepturile lor politice, ci numai exercițiul exercitării lor”; aplicând aceste principii și senatorilor rămași în teritoriul ocupat „... se impune soluția ca ei să nu fie socotiți în majoritate, căci pierzând vremelnice exercițiul drepturilor politice, pierde, în același timp și pe aceeași durată, calitatea de membri ai Parlamentului”³⁹. Dar „problema cvorumului” în Senat este rezolvată tot de Tache Ionescu și, astfel, devine inutilă procedura constituțională invocată mai sus de adversarii reformelor.

La 20 mai 1917, Parlamentul și-a reluat ședințele, iar la 24 mai 1917 a început discuția generală a reformelor, care a ținut până la 14 iunie 1917, majoritatea proprietarilor latifundiați, cu mici excepții, votând cele două reforme⁴⁰.

Reîntorși în Rusia, parlamentarii români sunt din nou convocați în sesiune ordinară la Iași, pentru 15 noiembrie 1917. În drum spre țară, datorită turnurii nedorite a evenimentelor din Rusia, parlamentarii suportă un veritabil calvar din partea autorităților bolșevice, fiind considerați, practic, ostatici la Odessa, pe motivul că prin intrarea armatei române în Basarabia s-a creat, de facto, o stare de război între România și Rusia⁴¹. În aceste condiții, pentru mulți parlamentari români, inclusiv pentru Grigore Procopiu, evacuarea, sinonimă la noi cu pribegia, echivala cu un veritabil calvar, situație care-l îndreptățește pe un contemporan al lui Procopiu să afirme: „L-am văzut în acele vremuri și-l văd și azi și parcă în dânsul văd suferința întregului neam, învinsă prin curaj și resemnare”⁴².

³⁹ Gr. Procopiu, *op. cit.*, p. 40–42. De menționat că soluția propusă a fost adusă la cunoștința ministrului de Finanțe V. Antonescu.

⁴⁰ Cu acest prilej, în Senat a avut loc debutul în politică al senatorului de Vâlcea, D. Drăghicescu. Vezi *Ibidem*, p. 43.

⁴¹ *Ibidem*, p. 55–114.

⁴² „Glasul Adevărului”, I, nr. 4, 13 ian. 1922, p. 2.

Tradiții constituționale românești în organizarea statală

Dr. ION RUSU

1. MONARHIA CONSTITUȚIONALĂ PARLAMENTARĂ ÎN REGLEMENTAREA CONSTITUȚIEI DIN 1866

a) Situația politică internă, pregătirea și elaborarea proiectului de Constituție

După „abdicarea” lui Alexandru Ioan Cuza, s-a constituit locotenența domnească formată din generalul Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu și colonelul Nicolae Haralambie.

Locotenența domnească dă Proclamația către popor, prin care prezintă dorința alegerii șefului statului dintr-o familie domnitoare străină, motivându-se prin încetarea certurilor pentru domnie.

După ce contele Filip de Flandra refuză primirea tronului, Ion Brătianu propune guvernului provizoriu candidatura lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. În urma plebiscitului din 2/8 aprilie 1866, cu 685 969 voturi poporul se pronunță pentru această alegere.

La 1 mai 1866, primul-ministru Ion Ghica și locotenența domnească înaintează Adunării Elective proiectul de Constituție alcătuit de Consiliul de Stat, cuprinzând 114 articole, împărțite în 8 titluri. După depunerea jurământului de credință în fața Adunării Elective, la 10 mai 1866, cea mai importantă activitate rămânea, desigur, adoptarea Constituției. Comitetul delegaților ia în cercetare proiectul de Constituție desemnând ca raportor pe Aristide Pascal. La 16 iunie 1866, se citește raportul care însoțea proiectul legii fundamentale, modificat de Comitetul delegaților, și care cuprindea acum 130 de articole.

După modificările aduse de domn, Adunarea Electivă votează, pe 29 iunie 1866, proiectul, a doua zi domnul sancționează noua Constituție, la aceeași dată depunând jurământul pe Constituție. De remarcat este faptul că numai Adunarea Electivă a votat Constituția, Corpul ponderator, prevăzut de Statutul lui Cuza, nefiind convocat. Se înțelege că acesta era ostil noului regim, însuși Carol I fiind introdus clandestin în țară.

b) Trăsăturile caracteristice, principiile și organele statale prevăzute de Constituția din 1866

Se știe că prima Constituție românească este inspirată din Constituția belgiană de la 1831, considerată, la vremea respectivă, ca cea mai liberală din Europa.

Statutul lui Cuza din 1864 era inspirat din Constituția franceză din 1852, domnul având conducerea, dar și răspunderea guvernării. Trebuie, de asemenea, să remarcăm sistemul liberal autoritar necesar și ancorat în realitățile românești de atunci. Așadar, Statutul lui Cuza răspundea cerințelor reale ale românilor, dar el nu s-a putut menține și aplica din cauza intereselor și luptelor de interese.

Constituția din 1866 păstrează principiile Constituției belgiene. Aceasta pentru că cei care au redactat proiectul își făcuseră studiile în străinătate, iar marea masă, țărănimea, nu a putut să-și spună părerea. De aici și valoarea formală a Constituției din 1866, abstractizarea unor principii pur liberale, străine relațiilor românești.

Este, credem, elocventă chiar aprecierea domnitorului Carol I de Hohenzollern, care scria, în 1870: „Acești oameni care și-au făcut educația lor politică și socială mai mult în străinătate, uitând cu desăvârșire împrejurările patriei lor, nu caută altceva decât a aplica ideile de la care s-au adăpat acolo, îmbrăcându-le în niște forme utopice, fără a cerceta dacă se potriveau sau nu. Astfel, nefericita țară, care a fost întotdeauna îngenuchiată sub jugul cel mai aspru, a trecut deodată și fără mijlocire de la un regim despotic la cea mai liberală Constituție”¹.

Marele istoric N. Iorga afirma despre Constituția din 1866: „... o haină împrumutată străinătății fără să fi luat măsura corpului nostru,... am trăit un efect aproape asupra vieții noastre politice decât acela de a introduce o ipocrizie mai mult”².

Parcurgând textul constituțional din 1866, structurat pe 8 titluri cu 133 articole, observăm că se proclamă următoarele principii:

- principiul suveranității naționale;
- principiul guvernământului reprezentativ;
- principiul monarhiei ereditare și irevocabilității monarhului;
- principiul separației puterilor;
- principiul responsabilității ministeriale;
- principiul supremației Constituției, dar și al rigidității acesteia;
- se proclamă drepturile publice sau libertățile civile înscrise în Declarația franceză a drepturilor omului și cetățeanului din 1789.

Constituția era formală, întrucât nu se puteau exercita drepturile și libertățile publice, boierimea fiind puternică, iar cadrul juridic existent îi apăra privilegiile (la 18 martie 1866 se adoptase Legea tocmelilor agricole, prin art. 13 stipulând munca obligatorie pentru țărani). Clasa burgheză era încă în formare, neavând concepția modernă a liberalismului, iar opinia ei nu conta, având în vedere reprezentarea numerică, lăsând la o parte puterea financiară.

Constituția din 1866 menține bicameralismul parlamentar. Adunarea Deputaților era alcătuită din deputați aleși de un corp electoral organizat pe 4 colegii, după avere, astfel: primele două categorii cuprindeau proprietarii funciari mari și mijlocii, burghezia orășenească era cuprinsă în al treilea, iar toți cei ce plăteau statului o dare cât de mică formau colegiul patru.

Caracterul discriminatoriu al compunerii electoratului rezultă și din modul de exercitare a votului. Primele trei colegii votau direct, iar cei din colegiul patru votau indirect, la 50 de alegători se numea un delegat, iar toți delegații din județ alegeau un deputat, când se întruneau în capitala județului respectiv (art. 62, 63).

Caracterul acestui sistem de vot a asigurat moșierimii dominația în Adunarea Deputaților, de aceea clasa burgheză în ascensiune va reuși, prin reforma electorală din 1884, să reducă numărul colegiilor de la 4 la 3, desființând colegiul 1.

Senatul era compus din senatori de drept și senatori aleși. Erau senatori de drept, conform art. 76: moștenitorul tronului, de la vârsta de 18 ani, însă numai de la 25 de ani cu vot deliberativ, mitropolitul și episcopii eparhiați. Senatorii aleși erau cei votați de două colegii, primul cuprindea pe toți proprietarii imobilelor rurale din județe cu un venit financiar de cel puțin 300 de galbeni, iar al doilea era format din toți proprietarii de nemișcătoare cu un venit financiar de la 300 de galbeni în jos, din orașele reședință. Fiecare colegiu alegea câte un senator de județ, la care se

¹ Vezi „Allgemeine Ansburger Zeitung”, din 27.01.1870.

² N. Iorga, *Noua Constituție a României*, București, 1922, p. 5.

adăugau senatorii celor două universități, din București și Iași, aleși de profesorii universitari. Desigur că în afară de censul de avere și exercițiul legal al dreptului de vot, Legea electorală mai prevedea condiția cetățeniei române, majoratul politic (la 21 ani), stipulând nedemnitățile și incompatibilitățile.

Șeful statului era domnitorul Carol I, din 1884 numindu-se rege, Legea fundamentală din 1866, în art. 82, prevăzând monarhia ereditară, pe principiul masculinității și primogeniturii din familia Hohenzollern-Sigmaringen. Monarhul era inviolabil (nu răspundea pentru actele personale). S-a reglementat, de asemenea: locotenența domnească, în caz de vacanță a tronului, și regența, când succesorul era minor, ori monarhul, din cauza bolii, era în imposibilitatea de a domni.

Miniștrii erau cei cu ajutorul cărora regele își exercita atribuțiile de ordin administrativ-executiv, în calitate de titulari ai departamentelor – ministerelor înființate numai prin lege. Regele numea și revoca miniștri, care răspundeau întrucât „nici un act al regelui nu poate avea tărie dacă nu va fi contrasemnat de un ministru, care prin aceasta devine răspunzător de acel act” (art. 92, alin. 2).

Deși regula regimului parlamentar este ca șeful statului să numească miniștrii din membrii partidului care a câștigat alegerile, această regulă nu s-a respectat. Nu numai că regele numea cabinete care nu se bucurau de sprijinul majorității parlamentare, mai mult, în unele cazuri partidul respectiv nu avea cel puțin reprezentanți în Parlament. În 1920, generalul Alexandru Averescu a fost însărcinat de rege cu formarea guvernului, deși Liga poporului nici nu participase la alegerile parlamentare din noiembrie 1919. Cu alte cuvinte, regele a contribuit ca acest partid să ajungă la putere „pe ușa din spate”³.

Se înțelege că astfel de practici nu asigurau stabilitatea parlamentară și nici guvernamentală, deoarece conflictul între „culorile politice” diferite era rezolvat de rege conform prerogativelor constituționale de dizolvare a parlamentului și convocarea alegerilor în două luni de zile (art. 9 alin. 6 și 7).

c) Exercițarea activităților autorităților statale și raporturile dintre acestea, conform Constituției din 1866

Constituția din 1866 organiza activitatea statală pe baza principiului suveranității naționale, exercitată prin delegarea și separația puterilor, reglementând funcționarea a trei categorii de organe care exercitau activitățile statale: legislativă, executivă și judecătorească, declarate independente una față de alta. Conform regimului reprezentativ, rolul principal revenea în mod formal Parlamentului, în fapt, datorită reglementărilor constituționale, regele avea prerogative mari.

Puterea legislativă se exercita colectiv de către rege și reprezentațiunea națională. Se reglementează, totuși, anumite domenii care sunt în exclusivitate de competența Adunării Deputaților (Bugetul general al Statului – art. 113), ori trebuia ca aceasta să voteze prima (orice lege relativă la veniturile și cheltuielile statului sau la contingentul armatei trebuia să fie votată mai întâi de Adunarea Deputaților – art. 33 alin. 2).

Deși activitatea principală a Parlamentului era cea legislativă, regele sancționa și promulga legile, putând refuza sancționarea acestora. Era, de fapt, un drept de veto, demonstrând astfel puterea sa într-o monarhie parlamentară. Dacă adăugăm prerogativele de amnistie în materie politică, de numire sau confirmare în toate funcțiile publice, de convocare în sesiune extraordinară a Parlamentului, de

³ M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România 1918–1921*, București, Editura Politică, 1971, p. 225.

dizolvare a acestuia, ori de amânare a lucrărilor Adunării, avem dimensiunea reală a dominației regelui, deși „regele domnește, dar nu guvernează”.

În ce privește raporturile rege-guvern, numindu-i și revocându-i pe miniștri, regele avea dreptul de a-i acuza și a-i trimite înaintea Curții de Casație și Justiție. De asemenea, regele emitea regulamente pentru executarea legilor, era capul armatei, conferea grade militare. Observăm, așadar, că regele și guvernul „majestății sale” erau piesele principale în sistemul statal românesc, înlocuind regula „Parlamentul face guvernul”, cu realitatea politică „guvernul face Parlamentul”, rămânând celebră intervenția lui P.P. Carp: „Dați-mi puterea și vă dau Parlamentul”.

Deci, puterea executivă domina viața și activitatea statală chiar dacă s-au prevăzut, conform art. 101 și 102 din Constituție, cazurile de responsabilitate a miniștrilor și procedura de urmărire a acestora. Este adevărat că s-a adoptat, la 2 mai 1879, Legea pentru responsabilitatea miniștrilor, dar nu a avut aplicare.

2. FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

Intrarea României în război, în august 1916, a avut loc într-un moment neprielnic armatei noastre, însă favorabil Marilor Puteri Aliate, care erau epuizate după bătăliile de la Verdun, de pe Somme și din Galiția. Edificatoare privind atenția dată de Puterile Centrale intrării României în război este aducerea pe frontul românesc a 24 divizii de infanterie, 6 brigăzi de munte, 11 divizii cavalerie⁴.

Războiul dintre România și Monarhia austro-ungară va adevăra exprimarea lui Ottokar von Czernin: „... Războiul acesta va fi de exterminare. Dacă suntem noi învingători, desființăm România. Dacă suntem învinși, nu va mai exista nici o Austro-Ungarie”⁵.

Sacrificiile armatei române și deviza „Pe aici nu se trece”, succesele obținute la Mărăști, Mărășești și Oituz i-au adus elogiul internaționale. Iată ce spunea premierul britanic, Lloyd George, despre dorința de libertate și unire a românilor: „... rezistența atât de prețioasă pe care această armată o opune în acest moment inamicului, în condiții de dificultate excepțională, sunt un exemplu magnific al forței pe care libertatea o dă unui popor liber”⁶.

Statul național unitar român a fost făurit prin lupta și jertfa a sute de mii de români. Nu numai românii din Vechiul Regat au luptat, ci și cei din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia și-au adus contribuția la înfăptuirea Marii Uniri, prin hotărârile democratice pe care le-au adoptat în cadrul unor adunări populare cu caracter plebiscitar.

3. UNIFICAREA LEGISLATIVĂ ȘI ADOPTAREA CONSTITUȚIEI DIN 1923

Formarea statului național unitar român, în condițiile în care provinciile românești au avut anterior o altă organizare statală și, implicit, un alt sistem de drept, a determinat unificarea legislativă – problemă fundamentală a acestei perioade istorice.

După realizarea Marii Uniri, aproape în toate ramurile dreptului existau reglementări paralele. Organizarea puterii statale și a administrației de stat s-a făcut, desigur, în condițiile asigurării unității de reglementare.

Coroană a procesului de unificare legislativă și cea juridică s-a făcut prin extinderea aplicării unor legi din Vechea Românie pe întreg cuprinsul țării, dar și prin elaborarea unor noi acte normative.

⁴ Mircea N. Popa, *Primul război mondial (1914–1918)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 173.

⁵ Romulus Seisănu, *Take Ionescu*, București, 1939, p. 260.

⁶ Mircea Djuvara, *La guerre roumaine, 1916–1918*, Paris, 1919, p. 130.

După ce actele Marii Uniri au fost confirmate de rege prin decrete, Transilvania și Bucovina au trimis miniștrii fără portofoliu în Consiliul de Miniștri de la București. Pentru integritatea statului român, de pildă Marele Sfat Național – ales ca organ reprezentativ al Transilvaniei –, a și adoptat proiectele legilor pentru reforma agrară și pentru reforma electorală.

Elaborarea legilor pentru unirea provinciilor istorice românești cu România a consacrat faptul că acestea „sunt și rămân de-a pururea unite cu România”.

Înainte de a discuta despre adoptarea Constituției din 1923, trebuie să amintim despre cele două modificări importante ale Constituției din 1866, care au avut loc la 1917 și s-au referit la introducerea votului universal și la posibilitatea expropriilor proprietăților particulare pentru cauză de utilitate națională. De remarcat că ambele modificări, după făurirea statului național unitar, au fost extinse pe întregul său teritoriu. Necesitatea adoptării unei noi Constituții trebuie să o privim raportată atât la înfăptuirea Marii Uniri, cât și la contextul internațional. Reglementările din 1866 nu mai corespundeau situației intervenite după 1918, trebuind să se introducă toate angajamentele pe care statul român și le asumase prin convenții internaționale și tratate de pace. Dacă avem în vedere că modificările Constituției din 1866 se făcuseră în grabă, pe calea excepțională a decretelor-lege, și adăugăm unificarea legislativă, avem motivația pentru adoptarea unei noi legi fundamentale.

Cu atât mai mult cu cât Constituția trebuia să fie dezbătută și votată de reprezentanții tuturor provinciilor care alcătuiau România Mare.

Au fost întocmite 4 proiecte constituționale: cel al Partidului Liberal, al Partidului Țărănesc (de fapt, proiectul profesorului de Drept constituțional Constantin Stere) și alte două proiecte ale profesorului de Drept constituțional R. Boilă de la Cluj și C. Berariu de la Cernăuți.

De remarcat că nu s-a respectat procedura prevăzută de art. 128 din Constituția din 1866. Aceasta impunea ca Parlamentul să stabilească, în prealabil, cerințele revizuirii Constituției, reglementările care trebuiau modificate, urmând ca după acest fapt să se dizolve, procedându-se la alegerea unei Adunări Constituante.

Neprocedându-se așa, adoptarea Constituției din 1923 a fost criticată de către partidele de opoziție din acea vreme (Partidul Național Român, condus de Iuliu Maniu, și Partidul Țărănesc, condus de Ion Mihalache).

Sistemul rapid de adoptare a noii Legi fundamentale a fost argumentat de primul-ministru Ion I. C. Brătianu în raportul adresat regelui Ferdinand I: „Împrejurările grele prin care trece Țara, noile probleme în fața cărora se găsește, precum și necesitatea reorganizării constituționale a Statului impun o nouă exprimare a voinței naționale. În acest scop, corpul electoral urmând să fie convocat, el trebuie să știe prin însuși decretul de convocare că noile adunări ce va alege sunt adunări naționale cu putere constituțională. Ele își trag această putere din faptele istorice, care au desăvârșit unirea și din necesitatea ca noua organizare a Statului să fie întemeiată pe Constituție ieșită din voința întregii Românii Mari”⁷.

Așadar, decretul regal de organizare a alegerilor specifica, în mod expres, că „noile adunări... sunt adunări naționale cu puteri constituționale”. Prin aceasta se căuta să se răspundă exigențelor privitoare la competența puterii constituante originare în comparație cu cea a puterii constituționale derivate⁸.

⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 29/23 ianuarie 1922.

⁸ I. Deleanu, *Drept constituțional și instituții politice*, București, 1991, p. 146.

4. FORMA DE GUVERNĂMÂNT A ROMÂNIEI CONFORM CONSTITUȚIEI DIN 1923

a) **Parlamentul**

Proiectele constituționale cuprindeau modificări esențiale față de textul vechii Constituții, cu excepția celui elaborat de profesorul Constantin Stere, în care se preconizează sistemul unicameral, reprezentarea proporțională și plebiscitul. Fiind adoptat proiectul liberal, în continuare, Parlamentul avea structură bicamerală: Adunarea Deputaților și Senatul.

Se constată, cât privește componența Parlamentului, un pas înapoi conform Constituției din 1923, având în vedere universalitatea votului (femeile nu au avut, potrivit art. 6 alin. II, exercițiul drepturilor politice, majoratul politic fiind la 21 de ani, la Adunarea Deputaților, și 40 de ani, la Senat).

Legea electorală din 1926, prin crearea primei electorale, favoriza net partidul care obținea 40% din voturi, acesta primea jumătate din numărul locurilor din Adunarea Deputaților, cealaltă jumătate împărțindu-se între celelalte partide care depășeau pragul electoral de 2%, conform procentajului de voturi obținute.

În compunerea Senatului apare acum un corp tehnic, prin instituirea senatorilor de drept, care, prin înalta funcție deținută în stat, au acumulat o experiență în administrarea acestuia.

b) **Puterea executivă**

Potrivit art. 39 din Constituție, puterea executivă este încredințată regelui, care o exercită în modul stabilit prin această Lege fundamentală. S-a consfințit astfel regimul parlamentar democratic, dar analizând prerogativele regelui, vom vedea că, de fapt, era un regim guvernamental, deci se aplica principiul primatului executivului.

Art. 88, alin. 7-14, specifică atribuțiile regelui și anume: numirea, ori confirmarea în funcții publice, potrivit legilor, întocmirea de regulamente pentru executarea legilor, era capul armatei, conferea grade militare, potrivit legilor, încheia convenții necesare pentru comerț, navigație și alte asemenea cu statele străine, acorda decorații.

Regele reprezenta țara, numea și revoca miniștri, promulga legile, colaborând cu puterea legislativă, prin convocarea sau prorogarea acesteia. Colabora cu puterea judecătorească, prin dreptul de amnistie și grațiere.

La început de fiecare sesiune, regele adresa Parlamentului un mesaj, expunând situația politică și programul de activitatea al guvernului.

Regele este inviolabil, miniștrii săi sunt răspunzători de toate actele regelui, pentru a produce efecte juridice acestea trebuind să fie contrasemnate de miniștri.

Miniștrii, întruniți în Consiliu, formează Consiliul de Miniștri, iar președintele acestuia este persoana care a fost desemnată de rege cu formarea Cabinetului.

În sistemul Constituției din 1923, miniștrii exercită puterea executivă în numele regelui. Ei sunt numiți de rege, cu condiția susținerii de către o majoritate parlamentară. Cu alte cuvinte, cabinetul trebuie să fie omogen, să aibă o unitate de vederi și strategie, deoarece miniștrii sunt răspunzători din punct de vedere politic în fața Parlamentului. Programul politic comun va fi ținta criticilor parlamentarilor din opoziție și miniștrii trebuie să-l apere cu argumente pertinente.

Constituția din 1923, în art. 98 prevedea procedura răspunderii ministeriale: „Fiecare din ambele Adunări, precum și Regele au dreptul de a cere urmărirea miniștrilor și a-i trimite înaintea Înaltei Curți de Casație și Justiție, care, singură, în secțiuni unite, este în drept a-i judeca“.

După venirea la putere a național-tărâniștilor, în 1928, s-au adoptat noi legi de reorganizare administrativă, centrală și locală. Avem în vedere Legea pentru organizarea ministerelor (2 august 1929), toate ministerele fiind organizate acum într-un sistem unitar. Funcționau 10 ministere, fiind create acum și subsecretariate de stat în cadrul ministerelor, tocmai pentru asigurarea centralizării administrative.

Instituirea regenței, în perioada 1927–1930, și după aceea a „restaurației” din iunie 1930, constând în aducerea lui Carol al II-lea ca rege al României, deși renunțase anterior la calitatea de prinț moștenitor, marchează începutul crizei regimului parlamentar.

Dacă art. 93 al Constituției prevedea, în alin. II, că: „Departamentele ministeriale și subsecretariatele de stat nu se pot înființa decât prin lege”, Carol al II-lea și-a dovedit veleitățile de dictator prin încălcarea dispozițiilor constituționale. După aducerea lui, crearea unor ministere sau reorganizarea acestora s-au făcut prin decrete-lege. Lichidarea regimului parlamentar-constituțional, care funcționa potrivit prevederilor Constituției din 1923, se face tot mai mult simțită după 1934 în politica regelui și a cercurilor sale. La aceasta a contribuit, desigur, și instabilitatea parlamentară – „rezultat al voinței și capriciilor unora și în primul rând ale regelui”. Se adevereau astfel cuvintele rostite de profesorul Nicolae Iorga, cu prilejul depunerii jurământului, la Cameră, de către noul rege: „Părerea mea este că astăzi amurgul se lasă asupra vieții de partid”⁹.

Restrângerea drepturilor și libertăților cetățenești și adoptarea Legii pentru autorizarea stării de asediu, urmată de generalizarea și permanentizarea acestei măsuri în 1937, au fost semnalul începutului dictaturii regale.

5. REPUBLICA – FORMA DE GUVERNĂMÂNT A ROMÂNIEI POTRIVIT CONSTITUȚIEI DIN 1991

Republica reprezintă forma de guvernământ în care deținătorii puterii o exercită nu în virtutea dreptului divin sau ereditar, ci pentru că au mandat conferit de corpul electoral pe timp limitat.

Adunarea Constituantă, la 21 noiembrie 1991, cu prilejul adoptării proiectului Constituției și apoi poporul, în cadrul Referendumului din 8 decembrie 1991, s-au pronunțat asupra formei de guvernământ republicane. Este adevărat, voința poporului s-a exprimat implicit, prin validarea Constituției în întregul ei.

Legea fundamentală din 1991 stipulează, în art. 1, alin. 2, că „forma de guvernământ a statului român este republica”. Ce fel de republică, parlamentară sau prezidențială, nu se precizează. Din analiza dispozițiilor constituționale rezultă o formă intermediară a republicii românești. Analizând prevederile Legii fundamentale din 1991 referitoare la modul de desemnare, raporturile dintre autoritățile statale, constatăm următoarele:

- atât Parlamentul, cât și Președintele României sunt organe alese prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat (art. 59, alin. 1, art. 81, alin. 1);
- Președintele desemnează un candidat pentru funcția de prim-ministru și numește Guvernul, dar pe baza votului de încredere acordat de Parlament (art. 85, pct. 1);
- Guvernul, în întregul său, precum și fiecare membru al acestuia răspund politic numai în fața Parlamentului (art. 108, alin. 1);

⁹ I. Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților, 1919–1939 (note și memorii)*, București, Editura Politică, 1973, p. 203.

– Președintele poate proceda la dizolvarea Parlamentului, dar numai după consultarea președinților celor două Camere și a liderilor grupurilor parlamentare și numai dacă aceștia nu au acordat votul de încredere pentru formarea Guvernului, în termen de 60 de zile de la prima solicitare; de asemenea, procedura este constituțională dacă au avut loc două respingeri de investitură (art. 89, pct. 1);

– urmărirea penală a membrilor Guvernului, pentru faptele săvârșite în exercițiul funcției lor, se face la cererea atât a Președintelui, cât și a celor două Camere (art. 108, pct. 2);

– Președintele nu are drept de inițiativă legislativă;

– refuzul Președintelui de a promulga o lege poate avea loc o singură dată (art. 77, alin. 2); mai mult, promulgarea legii a cărei reexaminare sau verificare a constituționalității s-a cerut se face în cel mult 10 zile de la primirea legii adoptate după reexaminare, sau de la primirea deciziei Curții Constituționale (art. 77, alin. 3);

– numai după consultarea Parlamentului, Președintele poate cere poporului, prin referendum, să se pronunțe cu privire la probleme de interes național (art. 90);

– Președintele poate declara mobilizarea parțială sau generală a forțelor armate, numai cu aprobarea prealabilă a Parlamentului; numai în cazuri excepționale, hotărârea Președintelui se supune ulterior aprobării Parlamentului, dar nu mai mult de 5 zile de la adoptare (art. 92, alin. 2);

– în caz de agresiune armată îndreptată împotriva țării, Președintele ia măsuri pentru respingerea agresiunii, însă trebuie să le aducă neîntârziat la cunoștința Parlamentului, printr-un mesaj (art. 92, alin. 3);

– Președintele României instituie, potrivit legii, starea de asediu sau starea de urgență, însă solicită Parlamentului încuviințarea măsurii adoptate, în cel mult 5 zile de la luarea acestora (art. 93, alin. 1);

– Președintele este comandantul forțelor armate și îndeplinește funcția de președinte al Consiliului Suprem de Apărare a Țării (art. 92, alin. 1), întrucât este garantul independenței naționale a statului român; trebuie să remarcăm însă că această autoritate lucrează „în prezența a cel puțin 2/3 din numărul membrilor săi și adoptă hotărâri cu majoritatea membrilor consiliului”;

– în cazul săvârșirii unor fapte grave prin care încalcă prevederile Constituției, președintele poate fi suspendat din funcție de cele două Camere și apoi se organizează referendum pentru demiterea președintelui;

– Camera Deputaților și Senatul, în ședință comună, pot hotărî punerea sub acuzare a Președintelui pentru înaltă trădare (art. 84, alin. 3).

Așadar, rezultă o formă intermediară de guvernământ în România. Factura mixtă a republicii constă tocmai în faptul că adaptează trăsături caracteristice regimurilor politice clasice (parlamentar și semiprezidențial), la specificul românesc.

Începutul lucrărilor de modernizare a portului maritim Constanța (1895–1900)

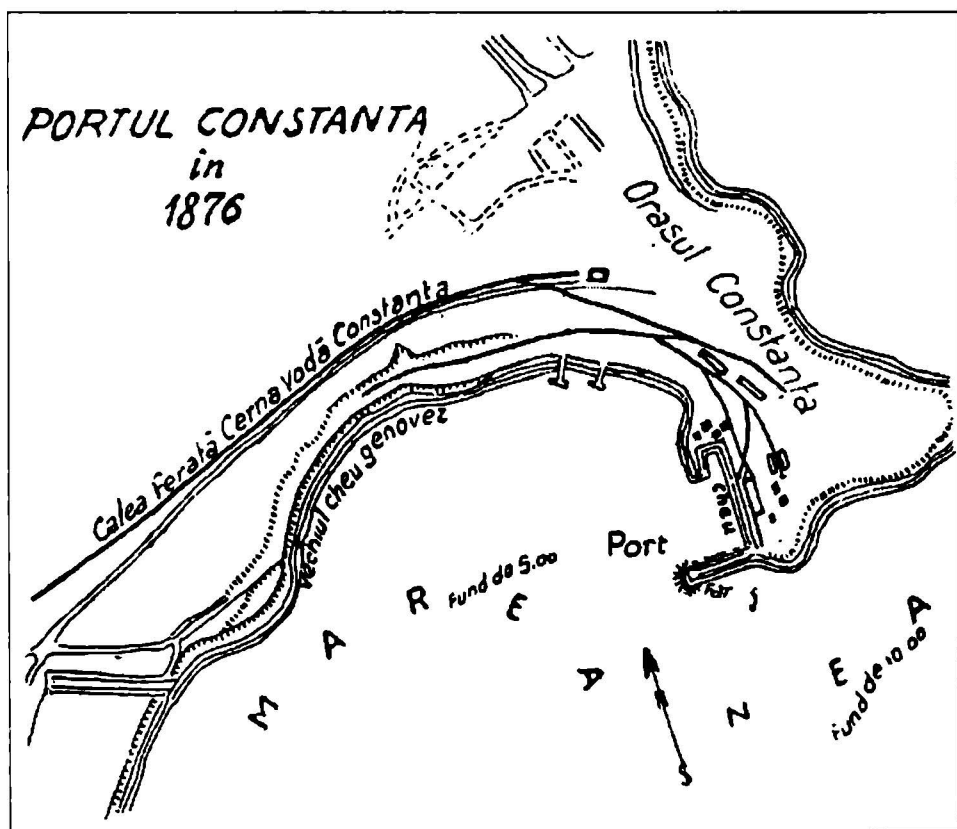
ION MUNTEANU

Fiind una din cele mai vechi așezări cu activitate continuă din țară, portul Constanța a cunoscut, de-a lungul a peste 2 500 de ani de existență, perioade de înflorire și de decădere, în funcție de evenimentele istorice la care a fost martor.

Dacă lucrările portuare din perioada greco-romană nu se mai cunosc, constructorii portului modern Constanța au dat de urmele digului de 90 metri, executat, la sfârșitul evului mediu, de către genovezi.

Compania engleză „Danube and Black Sea Railway Company Ltd.“, condusă de J.T. Barkley, primește, în anul 1857, concesiunea construcției căii ferate Constanța–Cernavodă și a amenajării și exploatării portului Constanța.

După ce, în 1860, se dă în folosință linia ferată Constanța–Cernavodă, se adoptă proiectul de amenajare a portului, în valoare de 22 milioane lei. Se prevedea un dig larg de 836 metri și un bazin care să poată adăposti 400 de corăbii¹. Bazinul era închis de un dig de apărare. Pe ambele diguri proiectul

¹ A. Roșculeț, *Evoluția portului Constanța*, București, Editura Cartea Românească, 1939, p. 7.

prevedea linii de cale ferată, pentru încărcare directă din vagoane în corăbii. Până în anul 1876, se construiseră 290 metri la digul de larg, iar în interiorul portului s-au confecționat cheiuri de lemn. După reunirea Dobrogei cu țara, în 1878, statul român s-a adresat unor specialiști străini în lucrări hidrotehnice. Rând pe rând, Charles Hartley, inginer șef la Comisia Europeană a Dunării, Oskar Franzius, directorul portului Bremen, Voisin-Bey, directorul Canalului de Suez, au oferit soluții de modernizare². Comisia tehnică română a apreciat că soluțiile oferite blocau dezvoltarea ulterioară a portului Constanța.

Comisia tehnică adoptă planul și proiectul general propuse de inginerul I.B. Cantacuzino. Proiectul inițial este modificat cu soluțiile propuse de inginerii Gh. Duca și A. Saligny. Soluțiile inginerilor români au fost acceptate pentru că ofereau condiții pentru o dezvoltare ulterioară a portului. Prin legea din 29 martie 1885, publicată în „Monitorul Oficial” din 14 aprilie 1885, „se declară de utilitate publică îmbunătățirea și mărirea portului Constanța și lucrările indispensabile de făcut în oraș spre a-l pune în legătură cu portul și a permite dezvoltarea lui ulterioară”.

În anul 1895, din ordinul Guvernului român, inginerul I.B. Cantacuzino, șeful Serviciului de organizare, a întocmit devizele lucrărilor și caietul de sarcini. Costul lucrărilor fiind prea ridicat, se întocmesc mai multe proiecte: proiectul general, proiectul restrâns și proiectul liniei ferate Constanța-Canara pentru transportul pietrei de calcar. Valoarea proiectului general era de 24,5 milioane lei aur, iar a proiectului restrâns era de 12,3 milioane lei aur. Acest proiect prevedea construirea de diguri de adăpost, de larg, de apărare, a platformelor de mărfuri în lungime de 1902 m.l. și cheiuri de acostare cu o lungime de 1294 m.l. Pentru atingerea adâncimii de 8 metri, trebuiau să se dragheze 1 040 000 m.c., iar pentru amenajarea cheiurilor se dislocau 43 100 m.c. de rocă. Pentru rambleurile necesare proiectului se dislocau 487 650 m.c.³ În vederea executării acestor lucrări, Ministerul Lucrărilor Publice face apel la 10 companii, din străinătate și autohtone. Din cele 8 antreprize care au făcut oferte a obținut concesiunea Antrepriza „Adrian Hallier”, care a oferit o scădere a prețului devizului cu 21%⁴. Antrepriza era cunoscută în Franța⁵ ca autoarea lucrărilor în 12 porturi franceze și belgiene, bucurându-se de prestigiu în construcții hidrotehnice.

Lucrările angajate, în valoare de 12,3 milioane lei, trebuiau terminate la 10 iulie 1899, după un grafic de lucrări anuale, care prevedea construirea a cca 300 m.l. la diguri, 300 m.l. la cheiuri, 260 000 m.c. dragaje⁶.

La 18 martie 1896, Antrepriza „Adrian Hallier” se obliga să execute lucrările din proiectul general în valoare de 25,4 milioane lei, oferind o reducere a cheltuielilor cu 24%, obligându-se ca până în 1902 să execute toate lucrările din proiectul general⁷.

Lucrările efective nu puteau începe din lipsa căii ferate care să lege cariera de port. Prevăzută a fi gata în 3 luni, linia ferată a fost terminată abia la 25 iunie 1896, când i s-a stabilit un traseu ce ocolea calea ferată Constanța-București. La 16 octombrie 1896, în prezența regelui Carol I, a avut loc punerea pietrei fundamentale a portului maritim Constanța.

² Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale, fond Direcția Navigației Maritime, dosar 1/1878-1933, f. 5-7 (în continuare, D.J. Constanța A.N., fond D.N.M.).

³ *Ibidem*, dosar 1/1895-96, f. 82-126.

⁴ *Ibidem*, dosar 2/1895-1900, f. 3.

⁵ *Ibidem*, f. 279-281.

⁶ *Ibidem*, f. 4-8.

⁷ A. Roșculeț, *op. cit.*, p. 29.

Toate lucrările și materialele folosite erau verificate de administrația română⁸ condusă de I.B. Cantacuzino. Inginerul român a interzis folosirea varului gras din cariera Ovidiu la producerea blocurilor artificiale și folosirea cimentului în locul puzzolanei de Santoriu. Disputa dintre constructor și reprezentantul administrației române, I.B. Cantacuzino, duce la stagnarea lucrărilor⁹. O comisie compusă din Anghel Saligny, E. Radu, I.I.C. Brătianu hotărăște respectarea caietului de sarcini. La 10 aprilie 1897, I.B. Cantacuzino este înlocuit cu inginerul Gh. Duca, la insistențele antreprenorului francez, care considera scrupulozitatea inginerului I.B. Cantacuzino, absurdă și neproductivă pentru înaintarea lucrărilor. Un alt conflict dintre direcția română și constructorii francezi a fost asupra tehnologiei preparării mortarului, acesta contribuind la întârzierea programului lucrărilor. În urma vizitelor făcute de Gh. Duca în mai multe porturi europene, se propune soluția construirii unui bazin de petrol separat. De aici divergențe cu constructorul care cerea modificarea prețurilor unitare.

Ministerul Lucrărilor Publice, văzând lipsa de activitate a antreprizei franceze, o somează să recupereze întârzierile până la 10 iulie 1899.

Întreprinderea constructoare notifică încetarea lucrărilor și reziliază contractul. Ministerul face uz de articolul 60 din condițiunile speciale și continuă lucrările în contul antreprizei franceze.

Printr-o lege specială din 8 ianuarie 1900 se instituie un tribunal de arbitraj pentru lichidarea diferendului la care pentru Antrepriza „Hallier” a pledat R. Poincaré, iar pentru statul român avocații Boambă, Păltineanu, Gh. Păun.

Întreprinderea franceză pretindea suma de 18 377 687 lei, din care statul român recunoștea doar 3,74 milioane lei, cerând daune antreprizei în sumă de 15,6 milioane lei. Tribunalul acordă Antreprizei „Hallier” despăgubiri în valoare de 6,2 milioane lei. Statul Român prelua tot parcul de mașini și utilaje al constructorului francez.

Din 10 august 1899, prin moartea lui Gh. Duca conducerea lucrărilor este preluată de inginerul Anghel Saligny, care devine director general al Administrației Porturilor și Căilor de Comunicație pe Apă.

Paralel cu executarea lucrărilor la digul de larg și zidul de apărare, au început lucrările la cheiul digului de larg, s-au completat cheiurile de la malul vechi, s-a adâncit fundul bazinului portuar, prin dragaje.

Lucrările hidrotehnice executate în portul Constanța au avut ca scop protejarea contra valurilor a navelor și a înnisipărilor în bazinul portuar.

Digurile au fost începute în 1896, când s-a lucrat concomitent la cele trei diguri adăpostite, de larg și de sud, până în 1903, când s-au realizat cotele de proiect. Digul de larg are o lățime, la cota -10 m, de 42 m care, la nivelul mării, se reduce la 10 m. Blocurile artificiale de 36 t au fost așezate pe un strat gros de anrocamente de mari dimensiuni¹⁰.

Lungimea digului de larg era de 1377 m, cheltuindu-se 8 milioane lei, iar digul de adăpostire, de circa 3 km, a costat 9 milioane de lei. Digul de sud, cu o direcție est-vest, are o lungime de 1500 m¹¹. Cheiul digului de larg, cu o lungime de 706 m, a fost construit în cea mai mare parte între 1901-1904. Doar 35 m din cheiul digului de larg au fost construiți de Antrepriza „Hallier”. La construirea

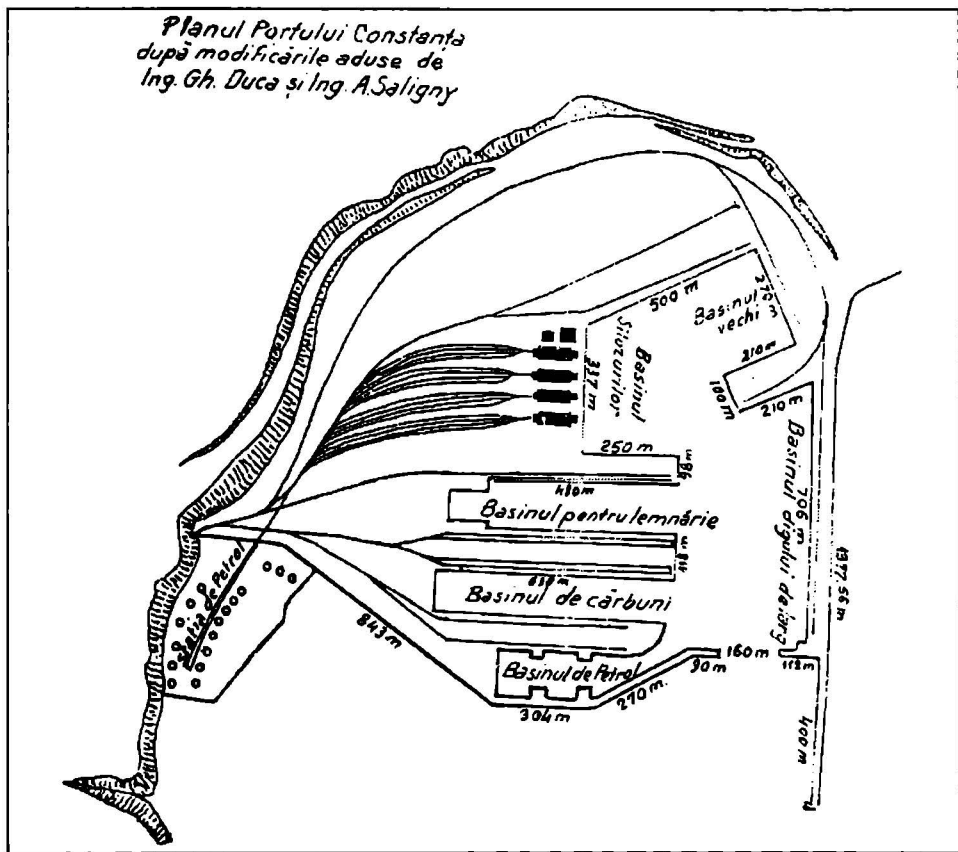
⁸ *Ibidem*, p. 157.

⁹ D.J. Constanța A.N., fond D.N.M., dosar 2/1895-1900, f. 153-160, 286-422.

¹⁰ A. Roșculeț, *op. cit.*, p. 40.

¹¹ D.J. Constanța A.N., fond D.N.M., dosar 1/1895-96, f. 83-85.

*Planul Portului Constanța
după modificările aduse de
Ing. Gh. Duca și Ing. A. Saligny*

cheiurilor Malului Vechi s-a utilizat vechiul dig, construit de societatea engleză între anii 1862–1876. Din lungimea de 500 metri a acestor cheiuri s-au executat doar 283 m. La cheiul de nord, având aceeași lungime de 500 m, s-au executat, până în 1904, numai 380 m. Cheiul silozurilor s-a construit între 1903 și 1908, având o lungime de 337 m. S-au mai construit cheiurile de la malul de cereale și vite, cheiul pentru cărbuni și cele de la bazinul de petrol.

Bazinul portuar¹², în suprafață de 60 ha și 14 ha avanport, avea, în 1896, o adâncime de 5 m, iar în 1904 s-a ajuns la cota de –8,25 m și chiar –9,25 m în bazinul de petrol. Concomitent cu construirea cheiului, s-au amenajat platforme portuare, în suprafață totală de 118 ha, completându-se cu pământ până la cota 0, scos din săparea tunelurilor de cale ferată în malul portului.

O mare problemă tehnică, pe care a rezolvat-o inginerul Anghel Saligny, a constat în consolidarea malului de nord-vest, predispus la alunecări, prin masive de pământ și instalații de drenare a apei freactice din stratul argilos.

În vederea creșterii exportului de cereale, s-a prevăzut construirea a 4 magazii din beton cu silozuri, estacada și instalațiile necesare. Lucrările la celebra clădire a silozului, unde, pentru prima oară s-a folosit betonul armat de către inginerul Anghel Saligny, au început în 1904, continuându-se până în 1909¹³. Fiecare din cele 4 magazine are 250 de celule, putând însiloza 30 000 tone.

¹² *Ibidem*, fond D.N.M., dosar 4/1896, f. 1.

¹³ *Ibidem*, fond D.N.M., dosar 7/1905–1912, f. 1–12.

Silozul era dotat cu balanțe automate, instalații de curățire a cerealelor, benzi transportoare. Concomitent cu silozul s-au construit instalațiile mecanice și electrice la centrala electrică dotată cu patru motoare Diesel Sulzer, care produceau energie electrică pentru utilajele silozului, pentru iluminarea portului și în unele situații chiar a orașului¹⁴.

Între 1901–1909 s-au construit 7 magazine de mărfuri cu o suprafață de 100 000 m.p.¹⁵.

În afară de construirea unui bazin special pentru petrol, cu instalații necesare pentru încărcarea rapidă în vapoare-tancuri, în 1902 încep lucrările pentru o stație de petrol cu instalații de pompare-măsurare și supraveghere a petrolului, de la rezervoare la tancurile de petrol.

În partea de jos a portului se construiesc primele trei rezervoare de petrol, cu o capacitate de 5 000 m.c., de către firma „E. Wolf” din București. Până în 1910 se mai construiesc încă 25 de rezervoare de aceeași capacitate.

După terminarea lucrărilor de apărare s-au instalat aparatele de semnalizare și orientare a navelor pe timp de noapte și ceață.

Farul mare, montat într-un turn de piatră cu înălțimea de 21,75 m, era luminat de 100 becuri „Carcel” cu lumină albă, cu aprindere și întrerupere de 30 secunde. Puterea de vizibilitate în timpul nopții era de 13 mile.

Pe fațada sudică s-a montat un basorelief reprezentându-l pe Carol I, iar pe partea nordică un basorelief în care este redată figura împăratului Traian. Pe fațada vestică s-a montat, cu litere metalice, inscripția: „Portul Constanța, mărit și apărât de valuri sub domnia Regelui Carol I”. La capătul digului, s-a montat o geamandură luminoasă, cu fluier.

Intrarea în port este marcată de cele două faruri, verde și roșu, cu o înălțime de 11 m și cu o putere de vizibilitate de 3 mile. În 1900, la Tuzla s-a construit cel mai înalt far, de 63 m, din șarpantă de fier, cu două lumini, una albă și alta roșie.

Convenția cu Germania, din 21 martie 1899, avea ca scop stabilirea de mijloace de comunicație între Europa Nordică și Orientul Mijlociu, prin Constanța, și prevedea:

- stabilirea unui tren zilnic, accelerat și de poștă, între București și Berlin, cu legătură a navelor poștale românești spre Constantinopol¹⁶;
- stabilirea unei linii telegrafice între Berlin–București și București–Constanța;
- așezarea unui cablu submarin Constanța–Constantinopol.

Cablul submarin Constanța–Istanbul a fost instalat la 20 iulie 1905.

În 1896, s-au creat atelierele provizorii de reparații navale, mărindu-se, în 1899, prin crearea a 12 ateliere. Din 1906, a început construirea calei de halaj pentru scoaterea pe uscat a navelor pentru reparații.

Între anii 1909–1910 s-au construit clădirea bursei de cereale și clădirea administrației portului.

¹⁴ *Ibidem*, fond D.N.M., dosar 1/1906, f. 1–15.

¹⁵ *Ibidem*, fond D.N.M., dosar 1/1900, f. 1–18.

¹⁶ A. Roșculeț, *op. cit.*, p. 55–57.

În 1909, principalele obiective prevăzute în planul general de amenajare și modernizare a portului Constanța erau construite. La 27 septembrie 1909, printr-o importantă manifestare solemnă, în prezența familiei regale, a membrilor Guvernului român, a fost inaugurat portul Constanța.

După discursurile ținute de regele Carol I, de ministrul lucrărilor publice, V. Morțun, și de inginerul Anghel Saligny, regele dezvelește placa comemorativă fixată pe magazia de siloz nr. 4. S-a întocmit actul comemorativ, care a fost zidit în partea dinspre Mare a magaziei. Apăsând pe un buton, regele pune în mișcare unul din cele mai mari și moderne silozuri portuare ale Europei de atunci.

Evoluția relațiilor româno-engleze, la începutul secolului XX, reflectată în corespondența diplomatică engleză

ILEANA BULZ

La începutul secolului XX, situația din Europa era dominată de politica Marilor Puteri. O caracteristică a acestei perioade este faptul că acțiunea Marilor Puteri vizând spațiul sud-est european a avut în atenție factorul românesc, datorită locului și potențialului românilor în zonă, cât și a posibilităților guvernului de la București de a influența evenimentele din Balcani.

Corespondența diplomatică a Legației britanice de la București reflectă interesele britanice în România, dar și în zonă, interese, în primul rând, de ordin economic, comercial și politic, mai ales într-o perioadă în care crizele balcanice s-au succedat: 1903, 1908, 1912–1913.

Între anii 1900–1914, interesele Marii Britanii la București au fost reprezentate de: Sir John G. Kennedy (1897–1905), Rt. Hon. Conyngham Greene (1905–1911), Sir Walter Townly (1911–1912) și Sir John Head Barclay (1912–1918).

În această perioadă, relațiile româno-engleze ajunseseră la un anumit stadiu de dezvoltare, pe primul plan fiind relațiile comerciale, investițiile în industria petrolieră, navigație, transporturi¹. Pe plan politic, nu s-au realizat modificări față de situația existentă la sfârșitul secolului al XIX-lea. Aceasta se datorează atitudinii rezervate a Marii Britanii față de România, în contextul diminuării interesului față de problemele sud-estul european, în favoarea problemelor coloniale. Diplomația britanică era convinsă, ca de altfel și cea franceză și rusă, de faptul că, deși oficial România se afirma ca un stat neutru, politica sa externă era orientată spre Puterile Centrale, în special spre Germania. Această opinie a fost menționată în mai multe rapoarte ale miniștrilor englezi la București. J. G. Kennedy, într-un raport din 14 ianuarie 1903, adresat marchizului de Lansdowne, afirma că „Regele Carol controlează fiecare departament al administrației din această țară și în special cel al Ministerului Afacerilor Externe, în legătură cu care Majestatea Sa acceptă părerile exprimate de Berlin”². Față de raporturile cu Marea Britanie, regele Carol a manifestat constant dorința de „a asigura interesul prietenesc al guvernului englez față de România”, remarcând, totodată, că Marea Britanie este mai puțin reprezentată în România comparativ cu celelalte puteri³.

Recunoscând că rezidenții britanici sunt mai puțini în București, J. G. Kennedy a evidențiat că prin consulatele britanice de la Galați, Brăila, Constanța, Sulina interesele britanice sunt bine reprezentate acolo unde firmele britanice sunt puternic angajate⁴.

Pentru o mai bună reprezentare a României la Londra, Carol a sugerat să fie numit Dimitrie Ghica în postul de ministru plenipotențiar, având în vedere că acesta își făcuse studiile la Wellington College și la Cambridge. Acest schimb de opinii sugerează faptul că regele Carol avea o admirație sinceră față de Marea Britanie, mai mult, el dorea să se realizeze o alianță între Germania și Marea Britanie.

¹ D. B. Funderburk, *A Brief Survey of Nineteen Century Anglo-Romanian Relations*, în „Revue Roumaine d'Histoire” XXI (1982), nr. 3–4, p. 433.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, Microfilme Anglia, rola 145, F.O. 104/155, f. 24.

³ *Ibidem*, rola 193, F.O. 106/144, f. 211.

⁴ *Ibidem*, f. 212.

Interesul față de viața politică britanică era remarcat și de ministrul Conyngham Green, în raportul său anual pentru 1910: „Politica este o parte atât de mare din viața publică a României încât orice schimbare produsă în viața politică a altor țări și, în special din Anglia, este urmărită cu interes și atenție. Oamenii politici, de la prim-ministru și ministrul afacerilor externe, până la liderii opoziției, sunt totdeauna bucuroși să discute asupra evoluției evenimentelor și adesea am fost surprins să constat cât de familiarizați sunt românii cu schimbările din viața politică de la noi. Un alt aspect pozitiv îl reprezintă bunăvoința cu care Regele Carol îi primește pe reprezentanții Marii Britanii și discută evenimentele actuale. Și cum Majestatea Sa este, în fapt, ministrul afacerilor externe al României, aceste conversații reprezintă mult mai mult decât o simplă ceremonie de primire. Cea mai bună ilustrare a relațiilor bune existente între Marea Britanie și România poate fi considerată primirea excepțională de care s-a bucurat în luna august Misiunea Britanică condusă de Lordul Roberts. Cu această ocazie, Carol a pus la dispoziția Lordului Roberts trenul său special și iahluțul regal, atenții care nu au mai fost vreodată acordate unui reprezentant străin”⁵.

Principalul interes al Marii Britanii în România rămânea cel economic și comercial (Rapoartele Legației Britanice de la București subliniază pentru această perioadă o intensificare a relațiilor comerciale). Un interes deosebit se va acorda adoptării, în anul 1904, a noului tarif vamal român, ce aducea o serie de modificări față de tariful vamal din 1886, în sensul protejării industriei naționale. Ca urmare, guvernul britanic face o serie de demersuri pentru protejarea importurilor engleze, purtând tratative pentru încheierea unui nou tratat comercial. Negocierile vor fi finalizate în octombrie 1905. Apreciat ca o contribuție la dezvoltarea relațiilor româno-engleze, Tratatul pentru comerț și navigație între Marea Britanie și România preciza, la articolul 1: „Va fi libertate reciprocă de comerț și de navigațiune între teritoriile celor două părți contractante”, iar la articolul 2 se stabilește în mod reciproc acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate între România și Marea Britanie⁶.

În industria petrolieră, Marea Britanie se situa pe primele locuri, între 1903 și 1913 ea deținând locul întâi. Comerțul cu cereale ocupa un loc principal în relațiile comerciale cu România. Marea Britanie se situa pe locul doi în ce privea importul de cereale. După 1907, se constată o scădere a importurilor de cereale românești, urmare a concurenței cerealelor de pe piața americană. Astfel, de la 685 670 tone în 1907, cifra exportului scade în 1909 la 285 448 tone. O scădere cunoscută și importurile din Marea Britanie, de la 337 784 tone în 1907, la 223 848 tone în 1909⁷. Importurile constau, în principal, din textile, mașini agricole și alte produse industriale, care în această perioadă sunt concurate de produsele austriece și germane și pe piața românească.

Situația evreilor din România a ocupat un loc aparte în relațiile româno-engleze din această perioadă, fapt reflectat și de abordarea frecventă a acestui subiect în corespondența diplomatică engleză. Modificarea articolului 7 din Constituție nu a fost considerată ca o rezolvare deplină a problemei egalității civico-religioase a evreilor din România⁸. Acesta va face ca în presa occidentală să

⁵ *Ibidem*, rola 252, F.O. 371/1212, f. 3.

⁶ *Ibidem*, rola 152, F.O. 104/170, f. 156.

⁷ *Ibidem*, rola 252, F.O. 371/1212, f. 6.

⁸ Carol Iancu, *Evreii din România (1866–1919). De la excludere la emancipare*, București, Editura Hasefer, 1996, p. 204–205.

fie întreținută o atmosferă nefavorabilă României pe tema persecuțiilor față de evrei. Guvernul britanic, secretarul de stat al afacerilor externe erau frecvent solicitați de către reprezentanții diferitelor organizații evreiești din Occident, pentru a face demersuri, chiar presiuni asupra guvernelor din România cu scopul ameliorării situației evreilor. Deși sensibile la aceste solicitări, guvernele britanice din această perioadă au avut o atitudine prudentă, apreciind că aceasta este, în primul rând, o problemă internă a statului român și un amestec străin ar jigni și nemulțumi autoritățile de la București. Într-un raport din 31 octombrie 1900, J. G. Kennedy menționa: „Românii sunt extrem de sensibili în problema evreiască și ca orice națiune respinge orice amestec în favoarea unui tratament mai bun pentru evrei, în special dacă vine din afară”⁹. În primăvara anului 1902, când în Parlamentul român se dezbătea proiectul privind Legea poliției rurale și Legea privind organizarea comerțului, apreciate ca fiind restrictive față de evrei, organizațiile evreiești din S.U.A. și Marea Britanie au intensificat atacurile la adresa României și au cerut intervenția guvernelor respective pe lângă guvernul de la București. În această situație, J. G. Kennedy intervine pe lângă Ioan Kalinderu, administratorul Domeniilor regale, atrăgându-i atenția că proiectele în cauză au produs o impresie defavorabilă în Anglia, sugerând chiar retragerea lor¹⁰. Problema drepturilor evreilor din România va face obiectul multor rapoarte diplomatice, diplomații britanici de la București căutând să transmită informații corecte, bine documentate. Ei au subliniat complexitatea problemei, situația economică dificilă din această perioadă afectând categorii largi ale populației, și nu numai pe cea evreiască.

În ansamblu, se poate aprecia că relațiile româno-engleze în anii premergători declanșării primului război mondial s-au menținut cordiale, fără a se constata o apropiere mai mare pe plan politic.

După izbucnirea primului război mondial, se vor intensifica eforturile diplomației engleze pentru a contribui la scoaterea României din sfera de influență a Puterilor Centrale, mizând pe faptul că politica României era dictată de un deziderat major, realizarea Marii Uniri.

⁹ *Ibidem*, rola 193, F.O. 104/144, f. 124.

¹⁰ *Ibidem*, rola 146, F.O. 104/159, f. 4–8.

Mărturii documentare privind activitatea spitalelor militare din județul Neamț în timpul primului război mondial

GHEORGHE RADU

În urma campaniei din anul 1916, România se vedea redusă la numai o treime din teritoriul său. Această regiune, cea mai puțin bogată a țării, trebuia să găzduiască și să întrețină, în afara propriei populații, pe cea refugiată din Muntenia, pe cea evacuată din zona de operații militare, armata rusă, ce număra aproape un milion de oameni, toată armata română retrasă de pe front și toate serviciile din spate ale armatei, răniții evacuați în Moldova, în număr de peste 20 000, prizonierii, internații inamici. „Un popor de un milion și jumătate de suflete, militari și civili, venea să se suprapună populației normale în cele șase județe ale Moldovei de Nord”¹.

În rândul celor mai considerabile greutăți, trei erau acelea care predominau: problema alimentației, organizarea transporturilor și lipsa combustibilului. Acestora li s-au adăugat mizeria cumplită și bolile care au pregătit terenul epidemiilor, primele luni ale anului 1917 fiind groaznicele luni ale tifosului exantematic și febrei recurente, care au secerat zeci de mii de vieți și au întins zăbranicul negru al morții peste Moldova mult încercată. În acest cadru s-a desfășurat activitatea celor a căror primă sarcină era îngrijirea răniților și a bolnavilor.

La 15 august 1916, a doua zi după decretarea mobilizării, la Piatra-Neamț, ca și în celelalte capitale de județ, s-au format „comitetele regionale de acțiune” ce depindeau de Comitetul Central Sanitar, subordonat Ministerului de Război. Din oficiu, președinți ai acestor comitete regionale au devenit prefecții județelor – în județul Neamț, N. Ioaniu – secondanți de capii celorlalte instituții civile și militare.

Componența Comitetului Regional Sanitar Neamț la mobilizare era comunicată Comitetului Central Sanitar la 19 iulie 1916 și cuprindea pe N. Ioaniu, prefectul județului și președinte al comitetului, Clemance Cugler, delegat al Crucii Roșii, D. Hogeș, primarul orașului, dr. Aurel Lupu, medic la partea sedentară, C. Gruholschi, ofițer delegat de la partea sedentară și Ana Bratu, șef de depozit de materiale, cooptată în comitet². În septembrie același an, C. Gruholschi va fi înlocuit cu lt. Dumitru Marinescu.

Conform planului Comitetului Central Sanitar de a organiza zona interioară „în vederea ajutorului de dat răniților și bolnavilor în timp de mobilizare și război”, la Piatra-Neamț și în județ au fost organizate spitale militare, sau au fost militarizate unele din cele civile. În județul Neamț au funcționat un număr de 25 spitale militare cu aproximativ 3 500 de paturi instalate în localurile spitalelor civile existente, în școli, cazărmi, colonii școlare, case particulare, mănăstiri etc.

După constituirea sa, Comitetul Regional Sanitar a trecut la coordonarea întregii activități sanitare, preluând, totodată, atât conducerea unităților sanitare existente și înființând, în același timp, altele. La 20 august, președintele Comitetului Regional Sanitar comunica Ministerului de Interne că „atât spitalele de categoria întâia, cât și cele de categoria a II-a sunt gata de funcționare, prevăzute cu tot ceea ce este necesar... spitalele de convalescență urmând să fie gata în curând”³.

¹ Constantin Chirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. II, București, p. 364.

² Direcția Județeană Neamț a Arhivelor Naționale, fond Consiliul de Administrație al Spitalelor Militare (în continuare C.A.S.M.), dosar 5/1916, f. 56.

³ *Ibidem*, f. 129.

Capacitatea spitalelor din Piatra-Neamț și Târgu-Neamț era, la 23 august 1916, de 855 paturi la Piatra-Neamț și 400 la Târgu-Neamț. La începutul lunii septembrie, spitalele de convalescenți de la Bălțătești și Văratec, cu o capacitate de 300, respectiv 700 de paturi, erau gata de a primi bolnavii.

Celor 18 spitale militare sau militarizate românești li se adăugau și cele 13 spitale rusești cantonate în Piatra-Neamț, Târgu-Neamț și pe Valea Muntelui, spitale ce urmau a se întreține, cele militare din fondul statului rus, iar cele ale Crucii Roșii din fondurile respectivei societăți. Acestora li se adaugă, mai apoi, spitalele militare evacuate din zonele de operație din sud: spitalul 151 Ploiești și 168, 171, 373 și 374 Buzău.

Activitatea spitalelor era organizată pe secții: chirurgie mare, chirurgie mică, boli interne, boli contagioase, convalescenți.

Pe lângă spitalele militare, în județul Neamț au mai funcționat, din inițiative locale, centre de răniți care aveau cel puțin 10 paturi în comunele Dobreni, Bodeștii-Precistei, Tarcău, Crăcăoani, Gârcina ș.a.

Necesitățile acute de paturi în spitale, de evacuare a celor bolnavi de tuberculoză, a celor reformați aflați în convalescență au determinat serviciul sanitar să înființeze două centre, unul pentru reformați și convalescenți cu 20 de locuri la Mănăstirea Bistrița și unul pentru tuberculoși, de 100 de paturi, la Bisericiani⁴. Pentru infirmi erau organizate alte două centre ce funcționau la mănăstirile Neamț și Văratec⁵.

Mobilizarea și dotarea acestor spitale cu aparatură medicală s-au făcut destul de greu datorită lipsei de bani, cât și a sporirii numărului de răniți și bolnavi peste capacitatea spitalelor. Încă din 20 august 1916, prefectul județului comunica directorului agenției Piatra-Neamț a Băncii Naționale depunerea sumei de 94 000 lei în contul fondului de aprovizionare a spitalelor din județul Neamț⁶. La 14 decembrie 1916, Comitetul Regional Sanitar cerea Comitetului Central Sanitar suma de 200 000 lei „necesari atât întreținerii răniților din spitale, cât și a celor aflați în alte spitale și încartiruiți în diferite comune”⁷.

În cadrul acestei acțiuni, s-a făcut apel și la locuitorii județului, care au răspuns prompt solicitărilor prefectului din 20 septembrie 1916, de a contribui la înzestrarea spitalelor militare. Un număr de 143 locuitori din Piatra-Neamț ofereau, în ianuarie 1917, spitalelor cămăși, ciorapi, prosoape, pânză, batiste, perne etc. Donații asemănătoare făceau și locuitorii comunelor Dobreni, Bălțătești, Hangu, Dochia, Negrești etc.⁸. Printre cei care au răspuns chemării patriotice a prefectului o cităm pe Hareta D. Nechita, lenjeriță la spitalul Mănăstirii Secu, care, la 22 ianuarie 1917, scria că „văzând aceste timpuri grele pentru țară, deși sunt o fată săracă, m-am hotărât ca salariul meu din aceste 19 zile din ianuarie în sumă de 38 lei să rămână în folosul C.R.S.”⁹. În noiembrie 1916, Primăria orașului Piatra-Neamț mulțumea unui număr de 46 persoane care donaseră sume de bani spitalului militar 238, „spre a se putea ameliora starea răniților”¹⁰.

Suplinirea lipsei păturilor de lână a determinat Comitetul Central Sanitar să trimită o circulară Comitetului Regional Sanitar prin care solicita colectarea de

⁴ *Ibidem*, fond Prefectura județului Neamț, dosar 1/1916, f. 90.

⁵ *Ibidem*, fond C.A.S.M., dosar 3/1916, f. 296.

⁶ *Ibidem*, f. 120.

⁷ *Ibidem*, fond Prefectura județului Neamț, dosar 1/1916, f. 86.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, dosar 81/1917, f. 82.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 75/1916, f. 162.

ziare de la cetățeni, ce urmau a fi depuse la prefectură, pentru confecționarea păturilor de hârtie. În același scop, Ministerul de Interne a admis ca așezările rurale să predea prefecturilor, în contul Comitetului Regional Sanitar, toate „Monitoarele oficiale” mai vechi de 5 ani¹¹. Greutăți erau întâmpinate și în ceea ce privește aprovizionarea spitalelor cu lemne, hrană, feșe, medicamente, lenjerie, echipamente, aparatură medicală etc. În problema aprovizionării unităților sanitare cu lemne, V. C. Soarec, președintele Consiliului de Administrație a Spitalelor, informa pe prefect că această chestiune prezenta un interes deosebit întrucât „pe piață, nu se găsesc lemne, iar în împrejurimile orașului nu sunt exploatări de pădure”, cerându-se în acest scop intervenția Comitetului Sanitar și a Ministerului Domeniilor pentru a se ridica din pădurile de la Cut-Vânători și de la Vaduri cantitatea de 10 000 m.c. lemne ce urmau a fi plătiți de Ministerul de Război¹². Problema transportului urma să fie rezolvată prin rechiziționarea mijloacelor de transport din comunele apropiate. Astfel prefectul cerea primarilor și șefilor de post din comunele Doamna, Roznov, Girov, Dobreni, Bodești-Precista, Serbești, Dochia, Zănești, Vaduri, Dumbrava Roșie să trimită cât mai multe care cu boi pentru a aduce lemne de foc spitalelor din Piatra-Neamț¹³.

Pentru a suplini lipsa săpunului sau a salipurinei întrebuințate la spălarea lenjeriei, același Comitet Central Sanitar cerea prefectului să dea ordin Poliției Piatra-Neamț „ca de urgență să strângă de la particulari cenușă de lemn de fag și să o distribuie spitalelor din Piatra”¹⁴.

Mult mai gravă era situația medicamentelor, pansamentelor și a personalului medical calificat. Astfel, spitalul militar de la Mănăstirea Secu comunica președintelui Comitetului Central Sanitar, la 24 noiembrie 1916, că „nu posedă nici un fel de medicamente, pansamente, necesare vindecării răniților... nici personalul medical necesar... și nici un mijloc de îmbăiere a răniților”¹⁵. Se cerea în mod expres tuturor spitalelor să folosească cu mult discernământ feșele, vata și pansamentele, indicându-se necesitatea spălării acestora în vederea refolosirii lor.

Alimentația a constituit, de asemenea, în acele timpuri, una dintre cele mai grave probleme. În nenumărate rânduri autoritățile au intervenit statuând rația de hrană a bolnavilor, răniților și a personalului medical și sanitar. Laptele era raționalizat și indicat numai celor care li se prescria, fiind exclus din hrana celorlalți bolnavi. La fel erau raționalizate vinul și spiritul¹⁶.

În condițiile grele din iarna anului 1917, internarea în spitale devine, din cauza lipsurilor, o problemă deosebită, așa cum constata și lt. Dumitru Marinescu, ofițer delegat în Comitetul Central Sanitar care, vizitând, la 13 ianuarie 1917, cazarma Regimentului 15 Infanterie, constată „că aceștia erau grămădiți în pavilioane neîncălzite, cu paturi comune de scânduri, lipsite de saltele, perne și păături”¹⁷, iar în sanatoriile de tuberculozi din județul Neamț „s-au primit 150 de bolnavi peste numărul paturilor”. Se cerea oprirea trimiterilor, altfel „bolnavii

¹¹ *Ibidem*, fond C.A.S.M., dosar 5/1916, f. 34.

¹² *Ibidem*, fond Prefectura județului Neamț, dosar 85/1916, f. 45.

¹³ *Ibidem*, dosar 1/1916, f. 24.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 87/1916, f. 11.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 84/1916, f. 34–35.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 87/1916, f. 22.

¹⁷ *Ibidem*, fond C.A.S.M., dosar 3/1916, f. 64.

sunt expuși a rămâne pe drum”¹⁸. Lipsa de echipament făcea ca cei răniți să se reîntorcă pe front „într-o stare deplorabilă de murdărie, fiind îmbrăcați cu rufele pline de sânge cu care au fost răniți”¹⁹.

Mizeria, foametea, aglomerația au făcut ca în iarna anului 1917 să apară epidemiile: tifosul exantematic, febra tifoidă, febra recurentă, holera. La 16 decembrie 1916, Comitetul Central Sanitar trimitea o telegramă prefectului anunțând că „echipa medicului francez Gauljac, însoțit de 11 persoane, sosesc în localitate din ordinul ministrului Anghelescu” și „după indicațiile prof. dr. Cantacuzino” avea drept sarcină „combaterea epidemiilor din localități”²⁰. Cu toate eforturile depuse de autorități, epidemiile au continuat să facă victime. La spitalul 428 din Piatra-Neamț erau, la 4 iunie 1917, 23 de militari și 3 civili bolnavi de tifos exantematic, cărora cele 5 sanitare nu le puteau face față²¹, în timp ce la Spitalul regimentului 15 Războieni, la 25 ianuarie 1917, două cazuri suspecte de holeră, unul de tifos exantematic, șase suspecte de tifos și 224 de febră recurentă²², iar la spitalul 372 din casa Costinescu din Târgu-Neamț se găseau, la 5 iunie 1917, 52 de bolnavi de tifos, spitalul neavând în serviciu nici un sanitar instruit²³.

O problemă care a necesitat eforturi deosebite a constituit-o încadrarea spitalelor cu personal medical, existând pentru întreaga țară, după stabilirea ordinei de bătaie a armatei de operațiuni, un număr de 400–500 medici, din care o treime au revenit Direcției Generale Sanitare, iar restul mobilizați de Comitetul Central Sanitar²⁴. Așa se face că unii medici funcționau la mai multe spitale, depunând eforturi deosebite. Dr. Ernici, de exemplu, profesa, în același timp, la spitalele 228, 229 ale Crucii Roșii, la 232 Izolare, în timp ce dr. Apostolide profesa concomitent la spitalele 230, 235, 236, dr. Berescu la spitalele 237, 238, dr. Petroniu la spitalele 239, 240 etc.²⁵. În același mod își desfășurau activitatea doctorii Aurel Lăpuș și N. Benescu, care s-au distins în mod deosebit în lupta cu greutățile inerente din acele timpuri.

Alături de medici, 11 studenți în medicină, printre care Emil Constantinescu, C. I. Nădejde, Teodor Turtureanu, Eremia Bistriceanu și Nicolae Grigorescu au fost repartizați la spitalele militare din județul Neamț²⁶. Pentru încadrarea spitalelor cu personal s-a apelat la Societatea de Cruce Roșie, la cadre didactice, la refugiați. Toți aceștia și-au făcut datoria cu mult patriotisme, în condiții deosebit de grele, așa cum arăta refugiata Maria Moldoveanu, gardiană la spitalul 428 din Piatra-Neamț, care, într-o scrisoare trimisă prefectului, arăta că de la data mobilizării s-a pus în serviciul Crucii Roșii, muncind la spitalul din Ploiești, până la evacuare, apoi la spitalul militar 428. A lăsat, spunea ea, trei copii la Ploiești și „am îndurat toate chinurile posibile, ba am trecut și prin exantematic”²⁷.

Vremurile grele prin care trecea țara confereau personalului sanitar un rol de prim ordin, nevoia de soldați pe front fiind acută. De aceea, se făcea apel la patriotismul acestora, „pentru a urgenta vindecarea răniților și bolnavilor, căci

¹⁸ *Ibidem*, f. 642.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 1/1916, f. 298.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, dosar 3/1916, f. 581.

²² *Ibidem*, fond Prefectura județului Neamț, dosar 93/1916, f. 14.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, fond C.A.S.M., dosar 5/1916, f. 292.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, f. 554.

²⁷ *Ibidem*, fond Prefectura județului Neamț, dosar 88/1916, f. 167.

numai astfel putem face față marilor nevoi ce ni se prezintă astăzi²⁸. Medicul Albin Pșepelinski și ajutorul său, studentul în medicină Emil Constantinescu, arătau, la 7 martie 1917, administratorului spitalului 428 că „au îngrijit atât de bine rănilor bolnavilor, că la toate vizitele și inspecțiile făcute spitalului nostru medicii români și străini au făcut cele mai bune aprecieri”²⁹. Această caracterizare era apreciată și completată de faptul că toți cei aflați în serviciul spitalelor depuneau eforturi susținute cu gândul „la apropierea zilelor mărețe ce se întrezăresc pentru țară și neamul lor”³⁰.

Un capitol aparte în această luptă cu moartea, cu suferința, îl constituie, desigur, serviciul adus de membrii misiunii medico-militare franceze. În județul Neamț, primul medic al acestei misiuni a fost dr. Gauthier, care, așa cum înștiința prefectura, la 1 decembrie 1916, Comitetul Central Sanitar, sosea în localitatea Piatra-Neamț pentru „a vi se pune la dispoziție pentru a crea un spital de mare chirurgie cu o întreagă echipă compusă din 8 persoane”³¹. La 20 decembrie, Comitetul Regional Sanitar anunța pe medicul șef al spitalului 428 că „D-nii Sempe, Lojeaie, Gauthier, Reimburg, Bailly și studentul în medicină Arnould sunt destinați Comitetului Regional Neamț”³². Dr. Gauthier, șeful grupului, era însărcinat cu „supravegherea medicală, chirurgicală și de igienă sanitară a întregului județ, urmând a inspecta toate spitalele militare din județ, în drept de a lua orice măsură va crede de cuviință”³³. În septembrie 1916, au vizitat formațiunile sanitare de pe teritoriul județului și doi membri ai misiunii militare americane, maiorii H. Gideon Wells și Roger Griswald Berkins. Pentru întreaga lor activitate membrii misiunii medico-militare franceze au fost distinși cu înalte ordine românești.

Necesitatea întocmirii unei lucrări istorice a activității medicale din timpul primei conflagrații mondiale a determinat Marele Cartier General, prin intermediul Serviciului Sanitar, să adune, din timp, un cât mai bogat material documentar care să cuprindă toate chestiunile îmbrățișate de serviciul sanitar. În acest scop, Comitetul Central Sanitar solicita Comitetului Regional Sanitar să permită intrarea în spitale a învățătorilor, institutorilor, profesorilor și preoților însărcinați de minister cu întocmirea statisticii morților, răniților și bolnavilor internați. Aceste lucrări erau dirijate de inspectorul școlar C. Kirîțescu, ajutat de conferențiarul Gh. Antonescu³⁴.

Odată cu încheierea armistițiului și a păcii cu Germania și Austro-Ungaria, spitalele militare încep, din mai 1918, să fie desființate, iar personalul medical demobilizat. Pentru întreaga lor activitate, directorul Sănătății Publice, dr. I. Cantacuzino, adresa, la 21 martie 1918, următoarele cuvinte celor ce-și desfășuraseră activitatea în acest domeniu: „... în momentul de a pleca de la Directoratul Sănătății Publice, vă mulțumesc cu toată recunoștința pentru dragostea, priceperea și devotamentul cu care ați administrat spitalele Consiliului Dumneavoastră. Am cunoscut greutățile ce ați avut de întâmpinat în marea

²⁸ *Ibidem*, fond C.A.S.M., dosar 5/1916, f. 36.

²⁹ *Ibidem*, fond Prefectura județului Neamț, dosar 88/1916, f. 127–128.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, fond C.A.S.M., dosar 5/1916, f. 467.

³² *Ibidem*, dosar 1/1916, f. 252.

³³ *Ibidem*, f. 261.

³⁴ *Ibidem*, f. 108.

Dumneavoastră sarcină și m-am putut convinge de munca fără preget depusă de întreg personalul spitalicesc în alinarea suferințelor bolnavilor și răniților noștri. Tuturor vă rog a le transmite mulțumirile mele, asigurându-i că au făcut cu toții o faptă umanitară și patriotică, având fiecare drept la recunoștința acelorora cărora le-au ușurat cu atâta abnegație și devotament suferințele fizice și morale provocate de război și de consecințele lui inevitabile³⁵.

³⁵ *Ibidem*, fond Prefectura județului Neamț, dosar 71/1916, f. 382.

Informații privind învățământul românilor din Albania în perioada 1918–1945

MARIA PETRE

Asupra numărului românilor din Albania în perioada interbelică, cifrele oscilează între 150 000, 120 000, 40 000 și 11 000. Primele două cifre apar în documente aparținând Ministerului Afacerilor Străine¹ (1926) și Ministerului Instrucțiunii Publice (1922)², iar ultimele într-un studiu privind-i pe românii macedonenii elaborat de Vasile Stoica, în anul 1941. Acesta dă cifra de 40 000 și indică și cifra de 11 000 comunicată lui Pandele Evanghela din partea Guvernului albanez, în anul 1931³. Într-un referat din anul 1926, adresat Ministerului Instrucțiunii Publice din România, administratorul Școlilor și Bisericii Române din Albania, Nicolae Haralambie Balamace, dă cifra de 50 000⁴.

Diferența mare dintre cifra dată de ministerele de resort din România și cifra neoficială, dar raportată de autoritățile albaneze ministrului Vasile Stoica în anul 1931, se datorează atât procesului de emigrare în țară a românilor, procesului de asimilare, cât și inexactității statisticii albaneze.

În timpul dominației turcești, în Albania au existat 17 școli românești și un gimnaziu, la Berat, după cum urmează: câte două școli primare în localitățile Corcea, Pleasa, Moscopole, Berat, Elbasan și câte o școală primară în localitățile Lunca, Nica, Biscuchi, Șipsca, Ferica, Grabova, Lușnia-Carburnari⁵.

Într-un referat din decembrie 1922, Petre Marcu, șeful Serviciului Școlilor și Bisericii Române din Peninsula Balcanică arăta: „.... Albania a fost teatru de luptă din anul 1912; devastată de greci și de sârbi, secătuită de armatele de ocupație austriece, italiene, franceze, populația este redusă azi la sărăcie. Toate localurile noastre de școală din Berat, Elbasan, Ferica, Lușnia, Grabova, Lunca, rechiziționate de armatele de ocupație, sunt lipsite de mobilierul școlar. Din 1914 și până azi <1922> au funcționat numai școlile din circumscripția Corița cu un număr de 5 școli: câte două școli de băieți și de fete la Corița și Pleasa și o școală mixtă la Șipsca”⁶. În continuarea referatului, Petre Marcu cerea redeschiderea școlilor românești care au funcționat înainte de război, deschiderea altora noi și înzestrarea lor cu material didactic. Propunea înființarea unei școli secundare, gimnaziu sau școală comercială într-unul din orașele Corcea, Berat sau Tirana⁷.

Nicolae Haralambie Balamace, administratorul Școlilor și Bisericii Române din Albania, adresa Ministerului Instrucțiunii Publice din Albania, la 18 iunie 1921, o cerere, în care solicita „.... deschiderea școlilor românești de la Dișnița, Moscopole, Elbasan, Berat, Fieri, precum și în oricare sat românesc unde se dorește învățătura în limba națională”⁸.

Prin urmare, a existat o conjugare a eforturilor depuse de Ministerul Instrucțiunii Publice din România, de administratorul Școlilor și Bisericii

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 712/1926, f. 157.

² *Ibidem*, dosar 799/1923, f. 4.

³ *Ibidem*, fond Stoica Vasile, dosar I/158, f. 12.

⁴ *Ibidem*, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 768/1922, f. 134

⁵ *Ibidem*, dosar 751/1925, f. 57.

⁶ *Ibidem*, dosar 799/1923, f. 4.

⁷ *Ibidem*, f. 5.

⁸ *Ibidem*, dosar 768/1922, f. 113.

Române din Albania, Nicolae Haralambie Balamace, precum și de revizorul școlar din circumscripția Elbasan, Anton Becea, pentru continuarea activității școlilor românești din Albania.

În memoriul din 8 iulie 1926 al Ministerului Afacerilor Străine din România, privind școlile și bisericile românești din Albania, se sintetizau acțiunile întreprinse de ministrul României la Tirana, profesorul Simion Mândrescu, primul reprezentant al țării în Albania, în anul 1925. Convenția care fusese pregătită cu Mufid Bey Libohova n-a mai putut fi semnată datorită căderii guvernului. Negocierile au fost reluate cu noul guvern și cu președintele Ahmed Zogu, iar apoi discutate în Consiliul de Miniștri al Albaniei, la 9 octombrie 1925, care a fost de acord cu perfecționarea activității școlilor românești din Albania de Sud, de la Corița, Pleasa și Șipsca. Simion Mândrescu s-a declarat nesatisfăcut și, la sugestia președintelui Ahmed Zogu, a avut convorbiri cu președintele Senatului, Pandelevanghele, cărui i-a înaintat un memoriu. În noiembrie 1925, acesta este înștiințat de A. Vrioni că: „Guvernul albanez, pentru a satisface cererea dreaptă a României, va face toate înlesnirile pentru deschiderea de școli românești în comunele cu populație românească, cu condiția ca deschiderea acestor școli să fie cerută de comunitățile respective”⁹.

La 1 februarie 1926, Ministerul de Externe al Albaniei dă dispoziția de introducere a limbii române în școlile primare cu număr suficient de elevi români, admite înființarea clasei I de liceu la Corcea, cu elevii români de la școlile din Corcea, Pleasa și Șipsca, și este de acord cu înființarea fie a unei școli profesionale de fete, fie a unei școli de meserii.

De asemenea, era autorizată Crucea Roșie Română, și nu statul român, să înființeze două internate cu câte 50 de locuri, unul de băieți și unul de fete, cu condiția ca ele să fie întreținute integral de aceasta¹⁰.

Noul program al Ministerului Instrucțiunii Publice pentru românii din Albania prevedea, pentru anul școlar 1926–1927, reînființarea școlilor românești care existaseră în anul 1912, deschiderea la Tirana a două școli primare, una de fete și una de băieți, a două internate întreținute de Crucea Roșie Română, a câte unei școli mixte la Durazzo, Elbasan, Berat, Fieri, Premet, Nica, Grabova, Lunca, Valona, Cavaia, Ferica, precum și reorganizarea Liceului de la Corcea¹¹.

Noul ministru al României la Tirana, Trandafirescu, primea, în anul 1926, asigurarea, din partea ministrului de externe A. Vrioni și a președintelui Senatului, Pandelevanghele, că în toamna anului 1926 liceul din Corița va funcționa și se vor înființa școli românești la Nica, Grabova, Lunca și Elbasan, cu condiția ca profesorii să fie supuși albanezi și să fie plătiți de statul albanez.

În raportul din 26 mai 1926, același ministru arăta că a trimis în România 94 de elevi bursieri din Albania, din care se vor recruta viitoarele cadre didactice pentru școlile românești din Albania¹².

Toate aceste eforturi n-au avut nici un rezultat. În toamna anului 1927, statul albanez etatizează toate școlile, inclusiv școlile românești din Corcea, Pleasa și Șipsca. Autoritățile albaneze numesc în locul lui Cupan Araia, ca director al școlii din Corcea, pe preotul Cotta Balamace. Izbucnește un conflict între acesta și Dumitru Teja, președintele Comunității române din Corcea. Societatea de

⁹ *Ibidem*, dosar 712/1926, f. 148–149.

¹⁰ *Ibidem*, f. 152.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, f. 156.

Cultură Macedo-Română cere Ministerului Instrucțiunii Publice destituirea institutorilor ce primiseră să lucreze în școlile etatizate¹³.

Mai multe memorii, adresate de Cotta Balamace Ministerului Instrucțiunii Publice din România și Patriarhului României, lămuresc situația: „... am primit provizoriu a funcționa la școală cu scopul de a salva cea din urmă scânteie, având convingerea că guvernul român va interveni pe lângă guvernul albanez. O dată închise școlile, așa rămâneau, după cum au rămas și celelalte din întreaga Albanie“. Deși a trimis trei rapoarte Ministerului Instrucțiunii, Cotta Balamace nu a primit nici un răspuns și cerea Patriarhului României „... să intervină pe lângă cei în drept să ni se răspundă cum procedăm: să închidem școlile, sau să continuăm provizoriu. În caz contrar venim în țară“¹⁴.

În toamna anului 1930, în urma eforturilor diplomatice depuse de noul ministru al României la Tirana, Vasile Stoica, școlile din Șipsca și Corcea au fost redată comunităților românești, era numit director Nicolae Haralambie Balamace, iar institutori Cotta Balamace și Elena Balamace¹⁵.

În anul 1937, se mai obține deschiderea a încă cinci școli românești în Albania la: Dișnița, Lunca, Grabova, Moscopole și Nicea. Institutorii erau plătiți de statul albanez, dar primeau și din partea statului român, în completare, o indemnizație de 1200 lei lunar. Aceasta le-a fost achitată constant, în perioada 1 septembrie 1937 – 1 septembrie 1939, prin Consulatul României de la Tirana¹⁶.

În anul școlar 1939–1940, la șase școli românești din Albania au învățat 362 de elevi, sub îndrumarea învățătorilor Christache Simancu, Urania Atanas (Corcea), Iovan Poppa (Moscopole), Petre Belba (Lunca), Adam Muși (Șipsca), Vasile Balamace (Nicea) și Nuci Condili (Dișnița). La școala din Grabova nu s-a predat limba română decât până în decembrie 1939, deoarece învățătorul Procop Pesccazini, transferat, a fost înlocuit cu o învățătoare albaneză¹⁷.

În august 1940, se stingea din viață, la Corcea, cel care fusese institutor, administrator al școlilor și bisericilor române din Albania și consilier tehnic, Nicolae Haralambie Balamace, care a continuat lupta începută de tatăl său, „... ca să fiu străjerul credincios al cauzei noastre cultural-naționale“¹⁸.

În timpul celui de-al doilea război mondial, situația școlilor românești din Albania s-a înrăutățit. Suplimentul convenit cadrelor didactice nu mai este plătit la timp, școlile sunt distruse de bombardamente. În raportul preotului Cotta Balamace din 7 noiembrie 1941 se arată că funcționau numai școlile din Corcea, Moscopole și Șipsca, reparate cu banii comunităților române. Cele din Dișnița, Nicea, Grabova și Lunca nu funcționau, nefiind reparate¹⁹.

În anul 1944, mai funcționa numai școala română din Corcea cu învățătorii Christache Simancu, Urania Atanas, Vasile Balamace și Vasile Cican.

Prin decretul-lege nr. 2695, publicat în „Monitorul Oficial“ nr. 175, din 1 august 1938, statul român înființa Institutul Român din Albania, cu sediul la Santi-Quaranta (Zogoj). Așa cum se arată în regulamentul institutului, scopul acestuia era „... de a cunoaște cât mai bine trecutul străvechi și viața prezentă a Europei de sud-est, în legătură cu originile de civilizație și de rasă ale poporului nostru și de

¹³ *Ibidem*, dosar 768/1922, f. 122–123.

¹⁴ *Ibidem*, f. 127.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 756/1930, f. 4–5.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 1332/1940, f. 154.

¹⁷ *Ibidem*, f. 158–159.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 1314/1939, f. 8–10.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 1735/1947, f. 29–31.

a realiza o strânsă colaborare a învățătorilor de la noi și a celor din Balcani, cu aceleași preocupări. Institutul este o cheazășie a identității de obârșie și a raporturilor de prietenie ce unesc națiunea noastră cu cea albaneză²⁰.

Pe lângă institut se crea o misiune arheologică, de asemenea, puteau demara cercetări istorice, filologice, etnografice, iar rezultatele obținute se publicau în monografii sau în buletinul institutului „Illyrica”. De asemenea, în institut se organiza un muzeu și o bibliotecă. Conducerea lui a fost încredințată marelui istoric Nicolae Iorga, cel care scrisese prima istorie a Albaniei²¹.

La 1 noiembrie 1940, prin decretul-lege nr. 3685, Institutul Român din Albania se desființează²².

Din memoriul profesorului Dumitru Berciu, din 15 februarie 1943, aflăm că Institutul Român din Albania fusese transformat în spital de campanie și bombardat în mai multe rânduri de aviația italiană. Fusese distrusă aripa dreaptă a terasei de beton, acoperișul, ușile și geamurile. Întregul inventar al institutului, în valoare de peste 1 milion de lei, dispăruse și se considera că pierderea bibliotecii era cea mai grea. Propunea lucrări urgente pentru repararea stricăciunilor și reînființarea institutului prin revenirea la decretul-lege din noiembrie 1940: „... pentru menținerea poziției câștigate în Albania”. De asemenea, profesorul Dumitru Berciu sugera stabilirea sediului institutului la Tirana, unde se găsea un puternic centru românesc (aproximativ 2500 de români) și deschiderea unui liceu românesc în locul celui de la Corcea, sau cel puțin o școală primară, la Tirana, „... reparându-se o nedreptate din trecut, când guvernele albaneze n-au îngăduit funcționarea unei școli românești în capitala Albaniei”. În continuare, cerea crearea, în localul institutului mutat la Tirana, a unei „Case Românești”, cu o bibliotecă, o sală de lectură și o expoziție permanentă de artă românească, în care să se adune membrii comunității românești din Tirana și din întreaga Albanie. Menționa „... situația tristă a școlilor și bisericilor românești din Albania, cu localuri în ruină, cu învățători și preoți neplătiți la timp și persecutați de autoritățile locale”²³.

În privința bisericilor românești din Albania, în anul 1922 statul român ordonase 50 000 de lei pentru repararea bisericii din Elbasan, ruinată în urma cutremurului din 1920, și 50 000 lei pentru construirea bisericii române din Corița. De asemenea, 26 000 de lei erau alocați pentru procurarea a trei costume de haine preoțești destinate preoților bisericilor române din Corcea, Elbasan și Grabova²⁴.

În anul 1925, în bisericile românești din Albania oficiau următorii preoți: Cotta Balamace (Corița), N. Popescu (Pleasa), H. Dumitrescu (Șipsca), P. Gugea (Nicea), C. Constantin (Grabova), N. Pecina și Ion Toda (Elbasan)²⁵.

În memoriul Ministerului Afacerilor Străine din 8 iulie 1926, se arăta că dintre bisericile românești din Albania se făcea slujba în limba română numai în cele din Elbasan și Corcea și se obținuse un post de diacon la Tirana. În celelalte, slujba se făcea alternativ, în limba română, albaneză și greacă. Ministrul Simion Mândrescu constată că în Tirana și Durazzo, în anul 1925, deși majoritatea ortodocșilor erau români, exceptând personalul Legației Greciei, serviciul divin se

²⁰ *Ibidem*, dosar 1314/1939, f. 86–87.

²¹ Nicolae Iorga, *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, Bucarest, Imprimerie „Cultura Neamului Românesc”, 1919.

²² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 2454/1943, f. 14.

²³ *Ibidem*, f. 6–14.

²⁴ *Ibidem*, dosar 768/1922, f. 61–63.

²⁵ *Ibidem*, dosar 751/1925, f. 56.

făcea în limba greacă și o mică parte în limba albaneză, preoții și cântăreții fiind absolvenți ai școlilor grecești. Simion Măndrescu propunea, într-un memoriu din 16 noiembrie 1925, numirea unui episcop român pentru Albania, dar reușea numai numirea unui diacon la biserica română din Tirana și inaugurarea bisericii române din Corcea, în 1925²⁶.

August Caliani, directorul învățământului particular, arăta, într-un raport din anul 1941, că funcționau biserici cu preoți români la Elbasan, Nicea, Lunca, Pleasa, Grabova și Șipsca, plătiți de statul român cu suma de 276 000 de lei anual. Desigur, preotul Cotta Balamace, care era și institutor la școala din Corița, făcea slujba la biserica română din localitate, din moment ce în octombrie 1942 erau plătiți pentru această biserică cântăreții N. Caramitru, At. Ticuli și D. Cuciubina, paracliser. În anul 1942, funcționau ca preoți români în Albania: Gh. Puia (Pleasa), Gh. Anastas (Nicea), D. Coconeș (Lunca), V. Nișcu (Grabova), V. Popa (Șipsca), Al. Bebi (Elbasan)²⁷.

Din cele 17 școli și 10 biserici românești, câte existau în Albania în anul 1912, au supraviețuit șapte școli și cinci biserici în anul 1941. Distrugerile provocate de cel de-al doilea război mondial și schimbările intervenite după încheierea lui au făcut ca statul român să întrerupă orice legătură cu românii din Albania, ca, de altfel, cu toții românii din Peninsula Balcanică, după anul 1947.

Ținând cont că numărul românilor din Albania după anul 1989 se ridică la 300 000²⁸, că a existat la această populație o puternică dorință de menținere a limbii materne și a credinței ortodoxe, că statul român a sprijinit, moral și material, școli, biserici, bursieri români din Albania, ba chiar un institut român, în perioada interbelică, se cuvine ca eforturile să fie reluate, iar românii din Albania să simtă alături de ei sprijinul spiritual al românilor din țară.

²⁶ *Ibidem*, dosar 712/1926, f. 158.

²⁷ *Ibidem*, dosar 2454/1943, f. 29, 31.

²⁸ Victor Crăciun, *Pentru întărirea spirituală a întregului neam românesc de peste 33 de milioane*, comunicare prezentată la Congresul Spiritualității Românești, Băile Herculane, 1993, p. 23.

Interferențe culturale între universitățile din Iași și Cluj, oglindite în materiale de arhivă (cu referire la anul 1919)

RODICA-EUGENIA ANGHEL

Înființarea, în 1860, a Universității din Iași a reprezentat unul din primele acte care au urmat Unirii Principatelor, constituind, în acele timpuri, o pârghie principală în procesul complex de transformare și modernizare a întregii societăți românești.

Încă de la ctitorie s-au stabilit legături între Universitatea ieșeană și învățații transilvăneni, profesori ai primului mare lăcaș universitar român de cultură. Simion Bărnuțiu, Petre Suci, St. Micle, Emilian Pop, spirite îndrăznețe și ilustre, aduceau în Principatele Unite dorința fierbinte a românilor de peste Carpați de a se uni cu țara și de a-și clădi viitorul pe temelii de idealuri superioare comune.

De aceea, nu întâmplător, senatul universitar din Iași, peste ani, evidenția, în ședința din 31 octombrie 1918, tocmai în zilele realizării idealului național, rolul acestui lăcaș de cultură ca liant spiritual: „acest așezământ, care e și cel mai vechi din țară, și-a îndeplinit, de la 1860, data întemeierii lui, și până în prezent, cu fericită rodnicie și în chip strălucit, menirea lui culturală și ideal-națională. Începând cu neuitatul lui dascăl, Simion Bărnuțiu, legiuitorul de la Blaj și apostolul neînvins, neadormit apărător luminat al drepturilor milenare ale neamului nostru din Ardeal și sfârșind cu savantul profesor Alexandru D. Xenopol, dascălii acestui așezământ, și o mărturisim, cu deosebită mândrie și înflăcărată recunoștință, s-au străduit, zi cu zi, modești, în tăcerea și umbra poruncită de acele vremuri, la pregătirea atâtor generații, care să se închine, cu însoflete și nezdruccinată credință, idealului și să fie gata la jertfa cea mare, cerută pentru înfăptuirea visului unității noastre naționale, depline ca și izvorul suferințelor îndurerate și eternă ca și dreptatea năzuințelor noastre, ca și datinile și graiul păstrate de la părinții străbunilor noștri”¹.

De-a lungul anilor, legăturile spirituale și culturale stabilite de Universitatea ieșeană cu intelectualii ardeleni au cunoscut o bogată și diversă gamă, pentru ca, odată cu înființarea Universității române din Cluj, aceste raporturi să se statornicească și să capete un cadru oficial. Excursiile studențești organizate în cadrul Ligii culturale, congresele studențești, sărbătorirea semicentenarului Universității din Iași, înălțarea statuii lui Cuza, manifestările organizate pentru comemorarea lui Horea, Avram Iancu, Petru Maior ș.a. au constituit momente și motive de apropiere și interferențe între Universitatea din capitala Moldovei și intelectualitatea transilvăneană.

Evenimentele de la 1 Decembrie 1918 prilejuiesc Universității din Iași să salute cu nemărginită bucurie momentul unirii depline. În semn de adeziune la marele act înfăptuit la Alba-Iulia, se trimite o telegramă „Comitetul diriguitor al românilor din Ardeal”, în care se arată că profesorii Universității ieșene, „în momentele de neîntrecută însemnată istorică în care se înfăptuiește întregirea neamului pe care dumneavoastră și Marea Adunare Națională ați proclamat-o în cetatea lui Mihai Viteazul, își manifestă toată admirația pentru energia cu care ați

¹ Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, fond Universitatea din Iași. Rectorat, dosar 7/1918, f. 110-111.

știut să luptați și să învingeți în lupta cu dușmanii seculari, întregind România Mare". Telegrama se încheie cu urarea „Trăiască marii luptători ai neamului românesc”².

Înființarea Universității române din Cluj, în anul 1919, se produce într-un moment politic și cultural asemănător momentului de la Iași, în zilele când se pecetluia indestructibila unire spirituală a Transilvaniei, Banatului și părților ungurene locuite de români cu patria-mamă, proclamându-se, ca și atunci, credința în suveranitatea ideii naționale și conștiința deplină în puterea ei salvatoare și constructivă.

De la Cluj, Sextil Pușcariu, comisar general pentru organizarea Universității, trimite, la 20 august 1919, o telegramă rectorului Universității din Iași, prin care anunță că „noua universitate românească își începe, plină de avânt și încredere, colaborarea cu vechile universități, în întregime sau în parte românești, la munca științifică și culturală pe care ne-o cere patria întregită”³.

Senatul universitar ieșean, în ședința sa din 18 septembrie 1919, răspunde, la rândul său, rectorului Universității din Cluj prin următoarea telegramă: „Senatul Universității ieșene a luat cunoștință cu satisfacție de conținutul telegramei dvs. Felicită Universitatea română din Cluj pentru sentimentele sale atât de înălțătoare și este mândră că bătrâna noastră Universitate i-a trecut câteva din energiile ei, îi urează, în acest moment istoric pentru românism, spor și vrednicie pe ogorul științei românești”⁴.

Despre ce energii era vorba? Acum, la Cluj, sosise vremea (mărturisește Sextil Pușcariu) ca Vechiul Regat, căruia Transilvania îi dăduse în curs de un veac împlinit, de la descălecarea lui Gheorghe Lazăr, pleiada de dascăli și apostoli ai culturii naționale, să întoarcă provinciei dezrobite nobila datorie și să-și trimită ajutorul său frățesc. Împrejurările din Transilvania nu fuseseră pentru români, sub regimul asupritor maghiar, prielnice unei dezvoltări științifice, iar numărul celor ce, cu toate piedicile și greutatea ce le întâmpinau, izbutiseră să lucreze pe ogorul științei era neînsemnat. De aceea, corpul profesoral al Universității trebuia recrutat din bărbații de știință ai Vechiului Regat.

Unificarea spre care se tindea, în cel mai nobil înțeles, de amalgamare sufletească, aici, la Universitate, s-a practicat întâia oară.

Chiar de la început, Universitatea ieșeană trimite surorii sale din Cluj personalități ca: juristul V. Dimitriu, viitor rector al Universității clujene, filologi ca N. Bogrea și Teodor Naum, naturaliști ca speologul Emil Racoviță, iar mai târziu, pe parcurs, chimiști ca Gh. Spacu, Raluca Răpan și C. Macarovici, un zoolog ca V. Radu, un fizician ca Gh. Dima, matematicieni ca T. Angheluță, G. Bratu ș.a.

Din comisiunea universitară din Cluj, alcătuită pentru întocmirea propunerilor de recomandare a viitoarelor cadre didactice, au făcut parte activ profesorii ieșeni: Dimitrie Gusti, Iulian Teodorescu, dr. Mihai Manicaticide.

Înființată oficial la data de 1 octombrie 1919, cea de-a treia universitate română, Universitatea din Cluj, și-a sărbătorit inaugurarea în zilele de 1-3 februarie 1920.

Profesorul ieșean Dimitrie Gusti, care făcuse parte din comisiunea de organizare a Universității clujene, era acum delegat din partea Almei Mater moldave să prezinte mesajul omagial: „Universitatea din Iași, se spune în mesaj,

² *Ibidem*, f. 313.

³ *Ibidem*, dosar 5/1919, f. 392.

⁴ *Ibidem*, dosar 23/1919, f. 61.

cea mai veche din sud-estul Europei, trimite salutul ei frăţesc Universităţii din Cluj, celei mai tinere surori din România Mare. Universitatea din Iaşi priveşte cu deosebită satisfacţie inaugurarea Universităţii din Cluj, pentru că ea re trăieşte, cu acest prilej, comemorarea originii sale.

Într-adevăr, amândouă Universităţi sunt fiicele aceluiaşi gând organizator nou, fiind născute în momente importante, asemănătoare, politice şi culturale şi însemnând două etape hotărâtoare ale istoriei patriei.

Naţiunea română din Transilvania, de secole terorizată de clasele dominante maghiare, sărbătoreşte astăzi actul dezrobirii ei intelectuale şi cheamă solemn toate energiile superioare româneşti la conlucrare şi concentrare pentru marea operă de renaştere intelectuală a naţiunii.

Cu o bucurie recunoscătoare, Universitatea din Iaşi îşi îndreaptă gândul către primii ei profesori, care, în ziua de 26 octombrie 1860, când s-a inaugurat Universitatea din Iaşi, din 11, câţi erau atunci la Facultatea de Drept, Litere şi Ştiinţe, cinci erau din Ardeal: Suciu, Emilian, Micle, Pop, primul decan al facultăţii unite de litere şi ştiinţe, şi Simion Bărnuţiu.

Universitatea din Iaşi nu poate uita că aceşti profesori ardeleni au dat strălucire începuturilor ei, în special nu poate uita figura marelui ardelean, a marelui român, Simion Bărnuţiu, care şi astăzi planează asupra Universităţii din Iaşi şi patronează activitatea.

Simion Bărnuţiu, inspiratorul şi conducătorul intelectual al revoluţiei românilor din Ardeal, în anul 1848, a fost între anii 1860–1863 sufletul Universităţii ieşene; el a avut o activitate prodigioasă, ţinând cursuri atât la Facultatea de Drept, asupra dreptului constituţional, dreptului ginţilor şi dreptului naţional, cât şi la Facultatea de Litere, asupra tuturor disciplinelor filozofice, asupra eticii, pedagogiei, istoriei, filosofiei, metafizicii şi esteticii.

Colegii lui Simion Bărnuţiu i-au propus să fie ales primul rector al Universităţii din Iaşi, propunere care pe atunci avea semnificaţia ei elocventă din punctul de vedere al aspiraţiilor noastre naţionale integrale. Simion Bărnuţiu însă a refuzat pe motivul că nu era încetăţenit, fiind supus austriac.

Atunci profesorul moldovean Călinescu îi adresează următoarele cuvinte memorabile: Transilvania este tot ţară românească şi deci Bărnuţiu ar trebui să considere pe români în limitele lor naturale, iar nu în acele de stat. Profetice cuvinte! Prin glasul celui moldovean, Universitatea din Iaşi, doi ani după Unirea Principatelor, a anticipat Unirea cea mare din 1918!

Acestea fiind legăturile cordiale, tradiţionale între Ardeal şi Univesitatea din Iaşi, se explică dorinţa vie a acesteia din urmă de a intra în relaţii cât mai strânse şi mai fericite cu sora ei clujeană, pentru a face, împreună cu celelalte universităţi surori, ca unirea politică să se păstreze şi să se consfinţească printr-o unitate superioară culturală, datorită forţei ideii şi a adevărului.

Universitatea din Iaşi îşi exprimă încrederea ei profundă în viitorul Universităţii din Cluj, care, situată la întâlnirea orientului cu occidentul, ocupă un post de onoare naţională şi are chemarea de a deveni acolo forul intelectual al naţiunii, să învingă prin convingeri, să transforme ştiinţa în conştiinţă şi să afirme în istoria universală drepturile naţiunii prin victorii strălucite spirituale⁵.

Prin astfel de cuvinte, Universitatea din Iaşi transmitea omagiul său tinerei Universităţi din Cluj.

⁵ *Ibidem*, dosar 7/1919, f. 92.

Rectorul Universității din Iași, prof. Iulian Teodorescu, care făcuse și el parte din comisiunea de organizare a Universității românești din Transilvania, regretă că un „doliu năprasnic” l-a pus în imposibilitatea de a lua parte la serbările față de care „are plăcuta datorie, ca în numele Universității gemene să prezinte felicitările și urările cele mai călduroase pentru românismul din această parte de țară în fine eliberată de marea noastră armată”.

Legăturile și interferențele dintre cele două universități nu se vor opri aici. În fiecare an, la 1 decembrie, se va sărbători aniversarea Unirii celei Mari, iar societățile studențești ieșene vor organiza manifestări deosebite.

Universitatea din Iași cedează tabloul *Execuția lui Horia*, de Gh. Popovici, Universității din Cluj, pe motiv că „subiectul este ardelenesc și ar face propagandă națională și artistico-estică cea mai de dorit. Ar intra, astfel, în universitate, întâia oară, arta română”⁶.

La 2 martie 1921, Societatea studenților în litere și filozofie din Iași adresează rectorului universitar o cerere prin care solicită aula Universității în vederea comemorării lui Petru Maior, împlinindu-se 100 de ani de la moartea sa, iar câteva zile mai târziu, cercul studenților ardeleni și bucovineni de la Universitatea ieșeană – într-un raport către rectorat – menționează că „ține de datoria sa să ia parte, alături de întreaga studențime ieșeană, la opera grea ce se depune în folosul obștimii”⁷.

De la Cluj, în 1921, directorul seminarului pedagogic universitar, Onisifor Ghibu, solicită a i se trimite pentru biblioteca seminarului câte un exemplar din publicațiile vechi și noi ale Universității ieșene, biblioteca fiind menită a fi „un adevărat focar pedagogic al Transilvaniei”⁸.

În 1930, societatea culturală „Sălăgeana” din Cluj invită Universitatea din Iași să participe la dezvelirea bustului lui Simion Bărnuțiu, în Șimleul Silvaniei, la manifestațiile „curat românești”, ce vor avea loc cu această ocazie.

Desigur, enumerarea manifestărilor care au prilejuit schimburi culturale între cele două Universități ar putea continua. Intenția noastră a fost de a retrăi momente esențiale care au pecetluit legăturile indestructibile dintre cele două focare de cultură.

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

Revista „Arhiva someșană” – locul și rolul ei în viața științifică și culturală a țării

IOAN MUREȘAN

Apariția unei reviste de istorie într-o localitate ce nu depășea 3500 de locuitori, ca Năsăudul în perioada interbelică, poate părea multora ca un fapt ieșit din comun. Aplecându-ne însă mai atent asupra istoriei acestei localități, centru al ținutului în care se afla, vom vedea că o revistă de istorie și cultură pentru aceste meleaguri era chiar o necesitate. După înființarea, în anul 1762, a Regimentului 2 românesc de graniță din cadrul sistemului de apărare a granițelor Imperiului habsburgic, Năsăudul devine centrul politic, administrativ și cultural al acestuia, beneficiind, pe timpul existenței Regimentului, între anii 1762–1851, de dotările unui astfel de centru. În primul rând, s-au înființat școli primare și secundare, școli militare, iar în cuprinsul Regimentului, începând cu anul 1826, învățământul primar era gratuit, general și obligatoriu.

După desființarea Regimentului, în urma unor demersuri de aproape un deceniu la Curțile din Viena și Budapesta, averile rămase de pe urma acestuia au intrat în posesia foștilor grăniceri. Era o bogăție imensă pentru cele 44 de comune românești ce au alcătuit Regimentul. Marele merit al reprezentanților acestor comune a fost acela că averile rămase n-au fost împărțite între ele, ci le-au constituit într-o administrație comună, menită să contribuie la ridicarea, prin cultură, a fiilor foștilor grăniceri prin susținerea școlilor și acordarea de burse, pentru elevii merituosi, la școlile de meserii, liceale și universități. Beneficiind de aceste fonduri, năsăudenii pun, în 1863, bazele primului liceu românesc în acest colț de țară, fapt ce va grupa în jurul lui o puternică intelectualitate românească. Ceva mai devreme, Năsăudul devine, în 1861, centrul administrativ și politic al nou-înființatului District autonom românesc al Năsăudului (1861–1876), în care limba oficială a administrației era limba română. La 1872, a luat ființă o puternică bancă românească, „Aurora” din Năsăud, menită a ajuta cu credite populația locală.

De-a lungul anilor, toate instituțiile administrative, economice, culturale și școlare au creat, în decursul activității lor, importante arhive. Dată fiind grija deosebită a foștilor grăniceri pentru documentul scris, folosit adesea de ei în lupta pentru câștigarea diverselor drepturi, majoritatea acestor arhive s-a păstrat.

După Marea Unire din 1918, școlile existente și-au continuat activitatea, iar pe lângă acestea s-a mai înființat și o Școală normală de învățători.

În jurul școlilor năsădene s-a grupat, de-a lungul timpului, o pleiadă de intelectuali de seamă ca Vasile Petri, Grigore Moisil, Constantin Moisil, Iuliu Moisil, Iulian Marțian, Virgil Șotropa, Florian Porcius, Nicolae Drăgan, Victor Onișor și mulți alții, care aveau, pe lângă activitatea didactică, și o reală aplecare spre cercetarea trecutului ținutului din care proveneau. Mulți dintre acești dascăli au contribuit, din anul 1919, la punerea bazelor Universității românești din Cluj, ocupând acolo catedre de primă mărime.

În atmosfera creată după desăvârșirea unității naționale, și la Năsăud au început să se înfirișe inițiative menite să ducă la o mai bună punere în valoare a trecutului național din această provincie a României. Pe linia tradițiilor publicistice, cărturarii năsădeni au fost preocupați, încă înainte de Unire, de scoaterea unei publicații științifice, cu caracter istorico-cultural, în care să-și împărtășească rodul cercetării lor. Acest gând îl comunică Constantin Moisil, mai târziu directorul

general al Arhivelor Statului din România, nășăudenilor, în anul 1911: „M-am gândit – spune el într-o scrisoare adresată lui Iulian Marțian – la o publicație, care să apară de două, trei ori pe an și în care să se cuprindă bogatul material ce există la Nășăud, la d-ta, Simion și Artene Mureșan, plus reproducerea ornamentelor din vechile d-tale codice. Cred că s-ar putea realiza și am să mă pun pe lucru, dacă ești și d-ta de această părere”¹. Ideea lui Moisiș este reluată, doi ani mai târziu, când toată suflarea Nășăudului sărbătorea aniversarea a 50 de ani de la reînființarea liceului. De astă dată, se constituie un comitet de redacție, din care făcea parte și Virgil Șotropa, și se lansează un apel către toți intelectualii, în care se spunea că: „... având în vedere importanța istorică și culturală a nordului Ardealului, dimpreună cu împrejurimile lui, au hotărât, în consfătuirea de la 13 octombrie a.c. (1913 – n.n.), întemeierea unui organ cu caracter științific, în care să se publice despre toate chestiile, ce s-ar părea interesante din oarecare punct de vedere istoric, arheologic, etnografic, geologic, folcloric, lingvistic etc. Organul se va numi „Străbunii” – buletin pentru studiul nordului Ardealului și împrejurimile lui și va apărea cu începutul anului 1914 cel puțin de două ori pe an...”². Izbucnirea primului război mondial a zădărnicit acest plan.

Intențiile nerealizate înainte de Unire se concretizează în anul 1924, când Virgil Șotropa, ajutat de ceilalți intelectuali nășăudeni, reușește să scoată primul număr al „Arhivei someșene”. Acțiunea se integra în efortul mai larg al nășăudenilor, acela de a crea concomitent și un muzeu care să adăpostească valorile istorice locale, printre care și arhivele personale ale intelectualilor și pe cele ale instituțiilor din ținut. În 1923, unii profesori au luat inițiativa apariției unei reviste istorico-culturale menită a „mântui de la pieire și edita actele și documentele privitoare la trecutul ținutului nostru, rămășițe sortite să dispară în scurt timp din cauza neinteresului și preocupărilor de altă natură ale societății de azi”³, nota Virgil Șotropa, sufletul acestei acțiuni. De altfel, cu un an mai devreme, el publică, în revista „Transilvania”, un amplu rechizitoriu la adresa autorităților din acea vreme cu privire la indiferența manifestată față de arhive, intitulat: *În chestia arhivelor*⁴, arătând că: „Lumea se ocupă la noi azi intensiv cu afaceri de bani și cu politică, așa că aproape nu le rămâne oamenilor timp să se gândească și la alte lucruri mai puțin rentabile. Mi se pare dată uitării și chestia arhivelor, despre care s-a scris și vorbit câte ceva, însă până acum n-am auzit să se fi ajuns încă la vreun rezultat pozitiv”. Deplângea delăsarea autorităților române privind recuperarea valorilor arhivistice păstrate în arhivele fostului Imperiu austro-ungar, subliniind necesitatea demarării unor demersuri, dacă nu e prea târziu pentru aducerea în țară a izvoarelor referitoare la istoria poporului român, deoarece – spunea el – „Am auzit de la bătrâni de ai noștri cu câtă greutate, pe ce căi lăturalnice și deschise numai cu deosebită protecție puteau să ajungă la câte un document, de care aveau trebuință în vreun proces. Se temeau ca de foc stăpânii de odinioară, nici cumva românii să ajungă la cunoștința și conștiința existenței și puterii lor. Puținii noștri cărturari cari au aflat intrare în amintitele magazine misterioase au primit material și informații numai cu țărâita și sub mare control”. Cât priveau documentele păstrate în țară, nota că: „Dar avem noi un bogat material istoric și în arhivele orașelor, satelor, societăților, reuniunilor, corporațiilor și diferitelor oficii din

¹ Direcția Județeană Bistrița-Nășăud a Arhivelor Naționale, fond Virgil Șotropa, dosar 6, f. 1.

² *Ibidem*, fond dr. Emil Precup, dosar 148, f. 1.

³ Virgil Șotropa, *Fapte și constatări*, în „Arhiva someșană”, nr. 10, 1929, p. 149.

⁴ *Idem*, *În chestia arhivelor*, în „Transilvania”, nr. 2, 1922, p. 165–166.

ținuturile nou anexate; e vorba numai sub a cui dispunere și control stau azi ele. Știm cu toții cât de vitreg sunt tratate hârtiile vechi, câte acte publice și private au ars din neglijență, s-au prăpădit din ignoranță și s-au furat și nimicit din rea voință. Își poate gândi oricine ce soartă pot avea documentele cari privesc pe poporul nostru, ajungând ele pe mâna celor ce ne urăsc și ne pizmuiesc...⁵.

În scrisoarea ce însoțea articolul, Virgil Șotropa arăta că: „...aș fi putut zice și mai mult având nu numai bănuială ci și unele indicii că încep să dispară documente însemnate pentru noi românii și compromițătoare pentru alții, din anumite considerații însă deocamdată trebuie să tac”⁶.

Demersurile pentru înființarea revistei „Arhiva someșană” au început încă din iarna anului 1923, când, în urma scrisorilor trimise de către Virgil Șotropa Comisiei silvice de pe lângă Regiunea silvică Bistrița, ce administrau pădurile grănicerești, aceasta, în ședința din 23–24 aprilie 1923 a luat în discuție și a aprobat, pentru anul 1923, un buget de 20000 lei în vederea „publicării documentelor relative la trecutul glorios al acestui ținut”, hotărând să-i solicite lui Virgil Șotropa „ca împreună cu toate acele persoane pe cari le crede potrivite, să binevoiască a colecta și rândui tot materialul istoric ce-l are și-l va colecta și să-l editeze în forma care o va afla de mai potrivită”⁷. În viziunea profesorului Virgil Șotropa, alături de publicarea unor articole științifice în revista „Arhiva someșană”, urmau să fie editate și lucrări de sine stătătoare, în felul acesta putând fi abordate o multitudine de aspecte ale istoriografiei locale.

Cu eforturi conjugate, în toamna anului 1924 vedea lumina tiparului, la Tipografia Națională „Gh. Mateiu” din Bistrița, într-un tiraj de 500 de exemplare, primul număr al revistei „Arhiva someșană”⁸. Programul revistei era creionat în articolul *Către cetitori*, în care se arată, printre altele, că „Nu ambiții personale, nici dorul de a ne vedea tipărit numele au fost motorul principal al editării revistei noastre, ci dorința de a face cunoscut acest ținut de graniță, care are un trecut istoric și cultural atât de frumos, ale cărui școli au luptat alături de celelalte școli confesionale române pentru păstrarea celei mai scumpe comori ale noastre: legea și limba românească, dând Vechiului Regat atâtea figuri ilustre. Vom publica în această revistă articole de tot felul: istorice, culturale, sociale, economice, lingvistice, cu un cuvânt, articole cari îmbrățișează trecutul și viața actuală a ținutului nostru. Nu vrem să facem regionalism reclusivist, căci vor fi binevenite și articole din alte părți, dar un fel de patriotism local vom avea. Nu avem pretenții mari, dorim numai să contribuim și noi cu modestele puteri la completarea edificiului istoric al României”⁹. Revista „Arhiva someșană” urma să apară sporadic, atunci când mijloacele materiale și munca intelectuală a celor grupați în jurul ei vor face cu putință acest lucru.

În spiritul acestor idei și concepții legate de modul cum trebuie privite protecția și valorificarea bogatului material arhivist, în ținutul Năsăudului se cristalizează o echipă de cercetători ai istoriei locale, împătimiți ai arhivelor, care, prin profesionalismul lor dobândesc prestigiu în sfera scrisului istoric național. Pentru cercetarea arhivelor din Bistrița, Cluj, Sibiu, Budapesta și Viena, Virgil Șotropa prevedea, în bugetul de cheltuieli, înaintat Direcției silvice, pentru

⁵ *Ibidem*; vezi și Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fond Virgil Șotropa, dosar 315, f. 1–2.

⁶ *Ibidem*, f. 3.

⁷ *Ibidem*, dosar 63, f. 52.

⁸ *Ibidem*, f. 1–3.

⁹ *Către cetitori*, în „Arhiva someșană”, nr. 1, 1924, p. 1–2.

apariția „Arhivei someșene“ importante sume de bani. Nimic nu trebuie să stea în calea cunoașterii în profunzime a trecutului acestui ținut. Rezultatele cercetării lor, imensa cantitate de material documentar depistat și publicat vor atrage atenția, încă de la primele numere, marilor istorici asupra acestei zone. Nume prestigioase ale scrisului românesc, profesori universitari de la universitățile din Cluj, București, Chișinău, Iași și Cernăuți vor solicita revista. Amintim dintre ei pe Nicolae Iorga, Ioan Bianu, Constantin Moisil, Zenovie Păclișeanu, Vasile Pârvan, G. Popa-Lisseanu, Gh. Bogdan Duică, Ioan Lupaș, Vasile Meruțiu, Silviu Dragomir, Alexandru Lapedatu, Victor Onișor, Nicolae Drăganu, Sextil Pușcariu, Ștefan Meteș și mulți alții¹⁰.

Caracterizați printr-o mare varietate a pregătirii lor, de formație diferită, profesori, arhiviști, învățători, clerici sau gazetari, istoricii locali ai Năsăudului se reunesc sub același stindard al pasiunii pentru istoria locală și națională, conștientizând faptul că imensul material arhivistic referitor la ținutul Năsăudului este insuficient valorificat. Colaboratorii revistei s-au aflat tot timpul sub puternica influență a personalității lui Virgil Șotropa, care a cultivat cu fervoare atașamentul față de istoria locală. Metodologia și stilul său de lucru au fost adoptate repede de colaboratori. El a pornit de la adevărul constat că în acele timpuri stăpânirea limbii documentelor nu era la îndemâna decât a câtorva cercetători, iar el dorea ca revista să pătrundă în cercuri cât mai largi ale populației. De aceea, el a optat pentru traducerea în românește, deoarece „chiar și puținii cetitori de azi de obicei trec peste texte germane, maghiare etc“¹¹. Prin calitatea materialelor publicate, această revistă va dobândi treptat un binemeritat prestigiu în lumea culturală și istoriografia românească, atrăgând atenția istoricilor, obligându-i ca în sintezele lor de istorie a Transilvaniei sau a României să acorde un spațiu din ce în ce mai amplu zonei Năsăudului. Un număr de 27 importante reviste de istorie, reviste culturale și ziare au adăpostit în paginile lor cronici elogioase la adresa materialelor și a ținutei „Arhivei someșene“. Ar fi imposibil să enumerăm toate articolele, toate aprecierile la adresa revistei. Ne oprim însă la una care sintetizează, într-un fel, întregul conținut al revistei de-a lungul celor 27 de numere ale sale din perioada 1924–1940. Este un articol apărut în „Națiunea română“ din 3 aprilie 1938 și în care scria: «În cele câteva sute de pagini ale acestei reviste – cum am mai spus-o de atâtea ori în coloanele ziarului vostru – domnii Virgil Șotropa și Iuliu Moisil scriu neobosit scormonind trecutul leaturilor grele în răstignirea suferințelor, slovenind cu eroică pasiune tot ce ne-a lăsat zgârcenia unor cronicari. În scrisul lor găsesc totdeauna tineroască scoborâre prin veac a neamului valah năsăudean, care și-a năimit toate vrerile și și-a adunat toate înfrângerile în pumnul răbdărilor. Găsesc chipul țăranilor ținut în insulte, răstignit la stâlp de batjocură din partea „cinstitudinii Birău al Bistriței“, văd toată viața involburată a grănicerilor Mariei Tereza și simt furtunoasa trăire a jertfei lor, care au înfruntat drept în fața morții dârzenia legendară a lui Bonaparte, acolo la podul de la AREDA-VENETIEI. Cu apariția fiecărui număr, orizontul vrerilor și drumul de mâine se limpezesc tot mai mult, căci în paginile „Arhivei someșene“ găsești deopotrivă prietenii și dușmăniile de veacuri, găsești povestea asprelor mânăiri de flinte și furtunile cântate în doinirea frunzelor codrilor străbuni. Când scriu domnii Virgil Șotropa și Iuliu Moisil despre toate acestea – am citit-o în mărturisirea câtorva ore petrecute cu dânsii – îngenunchează în fața altarelor

¹⁰ Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fond Virgil Șotropa, dosar 279. f. 39–48.

¹¹ *Ibidem*, dosar 60, f. 96.

istoriei și-și pleacă fruntea în fața descifrării trăirilor de ieri. Așa sunt moșnegii aceștia. Așa știu ei să scrie transmițând torța vrerilor de ieri generațiilor de mâine».

Făcând o analiză critică, trebuie să remarcăm faptul că toți colaboratorii revistei au marele merit că în studiile lor renunță la tonul polemic, chiar și atunci când tratează subiecte mai sensibile legate de tulburările religioase, limitându-se la a publica documentele, încadrate de unele aprecieri, mai mult explicative decât interpretative. Accentul este pus nu atât pe partea analitică, în majoritatea articolelor, cât pe valoarea documentară în sine a materialului arhivistic publicat.

În toate studiile publicate, revista nu s-a abătut de la linia inițială și a considerat că alături de faptele importante ale istoriei unui popor și evenimentele mici pot contribui la cunoașterea diferitelor aspecte ale devenirii lui, pentru că, afirma Virgil Șotropa: „Se știe că istoria unui popor sau a unei țări nu este și nu poate fi clădită tot numai din nașterea și descrierea de întâmplări mari și de însemnătate covârșitoare, care au produs adânci schimbări sociale și au dat noi îndrumări omenirii. Cu atât mai mult se poate spune aceasta despre un ținut mai mic, cum este districtul Năsăudului, în care, pe lângă faptele mărețe care pot sta pe paginile oricărei istorii, s-au petrecut, în cursul vremurilor, multe lucruri și incidente mai mărunte și mai puțin importante, care merită atenția noastră și e bine să fie înregistrate pentru posteritate. Numai cunoscând trecutul în toate faptele și în toate amănunțele sale, își poate face cetitorul curios o icoană limpede despre stările sociale care au dominat în diferite epoci”¹².

Pe de altă parte, putem spune, fără a greși, că revista „Arhiva someșană” a contribuit decisiv la crearea unei instituții a Arhivelor Statului. Conștienți tot mai mult, pe măsură ce înaintau în investigarea izvoarelor istorice, că pentru protejarea lor era nevoie de o instituție specializată, colaboratorii revistei au militat în acest sens, astfel că, la 1 noiembrie 1937, la Năsăud, a luat naștere o Subdirecție a Arhivelor Statului, fiind a cincea de acest fel din țară.

Apărând cu multe eforturi financiare, revista și-a încetat activitatea în anul 1940. A avut soarta ținutului unde apărea. Ultimul număr, al 28-lea, nu a mai putut fi difuzat din cauza Dictatului de la Viena. Tipărit, numărul a fost ars și numai printr-o întâmplare s-a păstrat un singur exemplar. Pe el, secretarul Direcției silvice a notat un adevărat epitaf al revistei: „Până aici a fost imprimată, până la 30 august 1940, când Ardealul nordic a fost ocupat de Ungaria. Nr. 28 a fost depozitat ca maculatură și nu s-a distribuit nici nu s-a compactat”¹³. Abia la aniversarea a 70 de ani de la apariția primului număr al revistei, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale împreună cu Biblioteca documentară Năsăud a Academiei Române au reușit, cu sprijinul unor sponsori locali, să publice ultimul număr al revistei.

„Arhiva someșană” și-a întrerupt viața, strangulată de un joc capricios al istoriei, dar însemnătatea ei nu se încheie cu moartea revistei, ci, dimpotrivă, cu trecerea vremii ea crește mereu.

¹² Virgil Șotropa, *Răboaie din trecut*, în „Arhiva someșană”, nr. 1, 1924, p. 61.

¹³ „Arhiva someșană” (1924–1940), Bistrița, Editura Tipomur, 1944, p. 129.

Aderarea României la Pactul Tripartit

OTTMAR TRAȘCĂ

Acceptarea arbitrajului germano-italian de la Viena, din 30 august 1940, a declanșat în România o criză politică profundă care s-a dovedit fatală pentru Carol al II-lea și regimul autoritar instituit de el în anul 1938. Pierderea părții de nord a Transilvaniei a făcut să se reverse paharul mâniei care s-a îndreptat, așa cum apreciază istoricul Andreas Hillgruber, „împotriva statelor participante la arbitraj și anume, nu atât împotriva Germaniei, cât mai mult împotriva Italiei, considerată ca fiind cea care a încurajat pretențiile ungare. Cum, la sfatul ministrului plenipotențiar german, primul-ministru Gigurtu a interzis orice fel de manifestații împotriva arbitrajului și împotriva puterilor Axei, indignarea s-a îndreptat din ce în ce mai mult împotriva Regelui Carol al II-lea, a cărui politică era considerată răspunzătoare de această evoluție nefastă”¹.

În încercarea sa disperată de a găsi o cale pentru a-și salva tronul, Carol a apelat în cele din urmă la serviciile generalului Antonescu, care doar cu câteva zile în urmă fusese „prizonierul” regelui la mănăstirea Bistrița din Vâlcea. În istoriografia care s-a ocupat de această perioadă, metoda de asumare a puterii de către Antonescu a fost confuz atribuită unui tip de lovitură de stat conspirativă, de obicei cu ajutorul Gărzii de Fier și al germanilor. Totodată, generalul Antonescu era prezentat ca o perscană cunoscută doar de o parte a armatei, ambițioasă, care nu urmărea decât acapararea puterii cu orice preț, aceste afirmații necorespunzând realității.

Ion Antonescu, descendentul unei vechi familii de ofițeri, era în toate privințele un soldat. Încă din tinerețe se dovedise un om de mână forte, gata să recurgă la orice mijloace pentru apărarea ordinii de stat existente. Astfel, în timpul frământărilor sociale din 1907, nu a ezitat să tragă în răsculați, la Galați, fără avizul superiorilor. Pentru sângele pe care îl făcuse să curgă, ca și pentru culoarea părului său, i se spunea „Câinele roșu”².

Primul război mondial îl făcuse la Marele Cartier General, ca șef al secției Operații, aducându-și în această calitate o contribuție importantă la elaborarea planurilor de operații ale armatei române, fiind apreciat ca un ofițer foarte capabil. După război, a fost numit atașat militar, mai întâi la Paris, iar după aceea la Londra. Rechemat în țară, fusese avansat general și numit, rând pe rând, comandant al Școlii Superioare de Război, secretar general al Ministerului Apărării Naționale, subșef al Marelui Stat Major, funcții în care s-a făcut remarcant prin calitatea lui de reformator, dar, datorită opoziției cercurilor de la Palat, a fost nevoit să-și dea demisia, fiind scos și de pe linia marilor comandamente. I se crease, în schimb, faima unui militar integru și suficient de curajos pentru a-și expune deschis opiniile. Toate acestea l-au făcut să se bucure de încrederea unei mari părți din corpul ofițeresc, de autoritate în armată. Pentru a-l discredita, Carol al II-lea a încercat să-l compromită. În acest scop, generalului i s-a intentat un proces de bigamie, pe care însă Antonescu l-a câștigat cu ajutorul unui tânăr avocat, Mihai Antonescu, care avea să-i devină cel mai apropiat colaborator. Retras la vila sa de la Predeal, a fost contactat de diferiți oameni politici, în special

¹ Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol II și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române. 1938–1944*, București, Editura „Humanitas”, 1944, p. 129.

² Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Iași, Editura Institutului European, 1992, p. 4.

cu orientare de dreapta, ca: Octavian Goga, Corneliu Zelea Codreanu etc. La sfârșitul lui decembrie 1937, a acceptat să facă parte din Guvernul Goga-Cuza, ca titular al Ministerului Apărării Naționale, post în care a fost menținut și în primul Guvern Miron Cristea. Datorită atitudinii sale față de Garda de Fier, fusese nevoit să se retragă din viața politică și din cadrele active ale armatei, de data aceasta pentru o perioadă de mai bine de doi ani. În vara anului 1940, Ion Antonescu a apărut din nou pe prima scenă a vieții politice românești. La începutul lunii iulie, într-o audiență la Palat, el i-a adus lui Carol grave acuzații pentru faptul că acceptase, în 26 iunie 1940, încorporarea teritoriului dintre Prut și Nistru și partea de nord a Bucovinei la U.R.S.S.³.

Formulate în termeni energici, aceste acuzații i-au adus ...un mandat de arestare și aproape două luni de arest la mănăstirea Bistrița⁴. Evenimentele petrecute în vara anului 1940 aveau să-l propulseze, în cele din urmă, spre șefia guvernului. În ziua de 1 septembrie 1940, generalul Antonescu, care între timp „evadase” de la mănăstirea Bistrița, a avut o primă întrevedere cu Iuliu Maniu la Ploiești, unde cei doi s-au pus de acord să nu accepte însărcinarea pentru formarea guvernului din partea regelui Carol al II-lea⁵.

A doua zi, la 2 septembrie 1940, secția de Informații militare a Statului Major l-a informat pe Carol că Horia Sima era pe punctul de a declanșa o lovitură de stat. Pentru a-și realiza scopul, Horia Sima a solicitat sprijin german, contactându-l pe ministrul Germaniei la București, Wilhelm Fabricius. Potrivit lui Fabricius, Sima afirma că: „Maniu a ajuns la o înțelegere cu regele prin care se vor opune aplicării Arbitrajului [...]. Pusă în fața acestei situații, Garda nu va mai rămâne pasivă. Va trebui acum să acționeze deschis împotriva vorbitorilor pro Maniu și să producă agitație împotriva regelui. Nu avea altă soluție. Sima ține neapărat ca Guvernul Reich-ului să știe acest lucru și să-și dea seama că aceasta este o contrarevoluție a Gărzii în interesul colaborării germano-române”⁶. Fabricius a apreciat însă afirmațiile lui Horia Sima ca „incorecte”, subliniind în continuare faptul că atât regele, cât și Gigurtu și Manoilescu sunt pentru cedare, concluzionând în raportul său că „sunt de părere că un puci gardist în situația actuală ar fi extrem de periculos și dăunător intereselor noastre”⁷, pronunțându-se pentru evitarea puciului prin încercarea de influențare a adepților lui Sima din Berlin⁸.

În seara zilei de 3 septembrie, Ion Antonescu a fost adus la Palat, unde a avut o primă întrevedere cu regele Carol al II-lea, care s-a desfășurat într-o atmosferă extraordinar de tensionată. Potrivit unui membru al Palatului, Antonescu nu s-a arătat intransigent cu regele și cei doi au reușit să ajungă la o înțelegere. Această înțelegere inițială se limita la înlocuirea celor mai compromiși membri ai camarilei și acceptarea sfaturilor lui Antonescu de politică externă⁹. În

³ *Pe marginea prăpastiei*, vol.I, București, Editura Scripta, 1992, p. 43–44.

⁴ *Ibidem*, p. 44.

⁵ Larry L. Watts, *O Casandă a României. Ion Antonescu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 284.

⁶ *Documents of German Foreign Policy, 1918–1945*, Series D. (1937–1945), vol. XI, september 1, 1940, January 31, 1941, London, Her Majesty's Stationery Office, 1961, documentul 9 (în continuare se va cita D.G.F.P.).

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940–ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, p. 23.

timp ce la Palat aveau loc discuțiile dintre cei doi, Garda de Fier a organizat un puci, atacând, în seara zilei de 3 septembrie 1940, la București, Brașov, Constanța, Bod, principalele instituții de stat, posturile de radioemisie, încercând să le ocupe¹⁰. Riposta jandarmeriei și poliției a fost promptă, făcând ca acțiunile Gărzii să eșueze, o parte a legionarilor fiind arestați, alții rămânând baricadați în diferite instituții în care reușiseră să pătrundă în primele momente ale atacurilor¹¹.

Tulburările care continuau în țară l-au determinat, la 4 septembrie, pe regele Carol să-l demită pe primul-ministru Gigurtu, care părea că nu poate face față situației încordate, cu atât mai mult cu cât intrase în conflict cu regele, care voia o urgentă remaniere a guvernului¹². Tot în ziua de 4 septembrie, la ora 12, generalul Antonescu a primit din partea regelui Carol, în mod oficial, mandatul pentru formarea noului guvern¹³. În cursul aceleiași zile, el a încercat să ia legătura cu Horia Sima, în vederea realizării unei înțelegeri. Negăsindu-l (datorită faptului că acesta se afla la Brașov), el a dus tratative cu alți conducători ai Gărzii, căutând să ajungă la un compromis cu aceștia¹⁴.

În aceeași zi, generalul Antonescu a avut două întrevederi și cu Wilhelm Fabricius, ministrul Germaniei la București, pentru a discuta asupra modalității de rezolvare a crizei politice. După întrevederile mai sus-amintite, ministrul Germaniei raporta în aceeași zi Berlinului: „Generalul Antonescu m-a chemat de două ori pentru a discuta situația. Planul său tinde spre formarea unui guvern cu Garda de Fier și cu câțiva miniștri acceptabili pentru noi, cu excluderea regelui și a cliicii sale, dar fără a cere încă abdicarea lui... În înțelegere cu colegul meu italian și având în vedere că numai mâna forte a generalului și o hotărâre rapidă pot salva țara de la haos, l-am sfătuit pe Antonescu să-și asume drepturile dictatoriale, să înlăture anturajul regelui, urât de către țară, și să ordone miniștrilor și secretarilor de stat să rămână la posturile lor până la rezolvarea definitivă a problemei cabinetului și a problemei eventualei abdicări a regelui, iar el să guverneze în mod autoritar”¹⁵.

Ca urmare, în seara zilei de 4 septembrie 1940, Antonescu a avut o nouă audiență la rege în timpul căreia i-a explicat acestuia situația și a cerut din nou puteri depline pentru conducerea statului. Regele a ezitat să i le acorde¹⁶. La miezul nopții de 4 spre 5 septembrie, Carol l-a trimis pe Valer Pop la Fabricius pentru a-i cere sfatul. Fabricius a relatat că a repetat ceea „ce îi spusese generalului Antonescu, că dacă vrea să salveze țara de la haos, nu există decât o cale: dictatura”¹⁷. Când Valer Pop a întrebat dacă Germania cere ca regele să abdice, Fabricius a replicat că el nu se amestecă în afacerile interne ale României și, prin urmare, nici în problema dacă și în ce măsură trebuie să se descotorosească de rege. Totuși – a spus Fabricius – Garda de Fier cerea abdicarea¹⁸. După lungi ezitări, în dimineața zilei de 5 septembrie, regele a semnat decretul nr. 3 052, prin care generalul Antonescu era investit „Președinte al Consiliului de Miniștri cu depline puteri pentru conducerea Statului Român” (art. 1), regele urmând să exercite următoarele prerogative: „a) El este Capul Oștirii; b) El are dreptul

¹⁰ „Timpul”, 5 septembrie 1940.

¹¹ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 24.

¹² Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 129.

¹³ *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 45.

¹⁴ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 24.

¹⁵ *D.G.F.P.*, vol. XI, doc. 17.

¹⁶ *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 46.

¹⁷ *D.G.F.P.*, vol. XI, doc. 19.

¹⁸ *Ibidem*.

de a bate monedă; c) El conferă decorațiunile române; d) El are dreptul de grațiere, amnistie și reduceri de pedepse; e) El primește și acreditează ambasadorii și miniștrii plenipotențari; f) El încheie tratate; g) Modificarea legilor organice, numirea miniștrilor și subsecretarilor de stat se va face prin decrete regale, contrasemnate de Președintele Consiliului de Miniștri" (art. 2)¹⁹.

După investirea lui cu depline puteri, Antonescu a căutat încă o dată să ajungă la o înțelegere cu Maniu și Brătianu și, pentru că Sima se ascundea încă, cu alți șefi ai Gărzii de Fier. Din nou, toți au cerut abdicarea regelui înainte de a accepta să coopereze²⁰. Ca urmare, problema soluționării crizei de guvern a intrat într-o nouă fază. În momentul când în fruntea guvernului se afla de acum generalul Antonescu, „cămășile verzi” au reluat demonstrațiile împotriva lui Carol. În după-amiaza zilei de 5 septembrie, ei au devenit tot mai agresivi, spre seară grupuri de legionari înarmați s-au îndreptat spre Palatul regal²¹.

Profitând de tulburările provocate de legionari, la 5 septembrie, ora 21,20, Antonescu i-a solicitat lui Carol al II-lea o nouă audiență și, după o îndelungată și dramatică discuție, i-a cerut regelui să abdice și să părăsească țara. Audiența lui Antonescu s-a terminat la ora 23, regele Carol „primind” timp de gândire până la ora 4 dimineața, permițându-i-se ca în acest interval de timp să se consulte cu persoanele din anturajul său²².

În cursul nopții au fost convocați la Palat câțiva dintre cei mai apropiați colaboratori militari și civili ai lui Carol. Părerile celor convocați au fost contradictorii; astfel, în timp ce George Brătianu, A. C. Cuza, Mihail Manoilescu și gen. David Popescu au arătat că „abdicarea era singura soluție posibilă”²³, generalii Gheorghe Mihail și Paul Teodorescu l-au sfătuit să nu abdice, oferindu-se să-l aresteze pe Antonescu și să restabilească liniștea în țară „prin măsuri draconice”²⁴. Generalul Antonescu era ținut însă la curent cu mersul convorbirilor printr-un aghiotant al regelui, astfel că a putut lua contramăsuri, trupe devotate lui arestându-i pe generali²⁵. Deoarece Carol încă mai ezita, dimineața, la ora 4, Antonescu i-a trimis, prin intermediul aghiotantului său, locotenent-colonelul Mircea Elefterescu, un ultimatum: ori abdică imediat și în acest caz îi asigură securitatea pentru a părăsi țara, ori, în caz contrar, va urma un „război civil” și ocuparea României de către o „putere străină”²⁶. Abia acum regele Carol al II-lea a înțeles că partida era pierdută. La ora 6, în dimineața zilei de 6 septembrie, a trecut tronul fiului său Mihai²⁷, iar a doua zi a părăsit țara. În aceeași dimineață, la ora 8, regele Mihai I, în vârstă de aproape 19 ani, a depus jurământul de credință față de națiune, în fața generalului Antonescu, Patriarhului țării, Nicodim, și a lui Dimitrie G. Lupu – prim-președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție²⁸. Tot în data de 6 septembrie, generalul Antonescu a avut o întrevedere cu ministrul Germaniei, căruia i-a expus programul său de politică

¹⁹ *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 62.

²⁰ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 27; Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 290.

²¹ *Ibidem*, p. 29.

²² *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 47.

²³ *Ibidem*, p. 46.

²⁴ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 131.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 47, 65.

²⁷ *Ibidem*, p. 47, 66.

²⁸ *Ibidem*, p. 48; împrejurările în care a avut loc acest eveniment sunt redată în *Carol al II-lea. Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. II (1939–1940), ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, Narcis Dorin Ion, București, 1996, Editura „Șansa” S.R.L.

externă și anume: respectarea „arbitrajului“ de la Viena, grabnica încheiere a acordului cu Bulgaria, o mai mare apropiere economică de Germania, reconstituirea României Mari. În ceea ce privește politica internă, s-a pronunțat pentru revizuirea raporturilor juridice în regiunea petroliferă, îndeosebi a valabilității juridice a concesiunilor, epurarea administrației și o îmbunătățire a finanțelor²⁹. Ajunși în acest punct al derulării evenimentelor, considerăm necesară lămurirea unei întrebări esențiale: cum se explică faptul că generalul Antonescu – filoenglez și filofrancez – a acceptat să orienteze politica externă a României către Axă? Noua atitudine a lui Antonescu a fost influențată de schimbările petrecute pe plan internațional. După cum se știe, cel de-al doilea război mondial se desfășurase – până la data evenimentelor mai sus-amintite – într-un singur sens, puterile democratice occidentale suferind înfrângeri după înfrângeri din partea Germaniei și a aliaților săi. În iunie 1940, pe jumătate ocupată de diviziile germane, Franța însăși fusese nevoită să capituleze. Corpul expediționar britanic reușise să se retragă de pe continent, dar lăsase întregul armament pe plaja de la Dunkerque. Este adevărat că Anglia continua să lupte, dar nimic nu lăsa să se întrevadă că Germania mai putea pierde războiul. Cel puțin acestea erau aparențele. Ca ofițer de Stat Major, Antonescu a apreciat că Germania câștigase partida și, în consecință, a căutat să ajungă la înțelegere cu învingătorul. Totodată, trebuie avut în vedere faptul că România se afla în vecinătatea unei puteri, U.R.S.S., care căuta să-și extindă dominația și asupra României. Astfel se explică faptul că linia politică generală a regimului instaurat la 6 septembrie 1940 a fost, pe plan extern, colaborarea cu Axa. Pentru a marca ruptura completă cu vechea politică pro-versaillistă, bazată pe pacte de securitate regională, care avuseseră menirea să apere statu-quo-ul teritorial al statelor membre, de genul Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice, dar care își dovediseră ineficiența în vara anului 1940, Guvernul antonescian a ținut, din primul moment, să afirme că noul regim nu se mai considera legat de nici unul din pactele, acordurile și înțelegerile diplomatice încheiate în perioadele anterioare și că singura bază a politicii sale externe viitoare o va constitui consolidarea și dezvoltarea legăturilor cu Axa în spiritul garanțiilor date României de Germania și Italia la Viena, în august 1940. „Noi ne-am așezat pe Axa Roma–Berlin. Mergem sută la sută și cu cea mai mare cinste în această direcție – declara Ion Antonescu în ședința Consiliului de Miniștri din 18 septembrie 1940. Am pornit așa, nu ne mai uităm la dreapta sau la stânga“³⁰. De altfel, într-un interviu acordat de generalul Antonescu corespondentului din București al ziarului „Völkischer Beobachter“, Karl Hermann Theil, conducătorul statului, făcea precizarea că „pentru Guvernul român pactul Înțelegerii Balcanice, la fel cu toate celelalte sisteme de pacte europene, este perimat și că România nu se va mai prevala niciodată de aceasta“³¹. Punând în practică angajamentele asumate față de reprezentanții Reich-ului la București, privind adâncirea colaborării româno-germane, după ce el va prelua puterea politică, generalul Antonescu a adoptat o serie de măsuri, prima fiind intrarea trupelor germane în România.

Chiar a doua zi după preluarea puterii, respectiv la 7 septembrie 1940, într-o întrevedere avută cu colonelul Alfred Gerstenberg, atașatul militar al Germaniei la București, generalul Antonescu a reafirmat acordul său pentru venirea trupelor germane în România, arătând că dorea să aibă ofițeri germani și profesori la

²⁹ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 132.

³⁰ *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 90.

³¹ „Völkischer Beobachter“ 13 octombrie 1940.

Școala superioară de război și la celelalte școli militare. De asemenea, el a cerut să fie trimise în România unități germane blindate și unități de aviație, să-i fie livrat material de război, în special tancuri și tunuri antiaeriene și a insistat pentru începerea tratatelor privitoare la colaborarea dintre forțele armate germane și române³². În consecință, la 12 septembrie 1940, ministrul german la București, Wilhelm Fabricius, a primit o telegramă din partea Ministerului de Externe al Reich-ului, în care se arăta: „Potrivit promisiunii date românilor la Viena, Führer-ul a ordonat în principiu trimiterea unei misiuni militare în România. ...Va fi trimis mai întâi un general la București, probabil generalul von Tippelskirch, care să conducă convorbirile preliminare necesare“. Sarcina generalului german – se preciza în telegramă – era de a sonda terenul, a lua notă de cererile lui Ion Antonescu și a raporta în consecință la Berlin. Chiar a doua zi, diplomatul german comunica superiorilor săi de la Ministerul de Externe că l-a înștiințat pe Antonescu de „ordinul Führer-ului de a trimite o misiune militară în România“ și deocamdată i-a anunțat „sosirea unui general la București“³³.

Pe baza dispozițiilor lui Hitler, la 15 septembrie 1940, a sosit la București generalul Kurt von Tippelskirch, șeful Cartierului General IV al Statului Major General al Armatei de uscat germane, care a avut convorbiri, în zilele de 15–17 septembrie, cu generalul Antonescu. Cu ocazia convorbirilor, generalul Antonescu a prezentat propunerile Guvernului român pentru trimiterea unei Misiuni militare germane. Scopul Misiunii militare germane trebuia să fie, în esență, „să colaboreze cu Comandamentul român la reorganizarea, dotarea și instrucția armatei române pe baza experienței făcute de armata germană în campaniile din Polonia și Franța“³⁴.

Pentru îndeplinirea acestui scop, Comandamentul german urma să trimită în România: a) o Misiune militară cu specialiști necesari; b) unități destinate a arăta întrebuințarea tehnico-tactică a mijloacelor moderne de luptă. În continuare, se preciza că „Guvernul român dorește ca după terminarea instrucției armamentul modern al acestor unități să rămână armatei române. În acest caz, acest armament va fi plătit de România. Dacă se convine acest lucru, atunci predarea armamentului modern către armata română se va face de îndată ce ofițerii și trupa românească vor fi terminat instruirea lor. O dată cu aceasta, personalul german devine disponibil“³⁵. În ceea ce privește compunerea și funcționarea Misiunii militare germane, se arăta că: 1. va funcționa în legătură cu Marele Stat Major Român și va dispune de ofițeri specialiști necesari; 2. trupele care vor constitui și unități de instrucție la centrele de instrucție vor fi următoarele: a) aviația de luptă: 6–8 escadrile de bombardament; 10–12 escadrile de vânătoare; 6 escadrile de asalt (Stuka); b) apărarea antiaeriană: 24 de baterii de 75–88 mm; 20 de baterii de 37–40 mm; 30 baterii mitraliere de 19–20 mm; 6 baterii proiectoare (aceste unități reprezentând o jumătate din necesarul pentru apărarea regiunii petrolifere și a principalelor centre de comunicații între România și Germania; în plus, trebuia asigurată și apărarea bazelor aeriene enumerate mai sus); c) mari unități motorizate și mecanizate: o divizie motomecanizată (Panzerdivision) complet dotată³⁶.

³² Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 133–134.

³³ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 122.

³⁴ Arhivele Naționale Istorie Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet Militar Ion Antonescu, dosar nr. 28/1940, f. 5 (în continuare se va citi A.N.I.C., fond P.C.M., Cab. Militar Ion Antonescu).

³⁵ *Ibidem*, f. 6.

³⁶ *Ibidem*, f. 7.

În ceea ce privește centrele de instrucție, se preciza că „unitățile de instrucție necesare centrelor de instrucție vor fi luate din unitățile arătate mai sus și se vor completa cu unitățile speciale care vor mai fi necesare³⁷, după cum urmează: 1. aviație (formarea personalului): a) avioane de război: vânătoare – 2 escadrile cu rezervele lor; bombardament – 2 escadrile cu rezervele lor; informație – 1 escadrilă cu rezerva ei; b) avioane școală faza a II-a (transformare): 80 de avioane Arado 96; 70 de avioane Arado 96B; 30 Fockewulf, tipul de trecere pentru materialul modern; c) materialul și personalul instructiv necesar formării a 500 de parașutiști, de asemenea, echipamentul și armamentul pentru formarea unui batalion de parașutiști; d) materialul demonstrativ și instrucția practică la pământ și anume pentru organizarea a: 3 săli de instrucție-bombardament; 3 săli de instrucție-vânătoare; 3 săli de instrucție-informație-asalt; 2. artilerie contra avioane (artilerie antiaeriană): 2 baterii 75–88 mm, 3 baterii 37–40 mm, 1 baterie mitraliere grele 20 mm; 3. centrul de instrucție motomecanizat, unități detașate din divizia blindată: 1 batalion tancuri, 1 batalion purtat, 1 grup recunoaștere, 1 batalion motocicliști, 1 baterie motorizată, 1 companie pionieri-pontonieri, 1 companie transmisiuni; 4. centrele de instrucție ale armelor plus ofițerii necesari pentru stabilirea planului de învățământ și organizarea cursurilor³⁸.

Totodată, Guvernul român propunea ca un număr de 3–4 ofițeri de stat major din armata germană să fie detașați pe lângă Școala Superioară de Război pentru a colabora cu profesorii români în „difuzarea principiilor și procedeele de luptă ale armatei germane și funcționarea statelor majore la armata terestră și aeriană”. Un număr de ofițeri români tineri urmau să fie trimiși în Germania la centrele de instrucție ale Wehrmacht-ului pentru „a fi pregătiți și desăvârșiți în spiritul de doctrină și instrucție al armatei germane” și pentru „a realiza încrederea și legătura sufletească între cele două armate”. În ceea ce privește timpul necesar instruirii ofițerilor și soldaților români, precum și întrebuințarea militarilor germani în cazul unui eventual atac declanșat de o terță putere (U.R.S.S. – n.n.) împotriva României, urma să se încheie o înțelegere specială³⁹.

Întors la Berlin, generalul von Tippelskirch înainta OKW-ului, la 18 septembrie 1940, un raport detaliat asupra convorbirilor avute. Potrivit acestui raport, generalul Antonescu ar fi insistat în mod deosebit pentru sosirea trupelor germane, motivând această situație datorită temerii provocate de un eventual atac (sovietic – n.n.). Tippelskirch releva că „de primă importanță pentru generalul Antonescu este faptul ca trupele germane să sosească, speranța de a primi pentru armata sa un armament modern cu prilejul acesta este o considerație de ordin secundar⁴⁰. Conform aceluiași raport, discutându-se problema „maximului rațional de trupe germane” ce ar putea să vină în România, generalul Antonescu a declarat că Misiunea militară germană nu trebuia să depășească „un număr limitat de unități fără a provoca serioase dificultăți internaționale⁴¹.”

Acceași motivare – „lipsă de siguranță” – manifestată de generalul Antonescu a stat și la baza acțiunilor întreprinse de cercurile diplomatice germane din București pentru a se urgenta trimiterea Misiunii militare germane în România. Chiar a doua zi după înapoierea lui Tippelskirch, Fabricius a trimis o telegramă în care insista ca cererile generalului Antonescu privind trimiterea de

³⁷ *Ibidem*, f. 8.

³⁸ *Ibidem*, f. 8–9.

³⁹ *Ibidem*, f. 9–10.

⁴⁰ *D.G.F.P.*, vol. XI, doc. 75.

⁴¹ *Ibidem*.

trupe „de tăria unei divizii în special unități motorizate și aeriene să fie cât mai urgent satisfăcute”⁴². În urma raportului înaintat de generalul von Tippelskirch asupra convorbirilor avute la București și pe baza propunerilor pe care generalul Antonescu le-a înaintat în scris, Hitler și Comandamentul german au luat, la 20 septembrie 1940, următoarea hotărâre: „a) Conform propunerilor române, vor fi trimise în România cât mai curând posibil trupe germane având forța unei divizii; b) Pentru durata războiului un transfer de material de război german către România este exclus; c) Celelalte propuneri române vor fi revăzute de Statul Major Operativ al Wehrmacht-ului în consultare cu armata terestră și forțele aeriene”⁴³. Totodată, se dădea indicații Ministerului de Externe să examineze, împreună cu Guvernul Ungariei, problema tranzitului unităților germane prin Ungaria și să informeze guvernele prietene sau neutre despre trimiterea Misiunii militare germane în România. Pe baza acestei indicații, Ministerul de Externe a dat dispoziții reprezentanților diplomați ai Reich-ului din Bulgaria, Finlanda, Grecia, Irlanda, Japonia, Iugoslavia, Ungaria, Portugalia, Slovacia, Spania, S.U.A., Suedia, Turcia, U.R.S.S. să aducă la cunoștința guvernelor pe lângă care erau acreditați faptul că Guvernul german a hotărât să trimită trupe germane în România. Acțiunea trebuia motivată prin dorința Reich-ului de a face ca „pacea și ordinea să fie menținute în Balcani” și de apărare a intereselor germane „în privința petrolului și a cerealelor împotriva oricăror încercări din partea Angliei de a le periclita”⁴⁴.

Potrivit notei adresate de feldmareșalul Wilhelm Keitel – șeful OKW-ului – ministrului de externe von Ribbentrop, sarcina aparentă a trupelor germane era „de a ajuta România prietenă nouă în ce privește organizarea și pregătirea forțelor ei armate”. Sarcinile lor reale, care nu „trebuie să devină evidente nici pentru români, nici pentru propriile noastre trupe, sunt: a) să apere câmpurile petrolifere de a fi acaparate de o terță putere sau de la distrugere; b) să dea posibilitatea armatei române de a efectua sarcini diferite corespunzător unui plan elaborat efectiv în favoarea intereselor Germaniei; c) în cazul când vom fi siliți la un război cu Rusia Sovietică, să se pregătească pentru angajarea forțelor germane și române din direcția României”⁴⁵.

Regimul de staționare în România și de funcționare a Misiunii militare germane a fost stabilit printr-o directivă semnată de Hitler la 10 octombrie 1940, directivă ce preciza că trimiterea de trupe germane în România avea o importanță deosebită pentru Reich și implica posibilitatea unor complicații diplomatice cu alte țări, tocmai de aceea recomanda că „este necesar prin urmare să se evite și cea mai mică aparență de ocupație militară a României și să se dea de la început transferului de unități militare în această țară caracterul unei trimiteri de Misiune a Wehrmacht-ului german având trupele de instrucție necesare”⁴⁶. Trebuie remarcat faptul că, în această directivă, Hitler se referea în special la relațiile Germaniei cu Italia și U.R.S.S. De altfel, ambasada germană din Moscova a primit instrucțiuni din partea Ministerului de Externe german să aducă la cunoștința lui V.M. Molotov – comisarul poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S. – faptul că Guvernul german a hotărât să trimită o Misiune militară, măsura fiind justificată prin pericolul pe care îl reprezenta Anglia pentru regiunile petrolifere⁴⁷. Conformându-se instrucțiunilor primite, consilierul de ambasadă

⁴² *Ibidem*, doc. 76.

⁴³ *Ibidem*, doc. 80.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. 166 și 169.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. 84.

⁴⁶ *Ibidem*, doc. 171.

⁴⁷ 23 August 1944. *Documente*, vol. I, 1939–1943, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, doc. 98

W. von Toppelskirch a avut o întrevedere cu V.M. Molotov la 10 octombrie 1940, în cursul acestei întrevederi aducându-i la cunoștință „comunicările prescrise”⁴⁸. Molotov nu s-a lăsat convins de argumentele prezentate de partea germană, replicând că „Anglia are acum alte griji și trebuie să fie bucuroasă să-și păzească propria-i viață”⁴⁹. Se poate concluziona că, departe de a accepta motivația germană a trimeriei Misiunii militare, U.R.S.S. a considerat-o ca un act îndreptat împotriva ei.

Prin intermediul Legației germane la București, Guvernul german a solicitat și a obținut din partea Guvernului român, în ajunul sosirii unităților militare, o autorizație generală de survol și aterizaj pe teritoriul românesc⁵⁰. Intrarea în România a primelor unități ale Misiunii militare germane a început la 10 octombrie 1940 și s-a desfășurat relativ normal, contrar tezei acreditate de către istoriografia de până la 1989, care a calificat-o drept „precipitată”⁵¹.

În dimineața zilei de 12 octombrie 1940, au sosit în București primele elemente de comandament ale Misiunii militare germane, având în frunte pe șeful Misiunii – generalul de cavalerie Erik Hansen, comandantul forțelor de aviație – generalul Wilhelm Speidel și șeful Statului Major al Misiunii – generalul Arthur Hauffe⁵².

Pentru a cunoaște situația exactă a fluxului de trupe germane, Secția a V-a a Marelui Stat Major a întocmit grafice zilnice înaintate Președinției Consiliului de Miniștri, Secretariatului General al Ministerului Apărării Naționale, grafice ce prezentau numărul soldaților germani aflați în țară și numărul celor care erau așteptați să sosească⁵³. De exemplu, la 26 octombrie 1940, ora 8 dimineața, situația trupelor germane (efective și materiale) se prezenta astfel: 1) 190 de ofițeri și funcționari cu rang de ofițeri; 2) 1 707 subofițeri și trupă; 3) 419 autovehicule mari; 4) 99 motociclete; 5) 51 de cai. Aceste efective au fost repartizate la Râmnicu-Vâlcea, Chitila, Târgoviște, Brașov, Mihai Bravu⁵⁴. Situația trupelor germane aeriene din România (efective și materiale), la aceeași dată, se prezenta în felul următor: 1) 171 de ofițeri și funcționari cu rang de ofițeri; 2) 4 094 subofițeri și trupă; 3) 1 101 autovehicule; 4) 205 motociclete; 5) 24 avioane. Transporturile militare germane în România s-au încheiat în ziua de 14 noiembrie 1940, când s-a finalizat deplasarea tuturor subunităților Diviziei 13 moto întărită (Lehrstab R1), comandată de generalul de divizie von Rothkirch-Panten⁵⁵. Efectivele armatei germane aflate în țară la acea dată se prezentau astfel: 1) armata de uscat – 701 ofițeri, 16 860 trupă, autovehicule plus 163 tancuri, 1 450 motociclete, 49 cai; 2) aeronautica – 189 ofițeri, 4 680 trupă, 1013 autovehicule, 256 motociclete, 64 avioane; 3) total general – 890 ofițeri, 21540 trupă, 4 698 autovehicule, 1 706 motociclete, 49 cai și 64 avioane⁵⁶.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. 103.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond România, vol. 282/1940, f. 127–128 (în continuare se va citi Arh. M.A.E.).

⁵¹ A se vedea: Aurică Simion, *op. cit.*, p. 127; Traian Udrea, *Politica externă a dictaturii legionaro-antonesciene*, în volumul *Împotriva fascismului*, p. 229.

⁵² Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 136.

⁵³ A.N.I.C., fond P.C.M., Cab. Militar Ion Antonescu, dosar nr. 12/1940, f. 7.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 8.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 65.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 66.

Militarii germani au fost încartiruiți în localitățile: București, Mihai Bravu, Giurgiu, Brașov, Bod, Hălchiu, Codlea, Vulcan, Ghimbav, Râșnov, Cristian, Făgăraș, Sibiu, Râmnicu-Vâlcea, Târgoviște, Câmpina, Ploiești, Buzău, Râmnicul Sărat, Focșani, Bacău, Roman, ofițerii și funcționarii cu rang de ofițeri fiind repartizați la hoteluri, iar subofițerii și trupa în cazărmlle din localitățile respective⁵⁷. Prin modul cum au fost amplasate trupele germane, ele preluau sub controlul lor importante zone strategice ale României, îndeosebi Valea Prahovei, cu regiunea petroliferă, și Moldova, trupele germane având misiunea de a proteja aceste zone de eventuale atacuri ale Angliei și respectiv U.R.S.S.

Ca parte componentă a Misiunii militare a fost recunoscut de către Guvernul român și Abwehr-ul, ceea ce a pus într-o nouă condiție colaborarea acestuia cu Serviciul Secret de Informații, începută încă în ultimele luni ale regimului carlist⁵⁸. Această colaborare dintre Abwehr și S.S.I. viza, conform declarațiilor din 1946 ale lui Eugen Cristescu, „zona petroliferă, pentru apărarea zonei petrolifere, unde se găseau agenți germani veniți cu ani de zile înainte, împerecheați cu agenți români, și făceau un oficiu de supraveghere și de pază pentru ca nu cumva, în cazul când se vor strica relațiile dintre România și Germania, inginerii englezi și americani, care se găseau acolo, să nu dea foc zonei petrolifere, să nu strice instalațiile tehnice care erau.

Această colaborare a continuat. De asemenea, se mai colabora și în zona dunăreană. În toate porturile pe unde se scurgeau vasele și tancurile de petrol spre Germania⁵⁹.

În cursul lunii decembrie 1940, Misiunea militară germană a fost întărită cu noi unități. Încă de la 23 noiembrie 1940, cu ocazia convorbirilor pe care generalul Antonescu le-a avut la Berlin cu feldmaresalul Wilhelm Keitel, s-a căzut de acord pentru trimiterea în țara noastră a încă unei divizii germane (Divizia 16 blindată, comandată de generalul Hube – n.n.), care să se adauge la unitățile de instructaj staționate în România⁶⁰.

În iarna anilor 1940/1941, Misiunea militară germană a instruit trei „divizii model” românești, diviziile 5, 6 și 13 infanterie. Instruirea unităților române se făcea în garnizoanele acestora unde fusese adus, de regulă, câte un batalion german⁶¹. Un aspect cu totul diferit a prezentat activitatea desfășurată de unitățile Misiunii aeriene germane în România de sub comanda generalului Wilhelm Speidel. Constituită dintr-o divizie antiaeriană, întărită, două regimente de artilerie antiaeriană, un grup de avioane de vânătoare, unități de proiectoare, unități speciale de apărare antiaeriană, precum și unități speciale de construcții pentru apărarea împotriva atacurilor aeriene și de stingere a incendiilor, Misiunea aeriană a avut ca principală sarcină „de a fi gata de luptă”, pentru apărarea regiunii petrolifere împotriva unui eventual atac aerian, instruirea aviației militare române constituind o preocupare secundară⁶².

În ceea ce privește drepturile și situația juridică a Misiunii militare germane în România, au avut loc convorbiri româno-germane încă din luna septembrie (17–19). Ca urmare a acestor convorbiri, au fost create nouă subcomisii însărcinate cu următoarele probleme: 1. hrană; 2. chestiuni juridice; 3. transporturi; 4. cantonamente; 5. solde, plăți; 6. chestiuni financiare; 7. chestiuni vamale;

⁵⁷ Arh. M.A.E., fond România, vol. 282/1940, f. 129.

⁵⁸ Eugen Preda, *Miza petrolului în vâltoarea războiului*, București, Editura Militară, 1983, p. 60.

⁵⁹ *Procesul Mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, ediție prefatăată și îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Editura Saeculum I.O., Editura Europa Nova, 1995, p. 310–311.

⁶⁰ D.G.F.P., vol. XI, doc. 388.

⁶¹ Andreas Hilgruber, *op. cit.*, p. 136.

⁶² *Ibidem*, p. 137–138.

8. transmisiuni; 9. poștă⁶³. Cu același prilej, s-a stabilit că: 1. hrana va fi procurată de partea română, urmând să fie preparată de către germani; 2. soldele urmau să fie ca și în Germania; 3–4. transporturile și transmisiunile urmau să fie efectuate de către partea română; 5. problemele juridice – militarii germani puteau fi judecați doar de tribunalele militare germane și se bucurau de privilegiul extraterritorialității; 6. în ceea ce privește cantonamentele, acestea urmau să fie procurate de partea română; 7. problemele vamale – membrii Misiunii aveau dreptul să expedieze în Germania alimente, dar în cantități limitate, pachetele urmând să fie scutite de vamă; 8. pentru satisfacerea nevoilor armatei germane, urmau să fie atașate 4 vagoane poștale la trenurile pentru Germania, acestea urmând să fie scoase de sub controlul autorităților românești⁶⁴. Convorbirile s-au finalizat prin semnarea unui protocol de către generalul Nicolae Tătăranu din partea României și consilierul de legație dr. Lehman din partea Germaniei, la 22 octombrie 1940⁶⁵.

În ceea ce privește întreținerea trupelor germane (hrană și soldă), deși inițial se prevăzuse că aceste cheltuieli urmau să fie suportate integral de către partea română⁶⁶, ulterior partea germană a revenit asupra acestei înțelegeri, comunicând Guvernului român, prin nota nr. 8817/1940, că „Guvernul Reich-ului a hotărât ca contribuția statului român pentru întreținerea trupelor germane să se reducă la cheltuielile de cantonare a acestor trupe și a materialelor lor și la plata unei sume efective lunare de 100 milioane lei”⁶⁷. Această decizie a Guvernului german a fost aprobată de generalul Antonescu⁶⁸ și, ca urmare, Ministerul Coordonării, prin nota din 2 decembrie 1940, a adus la cunoștința însărcinatlui cu afaceri economice al Reich-ului la București, Hermann Neubacher, că „Guvernul român a ratificat acordul stabilit cu privire la modul de acoperire a cheltuielilor făcute de Misiunea militară germană” și anume: 1. cheltuielile de instalare urmau să fie suportate de Guvernul român; 2. la întreținerea totală a Misiunii, statul român urma să contribuie cu o sumă lunară de 100 milioane lei, cheltuielile care întreceau această sumă urmând să fie suportate de Guvernul german dintr-un fond în lei deschis la Banca Națională a României, pe care Guvernul german urma să-l acopere lunar din soldul clearing-ului german-român; conturile din România ale întreprinderilor germane; totodată, era prevăzut și costul transportului prin Ungaria al trupelor germane, ce urma să revină exclusiv părții germane⁶⁹.

În ceea ce privește modul în care a fost întâmpinată de către populație sosirea trupelor germane în țară, trebuie să remarcăm că, spre deosebire de exagerările istoriografiei de până la 1989, această primire nu a fost ostilă. De altfel, un document relevant elaborat de Secția a II-a a Biroului Contrainformații al Marelui Stat Major preciza că „sosirea trupelor germane în țară la sfârșitul anului 1940 a fost primită de către populația românească cu oarecare mahnire, îngrijorare, dar și cu speranțe [...] Primele trupe sosite au impus prin ținută și mai ales prin echiparea și bogăția dotării lor”⁷⁰. Deși trupele germane și mai ales comandamentul acestor trupe au avut în general o atitudine corectă, atât față de populație, cât și față de interesele statului român, totuși s-au petrecut o serie de

⁶³ A.N.I.C., fond P.C.M., Cab. Militar Ion Antonescu, dosar nr. 8/1940, f. 96–97.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 102.

⁶⁵ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 134.

⁶⁶ A.N.I.C., fond P.C.M., Cab. Militar Ion Antonescu, dosar nr. 28/1940, f. 7.

⁶⁷ *Ibidem*, dosar nr. 12/1940, f. 89–90.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 91.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 107.

⁷⁰ *Ibidem*, dosar nr. 33/1940, f. 2–4.

fricțiuni începând de la incidentele individuale și până la unele atitudini oficiale⁷¹, de exemplu: pretenții exagerate de confort și alimentație, devastări și pagube create bunurilor particulare etc.⁷². Aceste incidente, având caracter minor, nu au influențat în mod negativ relațiile dintre militarii germani și români. În concluzie, putem aprecia că, deși Guvernul român a făcut eforturi economice pentru întreținerea trupelor germane, pe de o parte, pe de altă parte, prezența acestor trupe a permis demobilizarea armatei române, în acest fel putându-se asigura mâna de lucru necesară pentru muncile agricole, ceea ce a atras după sine economisirea a peste 1 miliard de lei lunar, punându-se astfel capăt, în mare parte, nemulțumirilor și neactivității cauzate de prea lungile concentrări⁷³. Totodată, prin prezența trupelor germane, s-a putut trece la reorganizarea armatei române, instruirea și dotarea unităților cu armament modern, și, nu în ultimul rând, prezența acestor trupe a însemnat o garanție pentru siguranța granițelor României – în fața tendințelor acaparatoare ale U.R.S.S. – o traducere în viață a garanțiilor oferite de către Germania și Italia la 30 august, această măsură fiind cu atât mai justificată în condițiile în care U.R.S.S. reprezenta pentru România, dar și pentru Germania, un pericol permanent.

Dacă sosirea Misiunii militare germane a reprezentat primul pas în înglobarea României în cadrul blocului politic și militar al Axei, aderarea României la Pactul Tripartit avea să constituie un „pas decisiv” în acest sens. Adeziunea la Pactul Tripartit a fost precedată de o serie de încercări ale generalului Antonescu de a obține o ameliorare a situației populației românești din Transilvania de nord, cedată în urma Dictatului de la Viena. În acest sens, în luna octombrie, Valer Pop și Mihail Manoilescu, care reprezentaseră România la Viena, au fost trimiși în misiune la Berlin și Roma. Dacă misiunea lui Manoilescu la Roma se reducea, în principal, la a atrage atenția Guvernului italian asupra prigoanei la care era supusă populația românească din partea de nord a Transilvaniei, cea a lui Valer Pop la Berlin urmărea și un alt scop: el trebuia să lucreze un timp „la dezvoltarea relațiilor României cu puterile Axei, dar mai ales cu Germania”⁷⁴. Astfel, la întrevvedere avută cu von Ribbentrop, în data de 14 octombrie 1940, după ce a adus la cunoștința ministrului de externe german problema raporturilor româno-maghiare, Valer Pop a arătat că „misiunea lui nu se mărginește numai la soluționarea diferendului româno-ungar, ci și de a face cunoscută atitudinea României și a lucra un timp oarecare la dezvoltarea raporturilor noastre cu puterile Axei”⁷⁵. Ribbentrop s-a arătat extrem de satisfăcut de această introducere, considerând că „interesele celor două țări sunt complementare și identice și este logic și firesc ca să se ajungă la această colaborare”, precizând în continuare că, colaborarea politică și militară a început prin „alinierea” României la Axă și prin trimiterea Misiunii militare germane în România pentru reorganizarea armatei române. În ceea ce privește colaborarea economică, el a precizat că „este dorită de Germania”, care este gata să ajute România „cu fapta și cu sfatul pentru reorganizarea economiei naționale”⁷⁶.

⁷¹ *Ibidem*, f. 4.

⁷² *Ibidem*, f. 4–6.

⁷³ *Ibidem*, dosar nr. 202/1940, f. 34.

⁷⁴ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 140–141.

⁷⁵ Arh. M.A.E., fond 71/Germania, vol. 80, f. 298.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 298–299.

La 16 octombrie 1940, în timp ce se afla la Berlin, Valer Pop a primit indicații din partea ministrului de externe – Mihail Sturdza – să aducă la cunoștința Guvernului german hotărârea Guvernului român de a adera la Pactul Tripartit, fiind însărcinat să îndeplinească imediat formalitățile necesare în acest scop, atrăgându-i-se atenția că procedura urmată avea ca scop să prevină prioritatea adeziunii Ungariei⁷⁷. După cum se știe, Pactul Tripartit a fost semnat la Berlin, în data de 27 septembrie 1940, de către reprezentanții Germaniei, Italiei și Japoniei. În esență, era un acord militar, cele trei țări propunându-și să organizeze colaborarea lor în vederea instaurării în Europa și în Asia a unei „noi ordini de lucru”⁷⁸.

La 28 septembrie 1940, Guvernul maghiar a dat dispoziții reprezentantului său la Berlin – Sztójay Döme – să aducă la cunoștința Guvernului german că Ungaria dorea să adere la Pactul Tripartit. După ce inițial, atât Germania cât și Italia refuzaseră solicitarea Ungariei, ceea ce a fost un adevărat „duș rece” pentru conducerea maghiară, ele au revenit asupra hotărârii și, la 12 octombrie 1940, Ribbentrop l-a informat pe Sztójay Döme că Italia și Japonia s-au declarat de acord cu adeziunea Ungariei la Pactul Tripartit, urmând ca din cele încă 6–8 state care manifestaseră dorința de a adera la Pact, Ungaria să fie prima care va semna Pactul⁷⁹. Vestea acceptării de către Germania a aderării Ungariei și mai ales faptul că aceasta urma să semneze prima au alarmat cercurile diplomatice românești. Astfel se explică indicațiile date de Mihail Sturdza lui Valer Pop de a preveni cu orice preț aderarea Ungariei. În aceeași zi (16 octombrie), Valer Pop s-a prezentat la Secretarul de Stat Weiszäcker, cărui i-a făcut comunicarea formală că România aderă la Pactul Tripartit și că este însărcinat cu îndeplinirea formalităților necesare. Weiszäcker a luat cunoștință cu „mulțumire și satisfacție”, arătând că adeziunea României va putea avea loc într-un timp foarte scurt, „cel puțin din partea Germaniei și Italiei”, exprimându-și totodată satisfacția pentru faptul că, „în sfârșit, România va fi aliata Germaniei”⁸⁰. Secretarul de Stat Weiszäcker l-a însărcinat pe Friedrich Gauss cu pregătirea protocolului și a formalităților aderării României la Pactul Tripartit⁸¹.

Însă în aceeași zi, la cererea Guvernului german, formulată prin Legația din București, adeziunea României a fost amânată pentru o dată ulterioară, fiind pusă în conexiune cu viitoarea călătorie a generalului Antonescu la Berlin⁸². La 18 octombrie, tratativele au fost reluate la Berlin între Valer Pop și Friedrich Gauss, acesta din urmă declarându-i lui Valer Pop că „datorită inițiativei Guvernului maghiar nu se va putea evita ca Ungaria să semneze mai întâi protocolul de adeziune, dar Germania va avea grijă ca distanța în timp să nu fie prea mare”. Gauss a mai arătat că „Ministerul Afacerilor Străine se gândește la o solemnitate corespunzătoare cu ocazia semnării care s-ar face neapărat la Berlin. Concomitent însă – opina Gauss – s-ar face o solemnitate și la București, prezidată de Conducătorul Statului Român, care ar fi radiodifuzată și comunicată în extenso și în mod potrivit în întreaga presă germană. După aceasta ar urma să se producă vizita domnului general Antonescu, care va fi primit ca șeful unui stat aliat”⁸³.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 324.

⁷⁸ *Ibidem*, vol. 81, f. 228.

⁷⁹ Aurică Simion, *op. cit.*, p. 141–142.

⁸⁰ Arh. M.A.E., fond 71/Germania, vol. 80, f. 322–323.

⁸¹ *Ibidem*, f. 354.

⁸² *Ibidem*, vol. 81, f. 90.

⁸³ *Ibidem*, vol. 80, f. 345–348.

Textul protocolului în limba germană a fost pus la dispoziția lui Valer Pop la 4 noiembrie 1940, urmând ca el să-l traducă în limba română, deoarece protocolul urma să fie semnat în patru exemplare originale: în limbile germană, italiană, japoneză și română. Textul românesc a fost remis a doua zi Guvernului german⁸⁴. Durata neobișnuită a pregătirilor se explică prin atitudinea Japoniei, care nu terminase la timp încheierea formalităților tradiționale. Inițial se fixase ca data semnării protocolului să fie 15 noiembrie 1940, dar datorită faptului că ambasadorul japonez nu primise până la acea dată aprobarea protocolului de către Consiliul de Stat și de către Mikado (împărat), a fost necesară o nouă amânare. Vizita generalului Antonescu la Berlin a impus semnarea, la 23 noiembrie 1940, înainte de sosirea aprobării Guvernului japonez, astfel încât ambasadorul japonez la Berlin, Saburo Kurusu, a semnat protocolul „ad referendum”, adeziunea Japoniei la protocol fiind anunțată Guvernului român de ministrul japonez la București abia la 19 decembrie 1940⁸⁵.

Totodată, pentru a se da o satisfacție României, având în vedere faptul că prioritatea aderării urma să revină Ungariei, ceremonia semnării a fost prevăzută pentru 20 noiembrie 1940, la Viena, pentru Ungaria și 23 noiembrie 1940, la Berlin, pentru România⁸⁶. La 23 noiembrie 1940, protocolul de adeziune a României la Pactul Tripartit a fost semnat la Berlin de generalul Antonescu din partea României, ministrul de externe von Ribbentrop din partea Germaniei, ambasadorul Gino Buti din partea Italiei și Saburo Kurusu din partea Japoniei⁸⁷.

Referindu-se la textul protocolului, acesta prevedea în cadrul articolului 1 că „România aderă la Pactul Tripartit, semnat la Berlin în ziua de 27 septembrie 1940 între Germania, Italia și Japonia”. Articolul 2 prevedea participarea României la comisiile tehnice create prin articolul 4 al Pactului Tripartit, în condițiile în care aceste comisii vor lua în dezbateri chestiuni ce atingeau interesele României⁸⁸. Protocolul a fost redactat în limbile română, germană, italiană, japoneză, fiecare text fiind considerat original, protocolul intrând în vigoare în ziua semnării⁸⁹. După semnare, generalul Antonescu a făcut o declarație prin care arăta importanța pactului pentru realizarea unei „noi ordini europene”, subliniind străduințele României și dorința ei de a se alătura acestei „opere”, realizând astfel formal „încadrarea lăuntrică existentă prin actele înfăptuite” până atunci de noua conducere a României⁹⁰.

Aderarea României la Pactul Tripartit a fost dezbătută pe larg de presa vremii. Presa italiană, germană, japoneză și română a acordat spații largi evenimentului, considerând aderarea ca o „dovadă a solidarității popoarelor din sfera de influență a Axei”. Presă și cercurile oficiale maghiare au văzut prin acest act o „apropriere indirectă de România, care va duce la o scădere a tensiunii”⁹¹. Presa și Guvernul sovietic au considerat adeziunea ca un act îndreptat împotriva U.R.S.S., iar Anglia și S.U.A., evident, au privit aderarea ca o „aservire cu forța a României”⁹².

⁸⁴ *Ibidem*, vol. 81, f. 11.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 91.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 93.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 94.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 102.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, vol. 80, f. 230–231.

⁹¹ *Ibidem*, vol. 81, f. 97.

⁹² *Ibidem*.

Semnificația aderării României la Pactul Tripartit a fost pe larg dezbătută de către istoriografia noastră, cristalizându-se viziunea eronată potrivit căreia acest act a însemnat înfeudarea politico-diplomatică a României la carul intereselor puterilor Axei. În realitate, aderarea la Pactul Tripartit oficializa în plan internațional încadrarea României în sistemul Axei, ca modalitate de adaptare la un context internațional nefavorabil, ca și în alte împrejurări din trecutul nostru. Însă, aderarea la o coalitie de importanța Axei nu semnifica identificarea cu toate țelurile acesteia, ci doar cu cele ce îi serveau interesele de stat mic. Linia de politică externă pro Axă, inițiată de generalul Antonescu, nu poate fi apreciată ca simplă toană a unui dictator, ea corespundea unui calcul de stat cu o reală argumentație faptică. În esență, acest act a fost unul formal, de conjunctură, intrând în vigoare la 12 decembrie 1941, când, în virtutea angajamentelor asumate, România a fost nevoită să declare război S.U.A.

ANEXE

PROPUNERILE GUVERNULUI ROMÂN

pentru trimiterea unei Misiuni militare germane, pe baza convorbirilor care au avut loc la 15–17 septembrie 1940 între Generalul Antonescu, Conducătorul Statului Român, și Generalul von Tippelskirch, din partea Comandamentului Suprem German

I. Generalul Tippelskirch s-a prezentat la 15 septembrie din partea Comandamentului German domnului General Antonescu cu rugămintea de a i se preciza intențiile Comandamentului Român asupra Misiunii militare germane și în special asupra unităților de instrucție și asupra ofițerilor instructori necesari la școli și centre de instrucție.

II. După ce Generalul Tippelskirch a luat cunoștință de situația armatei române și a făcut sugestiile sale pe baza schimbului de vederi din Conferințele de la 15 și 16 septembrie, Comandamentul Român formulează propunerile de mai jos:

III. Scopul Misiunii militare germane este să colaboreze cu Comandamentul Român la reorganizarea, dotarea și instrucția armatei române pe baza experienței făcute de armata germană în campaniile din Polonia și Franța. Pentru acest scop Comandamentul German va trimite în România:

O Misiune militară, cu specialiștii necesari;

Unități destinate a arăta întrebuințarea tehnico-tactică a mijloacelor moderne în luptă.

Guvernul Român dorește ca, după terminarea instrucției, armamentul modern al acestor unități să rămână armatei române, în care caz acest armament va fi plătit de România. Dacă se convine acest lucru atunci predarea armamentului modern către armata română se va face de îndată ce ofițerii și trupa românească vor fi terminat instruirea lor.

O dată cu aceasta personalul german devine disponibil.

IV. Compunere și funcționare:

1. Misiunea militară va funcționa în legătură cu Marele Stat Major Român și va dispune de ofițerii specialiști necesari;

2. Trupele care vor constitui și unități de instrucție la centrele de instrucție sunt următoarele:

a) *Aviația de luptă:*

6–8 escadrile bombardament

10–12 escadrile vânătoare

6 escadrile asalt (Stuka)

dotate complet cu material similar aceluia deja primit din Germania în ultimul timp și cu muniții;

b) *Apărarea antiaeriană:*

24 baterii de 75–88 mm

20 baterii de 37–40 mm

30 baterii mitraliere 13–20 mm

6 baterii proiectoare

toate complet dotate și cu muniția necesară. Aceste unități reprezintă 1/2 din necesarul pentru a apăra regiunea petroliferă și principalele centre pe comunicațiile între România și Germania. În plus, va trebui asigurată apărarea bazelor aeriene ocupate de aviația de mai sus;

c) *Mari unități motorizate și mecanizate:*

1 Divizie Motomecanizată (Panzerdivision) complet dotată.

V. Centrele de instrucție:

Unitățile de instrucție necesare centrelor de instrucție vor fi luate din unitățile arătate la capitolul patru și se vor completa cu unități speciale, care ar mai fi necesare:

1. *Aviație* (Formarea personalului):

a) *Avioane de război:*

Vânătoare: 2 escadrile cu rezervele lor

Bombardament: 2 escadrile cu rezervele lor

Informație: 1 escadrilă cu rezervele ei;

b) *Avioane școală faza a 2-a (transformare):*

80 avioane Arado 96

70 avioane Arado 96B

30 Fockewulf, tipul de trecere pentru material modern;

c) *Materialul și personalul instructor necesar formării a 500 parașutiști*

De asemenea, echipamentul și armamentul pentru formarea unui batalion de parașutiști;

d) *Materialul demonstrativ și instrucție practică la pământ și anume pentru organizarea a:*

3 săli instrucție bombardament

3 săli instrucție vânătoare

3 săli instrucție informație-asalt;

2. *Artileria contra avioane*

2 baterii 75–88 mm

3 baterii 37–40 mm

1 baterie mitraliere grele 20 mm.

3. Centrul de Instrucție Motomecanizat

Unități detașate din divizia cuirasă:

- 1 batalion care luptă (mijlocii și grele)
- 1 batalion purtat
- 1 grup recunoaștere
- 1 batalion motocicliști (sau 1 companie)
- 1 baterie motorizată
- 1 companie pionieri-pontonieri
- 1 companie transmisiuni

Ateliere mobile de întreținere și reparații.

4. Centrele de instrucție ale armelor, unităților și mijloacelor arătate în anexa nr. 1.

În plus, ofițeri necesari pentru stabilirea planului de învățământ și organizarea cursurilor.

VI. Întreținerea, cazarea și sosirea unităților. Începerea funcționării centrelor de instrucție

1. Întreținerea Misiunii militare și a unităților va fi în sarcina Statului Român și va fi stabilită de comun acord între guverne.

2. Staționarea în spațiul Sibiu-Râmnicu-Vâlcea-București-Buzău-Ploiești-Brășov.

3. Pentru toate detaliile în legătură cu sosirea și instalarea unităților și funcționarea centrelor, un delegat al Comandamentului German va veni la București pentru a stabili cele necesare cu Marele Stat Major Român.

4. Între timp, Marele Stat Major Român va face pregătirile intelectuale și materiale necesare în așa fel ca sosirea unităților să poată începe în următoarele condițiuni:

a) După circa trei săptămâni să înceapă sosirea unităților de instrucție arătate la capitolul V;

b) În același timp, să se instaleze mijloacele de apărare antiaeriană necesară siguranței aeriene arătate la capitolul IV;

c) Ulterior să fie aduse restul unităților arătate la capitolul IV.

VII. Pentru a se apropia în cel mai scurt timp doctrina de luptă a armatei germane și învățămintele trase din ultimul război se vor lua în paralel următoarele măsuri:

A. Un număr de trei-patru ofițeri de Stat Major din armata germană vor fi detașați pe lângă Școala Superioară de Război. în scopul de a colabora cu profesorii Școlii pentru difuzarea principiilor și procedeele de luptă ale armatei germane și funcționarea Statelor Majore la armata terestră și aeriană.

B. Un număr de ofițeri români, tineri, vor fi trimiși la stagii în centrele de instrucție, cursurile speciale și unitățile armatei germane pentru:

– a fi pregătiți și desăvârșiți în spiritul de doctrină și instrucție al armatei germane;

– a realiza încrederea și legătura sufletească între cele 2 armate.

VIII. Colaborarea în caz de război:

Colaborarea în caz de război se va stabili din timp direct între guvernele celor două țări.

IX. Se anexează:

a) Tabele de lipsurile armamentului și materialelor de război trimise de Germania României în 1939–1940 cu rugămintea de a se lua măsuri de completare;

b) Tabele de armamentul și materialele de război necesare pentru dotarea armatei române reorganizată cu mijloacele moderne de luptă, rugând să ni se precizeze posibilitățile și condițiile de livrare.

Conducătorul Statului Român
Președintele Consiliului de Miniștri
General Antonescu

București, 17 septembrie 1940

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet Militar Ion Antonescu, dosar 28/1940, filele 6–11.

PACTUL TRIPARTIT

(27 septembrie 1940)

Guvernul Germaniei, Italiei și Japoniei consideră ca o condiție prealabilă pentru o pace de lungă durată ca fiecare națiune să primească spațiul ce i se cuvine. În consecință, ele au hotărât să stea alături și să organizeze colaborarea lor mutuală în marele spațiu asiatic și în teritoriile europene, în care scop ele își propun să creeze și să întrețină o nouă ordine de lucru, capabilă să favorizeze bunăstarea și prosperitatea popoarelor care locuiesc aceste teritorii. În plus, cele trei Guverne manifestă dorința de a extinde colaborarea lor și la celelalte națiuni care locuiesc în alte părți ale globului și care ar fi dispuse să-și orienteze eforturile într-o direcție asemănătoare, pentru a-și realiza astfel aspirațiile, care în ultimă analiză tind la pacea mondială.

În consecință, Guvernele Germaniei, Italiei și Japoniei au convenit cele ce urmează:

Art. 1. Japonia recunoaște și respectă direcțiunea italo-germană în crearea unei ordini noi în Europa.

Art. 2. Germania și Italia recunosc și respectă direcțiunea Japoniei în crearea unei ordini noi în spațiul Asiei Mari din Extremul Orient.

Art. 3. Germania, Italia și Japonia convin să așeze colaborarea lor pe baza de mai sus. Ele își au în plus obligația de a se susține mutual, prin toate mijloacele politice, economice și militare, în cazul când una din cele trei părți contractante ar fi atacată de o putere care actualmente nu este încă angajată în războiul european sau în conflictul chino-japonez.

Art. 4. Pentru aducerea la îndeplinire a prezentului pact, se vor întruni imediat comisii tehnice comune ai căror membri vor fi desemnați de Guvernele Germaniei, Italiei și Japoniei.

Art. 5. Germania, Italia și Japonia declară că acest pact nu schimbă întru nimic statutul politic ce există actualmente între fiecare dintre cele trei părți contractante și U.R.S.S.

Art. 6. Prezentul pact va intra în vigoare din momentul semnării sale și va rămâne în vigoare timp de 10 ani, începând din ziua intrării lui în vigoare. În cazul când una din ele ar cere-o Înaltele Părți Contractante vor începe negocieri la timpul potrivit pentru reînnoirea Pactului, înainte de expirarea lui.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/Germania, vol. 80, filele 228–229.

PROTOCOL DE ADEZIUNE A ROMÂNIEI LA PACTUL TRIPARTIT

(23 noiembrie 1940)

Protocol

Guvernele Germaniei, Italiei, Japoniei de o parte și Guvernul României de altă parte stabilesc prin plenipotențiarilor lor mai jos semnați următoarele:

Art. I. România aderă la Pactul Tripartit semnat la Berlin în ziua de 27 septembrie 1940 între Germania, Italia, Japonia.

Art. II. Când comisiunile tehnice comune prevăzute în articolul IV al Pactului Tripartit vor trata chestiuni ce ating interesele României, reprezentanții României vor lua parte și ei la deliberările comisiunilor.

Art. III. Textul Pactului Tripartit este alăturat la acest protocol ca anexă.

Prezentul protocol este redactat în limbile română, germană, italiană și japoneză și fiecare text face credință ca act original. El intră în vigoare în ziua semnării.

Drept care semnarii de mai jos, investiți de către Guvernele lor cu depline puteri în regulă, au semnat acest Protocol și l-au întărit cu sigiliile lor.

Făcut în 4 exemplare, în Berlin, în ziua de 23 noiembrie 1940 – în anul XIX al Erei Fasciste corespunzând zilei a 23-a, lunii a 11-a a anului al 15-lea al Erei Syōwa.

S.s. von Ribbentrop.

S.s. Gino Buti.

S.s. Saburo Kurusu „ad referendum“.

S.s. General Antonescu.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/Germania, vol. 81, f. 102.

DECLARAȚIA (DOMNULUI) GENERAL ANTONESCU

După semnarea solemnă a protocolului de adeziune a României la Pactul Tripartit, Generalul Antonescu, Conducătorul Statului Român a făcut următoarea declarație:

„Sunt conștient de faptul că am îndeplinit astăzi un act de stat, care are o însemnătate istorică nu numai pentru viața și dezvoltarea poporului român, ci și pentru Europa ce va ieși din sacrificiile războiului actual. Nu este vorba numai de o formalitate diplomatică, cum au fost îndeplinite atât de des în ultimele două decenii, ci de un act fundamental al noii orientări a Statului român, și de o contribuție sinceră și reală a poporului român la reconstrucția Europei și a lumii ca și la apărarea civilizației actuale, care este asigurată prin victoria statelor unite în

Pactul Tripartit. Străduințele ultimelor două decenii de a asigura o pace durabilă nu au dat roade deoarece s-au întemeiat pe retorica goală a conferințelor și ideologiilor, care erau supuse intereselor condamnabile ale unor forțe de distrugere și nu țineau seama de realitățile politice și geografice, care nu pot fi disprețuite fără urmări. Organizarea acestei lumi, dezrobită de jugul de robi al acestor puteri, este însă o necesitate. Această organizare nu se poate întemeia decât pe temelii de concepție, politice, etnice, economice și geografice, care asigură dezvoltarea pașnică și cooperarea popoarelor în spațiile vitale care corespund intereselor lor și care fac posibilă crearea de mari spații comune și de viață armonioasă. Această nouă orânduire a Europei și a lumii trebuie să nimicească toate ficțiunile și să distrugă toate puterile oculte pe care s-au întemeiat construcțiunile de ieri și care au dezlănțuit războiul de azi. Instrumentul eficace al noii orânduiri a Europei și a lumii a fost creat prin Pactul Tripartit. Germania național-socialistă, Italia fascistă și Japonia imperialistă, un bloc compact și indestructibil, care cuprinde un sfert de miliard de oameni, și-au unit mâna, s-au unit spre a realiza o mai dreaptă și mai bună ordine a lumii. Alianța acestor trei mari țări urmărește cu hotărâre și sinceritate restabilirea și consolidarea păcii mondiale, întemeierea unei lumi noi prin înlăturarea forțelor unei anarhii permanente, precum și asigurarea unei libere și armonioase cooperări a popoarelor.

Însuflețită de dorința de a desăvârși propriile sale forme de viață, România are ferma convingere că adeziunea ei la marea operă a reconstrucției lumii este numai urmarea propriei sale dorințe de reînnoire, care leagă mișcarea legionară, în mod organic și indestructibil, de național-socialism și fascism.

Regimul național-legionar simbolizează, prin luptele sale victorioase, prin sacrificiile sale și prin prefacerile interne adeziunea de fapt a poporului român la noua ordine a Europei realizată prin Pactul Tripartit. Astfel, adeziunea la Pactul Tripartit este o urmare logică și firească a acestei încadrări lăuntrice desăvârșite dinainte. Regatul României aderă deci solemn și formal, sincer și hotărât la Pactul Tripartit semnat la 27 septembrie 1940 la Berlin și aduce totalitatea puterilor sale pentru realizarea telurilor cuprinse în Pact“.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/Germania, vol. 80, filele 230-231.

Recurs pentru adevăr.

Cu privire la numărul victimelor din rândul populației evreiești din România în anii 1940–1944

AURELIAN TEODORESCU

Și acum, la sfârșit de veac și de mileniu, adevărul conferă omenirii dreptul de a condamna crimele împotriva evreilor, înfăptuite în anii dominației nazismului în Europa. În legătură cu această problemă, de pe poziții și din unghiuri de abordare diferite, s-a scris o întreagă literatură, s-au făcut filme, s-au organizat expoziții și muzee, s-au publicat zeci de articole și studii. În pofida eforturilor depuse de-a lungul anilor, stabilirea cu exactitate a numărului victimelor din rândul evreilor a rămas mai departe o problemă nerezolvată a istoriei contemporane. Și aceasta, poate, și datorită faptului că în multe lucrări, inclusiv în cele privitoare la România, alături de observații și aprecieri întemeiate, întâlnim, din păcate, și multe falsificări grosolane ale realității. Semnificativ și simptomatic pentru o astfel de tendință este și acel demers riguros programat al unor istorici români sau străini, care au încercat și încearcă în continuare să acrediteze în lume imaginea deformată a unei Românii, care, în anii 1940–1944, ar fi fost, chipurile, unul dintre cele mai importante centre ale Holocaustului. La o privire mai puțin atentă, cititorul neavizat ar putea crede că, într-adevăr, așa stau lucrurile. În ce ne privește, găsim că o astfel de aserțiune nu are nici un fel de acoperire în datele și faptele realității din țara noastră din acei ani și dintotdeauna. Și aceasta, pentru că una din valorile fundamentale ale existenței poporului român a fost și este și astăzi omenia sa tradițională.

De aceea, nu întâmplător, Mareșalul Ion Antonescu, bun cunoscător al istoriei poporului român, popor pe care l-a iubit până la sacrificiu, avea să sublinieze apăsător că „legile care au cârmuit viața neamului românesc au fost legile omeniei”¹. Într-adevăr, de-a lungul zbuciumatei noastre istorii, străinii care s-au așezat în ținuturile străjuite de Carpați, Dunăre și Mare și au contribuit la creșterea patrimoniului nostru național, potrivit obiceiului pământului s-au bucurat de aceleași drepturi ca și populația românească majoritară. În condițiile existente după făurirea statului național unitar, în 1918, alături de celelalte minorități naționale, evreii se vor integra rapid în societatea românească. Pe fondul ascensiunii spre putere a partidelor și grupărilor politice de extremă dreaptă, a intensificării curentului antisemit, spre sfârșitul deceniului al patrulea, acest curs va fi însă întrerupt. Faptul că România a intrat tot mai mult în sfera de dominație a Germaniei hitleriste nu s-a datorat voinței, intereselor sau dorințelor ei, ci situației extrem de complexe și contradictorii în care se găsea. Lipsită, așadar, de orice sprijin extern, cu potențialul economic, demografic și militar redus substanțial și cu sistemul de apărare complet dezorganizat, în toamna anului 1940 ea se afla, practic, la discreția celui de-al treilea Reich german.

I-a fost dat Mareșalului Ion Antonescu să preia conducerea țării în acele „ceasuri de deznădejde și prăbușire”², cum mărturisea el în februarie 1941. La începutul guvernării sale, sub presiunea Gărzii de Fier, măsurile represive îndrep-

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 149/1940, f. 15.

² *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 316/1940, f. 61.

tate împotriva evreilor se vor intensifica. Eliminarea din instituțiile statului, concedierea din întreprinderi, îngrădirea și interzicerea exercitării profesiilor intelectuale, deposedarea de proprietăți sunt doar câteva dintre acestea³. Cu intenția vădită de a nu-l supăra pe Hitler și, mai cu seamă, să nu dea apă la moară legionarilor, nici după înăbușirea rebeliunii din ianuarie 1941, aceste legi nu vor fi abrogate. Din cei patru ani cât Mareșalul Ion Antonescu s-a aflat la cârma țării, pentru evrei anul 1941 a fost cel mai greu. Astfel, în lunile iulie–august, din ordinul Ministerului de Interne, toți evreii valizi, între 18 și 60 de ani, aflați în zona cuprinsă între Siret și Prut vor fi internați în lagăre⁴. Și tot astfel, la sfârșitul lunii august, din dispoziția Marelui Stat Major, va începe deportarea în masă, în Transnistria, a evreilor din Bucovina; vor urma apoi evreii din Basarabia, ca mai târziu deportarea să se extindă și asupra celor din Vechea Românie⁵. Dacă este adevărat că în anii dictaturii antonesciene au fost întreprinse și o serie de măsuri care au dus la înrăutățirea situației evreilor, și este adevărat, tot atât de adevărat este și faptul că, spre deosebire de celelalte țări aflate sub ocupația Germaniei hitleriste, problema evreiască a fost abordată de Guvernul român în cu totul alți termeni.

Exponent al acelei părți a clasei politice românești care nu vedea cu ochi buni ascensiunea în plan economic și financiar a elementelor alogene, în cadrul politicii sale de renaștere națională, Mareșalul Ion Antonescu va promova un vast program de românizare în toate domeniile de activitate. Acest program avea în vedere, printre altele, și eliminarea treptată a evreilor din România, nu însă prin violență, prin exterminare fizică, cum se întâmpla, de exemplu, în Germania hitleristă. Definind coordonatele politicii sale în acest domeniu, într-o declarație din 26 septembrie 1940 acordată ziarului italian „La Stampa“, Mareșalul Ion Antonescu spunea: „Eu voi rezolva problema evreiască în cursul reorganizării statului, substituind încetul cu încetul pe evrei cu români... Bunurile evreilor vor fi în mare parte expropriate în schimbul unor indemnizații. Evreii, care au venit în țară după 1913, cu alte cuvinte, după a doua parte a războiului balcanic, vor fi înlăturați de îndată ce aceasta va fi cu putință, chiar dacă au devenit cetățeni români, în vreme ce ceilalți, o repet, vor fi substituiți încetul cu încetul. Evreii vor putea trăi, dar nu vor putea fi beneficiarii resurselor și bogățiilor acestei țări. În România trebuie să trăiască și să fie puși în valoare mai întâi românii, ceilalți, dacă rămân locuri libere“⁶. În pofida presiunilor ce s-au exercitat asupra lui de-a lungul timpului, nimeni și nimic nu l-au putut clinti pe Mareșal din hotărârea sa de a rezolva în acest fel problema evreiască. Prin aceasta nu vrem să se înțeleagă că în anii 1940–1944, în România, nu au fost și victime în rândul populației evreiești. Aceste victime au existat, într-adevăr. Și totuși, cum vom vedea, tocmai datorită modului în care el, Mareșalul Ion Antonescu, a înțeles să soluționeze această problemă, cei mai mulți evrei din România, am putea spune, fără pericolul de a greși, marea lor majoritate, vor fi salvați de la o moarte sigură. Celor ce au uitat

³ *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. I, Legislația antievreiască, București, Editura Hasefer, 1993, p. 63–99.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 15/1941, f. 2.

⁵ *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 163/1940, f. 87; vezi și Radu Lecca, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, București, Editura Roza Vânturilor, 1993, p. 167.

⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 325/1940, f. 13.

sau vor să uite acest adevăr le reamintim că un asemenea „miracol“ s-a înfăptuit în condițiile în care Berlinul avea deja elaborat un detaliat program pentru aplicarea „soluției finale“ în România⁷.

Nu este lipsit de importanță să mai arătăm că atunci când, de la înalta tribună a Parlamentului, cu prilejul unei vizite în țara noastră, Alexandru Safran, Rabin Șef al Cultului Mozaic în acei ani, spunea că „România... se situează în rândul acelor puține țări europene cotoșite de armatele lui Hitler, ca Bulgaria, Danemarca, Finlanda, care nu și-au trimis copiii de obârșie evreiască să piară în gazul și focul de la Auschwitz“⁸, acesta nu făcea decât să recunoască o realitate de necontestat și, în același timp, să aducă un cald și binemeritat omagiu unui popor atât de generos.

A încerca o evaluare a numărului victimelor omeniești a fost, în toate timpurile și pentru orice om de bună-credință un dureros, foarte dureros exercițiu. Cu excepția, se înțelege, a unor protagoniști ai crimei, printre care și Eichmann, care, cu un cinism greu de egalat, spunea cândva: „O sută de morți înseamnă o catastrofă, cinci milioane nu înseamnă decât o statistică“⁹. În condițiile în care azi, în lume, proliferază din nou grupările și partidele de orientare fascistă, a ține mereu trează conștiința oamenilor, ca niciodată asemenea crime să nu mai fie posibile, este mai mult decât o obligație, este o datorie.

Cu sublinierea că problema pe care o dezbaterem nu a fost pentru noi doar o problemă de „statistică“, vom începe prin a spune că cea dintâi greutate cu care ne-am confruntat a fost aceea a evaluării cât mai corecte a numărului evreilor trăitori în țara noastră în preajma celui de-al doilea război mondial. Și aceasta pentru că documentele care ne-au stat la dispoziție nu ne-au oferit, de cele mai multe ori, decât informații contradictorii.

În pofida unui asemenea neajuns, biziundu-ne pe ceea ce se știe cu certitudine, și anume că în 1930, în România, existau 728 118 evrei¹⁰ și ținând seama că în intervalul 29 decembrie 1930–1 ianuarie 1940 mișcarea naturală a populației evreiești s-a soldat cu un excedent de 6 786 de suflete¹¹, am ajuns la concluzia că la începutul anului 1940, în România, se găseau 734 901 evrei. În ceea ce privește numărul evreilor din România în anul 1930, în epocă au mai circulat, desigur, și alte cifre. Una dintre acestea este și cea de 756 000, stabilită de Centrula Evreilor, pe baza recensământului din mai–iunie 1942¹². Numai că această cifră nu reprezintă altceva decât o încercare de reconstituire a unei realități existente totuși cu 12 ani în urmă. De aici și rezervele noastre față de o asemenea cifră.

Ca urmare a faptului că în vara și toamna anului 1940, România va fi nevoită să facă importante cesiuni teritoriale, datele problemei se vor modifica simțitor. Astfel, potrivit unui studiu elaborat în 1942, în vreme ce în România rămăseseră

⁷ Radu Lecca, *op. cit.*, p. 63–99.

⁸ „Monitorul Oficial al României“, Partea a II-a, Dezbateri Parlamentare. Senatul, anul VI, nr. 47 din 7 aprilie 1995.

⁹ Cf. Ioan Grigorescu, *Cuvânt înainte la lucrarea lui Simon Wiesenthal, Asasinii printre noi*, București, Editura politică, 1969, p. 13.

¹⁰ Dr. Sabin Mănuilă, *Studiu etnografic asupra populației României*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 35.

¹¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 397/1940, f. 7.

¹² *Breviarul statistic al populației evreiești din România*, București, 1943, p. 9; Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 20/1942, f. 4; *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 397/1940, f. 1.

doar 313 089 evrei, în teritoriile smulse din trupul țării prin forță și dictat se aflau 415 028 evrei, din care 275 419 în provinciile anexate de Uniunea Sovietică, respectiv 68 630 în Bucovina de Nord, 1 931 – în regiunea Herța-Dorohoi și 204 858 în Basarabia, 138 000 în Transilvania de Nord, cedată Ungariei horthyste, și 807 în Cadrilater, teritoriu intrat sub administrația Bulgariei¹³.

Direcția Centrală de Statistică, într-o încercare din 1945 de prelucrare a datelor primare oferite de recensământul din 6 aprilie 1941, ajungea și ea la o cifră aproape identică¹⁴. În ceea ce privește Centrula Evreilor, pe baza recensământului din mai-iunie 1942, aceasta pune în circulație cifre cu mult mai mari: 763 741 la 1 iunie 1940 și 485 102 după rapturile teritoriale din acel an¹⁵.

Pentru perioada ce a urmat, în viziunea aceleiași Centrale a Evreilor, situația se prezenta astfel: 292 149 în 1942¹⁶, 289 952 la 1 ianuarie 1943¹⁷, 288 488 la 1 iulie 1943¹⁸ și 287 804 la 1 noiembrie 1943¹⁹. În sfârșit, și aceasta este foarte important, potrivit unui studiu elaborat de Marele Stat Major în aprilie 1944, numărul evreilor la acea dată era de 350 000 de oameni²⁰.

O altă problemă ce a stat în atenția noastră a fost aceea a modificărilor, sub raport demografic, intervenite în situația populației evreiești în timpul și ca urmare a ocupației sovietice în Basarabia și Bucovina de Nord. Când am trecut la examinarea acestei probleme, știam că aici existau, așa cum am și menționat, 275 419 evrei. Ceea ce nu știam era numărul lor la revenirea administrației românești. De un real ajutor în această privință au fost pentru noi rezultatele inventarierii bunurilor și populației evreiești, efectuată de Guvernul român în lunile august–septembrie 1941. Potrivit datelor înregistrate cu acest prilej, numărul total al evreilor era de 60 708, din care 54 367 în Bucovina de Nord inclusiv Hotinul și 6 341 în Basarabia, fără județul Hotin²¹. Prin trecerea Bucovinei de Sud și a județului Dorohoi la Guvernământul Bucovinei, la aceștia s-au adăugat și evreii înregistrați la Recensământul general al României din 6 aprilie 1941. De aceea, după această reorganizare administrativă, comparativ cu tabloul înfățișat de inventarierea din august–septembrie 1941, situația apare întrucâtva modificată. Astfel, într-un raport al Institutului Central de Statistică din septembrie 1942, se preciza că: „În toamna anului 1941 amândouă guvernămintele aveau un total de 90 395 evrei, din care 84 054 în Guvernământul Bucovinei și 6 341 în cel al Basarabiei”²². Dacă aceasta era situația la 1 septembrie 1941, un an mai târziu, ca urmare a deportărilor efectuate, în cele două guvernăminte se mai aflau doar 20 060 evrei, din care 19 089 în Bucovina și 971 în Basarabia²³. Pentru a afla

¹³ Dr. Sabin Mănuilă, *Modificări produse în populația României prin ocuparea teritoriilor de către U.R.S.S., Ungaria și Bulgaria* (datele recensământului din 1930), extras din „Analele Institutului Statistic al României”, vol. I, București, 1942, p. 341–343.

¹⁴ Alții și nedeclarații, pe localități, completare la cifrele din volumul: *Recensământul general al României din 6 aprilie 1941, date sumare provizorii*, București, 1945, p. 1.

¹⁵ *Breviarul statistic al populației evreiești...*, p. 9.

¹⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Centrula Evreilor din România, dosar 269/1943, f. 6.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, f. 17.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 12/1944, f. 237.

²¹ *Ibidem*, dosar 20/1942, f. 9; *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 149/1942, f. 217.

²² *Ibidem*, dosar 149/1942, f. 217.

²³ *Ibidem*.

numărul lor imediat după eliberarea celor două provincii de sub ocupația sovietică, a trebuit să luăm în discuție o altă problemă, la fel de importantă, și anume pe cea privind deportarea evreilor în Transnistria. În legătură cu aceasta, într-un raport din 10 septembrie 1942 al Institutului Central de Statistică se arată că „au fost deportați prin grija acestor Guvernăminte un total de 70 335 evrei și anume: 64 965 din Bucovina și 5 370 din Basarabia. Aceasta în afară de cei 41 742 evrei deportați între timp din ghetoul din Chișinău și din lagărele Securenii, Edineț, Mărculești și Vârtejeni, ceea ce revine un total de 112 077 evrei deportați”²⁴. Dar cum în septembrie 1942 în cele două provincii se mai găseau totuși 20 060 evrei, aceasta înseamnă că la revenirea administrației românești numărul lor era de 132 137. Dintr-un alt raport al Institutului Central de Statistică, din 25 septembrie 1942, rezultă însă că „din Bucovina au fost deportați 90 334 evrei, iar din Basarabia 56 089”²⁵. Adăugându-i și pe cei 20 060 menționați mai sus, se poate spune că în momentul revenirii acestor provincii la patria-mamă nu erau doar 132 137, ci 166 483 de evrei. Considerând această cifră ca fiind adevărată, și nu avem motive să credem altfel, deoarece majoritatea surselor documentare fac trimiteri în jurul cifrei de 160 000, rezultă că în timpul ocupației sovietice au dispărut 108 936 evrei. Din motive știute și mai puțin știute o asemenea dispariție a fost trecută sub tăcere de către specialiștii în domeniu. A venit vremea, credem noi, să spunem că această situație s-a datorat, pe de o parte, măsurilor de deportare sau înrolare forțată în armată luate de autoritățile de ocupație, iar pe de altă parte, exodului voluntar al populației evreiești, ca urmare a retragerii armatei sovietice²⁶. Conștient de faptul că în stabilirea numărului de victime din rândul populației evreiești nu se poate face abstracție de cei plecați cu trupele sovietice, însuși autorul lucrării *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România. 1940–1944*, l-am numit pe Matatias Carp, scria: „S-ar putea obiecta că aceste cifre nu oglindesc realitatea, deoarece nu s-a ținut cont de numărul evreilor refugiați (cu trupele sovietice – n.a.)” la începutul războiului”²⁷.

Înainte de a trece la prezentarea propriilor noastre concluzii, vom menționa că în legătură cu dimensiunile fenomenului deportării evreilor în Transnistria, în documentele vremii întâlnim cifre între 70 000 și 200 000²⁸. Pentru Basarabia și Bucovina de Nord cifra cu care vom opera este tot cea de 146 423 de deportați²⁹.

Cât privește Vechea Românie, potrivit datelor oferite de Raportul prezentat de Comunitatea Evreilor din România la Congresul de la Paris, din 1946, aceasta va fi 29 935³⁰. Din coroborarea acestor cifre, rezultă că numărul evreilor deportați în Transnistria a fost de 176 358 de persoane. Câți dintre ei au reușit să supraviețuiască? – aceasta este o altă întrebare la care vom încerca să dăm răspuns.

²⁴ *Ibidem*, f. 217–218.

²⁵ *Ibidem*, f. 259.

²⁶ *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 20/1942, f. 15; *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 481/1944, f. 65; Vezi și interviul acordat revistei „22” de dl. Radu Ioanid, directorul Registrului Național al supraviețuitorilor Holocaustului la „Muzeul Holocaustului” din S.U.A., interviu publicat în numărul din 9–13 februarie 1993 al revistei.

²⁷ Matatias Carp, *Cartea neagră. Fapte și documente. Suferințele evreilor din România 1940–1944*, vol. I, București, Socer Co/SAR Dacia Traiană, 1946, p. 19.

²⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 86/1941, f. 323–324; *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 149/1942, f. 218. *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 481/1944, f. 66; Matatias Carp, *op. cit.*, vol. I, p. 19.

²⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 149/1942, f. 259.

³⁰ Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, fond XXIV, dosar 3553, f. 9.

În opinia unor cercetători, la 1 septembrie 1943, din cei 126 000 de evrei deportați în Transnistria, doar 51 000 se mai aflau în viață³¹. Pe de altă parte, dintr-un document de arhivă aflăm însă că, în octombrie 1943, numărul supraviețuitorilor era de 78 000 de persoane, din care: 25 000 de bărbați, 33 000 de femei și 20 000 de copii de ambele sexe³². Oricum ar fi, în condițiile înfrângerilor de pe front, a repetatelor intervenții ale unor oameni politici sau lideri ai Comunității Evreilor, la 12 noiembrie 1943, Consiliul de Ordine Publică hotărâ readucerea lor în țară³³.

Informat că armata germană în retragere a trecut la exterminarea populației evreiești, la începutul anului 1944, Mareșalul Ion Antonescu a dat ordin ca evreii din Transnistria să fie evacuați în regiunea Vijnîța³⁴. Această măsură va face ca ei să nu aibă soarta tragică a celor din Bielorusia sau Polonia, pe care nemții i-au masacrat în masă.

Să presupunem că cifra adevărată a supraviețuitorilor este cea de 78 000 și să admitem că toți aceștia se vor reîntoarce în țară în cursul anului 1944. Într-o astfel de situație, rezultă că în lagărele din Transnistria au pierit 98 358 de evrei. „În anii războiului acesta întins pe toată suprafața pământului – îi scria, la 4 februarie 1944, fostului coleg de școală, arhitectul Clejan, Mareșalul Ion Antonescu – evreii nu pot fi scutiți de suferințe, de asprime și mizeriile la care este supusă aproape întreaga omenire. Dacă din lipsa de hrană și din cauza traiului în condiții insuficiente cad și vieți evreiești, aceasta nu înseamnă că legile de neînfrânt ale războiului, pe care nu noi l-am provocat, supun și pe evrei la plata tributului lor de sânge”³⁵. Ar mai trebui, poate, să adăugăm că numărul victimelor ar fi fost și mai mare dacă la 17 noiembrie 1943 Mareșalul Ion Antonescu nu ar fi ordonat Ministerului de Interne să-și intensifice măsurile de protecție și să prevină, totodată, autoritățile militare germane că nu va tolera nici o încercare de a extermina pe evreii deportați în Transnistria³⁶.

Așa cum ne-am străduit să arătăm și mai înainte, nu puține au fost măsurile pe care Guvernul român le-a luat împotriva evreilor în anii 1940–1944.

Și cu toate acestea, în încercarea lor de a supraviețui, mulți evrei din țările ocupate de Germania hitleristă și-au îndreptat privirile spre România. În cazul în care Guvernul român i-ar fi exterminat în masă pe evrei, așa cum se mai susține în unele lucrări și studii, ne întrebăm noi: ar mai fi venit ei oare în țara noastră? Este foarte puțin probabil. Și încă ceva: cum este cu puțință ca unii să uite așa de repede acel „Drum al vieții” de lângă Cluj, sau din alte părți ale țării, pe unde, cu ajutorul unor oameni de omenie, cum este și profesorul Raoul Șorban, au reușit să treacă în România și să scape din ghearele morții? Atunci când ești interesat, se pare că da, este posibil! Ne face plăcere să o spunem, și aceasta contează până la urmă, că tot mai multe personalități ale Comunității Evreilor din România și de pretutindeni și-au făcut o datorie de conștiință din a recunoaște contribuția poporului român la salvarea evreilor în acele vremuri de restriște. În împrejurarea

³¹ Vezi interviul acordat de dl Radu Ioanid revistei „22”...; vezi și Matatias Carp, *op. cit.*, vol. I, p. 19.

³² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 481/1944, f. 66.

³³ *Ibidem*, f. 81.

³⁴ Radu Lecca, *op. cit.*, p. 287.

³⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 163/1940, f. 98.

³⁶ *Ibidem*.

în care cei mai mulți evrei au trecut frontiera în mod fraudulos, a încerca să te plasezi pe teritoriul exactității devine un obiectiv greu de atins. Pentru a ne forma, totuși, o imagine aproximativă asupra dimensiunilor imigrării, să amintim că numai în cele șapte luni ce au precedat actul de la 23 august 1944 au trecut frontiera României 51 537 de evrei cetățeni străini, în marea lor majoritate din Polonia și Ungaria³⁷. În ce-i privește pe evreii polonezi, este bine să relevăm că autoritățile românești au refuzat să-i predea germanilor, tocmai pentru că acestea știau foarte bine că singura sancțiune ce exista pentru ei era de a fi imediat împușcați. Deși în mai 1944, la insistențele Germaniei hitleriste, Guvernul român a adoptat o lege care prevedea pedeapsa cu moartea pentru orice evreu ce ar trece în mod fraudulos frontiera, și evreii din Ungaria s-au bucurat de aceeași înțelegere și bună primire.

Concomitent cu primirea miilor de evrei din Europa ocupată de nașiști, Guvernul român va depune eforturi la fel de mari și pentru asigurarea condițiilor necesare în vederea emigrării lor în alte țări ale lumii. În memoriul privind măsurile luate de statul român pentru soluționarea problemei evreiești înaintat Legației Germaniei la București, la 12 martie 1943, se preciza că: „pentru rezolvarea deplină a problemei evreiești în România exista numai o singură soluție: emigrarea. Această emigrare este și astăzi posibilă, întrucât țările anglo-saxone permit imigrarea în anumite regiuni. Există numai problema finanțării acestei emigrări, care cade în sarcina evreilor din țară și a orgnizațiilor evreiești din străinătate și realizarea tehnică a emigrării, care poate să aibă loc fie pe uscat, prin Bulgaria și Turcia, fie pe mare, caz în care vor fi folosite vapoare de mic tonaj, noi dispunând de un mare număr de astfel de mijloace de transport”³⁸. În spiritul celor de mai sus, încă la 8 ianuarie 1941, Mareșalul Ion Antonescu cererea organelor abilitate prin lege „să înlesnească plecarea evreilor pentru a descongiona țara”³⁹. Cât privește mijloacele financiare necesare îndeplinirii acestui obiectiv, pe o notă din 10 ianuarie 1942 a Ministerului de Finanțe, el pune următoarea rezoluție: „Aprob. Să treacă la executare. Suma trebuie să fie maximum patruzeci mii lei pentru cei săraci, iar pentru ceilalți trebuie să fie proporțional cu averea pe care evreul a agonisit-o în țară”⁴⁰.

Ca și în cazul imigrării, și în ceea ce privește emigrarea, numărul evreilor nu poate fi stabilit cu exactitate. Tot ceea ce putem spune în legătură cu această problemă este doar că numărul lor a fost de ordinul miilor⁴¹.

În ecuația cu mai multe necunoscute a determinării numărului victimelor din rândul populației evreiești în anii 1940–1944, stabilirea răspunderii ce revine trupelor germane ocupă, indiscutabil, un loc de primă mărime.

Deși nu am dispus de suficiente mărturii documentare, convingerea noastră este că, în raport cu trupele germane, răspunderea ce revine unor autorități militare și civile românești este incomparabil mai mică. Mai întâi, pentru că în Transnistria nu au existat mijloace de exterminare în masă a evreilor deportați. Și apoi pentru că numărul celor căzuți victimă unor masacre organizate a fost relativ mic,

³⁷ Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, fond XXIV, dosar 3553, f. 12.

³⁸ *Emigrația populației evreiești din România în anii 1940–1944*. Culegere de documente din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, București, Editura Silex, 1993, p. 30.

³⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 163/1940, f. 40.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 46; *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 143/1942, f. 72.

⁴¹ *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 12/1944, f. 170; vezi și Radu Lecca, *op. cit.*, p. 221–225; 242–254.

în comparație cu numărul total al morților. Ni se pare necesar și oportun, totodată, să adăugăm că atunci când aceste masacre au avut totuși loc, ele au fost organizate aproape în exclusivitate de trupele germane. Și pentru a nu fi nici un dubiu în această privință, să amintim, fie și numai că pe raza județului Berezovca, la 12 mai 1942, poliția germană a împușcat 4 047 evrei⁴², sau că din cei 3 000 de evrei predați de autoritățile române trupelor germane, în august 1942, pentru a fi folosiți la muncă, aproape nici unul nu a supraviețuit⁴³.

O altă categorie de victime din rândul evreilor au constituit-o cei uciși în timpul incidentelor ce au avut loc între unele elemente din rândul populației evreiești și armata română cu prilejul retragerii acesteia din Basarabia și Bucovina de Nord. Dincolo de faptul că aceste victime nu pot fi puse nici într-un caz pe seama dictaturii antonesciene, este la fel de important să arătăm că incidentele amintite sunt departe de a fi o „legendă”⁴⁴, sau „mistificări necesare creării unui climat antievreiesc”⁴⁵, cum se mai susține pe ici, pe colo.

Dintre numeroasele documente de arhivă care dovedesc că, într-adevăr, așa stau lucrurile, vom menționa doar câteva. Primul dintre acestea este raportul din 30 iunie 1940 al Corpului de grăniceri, adresat Marelui Stat Major: „Cu ocazia evacuării orașului Cernăuți – se arată în acest raport – evreei s-au dedat la acte de terorism, în special contra ofițerilor, împiedicând orice revenire a mijloacelor de transport pentru evacuare”⁴⁶.

Într-un alt raport, de această dată al Comandamentului Cavaleriei Corpului 3 armată, se semnală, de asemenea, că „am avut ciocniri cu trupele motorizate sovietice și cu bande armate jidovești în regiunea Călărași, județul Lăpușna, am pierderi în ofițeri, subofițeri, trupă și mult material”⁴⁷. Și exemplele ar putea continua. Asemenea manifestări au provocat, în mod firesc, o puternică stare de indignare în rândul ostașilor români. Astfel, într-un raport al organelor de informații ale Armatei a 4-a se arată că: „În general, armata și populația evacuată din Basarabia își manifestă revolta contra evreilor. Nu sunt excluse și manifestări antisemite mai grave din partea armatei”⁴⁸. Cu toate măsurile luate de Marele Stat Major, în unele localități populația evreiască a fost atacată, ceea ce a dus la pierderi de vieți omenești și la distrugerea unor bunuri materiale. Așa s-a întâmplat, printre altele, la Galați și Dorohoi în zilele de 30 iunie și respectiv 1 iulie 1940, când, după unii autori, 450 de evrei au fost împușcați⁴⁹. În scrisoarea din 21 octombrie 1941, adresată dr. W. Filderman, președintele Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România, în cunoscutu-i stil direct, fără menajamente, Mareșalul Ion Antonescu ținea să precizeze că „potrivit unei tradiții, voiți să vă transformați și de astă dată din acuzați în acuzatori, făcându-vă că uitați situațiile pe care le plângeți (este vorba de aceste incidente – n.n.). Să-mi

⁴² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Militar, dosar 107/1941, f. 306.

⁴³ Matatias Carp, *op. cit.*, vol. III, p. 281–282.

⁴⁴ Mihai Pelin, *Legendă și adevăr*, București, Editura Edart, 1994.

⁴⁵ Vezi dreptul la replică intitulat *Adevăr și legendă*, apărut în revista „Totuși iubirea”, din 16–23 februarie 1996, sub semnătura dlui Teodor Wehler, vicepreședinte al Fundației istorice dr. Filderman.

⁴⁶ Cf. Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor între Prut și Nistru*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1992, p. 55.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 73.

⁴⁹ Vezi interviul acordat revistei „22” de dl Radu Ioanid....

dați voie să vă întreb și prin dumneavoastră să întreb pe toți coreligionarii dumneavoastră care au aplaudat cu atât mai frenetic cu cât suferințele și loviturile primit de noi erau mai mari. Ce ați făcut dumneavoastră anul trecut, când ați auzit cum s-au purtat evreii din Basarabia și Bucovina față de trupele românești care se retrăgeau și care până atunci apăraseră liniștea și belșugul acelor evrei? Vă reamintesc eu: Înainte chiar de apariția trupelor sovietice, evreii, ce apărați, din Basarabia și Bucovina, au scuipat ofițerii noștri, le-au smuls epoleții, le-au rupt uniforme și când au putut au omorât mișelește soldații cu bățele... Sunt fapte ce se cunosc, pe care le cunoașteți desigur și dumneavoastră și pe care le puteți afla oricând în amănunt⁵⁰.

În răstimpul cât legionarii au fost vremelnici aliați ai Mareșalului în opera de guvernare, aceștia s-au dedat la jefuirea, maltratarea și, mai ales, la asasinarea unor evrei. Astfel, numai în cursul lunii noiembrie 1940 ei au asasinat 4 evrei la București, 11 la Ploiești, 1 la Hârșova, la 17 ianuarie 1941⁵¹, ca în zilele rebeliunii să mai ucidă alți 118⁵².

Cei mai mulți evrei își vor pierde viața însă în timpul evenimentelor de la Iași, din zilele de 29 și 30 iunie 1941. Ca și în alte probleme de ordin general, și în această privință estimările se înscriu într-o variabilă crescătoare, de la 3233⁵³ și până la 12000 de victime⁵⁴.

Stabilirea numărului pierderilor de vieți omenești din rândul evreilor în timpul acestor evenimente constituie, desigur, un lucru important. Dar, a te mulțumi numai cu atât înseamnă a spune doar jumătate de adevăr. De aceea, în condițiile în care unele „voci” afirmă cu tot mai multă insistență că, alături de trupele germane, autoritățile române și-au adus o „contribuție” însemnată la uciderea a mii de evrei, a clarifica și cine au fost autorii acestor crime fără precedent până atunci în România capătă importanța unei probleme de interes național. Având mereu în vedere o asemenea cerință și bazându-se pe o solidă bază documentară, unii autori și-au propus și, după părerea noastră, au și reușit să demonstreze nu numai că, în realitate, numărul victimelor a fost cu mult mai mic, dar și că vinovați de moartea a câtorva mii de evrei au fost, în primul rând, germanii, care, aici, la Iași, au înfăptuit ceea ce se cheamă o crimă cu premeditare. Spre surprinderea noastră, sunt și unii care contestă justetea unei astfel de concluzii. Din mulțimea de documente referitoare la aceste evenimente, vom apela doar la unul singur, care, după părerea noastră, este lămuritor pe deplin. Este vorba de darea de seamă asupra situației interne pe perioada 27 iunie – 27 iulie 1941, întocmită de E. Giosanu, inspector regional de poliție la Iași. Din acest document, în mod deosebit ne-a reținut atenția precizarea după care „soldații germani din organizația Todt, pretinzând că s-au omorât, de evrei, doi soldați de-ai lor, au mitraliat parte din evrei, cu care ocazie au fost omorâți 500 de inși, iar alții răniți”⁵⁵. Ne-a mai reținut, de asemenea, atenția informația, potrivit căreia, „În cursul zilei de 30 iunie soldați și elemente militare răzlețe au mai împușcat 50 evrei”⁵⁶. Ceea ce rezultă din acest important document, dincolo de o discutabilă apreciere a numărului victimelor, este că tocmai trupele germane au fost acelea care au provocat aceste evenimente, că tot ele i-au masacrat pe evrei și, în fine, că

⁵⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 325/1940, f. 111–112.

⁵¹ Matatias Carp, *op. cit.*, vol. I, p. 25.

⁵² Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, p. 253.

⁵³ A. Kerețki, M. Covaci, *Zile însângerate la Iași, 1941*, București, Editura politică, 1978, p. 103.

⁵⁴ Vezi interviul acordat de dl Radu Ioanid revistei „22” ...

⁵⁵ Cf. A. Kerețki, M. Covaci, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁶ *Ibidem*.

la această acțiune au participat, e adevărat, și „soldați și elemente militare răzlețe” românești. Străin de cele întâmplate în acele zile la Iași, într-un ordin circular din 4 iulie 1941, adresat tuturor comandamentelor de arme, Mareșalul Ion Antonescu aprecia că aceste evenimente „au pus armata și autoritățile într-o lumină cu totul nefavorabilă... Rușinea – adăuga el – este și mai mare când, soldați izolați, din proprie inițiativă și de mai multe ori, numai în scopul de a jefui sau maltrata, atacă populația evreiască și omoară la întâmplare, astfel cum a fost cazul la Iași”⁵⁷. Pe lângă o corectă apreciere a semnificației acestor evenimente, din acest ordin răzbate, totodată, și hotărârea sa de a lua toate măsurile ca astfel de fărâdelegi să nu se mai repete⁵⁸.

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, în stabilirea cifrei privind victimele din rândul populației evreiești în anii 1940–1944, am avut în vedere, cum era și firesc, și situația din teritoriul vremelnice cedat al Transilvaniei de Nord. Nu este rostul acestor rânduri să prezinte pe larg crimele înfăptuite de horthyști împotriva evreilor în această parte de țară. Ceea ce vrem să se rețină este doar că prin zelul cu care au aplicat planul „soluției finale”, ei i-au depășit până și pe naști.

Așa și numai așa se explică de ce, în raport cu numărul evreilor, pierderile de vieți omenești din rândul acestora au fost aici, în Transilvania de Nord, cele mai mari din România.

Astfel, din cei 165 061 de evrei câți existau înainte de deportare, în mai 1944, s-au mai reîntors în Transilvania de Nord doar 15 769, iar alți 10 000 vor pleca în diferite țări ale lumii⁵⁹.

La capătul demersului nostru asupra unei probleme atât de importante, să ne fie permis, chiar și pentru o clipă, să vă reținem atenția și în ceea ce privește modul în care a fost și continuă, din păcate, să fie etichetat de unii cel ce a fost Mareșalul Ion Antonescu. Astfel, nici mai mult, nici mai puțin, s-a spus despre el că este un veritabil „precursor” al lui Hitler în aplicarea „soluției finale”, sau, ceea ce este și mai grav, că este un adevărat „călău” al poporului evreu. Nu sunt și nici nu pot fi, după părerea noastră, acuzații mai nedrepte. Că în anii 1940–1944 Mareșalul Ion Antonescu a întreprins o serie de măsuri îndreptate împotriva evreilor, este, repetăm, un lucru adevărat. Dar de aici și până a susține că el a fost un „precursor” al lui Hitler în aplicarea „soluției finale”, sau că a fost „călău” al poporului evreu este o distanță enormă, comparabilă cu aceea de la adevăr la falsificarea lui premeditată. „În timp ce floarea aristocrației germane, generalii și feldmaresalii acoperiți de medalii și decorații stăteau smîrnă în fața lui (Hitler – n.n.) și tremurau, iar el făcea spume și alerga de la un capăt la altul al încăperii – se arăta într-o lucrare apărută nu de mult – Antonescu i-a ținut piept în propriul bârlog de la Berchtesgaden: dârz, cu modestia cuvenită, a scăpat de la moarte câteva sute de mii de evrei”⁶⁰. Aceste cuvinte, pline de adevăr, ce aparțin lui Nicolae Steinhardt, scriitorul și gazetarul ce a cunoscut foarte bine situația evreilor în anii dictaturii antonesciene, se constituie, după părerea noastră, într-o dreaptă și viguroasă replică la adresa acestor critici excesivi ai Mareșalului Ion Antonescu. La fel stau lucrurile și atunci când unii cercetători susțin că abia după catastrofa militară de la Stalingrad el se va angaja în salvarea populației evreiești.

⁵⁷ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond Marele Cartier General, dosar 3828/1941, f. 89.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Martiriul evreilor din România, 1940–1944. Documente și mărturii*, București, Editura Hasefer, 1991, p. 264.

⁶⁰ Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p. 128.

În măsura în care se poate vorbi de contribuția sa la salvarea vieții a mii de evrei și, după părerea noastră, se poate vorbi cu deplin temei, această contribuție trebuie înțeleasă nu numai ca decisivă, hotărâtoare, ci și consecventă. Desigur, într-un fel sau altul, evoluția situației militare de pe front și-a pus pecetea asupra tuturor deciziilor pe care Mareșalul le-a luat, inclusiv în problema evreiască. Dar aceasta nu înseamnă nici într-un caz că poziția sa față de o asemenea problemă a fost una de conjunctură. S-au întrebat cei ce formulează aceste acuzații dacă înfrângerile de pe front i-au determinat cumva pe stăpânii celui de-al treilea Reich să desființeze lagărele de exterminare în masă?

Le răspundem noi: nu numai că aceștia nu au desființat lagărele de exterminare ci, dimpotrivă, chiar și atunci când perspectiva pierderii războiului devenea tot mai clară, ei au făcut tot ceea ce le-a stat în putință ca să „funcționeze” cu și mai multă intensitate. Dacă Mareșalul Ion Antonescu ar fi intenționat vreo clipă să procedeze la fel, este puțin probabil că ar fi putut cineva să-l oprească în a-i extermina pe evrei. Zadarnic încearcă să ne convingă Radu Lecca, în memoriile sale, că el a fost acela care i-a salvat pe evreii din România. Într-un anume fel, am putea spune că fără Mareșalul Ion Antonescu el nici nu ar fi existat. Căci activitatea sa în calitate de Comisar general pentru probleme evreiești, atât cât a fost ea, nu poate fi cu adevărat înțeleasă decât numai ca o expresie a voinței politice a Mareșalului.

Din calculele noastre, în limbajul sec al cifrelor, rezultă că pe teritoriul aflat sub jurisdicția statului român în anii 1940–1944 și-au pierdut viața 102 274 evrei, din care 98 358 în lagărele din Transnistria. Unii dintre aceștia au fost împușcați. Cei mai mulți au murit însă de foame, de boli, de frig și chiar de moarte naturală. În proporții diferite, se înțelege, de moartea unora dintre ei, s-au făcut vinovați, pe de o parte, unele elemente din organele de administrație și poliție, militari izolați ai armatei române, precum și legionarii-gardiști, iar, pe de altă parte, trupele germane. Fiecare în parte și toți împreună, aceștia au săvârșit crime și istoria nu-i va ierta niciodată. Căci este știut că iertarea ucide atunci când îi absolvă pe criminali.

Deși mai bine de 100 000 de evrei și-au pierdut viața în anii 1940–1944, nu putem, nu ne este îngăduit să nu subliniem că în nici o țară dominată de nazisti n-a supraviețuit o așa de mare proporție a populației evreiești ca în România. Să fie acesta un simplu joc al întâmplării, al hazardului? Noi credem că nu. Cu riscul de a ne repeta, nu vom obosi să spunem mereu și mereu nu numai că Mareșalul Ion Antonescu s-a opus constant directivelor Berlinului în problema evreiască, dar și că, în acele condiții deosebit de grele, el a asigurat, pe cât i-a stat în putință, acel minim necesar ca evreii să-și poată duce o viață proprie. „În comparație cu ce s-a întâmplat în restul Europei – scria, pe bună dreptate, Marius Mircu – evreii din România au fost totuși privilegiați. Au construit, pe bază de lege, o „țară” aparte cu un guvern al lor, cu toate instituțiile aferente: religioase, sociale și culturale. A fost posibilă o vastă acțiune de întraajutorare (cantine, îmbrăcăminte, bani), evreii aveau spitalul lor, școli de toate gradele (de la grădinițe până la – cum nu avuseseră în vremuri normale – învățământ superior), aveau teatrul lor, dramatic și revuistic, filarmonica lor, aveau belșug de manifestări culturale, bibliotecile lor, o bună gazetă săptămânală, au fost publicate un număr de cărți. Toate acestea i-au ajutat pe evrei, i-au dispus, în primul rând, să reziste, să suporte mai ușor urgia hitleristă. N-am să fac apologia acelor vremuri – își fixa el concluzia –, dar nici nu pot să nu țin seama și de aceste aspecte, care se datorează expres sau tacit

generalului Ion Antonescu⁶¹. Nici noi, la rândul nostru, n-am intenționat în vreun fel să facem apologia acelor vremuri. Tot ceea ce am vrut să spunem a fost doar că acei care nu recunosc această realitate săvârșesc mai mult decât o eroare în plan științific, ei aduc o gravă atingere intereselor fundamentale ale poporului român.

Profund încrezători în triumful adevărului, suntem convinși că în anii ce vor veni noi date și fapte vor pune și mai bine în lumină adevărul că într-o vreme a neomeniei, omenia tradițională a poporului român a ieșit din nou biruitoare.

⁶¹ Marius Mircu, *M-am născut reporter*, București, Editura Cartea Românească, 1981, p. 488–489; vezi și Radu Lecca, *op. cit.*, p. 315–317.

Activitatea desfășurată de Al. D. Danielopolu în cadrul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului (1944–1945)

LIDIA BRÂNCEANU

Dintre personalitățile care au desfășurat o intensă activitate pentru rezolvarea problemelor apărute ca urmare a punerii în aplicare a Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944¹, semnată la Moscova, între România, pe de o parte, și U.R.S.S., Regatul Unit al Marii Britanii și Statele Unite ale Americii², pe de altă parte, ne-a atras atenția juristul Al. D. Danielopolu³, prin modalitatea și curajul său cu care s-a implicat, a perseverat și a căutat găsirea unor soluții care să îi salveze, în măsura în care era posibil, pe basarabenii și bucovinenii de nord, aflați în România, și socotiți a fi „cetățeni sovietici” după raptul din iunie 1940.

Ca să înțelegem de ce, tânăr fiind, Al. D. Danielopolu a primit o asemenea însărcinare, care, după propria sa mărturisire nu era „numai dificilă, dar și periculoasă prin aceea că își risca libertatea și chiar viața în confruntarea cu sovieticii, decizi să-și impună punctul de vedere prin orice mijloc”, este nevoie să facem o trecere în revistă a pregătirii profesionale care l-a propulsat printre personalitățile timpului.

Născut la 17 mai 1916 la București, în familia prof. dr. Daniel G. Danielopolu⁴, cu puțin timp înainte de intrarea României în primul război mondial, viața noului venit pe lume avea să fie marcată de evenimentele istorice ale timpului său.

Astfel, în perioada în care Bucureștiul a fost ocupat de armatele germane, iar părinții s-au refugiat cu Guvernul României la Iași, Alexandru Danielopolu a rămas în grija Mariei Pillat⁵, care avea să influențeze educația celui pe care îl avea în grijă.

¹ „Monitorul oficial”, nr. 219 (p. I), 22 sept. 1944, p. 6372–6374.

² *România – marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*, Arhivele Statului din România, București, 1994 (coordonator Marin Radu Mocanu), p. 310–326.

³ Lidia Brâncănu, Adina Berciu-Drăghicescu, *Basarabenii și bucovinenii între Drept Internațional și Dictat. Documente*, București, Casa de editură și presă Șansa, 1995.

⁴ Danielopolu Daniel G., medic, profesor de clinică medicală la Universitatea București (de la 15 februarie 1920); fiul avocatului Gh. Danielopolu. Născut în București, la 14 aprilie 1884. Studiile le-a făcut la Gimnaziul „D. Cantemir”, Liceul „Sf. Sava” și apoi urmează Facultatea de medicină din București. Spre deosebire de obiceiul timpului său, și-a dorit să urmeze studiile numai în țară. Externatul și internatul le face la Așezămintele Brâncovenesti. Devine medic primar și apoi director al Institutului clinico-medical din Spitalul Filantropia; președinte al Asociației generale a medicilor, membru în Consiliul Superior Sanitar, fondator și președinte al Societății de Științe Medicale; secretar al Academiei Române de Medicină; co-director al „Revistei de științe medicale”. Membru al mai multor academii și societăți străine. Membru al Academiei Române. Internist cu renume mondial, cunoscut mai ales prin lucrările sale clasice asupra patologiei organelor circulației.

⁵ Pillat Maria, născută Brătianu, a fost președinta Societății muzicale „Cântarea României”. A înființat cercul „Liga națională a femeilor române”. Maria Pillat a rămas în Bucureștiul ocupat de germani, pentru a-și îngriji mama, Pia Brătianu, care din cauza vârstei nu a mai părăsit orașul. Cu această ocazie l-a îngrijit și pe Al. D. Danielopolu (1917–1919), ai căror părinți plecaseră cu Guvernul la Iași. Din acea perioadă, Al. D. Danielopolu își amintește că Maria Pillat avea un drapel românesc de la Plevna, care fusese în păstrare la Ionel Brătianu. Drapelul a fost ascuns sub patul în care dormea Maria Pillat și Alexandru. Din când în când, drapelul era desfășurat, sărutat de cei prezenți, după care se citea poezia *Penec Curcanul*, de Vasile Alecsandri.

Mai târziu, din dorința de a-i da solide cunoștințe și la îndemnul prietenului său, diplomatul Nicolae Titulescu, prof. dr. Daniel Danielopolu și-a trimis fiul în Franța, la un colegiu de Iezuiți, din Evreux, unde s-a înscris, din primii ani, printre elevii distinși cu medalii ai școlii.

Socotindu-se a fi tutorele școlar al lui Al. D. Danielopolu, Nicolae Titulescu, nu o dată l-a invitat pe acesta să-și petreacă vacanțele școlare la Geneva, la Hotel des Bergues, dându-i posibilitatea de a cunoaște prestigioase nume ale vieții politice și culturale din Europa. „Două personalități ale lumii diplomatice străine mi-au devenit apropiate – mărturisirea Al. D. Danielopolu – fiindcă le întâlneam mereu: Eduard Beneș, ministrul de externe al Cehoslovaciei, și Maxim Litvinov, ministrul de externe sovietic”⁶.

Dintre problemele discutate în anturajul lui Nicolae Titulescu și care i-au rămas întipărite în minte și suflet, de-a lungul anilor, au fost cele referitoare la Basarabia. În plimbările făcute pe malul lacului Lemăn, unde îl însoțea și Al. D. Danielopolu, Nicolae Titulescu repeta cu obstință față de Litvinov – pe care îl înconjurase cu multă prietenie – „Basarabia”, iar M. Litvinov asculta îngândurat.

După ani de studiu aprofundat, Al. D. Danielopolu a susținut bacalaureatul în Franța, obținând rezultate strălucite care îi dădeau posibilitatea să-și continue studiile superioare, la orice facultate, fără a mai da concurs.

«Și totuși – mărturisește Al. D. Danielopolu – dragostea și dorul pentru locul natal m-au decis să mă întorc în țară, unde am mai susținut un alt bacalaureat în limba română la Liceul „Mihai Viteazul”, în anul 1936, obținând, și de această dată, cele mai bune note.»

Hotărât să studieze în țară, s-a înscris, în 1935, la Facultatea de Drept, dorind, la început, să studieze Dreptul Roman, în amintirea bunicului său, avocatul și profesorul Gh. Danielopolu⁷.

Un an mai târziu, și-a schimbat hotărârea, pe de o parte, datorită dorinței care îi fusese insuflată de Nicolae Titulescu în perioada anilor de școală urmași în Franța, dar și datorită impactului cu excepționalele calități ale profesorului de Drept Internațional, Mihai Antonescu⁸.

La rândul său, Mihai Antonescu s-a simțit atras de răspunsurile precise și foarte bine documentate ale tânărului Alexandru, apreciindu-i inteligența și buna pregătire manifestată la cursurile și seminariile de Drept Internațional. Acest fapt îl va determina să-l trimită, în 1938, la Congresul Internațional al Tineretului din Europa Centrală⁹, care își desfășura lucrările la Praga, în calitate de reprezentant

⁶ Manuscrisul autobiografic *Începuturi*, scris de Al. D. Danielopolu și aflat în păstrare la autoare.

⁷ *Danielopolu Gh.*, avocat, profesor de renume. S-a născut la București în 1837. A urmat Facultatea de Drept la Paris și a obținut doctoratul în Drept în 1864. A fost profesor de Drept Roman (și avocat) la Facultatea de Drept din București (1865). În 1897, devine Decan al Baroului de avocați. Moare la 17 iulie 1913, după o viață în care numele său s-a impus prin profesionalism, probitate și muncă asiduă.

⁸ *Antonescu Mihai*, avocat, prof. univ., născut la 18 noiembrie 1904, în Nucet (Dâmbovița). Doctor în Drept, profesor de Drept Internațional la Universitatea din București; profesor la Școala superioară de științe administrative.

⁹ Alex. D. Danielopolu, *La Jeunesse Roumaine et la France. Rapport présenté à Prague, au Congrès de la Jeunesse des pays de l'Europe Centrale, 25-27 Février 1938*. Lucrarea se află la Biblioteca Academiei Române, II 156942 (Delegația României a fost constituită din Al. D. Danielopolu, Stanciu Stoian, Octav Costăchel, Paul Teodorescu, Al. Popa, Pompiliu Voiculescu și alții. Alături de aceștia au participat delegații din Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia. Lucrările s-au desfășurat în Palatul Municipal din Praga).

al Facultății de Drept și al Societății Franco-Române „Louis Barthou“ (înființată de Nicolae Titulescu la București). La Congresul care era organizat de Societatea Națiunilor, cu participarea unor observatori din întreaga lume, Al. D. Danielopolu a fost mesagerul tineretului român, atașat Franței și politiciii sale liberale, angajați împotriva fascismului și a războiului.

Fapt demn de menționat este că încă din timpul studenției, Al. D. Danielopolu, evidențiindu-se ca student, a fost trecut în „Enciclopedia Cugetarea“ din 1937, Edit. Georges Delafras, București, întocmită de Lucian Predescu, înaintea coloanei unde figurează tatăl său, prof. dr. Daniel Danielopolu.

În timpul celui de-al doilea război mondial, Al. D. Danielopolu, cu regimentul unde fusese repartizat ca voluntar, a ajuns la Odessa și a fost decorat cu medalia „Coroana României“ cu spade și panglica de virtute militară.

După luarea Odessei – cerând sprijinul prof. Mihai Antonescu, care, surprins la început, s-a lăsat convins de Danielopolu – a fost unul dintre primii români care, profitând de preluarea cărților de Drept de la Universitatea din Odessa, a ținut să fie autorizat a le consulta în vederea unei mai bune înțelegeri a Dreptului sovietic, atât de necunoscut în Europa, și a susținerilor juridice sovietice în negocierile de Drept Internațional, presimțind, parcă, responsabilitatea pe care o va avea de rezolvat la scurt timp după aceea.

Ca urmare a încheierii Convenției de Armistițiu, s-a înființat Comisia Aliată de Control (sovietică), cu sediul la București, care era dominată de reprezentanții sovietici, în timp ce reprezentanții Marii Britanii și ai S.U.A. aveau doar un rol de observatori. Această comisie lua asupra sa, până la încheierea păcii, reglementarea și controlul executării tuturor condițiilor impuse de Convenția de Armistițiu, lucrând în numele tuturor Puterilor Aliate.

Astfel, de partea română s-a constituit „o Comisie Română specială pentru aplicarea Armistițiului“, care avea ca principală sarcină executarea imediată și rapidă a Convenției, cât și controlul modului de executare a clauzelor acesteia.

Conform art. 5 din Convenția de Armistițiu¹⁰, în interpretarea sovietică, România era obligată să trimită în U.R.S.S. pe toți cetățenii născuți în Basarabia și Bucovina de Nord, considerați de partea sovietică a fi „cetățeni sovietici“.

Bun cunoscător al Dreptului Internațional, referent pentru art. 5 al Convenției de Armistițiu a fost propus tânărul Al. D. Danielopolu.

În memoriile sale, Al. D. Danielopolu scria despre numirea sa în cadrul Secției de aplicare a art. 5 „că nimeni nu a vrut să se angajeze într-o asemenea activitate cu mari răspunderi atât față de cei în cauză, victimele, cât și față de sovietici. Am fost singurul referent care am acceptat responsabilitatea aceasta, hotărât să conving partea sovietică asupra punctului de vedere românesc, prin forța Dreptului Internațional. În tot acest timp am fost direct și permanent în contact cu conducerea Comisiei Române și aveam atributul de a rezolva studiile.

¹⁰ Art. 5 din Convenția de Armistițiu avea următorul conținut: „Guvernul Român și Înalțul Comandament al României vor preda imediat Înalțului Comandament Aliat (Sovietic), pentru înapoierea în țara lor, pe toți prizonierii de război sovietici și aliați aflați în mâinile lor, precum și pe toți cetățenii internați și pe cei duși cu sila în România.

Din momentul semnării condițiilor de față și până la repatrierea lor, Guvernul și Înalțul Comandament Român se obligă să asigure, pe socoteala sa, tuturor prizonierilor de război, sovietici și aliați, precum și cetățenilor internați sau aduși cu sila, cum și celor refugiați, hrană îndestulătoare, îmbrăcăminte și asistență medicală, conform cu cerințele sanitare cum și mijloacele de transport pentru reîntoarcerea tuturor acestor persoane în țara lor proprie“.

„Monitorul Oficial“, nr. 219 (p. 1), 22 sept. 1944, p. 6373.

referatele și chiar de a participa la toate negocierile necesare discutării și rezolvării acestei probleme, având dreptul de semnătură a unor documente, de unul singur, în numele Biroului Politic al Comisiei”.

Asupra stabilirii statutului de „cetățean sovietic” s-au purtat îndelungi discuții, s-au schimbat în scris puncte de vedere între cei care făceau parte din Comisia Aliată de Control (sovietică) și Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului ca și cu Președinția Consiliului de Miniștri.

La 2 noiembrie 1944, vicepreședintele Comisiei Aliate de Control (sovietic), gen. lt. V. P. Vinogradov, a înmănat președintelui Consiliului de Miniștri, gen. Constantin Sănătescu, un document prin care i se atrăgea atenția asupra „mersului cu totul nesatisfăcător al aplicării Convenției de Armistițiu”, exemplificându-i, printre alte articole, și cu art. 5, pentru care «autoritățile românești n-au prezentat încă datele complete despre cetățeni sovietici și aliați „duși cu forța” în România.

Avem date – se spunea – că diferiți reprezentanți ai administrației românești încearcă să influențeze asupra „cetățenilor sovietici”, convingându-i să „nu se repatrieze” în Uniunea Sovietică, cerându-se ca – „fără cea mai mică întârziere” – să fie luate măsurile de îndeplinire a condițiilor armistițiului.»¹¹

Aplicarea art. 5 a însemnat pentru România obligația să trimită în U.R.S.S. pe toți cetățenii născuți în Basarabia și Bucovina de Nord și care se refugiaseră după 1940, fiind considerați, abuziv de partea sovietică, a fi „cetățeni sovietici”. Autoritățile sovietice abilitate cu aplicarea Convenției au început să ridice din provincie pe toți basarabenii și bucovinenii, cerându-le să facă „declarații de reîntoarcere în U.R.S.S.” indiferent dacă au fost funcționari în Vechiul Regat, dacă erau căsătoriți cu cetățeni români, sau dacă nici măcar nu erau originari din teritoriile ocupate, fiind români din Regat, dar rămăseseră, la 28 iunie 1940, peste cele 4 zile acordate pentru evacuarea Basarabiei și Bucovinei de Nord.

La 11 noiembrie 1944, Al. D. Danielopolu, în numele Biroului Politic al Comisiei Române, adresează gen. lt. V. P. Vinogradov un referat bazat pe Dreptul Internațional, arătând că situația populației din Basarabia și Bucovina era determinată de dreptul de opțiune al individului, aceasta fiind consecința libertății individuale a omului.

Omisiunea acestui drept constituia, în Dreptul Internațional, o violare a voinței locuitorilor.

„Pentru basarabenii și bucovinenii de nord, dreptul de opțiune nu s-a putut exprima decât tacit prin faptul emigrării lor. Această emigrare nu putea fi considerată o trădare față de Uniunea Sovietică, după prevederile penale ale acestui Stat, ci o consecință a dobândirii unui teritoriu cedat, unde cei domiciliați nu treceau de drept sub naționalitatea statului cesionar. Orice pretenție contrară era o violare a regulilor de echitate internațională”¹².

În ceea ce privește femeile, Conferința Internațională de la Haga, din 1930, stabilise că, în cazul cesiunii de teritorii, acestea vor urma naționalitatea soțului. Cu toate acestea – menționa Al. D. Danielopolu – „anumite organe sovietice au pretins că femeile de origine etnică română și rusă care s-au căsătorit în România, în perioada 1941–1944, își vor avea căsătoriile desfăcute, ca inexistente, prin efectul reintegrării acestor provincii. Deci ele urmau a fi repatriate”.

În problema minorilor, aceștia urmau situația tatălui, iar cei fără tată urmau condiția mamei.

¹¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Propagandei Naționale, Presa internă, dosar 2/1944, p. 24–26.

¹² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Pan Halippa, dosar 78/1944, f. 4–13.

Famiiliile despărțite ai căror membri se găseau unii pe teritoriul românesc și alții pe teritoriul U.R.S.S. vor urma regulile internaționale pentru regruparea lor.

Prin analogie, funcționarii nu puteau căpăta naționalitatea statului cesionar, deoarece alegerea domiciliului nu era liberă, ci condiționată de nevoile instituției la care lucrau.

În consecință, erau fără drept de contestare cetățenii români, persoanele născute în Basarabia și Bucovina de Nord, dar care nu domiciliau acolo în 1940, la fel, funcționarii care nu domiciliau în 1940 în acele teritorii: persoanele care nu erau născute în Basarabia sau Bucovina, dar care domiciliau acolo în 1940, emigrând între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941.

Persoanele născute în Basarabia și Bucovina, dar care domiciliau acolo între 28 iunie 1940 și 22 iunie 1941 erau socotite a avea cetățenia română, dar aveau și posibilitatea de a se reîntoarce în România prin întocmirea unei declarații în care urmau să-și exprime opțiunea.

În încheierea referatului, Al. D. Danielopolu arăta că „aplicarea acestor reguli nu poate fi numai dovada unei sincere colaborări dintre cele două state vecine, ci însăși dovada respectării normelor de echitate și de umanitate care stau la baza ordinii internaționale“.

La 3 decembrie 1944 – Comisia Aliată de Control (sovietică), adresându-se președintelui Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, Savel Rădulescu, arăta că referatul trimis nu putea fi luat în considerare deoarece Basarabia și Bucovina nu erau „cedate“ de România, ci era o restituire a României către Uniunea Sovietică, de la care fuseseră luate cu „forță“ după 1918¹³.

Mai mult, se afirma că populația din Bucovina de Nord, constituită în majoritate din români, era „legată“ de Ucraina prin „soarta istorică comună și structura ei națională“.

Concluzia era urmarea discuțiilor purtate de Comisia Aliată de Control (sovietică) cu însuși comisarul adjunct al Afacerilor Străine al U.R.S.S. și eminent jurist, fost procuror al Curții de Casație a U.R.S.S., A. I. Vâșinski, venit temporar în România, pentru elucidarea impasului existent în rezolvarea art. 5 al Convenției de Armistițiu, așa cum o doreau sovieticii.

În consecință, Comisiei române i se aduce la cunoștință că numai pe baza Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S., din 8 martie 1941, puteau fi soluționate acele multiple cazuri juridice, referitoare la cetățenia locuitorilor din Basarabia și Bucovina de Nord.

Asupra acestui punct de vedere, Savel Rădulescu provoacă, la 15 decembrie 1944, o discuție cu gen. lt. V. P. Vinogradov, contraamiral Bogdenko și Kirsanov, consilier politic în Comisia Aliată de Control (sovietică), precizând că România „nu va renunța la Dreptul Internațional și face cunoscut că refuză să interpreteze o Lege sovietică care nu putea avea extensiune juridică în România“.

Totuși lucrurile trebuiau clarificate și era necesar să se cadă la un acord, cu atât mai mult cu cât în provincie, mulți basarabeni și bucovineni continuau să fie ridicați și trimiși în U.R.S.S.

La 18 decembrie 1944, Al. D. Danielopolu, consilierul Radu Boroș și Radu Cruțescu se adresau președintelui Savel Rădulescu, arătând că: „Comisia română a reținut că problema trebuie considerată sub două aspecte și anume: asupra

¹³ *Ibidem*, f. 15 v. și Adina Berciu-Drăghicescu, Lidia Brâncianu, *Unirea Basarabiei cu România, 1918-1927. Documente*, București, Editura Globus, 1994.

dreptului locuitorilor din Basarabia și Bucovina de a se pronunța asupra naționalității ce dorește a o păstra și al doilea aspect se referea la conținutul exact al îndatoririlor ce reveneau României conform art. 5 al Convenției de Armistițiu. Astfel, România avea două obligațiuni – să predea imediat anumite categorii bine precizate de cetățeni ai Națiunilor Unite și care se aflau în România, printre care nu figurau refugiații, și să asigure întreținerea și repatrierea cetățenilor menționați și ai unei categorii noi și anume, a celor ce s-au refugiat în România“.

Se atrăgea atenția asupra faptului că ridicarea basarabenilor și bucovinenilor și trimiterea lor în U.R.S.S. se soldaseră, în peste 100 de cazuri, cu sinucideri. „De altfel – scriau Al. D. Danielopolu și Radu Boroș – ridicarea persoanelor care puteau invoca dreptul de ospitalitate în România constituia o gravă atingere a suveranității și independenței statului, ceea ce era o gravă încălcare a Convenției de Drept Internațional“¹⁴. Această notă din 18 decembrie 1944 a făcut și obiectul unui memoriu adresat lui Molotov – ministrul de externe al U.R.S.S. – prin care, pe baza Dreptului Internațional, i se motiva dreptul la opțiune al locuitorilor din Basarabia și Bucovina de Nord.

Cel despre care Savel Rădulescu scria că „știe să îmbine atât de armonios năvalnica sa inteligență cu aceea a ordinei“¹⁵, Al. D. Danielopolu nu s-a îndoit nici o clipă de faptul că dreptatea cauzei pentru care se lupta ar putea fi înfrântă de forța dictatului.

Cu atât mai mare avea să-i fie mirarea când memoriul s-a reîntors cu punctul de vedere scris de Molotov: „Dreptul Internațional nu este dreptul sovietic. Să se continue repatrierile și urgent!“

De altfel, chiar din timpul când nici nu începuseră discuții privitoare la aplicarea Convenției de Armistițiu, trupele NKVD din țară începuseră să procedeze la ridicarea „cetățenilor sovietici“ pe bază de liste, oriunde s-ar fi găsit ei (acasă, pe stradă, în trenuri, gări, la locurile de muncă etc.) și au continuat mult timp, chiar în timpul discuțiilor româno-sovietice de la Comisia Aliată de Control (sovietică).

Socotind că în această problemă își făcuseră întreaga datorie, referatul arăta că rămânea, în continuare, să decidă Guvernul.

Totuși, Al. D. Danielopolu, la 19 decembrie 1944, vine cu noi clarificări în ceea ce privea critica de formă și critica de fond făcute de Comisia Aliată de Control a punctului de vedere românesc, cerând urgent să se întocmească, de către Consiliul juridic al Comisiei Române, un referat care să fie apoi discutat în contradictoriu cu juriștii sovietici pe însăși textul Legii lor.

„Credem – preciza Al. D. Danielopolu – că dacă prin interpretarea acestei legi nu s-ar putea salva decât existența unui singur român este un motiv suficient pentru a încerca această ultimă posibilitate de apărare a unor cetățeni pe care România, ca stat suveran, nu poate să înceteze a-i considera ai săi.“¹⁶

Restul problemei rămânea deschis pentru Conferința de Pace.

La 30 decembrie 1944, Savel Rădulescu, Al. D. Danielopolu, Mihai (Puiu) Demetrescu, ministrul Filotti, colonel Borisov și gen. lt. V. P. Vinogradov încep o nouă rundă de discuții. Din nou, ministrul de externe C. Vișoianu arată că

¹⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Pan Halippa, dosar 78/1944, f. 22–26.

¹⁵ Mss. autobiografic *Începuturi*, scris de Al. D. Danielopolu și aflat la autoare.

¹⁶ Lidia Brâncănu, Adina Berciu-Drăghicescu, *Basarabia...*, p. 77.

„Guvernul român acordă o importanță deosebită problemei, nu numai din considerente umanitare, ci și pentru motivul că era nefiresc ca oamenii care au trăit și doresc să trăiască pe teritoriul României să fie obligați cu forța să părăsească acest teritoriu.“

Din nou, Al. D. Danielopolu se străduiește și reușește să găsească acea unică fisură care să-i îngăduie să arate că cererea sovieticilor nu se baza pe vreun considerent juridic. Astfel, arată că în stricta interpretare a art. 1 din chiar Legea sovietică din 8 martie 1941 – cetățenia sovietică era condiționată prin trei elemente cumulative și anume: locuitorii din Basarabia să fi fost cetățeni ai fostului Imperiu rusesc la data de 7 noiembrie 1917, să fi locuit în Basarabia la data de 28 iunie 1940 și să fi fost surprinși de evenimentele de la 28 iunie 1940. Lipsind una din cele trei condiții cumulative, „nu se putea dobândi cetățenia sovietică!“¹⁷.

În continuarea discuțiilor, Savel Rădulescu a cerut gen. Vinogradov să suspende orice transport al basarabenilor și bucovinenilor în U.R.S.S. Dar ședința se amână pentru 31 decembrie 1944, când gen. Vinogradov comunică faptul că „textul juridic românesc conține nuanțe juridice care trebuiesc examinate cu mare atenție de specialiștii sovietici, de aceea va trimite textul la Moscova“. Textul confirma, de către partea română, categoriile de locuitori care nu erau obligate să se reîntoarcă în U.R.S.S. și excepțiile care urmau a fi discutate.

Sesizând pericolul, Al. D. Danielopolu ia cuvântul, arătând că „juriștii sovietici nu vor putea, pe o simplă notă întocmită de Comisia Română, să înțeleagă întreaga desfășurare a interpretării pe care o dădeau legii sovietice. Comunicarea ei la Moscova și așteptarea răspunsului pricinuiau o nouă amânare, de neînțeles, față de faptul că Comisia Aliată de Control (sovietică) avea mandatul general de a discuta toate condițiile de aplicare a Convenției de Armistițiu. Mai mult, Al. D. Danielopolu face precizarea că „dat fiind faptul că evacuarea Basarabiei – în iunie 1940 – s-a făcut treptat, pe zile, suveranitatea statului sovietic asupra Basarabiei nu s-a întins definitiv decât la terminarea operațiunilor, deci, Legea sovietică nu era operantă decât din acel moment.“

Deși Comisia Română ca și Guvernul român s-au opus repatrierii cetățenilor sovietici, în mod abuziv, în tot timpul discuțiilor purtate aceștia au fost trimiși în U.R.S.S.

Pentru a-i determina pe oameni la „repatrieri benevole“, au fost folosite măsuri de constrângere, precum: concedierea din serviciile publice și particulare, invitări ropotate și aduceri cu forța la poliție și în fața reprezentanților Comisiei Aliate de Control, domiciliile forțate, concentrările în lagăre, imbarcarea cu forța în vagoane, tratamentul cu foamea, setea, bătaia și multe altele. Teroarea și prigoana asupra refugiaților din Basarabia au fost așa de mari, că au avut loc și sinucideri.

Examinarea Legii sovietice era singura modalitate de a mai putea salva, prin interpretare de text, măcar o parte dintre aceia pentru care se pretindea imediata lor reîntoarcere în U.R.S.S.

Nota Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului urma să fie trimisă la Moscova.

Al. D. Danielopolu, dându-și seama că partida ar fi fost pierdută din lipsă de motivare la fața locului și de apărare și văzând că nimeni nu își asuma riscul de a pleca la Moscova în apărarea acestei probleme, cere să plece cu misiunea de a da explicațiile necesare textului românesc.

¹⁷ *Ibidem*, p. 80.

„Deși prea tânăr pentru un astfel de drum – scria Al. D. Danielopolu – îmi permit să vă rog a-mi facilita plecarea la Moscova, la nevoie chiar pe socoteala mea, deoarece, ocupându-mă cu chestiunea basarabenilor și bucovinenilor de la început și fiind autorul diferitelor referate și note ce s-au trimis de către Comisia română la Comisia Aliată de Control (sovietică), am ajuns la o bună și completă cunoaștere a problemei, atât privită sub aspectul ei de Drept Internațional, cât și sub aspectul ei de Drept românesc și Drept sovietic. Fiind la Moscova, voi putea da explicațiile necesare pentru fiecare din punctele textului notei noastre căutând a nu lăsa să treacă nici o interpretare greșită asupra intențiilor pe care le-am cerut. Cred – afirma Al. D. Danielopolu – că în rezolvarea unei atât de grave chestiuni, orice încercare, cât de inutilă ar părea ea să fie la început și cât de redusă ar fi rezultatele la care s-ar ajunge, trebuie întreprinsă cu maximum de inițiativă și cea mai mare hotărâre.

Problema actuală a basarabenilor și bucovinenilor de nord a devenit un capitol care în istoria românilor de peste hotare nu va trebui să apese cu nimic asupra acelor care l-au tratat, ci, ei trebuie să aibe, față de urmași, conștiința împăcată că s-a făcut tot ceea ce omenește se putea face pentru salvarea acestor populațiuni“.

La 2 martie 1945, Al. D. Danielopolu a avut o discuție cu șeful secției politice a Misiunii S.U.A. pe lângă Comisia Aliată de Control din România, comandor Brannen, (profesor la Harvard University din S.U.A.), privind punctul de vedere sovietic asupra „repatrierii“ basarabenilor și bucovinenilor, arătând că printr-o notă a Comisiei Aliate de Control (sovietică) aceștia obligau toate ministerele și Marele Stat Major să întocmească tabele cu „cetățenii sovietici“ aflați în România până la 5 martie 1945: organele Ministerului de Interne erau obligate ca, până la 15 martie 1945, să prezinte organelor Comisiei Aliate de Control tabele cu toți „cetățenii sovietici“, sub amenințare de represalii se interzicea „orice revizuire a problemei date“.

Al. D. Danielopolu considera că a lăsa la discreția autorităților sovietice pe toți basarabenii și bucovinenii constituia o adevărată „crimă națională“, iar în situația în care nici guvernul nu era format, întreaga răspundere ar fi căzut pe Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului. În consecință, Al. D. Danielopolu cerea ca Brannen să ia cunoștință de punctul de vedere sovietic și să-și spună părerea asupra celui românesc. Acesta, însă, a arătat că nu poate da un răspuns categoric deoarece nu era autorizat a o face decât în fața Comisiei Aliate de Control (sovietică). «Totuși – adăuga Brannen – interpretarea Decretului sovietic de către Al. D. Danielopolu era „foarte bună“, iar referatele Comisiei române asupra art. 5 erau întocmite într-un „spirit juridic“¹⁸.

La 3 martie 1945, Comisia română a întocmit nota privitoare la cetățenia locuitorilor din Basarabia și Bucovina, prezentând teza sovietică și teza românească¹⁹.

Imediat sovieticii au hotărât să se desfășoare o convorbire cu Comisia Aliată de Control (sovietică), din str. Th. Massaryk. O delegație română a fost chemată la sediul NKVD din București. „Odată ce am sosit – povestește Al. D. Danielopolu – ușile au fost încuiate, iar pe masă sovieticii și-au așezat pistoalele, ostentativ“. Al. D. Danielopolu, dovedind curajul tinereții, și-a scos stiloul, l-a așezat pe masă și a declarat: „Fiecare cu armele lui“. La acest gest, pistoalele au fost retrase, ministrul Edmond Ciuntu – șeful delegației române – fiind conștient de gestul lui Al. D. Danielopolu, așteptându-se la o reacție sovietică violentă.

¹⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Pan Halippa, dosar 80/1945, f. 13-15.

¹⁹ *Ibidem*, f. 29.

La discuție au fost prezenți, din partea Comisiei Aliate de Control (sovietică): col. Borisov, șeful Secției politice a Comisiei Aliate, col. Gusiev și col. Banserov, din NKVD-ul trupelor sovietice din România, iar din partea română: ministrul Edmond Ciuntu, Mihai (Puiu) Demetrescu și juristul Al. D. Danielopolu²⁰.

Dorind – o dată în plus – să respingă teza sovietică – Al. D. Danielopolu a arătat atunci că: „Nicăieri nu s-a petrecut un astfel de caz de cedări de teritorii. Niciodată nu a trecut prin mintea, de pildă, autorităților franceze – care în 1918 au procedat la realipirea Alsaciei și Lorenei – să considere ca cetățeni francezi și pe cetățenii germani care întâmplător se mai aflau în Alsacia în momentul redobândirii de către Franța a teritoriilor respective. Cazul prezentat de sovietici pentru populațiile din Basarabia și Bucovina de Nord, în cazul în care s-ar aplica Decretul sovietic în interpretarea rusească, ar fi un caz unic în istorie în această materie și nu poate, în nici un caz, a fi reținut de noi“.

Col. Borisov, încercând să-l intimideze pe Al. D. Danielopolu, a făcut atunci Delegației Române de la Armistițiu, următoarea declarație, cu un ton apăsător și violent: „Dl. jurist Danielopolu a venit și a făcut toate dificultățile. Avem noi toate notele d-sale prin care a încercat să îndepărteze toate drepturile noastre“. Dar Al. D. Danielopolu nu s-a lăsat intimidat de o declarație atât de amenințătoare prin consemnarea ei în scris în documente oficiale sovietice ce vor fi transmise direct autorităților superioare NKVD de la Moscova. Stăruitor și convins de adevărul susținut, Al. D. Danielopolu încearcă o nouă stratagemă: redactează un memoriu în limbile franceză și engleză pe care îl înaintează Camerei Comunelor de la Londra. La 11 aprilie 1945, deputatul Duncan citește acest memoriu în Camera Comunelor, arătând „situația tragică a populației din Basarabia și Bucovina de Nord, obligată a se întoarce în U.R.S.S.“, cerând „în numele umanității să se facă ceva de urgență pentru ca aceste populațiuni să poată decide singure de soarta lor pe baza Dreptului Internațional care li s-a refuzat“²¹. Memoriul acesta a servit și la negocierile Tratatului de Pace de la Paris, din 1946, și se află în prezent la Hoover Institute de la Universitatea Stanford din California în arhiva lui Dumitru Danielopol, ziarist american la „Copley News“, de pe lângă Casa Albă (Washington), membru în comisia S.U.A. de la Paris în 1946.

După ce ministrul Savel Rădulescu, în mai 1945, a fost înlocuit din postul de președinte al Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, după venirea la putere a Guvernului Groza, cu Mihail Ghelmegeanu²², ce avea misiunea de a tempera negocierile româno-sovietice în aplicarea Armistițiului, a avut loc, la 22 mai, la Legația Sovietică, o nouă negociere, de față fiind, din partea sovieticilor, ministrul Pavlov, trimis extraordinar al U.R.S.S. în România (Pavlov, după Tratatul de Pace de la Paris, a fost numit ambasadorul U.R.S.S. la Paris).

Din partea României, la discuțiile de la Legația Sovietică au participat Mihail Ghelmegeanu, ministrul Edmond Ciuntu și Al. D. Danielopolu. De data aceasta, prin înseși schimbările ce se petrecuseră în Guvernul român, ministrul Pavlov a înștiințat partea română că Guvernul sovietic ar fi de acord ca refugiații

²⁰ Lidia Brâncău, Adina Berciu-Drăghicescu, *Basarabia...*, p. 172-185.

²¹ Valeriu-Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Iași, Institutul European, 1995.

²² Președinții Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului au fost: Ion Christu, înlocuit, la 19 nov. 1944, cu Savel Rădulescu, fost subsecretar de stat al Afacerilor Externe, urmat de generalul C. Dămăceanu și M. Ghelmegeanu; vezi C. Rudescu, I. St. Toma, Al. I. Movilă, *Codul Armistițiului*, cu o prefață de M. Ghelmegeanu, București, Editura Gorjan, 1945.

basarabeni și bucovineni să se poată folosi de un drept de opțiune, cu condiția ca fiecare dintre ei să se explice în fața autorităților sovietice „de ce nu vor să se reîntoarcă în U.R.S.S.“, ceea ce a făcut ca Al. D. Danielopolu să refuze din nou această propunere trunchiată și periculoasă, opțiunea nefiind nicidecum liberă, ci, dimpotrivă, condiționată aproape fățiș sub formă de amenințare.

Față de această nouă situație, ministrul Pavlov, invocând din nou art. 5 din Convenția de Armistițiu, a luat hotărârea să se înceteze de aici înainte discuțiile, până la Tratatul de Pace, și, ca atare, s-au reluat repatrierile forțate, ținându-se însă cont, de data aceasta, de interpretarea Decretului sovietic de către Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului, ceea ce a făcut ca mulți basarabeni și bucovineni, precum și toți românii care rămăseseră în 1940 în Basarabia să fie scutiți de a reveni în U.R.S.S., unii refugiați profitând de această nouă situație pentru a-și face acte corespunzătoare, spre a nu mai intra în prevederile Decretului sovietic din 1941 astfel interpretat.

Așadar, în orice caz, toți românii ceruți a se reîntoarce în U.R.S.S., precum și marea majoritate a refugiaților basarabeni și bucovineni din România au beneficiat, până la Tratatul de Pace de la Paris, din 1947, de o suspendare a plecărilor din țară.

*

La 11 iulie 1969, într-o caracterizare făcută de Savel Rădulescu lui Al. D. Danielopolu, acesta scria:

„Prin prisma activității desfășurate în cadrul Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, dl Alexandru Danielopolu a fost un distins colaborator al meu în anii 1944 și 1945, cât am funcționat ca Președinte al acestei Comisii. Dânsul a lucrat în chestiunile de Drept Internațional, ocupându-se, cu precădere, de problemele atât de dificile pe care le ridica aplicarea art. 5 al Convenției de Armistițiu cu România, din 12 septembrie 1944. În această activitate, dl Danielopolu a dat dovadă de o deosebită competență, de un excepțional talent juridic, precum și o prezență de spirit și curaj atât în lucrările de concepție, cât și în cele de bază pe care le-a redactat, ca și în cadrul tuturor negocierilor de la Armistițiu, ce au avut loc în acea perioadă.

Preocupat, deopotrivă, să îndeplinească justetea aplicării principiilor de Drept Internațional cu apărarea drepturilor românești, munca și activitatea dlui Danielopolu s-au dovedit a aduce servicii deosebite concepției românești ce a animat lucrările Comisiei de Armistițiu în anii respectivi.

I-am urmărit, apoi, activitatea care nu a făcut decât să-i pună în evidență excepționalele calități juridice pe tărâmul Dreptului Internațional“.

Prin activitatea sa și dăruenia negocierilor ce nu a încetat s-o imprime în fața Comisiei Aliate de Control (sovietică), cu rezultatele pozitive obținute pe de-a-ntregul de-abia la Tratatul de Pace de la Paris, din 1947, acceptate de Marile Puteri, Al. D. Danielopolu poate număra la activul eforturilor și reușitei sale mulți români din Vechiul Regat și pe refugiații basarabeni și bucovineni de Nord salvați de la pretențiile sovietice de a se reîntoarce în U.R.S.S., adică de a fi încarcerați în gulagurile prizonierilor politici din Uniunea Sovietică.

La prima vedere, pare, poate, de necrezut, în cadrul unor negocieri atât de strânse între învinși și învingători – mai ales când învingătorii mai erau și sovietici – ca asemenea negocieri să fi putut avea loc. Dar confirmate acum prin documente autentice ce se află la Arhivele Naționale, veracitatea existenței lor face ca ele să poată intra în istoria contemporană atât de frământată a poporului nostru, care, încă o dată, și-a arătat – prin toți membrii Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, care au participat la această luptă, riscându-și libertatea și chiar viața – voința de a face să supraviețuiască populații de români, în ciuda tuturor dificultăților ce le-au avut de întâmpinat.

George Coșbuc referendar. Mărturii documentare

Printre cărturarii de prestigiu ai începutului de veac XX, care au îmbrățișat cu entuziasm acțiunea generoasă de ridicare a satului românesc prin cultură, desfășurată sub auspiciile Casei Școalelor, se numără și George Coșbuc. Pe parcursul a șaisprezece ani (1902–1918) acesta a desfășurat o multilaterală activitate în calitate de referendar, conferențiar la cercurile culturale, autor de lucrări și articole de popularizare a științei, îndrumător al colectivelor de conferențieri, alcătuitoare de scrieri și culegeri literare destinate satului. Documentele pe care le prezentăm își propun să evidențieze rolul pe care l-a avut George Coșbuc în înzestrarea bibliotecilor populare.

Bun cunoscător al sufletului și aspirațiilor truditorilor ogoarelor, poetul a stăruit ca în mediul rural să fie răspândite numai lucrări valoroase, accesibile și utile locuitorilor. Ca urmare, cărțile propuse a fi cumpărate de Casa Școalelor, pentru înzestrarea bibliotecilor, au fost temeinic analizate, din punct de vedere al conținutului, al realizării artistice și sub aspectul limbajului. Scrierile care, în concepția lui, nu slujeau preocupărilor sătenilor, care alterau, prin abundența de neologisme, limba română, sau ascundeau, în spatele unui frumos și încărcat decor verbal, o totală sărăcie de idei, au fost respinse. Refuzul de a da aviz favorabil unor lucrări de o îndoielnică valoare literară și științifică se întemeia pe crezul său că numai ceea ce este valoros și autentic, specific românesc, poate contribui la infiltrarea, în conștiința sătenilor, a unor elemente de cultură. Așa se explică și demersurile pentru sprijinirea de către Casa Școalelor a talentelor autentice, precum și a celor care și-au propus să traducă în limbi străine operele unor mari scriitori români.

Peste decenii, în condițiile în care limba noastră este din ce în ce mai poluată, documentele pe care le prezentăm nu și-au pierdut actualitatea.

TRAIAN RUS

1

1903 aprilie 12, București. Referat privind lucrarea *Curs elementar de medicină*, scrisă de V. S. Christodulo din București.

Cartea e bine alcătuită și bine scrisă, populară. E întocmită după programele în vigoare, cu scopul de-a fi carte de școală (pentru seminarii și școalele secundare de fete) și are și un supliment pentru sub-kirurgi, pentru agenți sanitari, moașe etc. Se pot cumpăra un număr oarecare de exemplare pentru biblioteci, ori pentru centrala cercurilor culturale, căci dintre cărțile similare mi se pare a fi cea mai bună. Poate costa 2 lei. Ar putea să fie, însă, mai ieftină (1 leu și 20, ori 1,50).

G. Coșbuc

2

1903 mai 9, București. Referat asupra lucrării *Hai, noroc!*, semnată de învățătorul G. I. Coatu din comuna Cerna, județul Tulcea.

Să se întrebe la depozit dacă avem exempl <are> din piesa asta. Mi se pare că s-au cumpărat. Despre piesă nu pot zice nici bine, nici rău. Eu, din principiu, sunt împotriva acestui fel de piese teatrale, în care se „combate” beția. Autorii pun pe copii să-și bată joc de părinții lor și să le facă morală. Fondul etic al pieselor e din capul locului inadmisibil. Efectele piesei sunt mai întotdeauna contrarii celor voite de autor. În acest fel se compromite lupta împotriva alcoolului și se produce în țărani un dispreț pentru încercările teatrului sătesc. Și apoi fondul literar. Vecinic același calapod, aceleași scene, aceleași vorbe. Acestea le spun despre toate piesele care au pretenția de-a fi „antialcoolice”.

Piesa asta e ca toate celelalte zeci de piese, pe cari le cunosc. Nici mai bună, nici mai rea. Mi se pare însă mai grea de reprezentat din cauză că este scrisă toată în versuri.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 4/1903, f. 34.

3

1903 mai 12, București. Referat privind propunerea lui V. Tecontia de a se edita un volum de traduceri germane din opera lui Mihai Eminescu.

Poesiile trimise ca probă sunt frumoase și exact traduse. Mai ales „In den Winde in den Wogen”. Ar fi bine să ne trimită traducătorul întreaga sa colecție. Atunci, urmând exemplul cu traducerea franceză a „României pitorești” de A. Vlahuță, s-ar putea, poate, alcătui un volum *Eminescu în traducere germană*, pentru răspândirea și cunoașterea scriitorilor noștri în Germania.

Dl Ministru ar putea numi trei oameni cari să judece lucrarea dlui Tecontia și, dacă ar afla-o mai bună decât lucrarea altora cari au tradus pe Eminescu (dl Grigorovița, Minckwitz etc.), eu aș gândi că ar fi bine cu cale să dea Ministerul un ajutor traducătorului, spre binele literaturii noastre. Ideea cu traducerea autorilor noștri în limbi străine e de o importanță capitală pentru noi. De aceea cred că e bine să se urmărească ideea.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 4/1903, f. 75.

4

1903 mai 17, București. Referat asupra *Vocabularului botanic* întocmit de Zach. C. Panțu.

Vocabularul dlui Panțu nu este într-adevăr un vocabular simplu al numirilor plantelor, ci o enciclopedie a botanicii populare. La fiecare plantă se arată timpul și locul creșterii, felul culegerii și al păstrării ei și rostul ce-l are în medicina

științifică și – mai ales – în cea populară ca leac al bolilor. O lucrare, după a mea știință, unică până acum în literatura noastră. Eu aş îndrăzni să propun dlui Ministru să cumpere vr-o sută de exemplare, nu ca încurajare pentru autor – cari se ocupă serios și cu pricepere de botanica populară și scoate acum al doilea volum – ci pentru că văd că lucrarea lui ar fi de folos real poporului pentru mai-sus-arătatele motive. Cartea costă 2 lei.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 4/1903, f. 87.

5

1903 mai 17, București. Referat asupra lucrării *Costa Belciug*, scrisă de învățătorii Mihail și Grigorie Ignat, din comuna Negrești, județul Vaslui.

Piesa e bună, se poate aproba. Sunt de părere să se scoată scena cu primarul de la sfârșitul actului II, pentru că e prea imorală pentru țărani și e și neverosimilă. Autorul ar mai putea ajusta piesa, tăind câte ceva din monoloagele cele lungi.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 4/1903, f. 112.

6

1903 mai 27, București. Referat cu privire la lucrarea lui George Vasilescu, învățător în Balș, județul Romanai, *Statul țăranilor*.

O carte bună. Pentru școalele de adulți, cu deosebire. Bucățile sunt potrivite pentru copii să le citească în adunările cercurilor culturale, în fața sătenilor, după cum se obicinuește în unele județe, lucruri cari ar fi de dorit să se generalizeze și să intre în obiceiurile cercurilor culturale. Se pot întrebuița bucățile – fiind scrise în dialog – și ca să se reprezinte dogmatic de câte 2 copii.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 4/1903, f. 100.

7

1903 mai, București. Referat cu propuneri pentru cumpărarea unor lucrări.

Referat:

V. Podenanu, *Cântece*

I. Costin, *Un vis*

Al. Cazaban, *Încurcă-lume*

Domnule Administrator,

Autorii (V. Podenanu, I. Costin și Al. Cazaban), cari, prin petițiile alăturate, cer să li se cumpere exemplare din scrierile lor, nu sunt lipsiți de talent și au o valoare literară până la un punct. Nu scrie însă nici unul pentru popor, nici măcar

popular. Cărțile lor n-ar fi rele pentru bibliotecile noastre, vreau să zic că nu cuprind nimic contrar scopului nostru.

Dacă ar fi vorba de o încurajare, aş fi de părere să se cumpere cel mult de câte o sută de lei cărți de la fiecare, dacă permit fondurile.

G. Coşbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 4/1903, f. 103.

8

1903 septembrie 7, București. Referat cu privire la lucrarea Smarei Gheorghiu intitulată *Calvar*.

Asupra cărților de literatură poetică are să-și dea avizul dl referend Al. Vlahuță. Eu nu pot să-mi dau avizul asupra cărților scrise anume pentru popor; nu pot mai ales acum, fiindcă dl Vlahuță și-a dat odată avizul asupra doamnei Smara, și eu n-am nici datoria să aprob și nici dreptul să dezaprobat cele ce-a spus D-sa ca singurul în drept de-a cerceta cărțile literare.

Pentru bibliotecile populare, cartea *Calvar* nu e potrivită. Poate, pentru bibliotecile școalelor secundare.

G. Coşbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 4/1903, f. 164.

9

1906 februarie 8, București. Referat asupra lucrării *La întâlnire*, de M. P. Miosotis.

„Sfaturi și Diverse“ zice autorul. Sfaturile sunt puține și dintre acelea cari se găsesc de multe ori spuse, și negreșit că mai bine, prin multe broșurele împărțite de Casa Școalelor pe la bibliotecile populare. Iar „Diversele“ sunt 15 învățăături care în felul cum le au *Calendarele pe o sută de ani*: cum se face brânză din cartofi; cum să te aperi de șoareci; cum să știi ce va ieși din ou, cocoș, ori găină; cât de adânc e Oceanul Pacific și cum să știi cât de departe e fulgerul etc.

Sfaturile nu sunt rele, însă stilul cărții e cam rău. Prea întins și lăbărat și – din dorința de a fi popular – prea vulgar și cu totul neîngrijit. Pe-alocurea e provincial-oltenesc, cu „aialaltă, ălea, ăstea, ăl de-a făcut, verbul a râde întrebuințat ca reflexiv („vrei să te răzi“?). Pentru unitatea limbii culturale e păgubitoare orice scriere de popularizare în graiuri provinciale, căci dizolvă ceea ce trebuie încheat. Cărticica aceasta ar fi, cum se vede, scrisă pentru olteni, deci, câtă vreme scopul Casei Școalelor este să aibă cărți scrise pentru toți românii, ea este nu numai afară din scopul Casei Școalelor, dar indirect împotriva lui.

Referent G. Coşbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 6/1905, f. 29.

10

1907 mai 14, București. Referat asupra lucrărilor *Băi de aer, soare și electricitate* și *Cultura pomilor*, editate de profesorii gimnaziului din Slatina.

Broșurica *Băi de aer* etc. e scrisă pentru orășeni, pentru oameni bogați și învățăturile dintr-însa mi se par scrise de un doctor cari își apără, polemizând, teoria sa cum își apără Kneipp, ori Kukne, ori Prianitz – ori cum Dumnezeu îi mai cheamă – teoriile lor: unul vrea apă, altul pâine uscată, altul soare și electricitate.

Pentru bibliotecile populare ea nu e de nici un folos.

Cealaltă broșură, *Cultura pomilor*, e bună. Avem însă în bibliotecile rurale destule broșurele, asupra acestui subiect, tot așa de bune. Prin urmare, ar fi de prisos cumpărarea ei, din punctul acesta de vedere.

Limba acestor broșurele nu e pe înțelesul poporului; au prea multe neologisme și bănuiesc a fi străin cel ce le-a scris, căci am găsit greșeli elementare de limbă (articulare falsă și falsă întrebuintare a pronumelor personale în cazul oblic al pluralului).

Prețul lor, apoi, e exagerat. „Dacă broșura va avea 32 pagini, prețul va fi de 40 bani“. Așa zice anunțul. E prea de tot mult. Aș lua ca pildă broșurile societății „Steaua“: o broșură de 96 pagini și de mai multe costă numai 15 bani. Vânzând broșuri de câte-o coală (32 pagini mici) cu 20 bani n-o să răspândim niciodată în popor lumina cărții.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 5/1907, f. 104.

11

1907 mai, București. Referat asupra lucrării *Domnița Ruxanda*, scrisă de un elev de la Liceul „Gheorghe Lazăr“ din București.

Piesa aceasta este o lucrare de începător – dar talentat începător – și merită o încurajare. Cred că ar fi bine să i se cumpere editorului (care, după cum văd, e un inimos student de liceu) un anumit număr de exemplare.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 5/1907, f. 201.

12

1907 iunie, București. Referat privind oportunitatea cumpărării revistei „Amicul Tinerimei“.

Revista „Amicul Tinerimei“ e, într-adevăr, foarte potrivită pentru tinerime. Are material cu multă îngrijire ales în vederea scopurilor educațiunii. Sunt de părere să se cumpere pentru bibliotecile școalelor secundare o sută de exemplare din fiecare an de revistă.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 5/1907, f. 274.

13

1910 august, București. Adresa prin care George Coșbuc recomandă administratorului Casei Școalelor cumpărarea cărții *O rană a poporului român*.

Domnule Administrator,

Lucrarea dlui Constantin Dimitriu, *O rană a poporului român*, ce mi s-a trimis s-o cercetez (Adresa nr. 11700 Seria F), e o bună lucrare, în felul conferințelor ce se țin la cercurile culturale. Cred că e bine să i se dea autorului un ajutor, în oarecareva chip, ca să-și poată răspândi bunele sale povețe.

G. Coșbuc

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Școalelor, dosar 3/1910, f. 294.

Documente inedite din arhivele dâmbovițene referitoare la activitatea lui Nicolae Iorga

În mod cu totul întâmplător, în depozitele Direcției Județene Dâmbovița a Arhivelor Naționale au fost depistate mai multe documente care conțin informații interesante asupra activității marelui nostru istoric Nicolae Iorga.

Având în vedere locul și rolul orașului Târgoviște în istoria poporului român, Nicolae Iorga a făcut, de-a lungul anilor, mai multe vizite, atât în oraș, cât și în județul Dâmbovița.

Uneori, aceste vizite s-au desfășurat în fruntea unor delegații române sau străine, cum a fost aceea a participanților la Congresul de bizantinologie, din anul 1934, desfășurat la București.

Un document extrem de interesant este apelul adresat autorităților județene, alături de Nicolae Iorga, de o serie de personalități ale vieții noastre politice, culturale și religioase pentru ajutorarea moșilor din Apuseni, ajunși în stare de sărăcie.

Alte trei documente se referă la strângerea de fonduri pentru constituirea, la Bicz, a mănăstirii „Maica Domnului a Tuturor Mângâierilor“, dedicată memoriei reginei Maria.

Publicăm, în continuare, documentele depistate în speranța că acestea vor contribui, modest, la întregirea informației istorice asupra activității atât a marelui nostru istoric, cât și a altor personalități.

Documentele, în număr de șapte, datează din perioada 1909–1940, toate fiind originale.

PÂRVAN DOBRIN

1

1909 octombrie 23, București. Adresă a Ligii pentru Unitatea Culturală a Românilor către Primăria orașului Târgoviște, prin care își face cunoscută intenția de a vizita monumentele din zonă și de a sărbători împlinirea a 310 ani de la unirea Ardealului cu Țara Românească sub Mihai Viteazul.

Liga pentru Unitatea Culturală a Românilor
Comitetul Central Executiv
No. 400

București, 23 octombrie, 1909
Strada Fântânii 1

Domnule Primar,

Comitetul Central al Ligii Culturale, luând hotărârea de a prăznui, printr-un parastas la Mănăstirea Dealului și prin vizitarea monumentelor religioase ale Târgoviștei ziua de Sfântul Mihail, 8 noiembrie, patronul celui mai eroic domn al românilor, azi când se împlinesc 310 ani de la cucerirea Ardealului, are onoarea să vă roage a participa domnia voastră la această serbare al cărei program vi se anexează.

Sunteți rugat, de asemenea, călduros, să binevoiți a ne pune și o sală la îndemână, pentru dezvoltarea conferinței privitoare la însemnătatea acestei zile.

Vă rugăm să binevoiți a primi încredințarea osebitei noastre stime.

Președinte,
S. Somănescu

Secretar,
Nicolae Iorga

D<omniei> sale, domnului primar al orașului Târgoviște

Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Primăria orașului Târgoviște, dosar 1/1909, f. 19.

2

1927 august 11, București. Adresă a Universității Populare „Nicolae Iorga” din Vălenii de Munte către Primăria orașului Târgoviște, prin care se solicită sprijin pentru găzduirea a 150 cursanți aflați în vizită în oraș.

Universitatea Populară „Nicolae Iorga”
din Vălenii de Munte
Înființată la 1 iulie 1908
No. 184

11 august 1927
Sediul central: La „Liga Culturală”,
strada Banul Mărăcine,
București, telefon 310/80

Domnule Primar,

Universitatea Populară „N. Iorga” din Vălenii de Munte face, la sfârșitul cursurilor, un pelerinaj la mormântul regelui Ferdinand I cu un număr de circa 150 cursanți, în mare parte minoritari și în drum ne oprim și în orașul Târgoviște spre a putea fi vizitat.

Data sosirii noastre este în ziua de marți, 16 august 1927, orele 12 a.m.

Credem, domnule primar, că d<umnea>voastră, care sunteți părintele orașului, ne veți da tot sprijinul pentru a putea fi găzduiți în orașul Târgoviște, spre a putea, a doua zi, la orele 17–18 dim<inea>, pleca la Câmpulung, adică miercuri, 17 august 1927.

În orașul Târgoviște vom da în această seară o șezătoare culturală.

Am delegat pe părintele Brănișteanu spre a lua contact cu d<umnea>voastră asupra încadrării.

Primiți, vă rugăm, domnule primar, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

Președinte,
Nicolae Iorga

Secretar,
Ilie Al. Ardeleanu

Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Primăria orașului Târgoviște, dosar 1/1927, f. 3.

3

1937 octombrie 20, București. Apel adresat Prefecturii județului Dâmbovița de către Comitetul „Sprijinitorii Moșilor” privind ajutorarea populației din ținutul Munților Apuseni.

Comitetul „Sprijinitorii Moșilor”
Secția Culturală a Soc<ietății>
APROVIZIONAREA MOȘILOR

București, 20 octombrie 1937

Ord. juridic de funcționare nr. 772/1936,
privilegiată cu Decizia Ministerială nr. 8828/1937
PALATUL MARMOROSCH BLANK
STRADA DOAMNEI – BUCUREȘTI. Telefon 5-22.63

Onor,

Prefectura jud«ețului» Dâmbovița, Târgoviște

În ținutul munților Apuseni trăiesc covârșiți de suferințe – moții – populația cea mai neaoș românească a țării.

Urmașii lui Horea, Cloșca și Crișan au ținut întotdeauna vie flacăra românismului, sacrificându-se pe altarul patriei.

Ei ne cer astăzi sprijinul și ajutorarea moților.

Credem că este o datorie sfântă pentru orice bun român să contribuie la desăvârșirea scopului ce urmărim.

Rugăm a ne comunica răspunsul dv. în cel mult 10 zile de la primirea prezentei. Direct. secț.,

L.S.

Patriarhul României,
Miron Cristea, patriarh

Președ«intele» Part«idului» Naț«ional» Liberal,
C«onstantin» I. Brătianu

Președ«intele» Part«idului» Naț«ional» Democrat,
N«icolae» Iorga

Președ«intele» Part«idului» Naț«ional» Creștin,
Oct«avian» Goga

Președ«intele» Part«idului» Radical Țărănesc,
Gr«igore» Iunian

Vice-Președ«intele» Cons«iliului» de Miniștri,
Ion Incuț

Ministrul Cultelor,
Victor Iamandi

Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Prefectura județului Dâmbovița, dosar 380/1938, f. 13.

4

1939 iulie 5, București. Adresă a Societății Culturale a Studenților Orfani de Război prin care se solicită Primăriei orașului Târgoviște contravaloarea biletului de onoare pentru serbarea zilei Restaurației.

SOCIETATEA CULTURALĂ
A STUDENȚILOR ORFANI DE RĂZBOI

Înreg. Trib. nr. 2223/1936

SEDIUL: CALEA GRIVIȚEI NR. 67 BUCUREȘTI

Nr. 368

București, 5 iulie 1939

Domnule Primar,

Ne permitem, în mod respectuos, a vă reaminti că, cu adresa noastră nr. 86, din 27 mai 1939, v-am trimis un bilet de onoare în valoare de lei 1000 pentru comemorarea zilei naționale a Restaurației și împlinirii a 9 ani de domnie a majestății sale regelui Carol al II-lea, de sub înaltul patronaj al domnului profesor universitar Nîcolae Iorga, consilier regal.

Cum, până în prezent, n-am primit nici un răspuns din partea domniilor voastre și dorind a încheia socotelile acestei serbări, respectuos vă rugăm să binevoiți a soluționa cererea noastră în mod favorabil și a ne trimite contra-valoarea ce veți aprecia, la sediul societății noastre.

Vă rugăm să primiți respectuoasele noastre mulțumiri anticipate.

PREȘEDINTE DE ONOARE,

Nîcolae Iorga

Președinte,
Constantin Popescu

Secretar General,
I. Oancea

Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Primăria orașului Târgoviște, dosar 26/1939, f. 11.

5

1939 iulie 25, București. Adresă a Comisiei Monumentelor Istorice prin care solicită sprijin financiar pentru construirea, la Bicz, a unei mănăstiri dedicate memoriei reginei Maria.

Ministerul Cultelor și al Artelor

București, 25 iulie 1939

COMISIUNEA MONUMENTELOR ISTORICE

BIROUL CONSTRUIRII MĂNĂSTIRII „REGINA MARIA“

Domnule Primar,

Ca un îndreptățit și binemeritat omagiu pentru marea noastră dispărută, purcedem azi la ridicarea unei mănăstiri pe locul unde, în clipele cele mai grele ale vieții ei, îi plăcea să se retragă REGINA MARIA.

La Bicz, se va clădi mănăstirea „Maicii Domnului a Tuturor Mângâierilor“, așa cum a dorit în viață regina Maria și cum a lăsat scris la moarte.

Prin această faptă creștinească vom mărturisi o adâncă recunoștință mării regine Maria, care a luptat fără odihnă alături de FERDINAND, Întregitorul, pentru făurirea ROMÂNIEI MARI.

Întorcându-se privirea spre drumul pe care l-a străbătut de la venirea ei în țară, până ce și-a dat ultimul sfârșit în slujba aceleiași credințe pentru binele poporului său, ridicarea unei mănăstiri este o datorie din partea fiilor neamului pe care i-a iubit atât de mult.

Sprijiniți, deci, cu românească faptă această inițiativă de respectuoasă dragoste pentru memoria reginei Maria și contribuiți la realizarea ei, printr-un neprecupețit concurs, așa precum neprecupețite au fost și sacrificiul și iubirea ei pentru ȚARA ROMÂNEASCĂ.

DUMNEZEU SĂ NE AJUTE

PRIM-MINISTRU,
Ministru de Interne și Adinterim
la Apărarea Națională
Armand Călinescu

CONSILIER REGAL,
Nicolae Iorga

PREȘEDINTELE SENATULUI

Consilier Regal,
Constantin Argetoianu

PREȘEDINTELE CAMEREI DEPUTAȚILOR

Consilier Regal,
Alexandru Vaida Voevod

PATRIARHUL ROMÂNIEI

† Nicodim

MINISTRUL JUSTIȚIEI

Victor Iamandi

MINISTRUL CULTELOR ȘI ARTELOR

Nicolae Zigre

MINISTRUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE

Petre Andrei

PRIM-PREȘEDINTE AL ÎNALTEI

CURȚI DE CASAȚIE ȘI JUSTIȚIE

Andrei Rădulescu

Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Primăria orașului Târgoviște, dosar 19/1939, f. 12.

6

«1939, după noiembrie 24», București. Apel semnat de mai multe personalități ale vieții politice și culturale prin care solicită strângerea de fonduri destinate construcției, la Bicaz, a mănăstirii închinată memoriei reginei Maria.

România
Ministerul Cultelor și Artelor
Comisiunea Monumentelor Istorice

Domnule PREȘEDINTE,

În amintirea neuitatei regine Maria, Comisiunea Monumentelor Istorice a hotărât să înalțe la Bicaz mănăstirea „Maica Domnului a Tuturor Mângâierilor“.

Aceea care, alături de regele Ferdinand, a stat neclintită în credința că până în sfârșit sfânta dreptate a poporului românesc va birui își va avea lăcașul dorit de ea.

Lăcaș de reculegere și de întremare se va înălța la Bicaz, unde familia noastră domnitoare a suferit și sperat alături de întreaga națiune.

Mănăstirea pe care a dorit-o marea ei suflet trebuie să vorbească veacurilor viitoare că am știut să-i cinstim memoria și să-i împlinim cuvântul din urmă.

Sprijiniți lucrarea începută și Dumnezeu vă va răsplăti înmiit silințele, care nu vor fi niciodată prea mari față de meritele marei noastre regine Maria.

Președintele Consiliului
de Miniștri,
Gheorghe Tătărescu

Președintele Comisiunii
Monumentelor Istorice
Consilier Regal
Nicolae Iorga

Președintele Camerei
Consilier regal,
Alexandru Vaida Voevod

Președintele Senatului
Consilier regal,
Constantin Argetoianu

Consilier regal,
Victor Iamandi

Ministrul agriculturii și domeniilor,
Grigore Ionescu-Sisești

Ministrul educației naționale
Petre Andrei

Patriarhul României,
† Nicodim

Ministrul Cultelor și Artelor,
Ion I. Nistor

Prim-președinte al Înaltei Curți
de Casație și Justiție
Andrei Rădulescu

Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Camera de agricultură a județului Dâmbovița, dosar 15/1939, f. 1.

7

1940 martie 6, București. Adresă a Comisiei Monumentelor Istorice către Camera de agricultură a județului Dâmbovița prin care solicită să contribuie cu fonduri la înălțarea unei mănăstiri dedicate memoriei reginei Maria.

România
Ministerul Cultelor și Artelor
Comisiunea Monumentelor Istorice

București 00476, 6.III.1940

Domnule Președinte,

În vederea ridicării Mănăstirii „Maica Domnului a Tuturor Mângâierilor“, în amintirea reginei Maria, s-a adresat un apel în 1939.

Acest apel a dat rezultate prea modeste față de ceea ce ne-am propus a duce la capăt.

Îl reînnoim, rugându-vă să binevoiți a aproba ca în bugetul exercițiului financiar 1940/1941 să se prevadă o sumă pe care o lăsăm la aprecierea dumneavoastră.

Pentru prețioasa ofrandă ce veți binevoi a acorda, vă rugăm să primiți viile noastre mulțumiri.

Președinte,
Consilier Regal
N. Iorga

Secretar-Director General,
Victor Brătulescu

N.B. Vă rugăm a ni se comunica de pe exercițiul 1939–1940 dacă ați subscriș ceva pentru acest fond.

Domniei sale
Domnului Președinte al Camerei de Agricultură a județului
Dâmbovița, Târgoviște

Direcția Județeană Dâmbovița a Arhivelor Naționale, fond Camera de agricultură a județului Dâmbovița, dosar 15/1939, f. 2.

Un diplomat român despre atentatul de la 20 iulie 1944

BOGDAN-FLORIN POPOVICI

La 20 iulie 1944, a avut loc cunoscuta tentativă de asasinare¹ a lui Hitler. Atentatul a fost organizat de un grup de ofițeri superiori germani, avându-l în frunte pe colonelul conte Klaus von Stauffenberg. Hazardul a făcut ca această acțiune să eșueze, iar complotiștii au fost pedepsiți cu sălbăticie.

Evenimentul a fost în atenția multor istorici, interpretarea cauzelor, a motivațiilor autorilor nefiind scutită de tendințe ideologizante². Iată de ce considerăm interesantă publicarea unui raport diplomatic³ al generalului Ion Gheorghe⁴, ministrul României la Berlin în timpul evenimentelor. Datat 1 august 1944, documentul face o analiză pertinentă și obiectivă a cauzelor care au determinat complotul, precum și a posibilelor urmări ale acestuia. Se poate remarca faptul că diplomatul român a intuit cu mare exactitate cauzele complotului, punctul său de vedere fiind confirmat de cele mai multe cercetări postbelice asupra evenimentului⁵.

Prezentăm, în continuare, acest document, cu mențiunea că am adus în mod tacit textul la normele actuale de ortografie și punctuație.

Nr. 60 Conf./P.2.

LEGAȚIUNEA REGALĂ A ROMÂNIEI

CONFIDENȚIAL Personal⁶

BERLIN

Domnule Vicepreședinte al Consiliului,

În împrejurările de acum, când evenimentele cele mai grave se ivesc și trec cu o viteză care nu ne lasă nici măcar răgazul de a reflecta asupra lor, însuși un fapt ca acela al atentatului săvârșit la 20 iulie contra Conducătorului Germaniei nu

¹ Tentativa a fost rezultatul unei conspirații mai largi împotriva regimului nazist. Dintre grupările oponente (vezi pe larg Maurice Baumont, *Marea conjurație împotriva lui Hitler*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977), militarii au fost cei care au încercat eliminarea prin violență a lui Hitler. Acțiunea a fost codificată „Walkiria”; oficial, ea reprezenta planul de acțiune în caz de revoltă internă, dar oponentii, grație pozițiilor pe care le dețineau în conducerea militară, au emis o notă suplimentară, secretă, care prevedea arestarea șefilor SS și SD și ocuparea instituțiilor-cheie din Berlin.

² Vezi, de exemplu, D. Melnikov, *Complot împotriva lui Hitler*, București, Editura Politică, 1963.

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 307/1940, f. 619–628; documentul este adresat „Domniei-Sale, Domnului Profesor Mihai Antonescu, Vicepreședinte și Președinte a.i. al Consiliului de Miniștri, Ministrul Afacerilor Străine etc.”. (*Ibidem*, f. 619).

⁴ Ion Gheorghe (1893–1957), diplomat și militar român. Participă la primul război mondial; are carieră didactică la Școala Superioară de Război. În diplomație, îndeplinește funcțiile de atașat militar al României în Turcia (1933), atașat militar în Germania (1940–1944) și ambasador al României în Germania (1943–1944). După 23 August 1944, va rămâne în Germania de Vest, suportând ani de recluziune în lagărele americane de aici. În țară, el a fost judecat și condamnat la moarte în contumacie. Cartea sa, *Rumänien Weg zum Satellitenstaat*, Heidelberg, Kurt Vowinkel Verlag, 1952, a fost tradusă și în românește: *Un dictator nefericit. (Drumul României spre statul satelit)*, editor Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1996.

⁵ Vezi Florin Constantiniu în „Prefață” la Maurice Baumont, *op. cit.*, p. 9–11; *Marea conflație a secolului XX. Al doilea război mondial*, București, Editura Politică, 1971, p. 375.

⁶ Este adăugat cu creionul, scris de mână și subliniat cu două linii.

a lăsat un ecou decât de scurtă durată, fiind imediat depășit și înecat în valurile agitate ale tragicelor frământări ale sfârșitului de război ce trăim.

Dacă deci ecoul atentatului asupra Führer-ului este aproape stins, consecințele acestui act pot fi considerate ca deosebit de mari, amenințând chiar să devină fatale pentru întregul bloc al rezistenței germane. Consecințele acestui act sunt grave pentru că originile lui sunt grave.

Pentru a găsi explicația justă a acestui act funest este necesar a trece pe scurt în revistă originile lui și cauzele care l-au făcut posibil.

De multe ori am atras atenția asupra faptului că revoluția național-socialistă n-a reușit să formeze din națiunea germană un bloc unitar. Ea a făcut, ce-i drept, foarte mult în această direcție, dar n-a avut tăria să meargă până la capăt. Ea a lucrat foarte mult asupra maselor lucrătoare și micii burghezii (inclusiv țărănimea), dar s-a complăcut în compromisuri fatale în ceea ce privește clasele de sus: nobilimea, burghezia înaltă, cadrele vechii armate și o parte a lumii intelectuale. Intenția a fost, desigur, bună, pentru că, conducerea germană a crezut că este necesar să asigure, de la început, revoluției național-socialiste un nivel cât mai ridicat și o fațadă plină de strălucire. Nivelul ridicat și fațada impunătoare trebuiau să le dea tocmai clasele înalte ale națiunii, pe care conducerea germană a sperat fie să le atragă în masa revoluționară, fie să le folosească cu abilitate pentru însăși promovarea și succesul revoluției național-socialiste. Acest scop n-a putut fi atins decât în parte. Clasele înalte ale națiunii germane au prestat serviciile lor conducerii național-socialiste nu pentru că ele ar fi fost hotărâte vreodată să adere, cu deplină sinceritate, la principiile revoluției național-socialiste, ci fiindcă au socotit că ar fi posibil, mai ales după începuturile pline de succes pe teren politic și național ale conducerii național-socialiste, ca aceasta să ducă Germania la mărirea și prestigiul mondial, care este visul oricărui german, din orice strat social ar fi el. Clasele înalte au avut convingerea că serviciile prestate de ele conducerii național-socialiste vor ajuta la realizarea acestui scop politic și național, dar că ele vor rămâne, totuși, atât de tari încât să împiedice oricând ca mărirea Germaniei să fie vreodată similară cu triumful revoluției național-socialiste propriu-zise. Adevărul este că aceste clase sociale germane au rămas, în marea lor majoritate, numai interesate de succesele inițiale național-socialiste, la care au vrut să participe pentru a se folosi de aceasta, dar, în fond, ele au stat tot timpul pe o poziție de absolută animozitate față de tendințele naturale ale revoluției național-socialiste. Ele au fost de acord numai cu prima parte a sensului acestei revoluții și dușmane cu cea de-a doua. Scopurile naționaliste ale revoluției au fost propriile lor scopuri, dar niciodată aceste clase n-au putut accepta cu inima ușoară procesul de treptată și adâncă socializare a națiunii germane. Cât timp conducerea național-socialistă a zburat din succes în succes, resentimentele claselor înalte germane au trebuit să fie, fatal, înăbușite. Întâi victoria germană și, deci, a noastră, ziceau aceste clase sociale, apoi răfuiala cu nazismul.

Când succesele au încetat, vina nu putea să fie decât a nazismului. Răfuiala proiectată după victorie a trebuit să fie anticipată.

Că acest gând a putut face pe organizatorii atentatului contra Führerului să se hotărască să provoace răfuiala cu național-socialismul, chiar acum, când națiunea germană stă să cadă sub grozava povară a acestui crud război, aceasta n-a putut surprinde decât pe cei care nu înțeleg încă adevăratele stări de lucruri din Germania.

Adevărul adevărat este că revoluția național-socialistă a trebuit să ducă Germania, în orice caz, la socializarea profundă a națiunii germane, fie că ar fi învins în acest război, fie că ar fi ieșit învinsă din el. Deosebirea este numai că, în caz de victorie, ea ar fi dirijată această socializare, și nu numai a națiunii germane, dar a întregii Europe, pe când învinsă, ea va trebui să se adapteze unei socializări impuse de cea mai mare putere învingătoare pe continent, ea (Rusia) însuși socialistă.

Clasele înalte germane, – fiindcă ele sunt în cauză în atentatul produs, grupul atentatorilor fiind exponentul acestor clase –, au crezut că trebuie să tolereze venirea la putere a național-socialismului ca un necesar paratrăznet contra pericolului comunist (de fapt, socialism de stat).

Tot ele, apoi, dându-și seama de formidabila forță a bolșevismului rusesc (de fapt, un aspru socialism de stat), au fost acelea care au suflat la urechea conducerii germane, că nu poate fi realizată victoria germană completă fără distrugerea, în prealabil, a bolșevismului rus. Căci aceasta este realitatea exactă a lucrurilor: reprezentanții claselor înalte germane, care se găseau în colaborare cu național-socialismul, și în special cadrele vechi ale armatei, au convins conducerea germană să atace Rusia, spre stupefacția totală a majorității poporului german. Era vorba atunci de siguranța distrugerii rapide a bolșevismului rus.

Acum, când acest bolșevism rus este pe punctul de a triumfa, conjurarea pericolului de socializare a națiunii germane nu mai putea fi sperată decât printr-o virare bruscă a Germaniei, cu orice alte consecințe, afară numai de hydra socialistă, spre anglo-americani, cu speranța absurdă că aceștia vor mai putea scăpa Germania de o profundă socializare.

O asemenea virare spre anglo-americani este dorită, de altfel, și de conducerea național-socialistă însăși, dar nu pentru același motiv, ci pentru acela de a putea înfrânge astfel, totuși, Rusia. Căci toată lupta dintre național-socialism și bolșevism nu este, în fond, decât lupta pentru dirijarea socializării de mâine a Europei și poate a lumii întregi.

O virare acum spre anglo-americani nu este însă posibilă. Nu este posibilă pentru că în fruntea Germaniei se afla actuala conducere național-socialistă și pentru că, mai ales, Germania este încă destul de tare. O virare spre lumea anglo-saxonă n-ar fi posibilă decât fără conducerea actuală și de către o Germanie ruptă moralicește în două, dezbinată și incapabilă de a mai constitui un pericol pentru această lume anglo-saxonă către ale cărei idealuri clasele înalte germane nu doresc decât o integrare cât mai completă.

Așadar, în această considerațiune trebuie căutată originea atentatului: înlăturarea actualei conduceri pentru a face posibilă o înțelegere cu anglo-americanii și, implicit, pentru a salva astfel privilegiile și bunurile periclitate ale acestor clase sociale, care nu se pot obișnui cu perspectivele unei socializări totale și radicale a Germaniei. Lucrul acesta este atât de adevărat, încât nu rareori am auzit eu însumi elemente din aceste clase înalte germane spunând, nu acum, când șansele unei victorii germane sunt aproape complet dispărute, dar încă de mult, când victoriile germane se țineau lanț, că nici n-ar fi de dorit o victorie complet germană.

*

Pentru a ne putea da seama de ce s-a urmărit prin complotul recent trebuie să reflectăm, pe baza informațiilor pe care le posedăm, la cele ce-ar fi urmat dacă atentatul ar fi reușit. Pentru mine nu este nici o îndoială că Germania ar fi trecut,

În acest caz, printr-un regim tip Kerenski. Dispariția Führerului și, implicit, a echipei conducătoare actuale ar fi dus fatalmente la prăbușirea rezistenței germane, căci, cu toată voința de luptă ce o arată încă fronturile germane și cu fanatismul creat de revoluția național-socialistă, națiunea germană, considerată în ansamblul ei, dorește arzător sfârșitul războiului. Un eveniment cardinal ca acela al dispariției Führerului, care el prin el înfățișează simbolul revoluției național-socialiste, ar fi zguduit din temelii întreg ansamblul de elemente ce constituie blocul rezistenței germane. Ar fi însemnat ruperea echilibrului sufleteș german; ar fi însemnat dispariția ideii care încă dă coeziune de luptă germană. Ar fi însemnat semnalul încetării luptei, cu inevitabila aruncare a armelor din mâini.

Un general oarecare, sprijinit de castele în sânul cărora s-a născut ideea complotului, ar fi încercat să canalizeze energiile germane, rămase încă în ființă, pentru continuarea luptei cu fața numai spre est, cu sau fără sprijinul anglo-american.

În interior însă ar fi izbucnit anarhia. Partidul și SS-ul, de o parte, armata generalilor de altă parte, iar armata maselor lucrătoare, peste toți mai puternică decât toate celelalte, ar fi început să se sfâșie între ele. Exact ca sub regimul Kerenski. O armată încă pe front, sperând iluzoriu să ducă războiul cu rușii la sfârșitul dorit, dar neatins nici de armata puternică și unitară din trecut, iar în spate armate politice ale diferitelor curente și resentimente, sfâșiindu-se reciproc.

La urmă, anarhia pretutindeni, pe ruinele căreia masele socialiste germane ar fi căutat să îndeplinească firele unui nonsens de viață pentru națiunea germană.

Ne întrebăm: care să fi fost planul noului Kerenski german? Mai întâi o întrebare și mai importantă: care a fost persoana destinată pentru acest rol? Căci dacă această persoană a fost, după relatarea oficială germană, generalul Olbricht⁷, nu putem decât să surâdem la gândul că acest biet și oarecum simplu general, pe care l-am cunoscut în diferite împrejurări de serviciu, și-ar fi pus, într-adevăr, în minte să conducă el barca atât de greu încercată și stând gata să se înece a Germaniei.

Probabil că generalul Olbricht, un om cu mijloace atât de modeste, nu era decât un paravan în dosul căruia sforile erau trase de alte mâini.

Dar oricare ar fi fost persoana destinată de complotiști să joace rolul noului conducător al Germaniei, ne întrebăm care ar fi putut fi speranțele ei în succesul acțiunii de salvare a Germaniei, ce-ar fi urmat să fie după dispariția actualei conduceri. Aceste speranțe n-ar fi putut avea decât o singură bază: sprijinul anglo-american!

Este posibil ca organizatorii complotului să fi posedat vreun semn cât de mic indicator al acestui sprijin anglo-american?

Îmi este imposibil a crede așa ceva! Căci în aceasta constă marea iluzie a claselor înalte germane, că anglo-americanii s-ar găsi în situația de a face vreun gest inamical față de Rusia, sau că ei ar conveni să ajute vreunui Kerenski oarecare să se joace încă cu vreo forță militară germană, încă destul de puternică, în dosul cărora ei ar ști bine că se ascund aceleași caste, care au însemnat puterea militară de totdeauna a Prusiei și a Germaniei.

⁷ Printre figurile de primă mărime în politica germană care au luat parte la complot îi amintim pe generalii Beck, von Tresckov, Carl Goerdeler; diplomați ca von Hassel, Schulenburg. Generalul Olbricht (1888-1944) era adjunctul generalului Fromm, comandantul Armatei de Interior (cf. D. Melnikov, *op. cit.*, p. 119; Maurice Baumont, *op. cit.*, *passim*).

Jocul acesta ar fi în prezent destul de periculos pentru anglo-americani, care nici nu pot gândi deocamdată că ar putea, fără riscurile cele mai grele, să se despartă de Rusia, atât timp cât puterea militară germană este încă serioasă. Așa că putem socoti, fără teamă de a greși, că organizatorii complotului german n-au putut avea în mâini nici o indicație oficială sau oficioasă anglo-americană că s-ar putea bizui în atitudinea lor pe vreun sprijin anglo-american. Încât nu putem trage altă concluzie decât aceea că la baza acțiunii complotiștilor n-a stat decât numai o speranță a acestui sprijin, nejustificată prin nimic altceva decât prin ideea că anglo-americanii n-ar putea sta niciodată de vorbă cu Germania atâta vreme cât aceasta are actuala ei conducere.

Dacă totuși atentatul reușea, ar fi fost anglo-americanii dispuși să ajute în vreun chip oarecare tendințele presupusei conduceri germane, care nu puteau fi altele decât acelea ale înțelegerii cu anglo-saxonii și front comun împotriva bolșevismului rusesc?

Chiar dacă ar fi fost anglo-americanii dispuși la aceasta, ei n-ar fi în stare s-o facă. Pentru că, repet: oricât de odioasă le poate fi actuala conducere germană, mai odioasă le este, fără îndoială, puterea militară germană, cu tot complexul acesteia de cauze și elemente, putere militară pe care anglo-americanii nu știu încă în mod absolut sigur de partea cui ar putea-o arunca frământările politice și sociale ale viitorului. Așa că, în socotelile lor prezente, nu poate fi altă soluție în ceea ce privește această putere militară germană, existentă și posibilă oricând, prin vastul ei complex de cauze și elemente, decât distrugerea ei și a întregului complex care stă la bazele ei.

Este clar, deci, că anglo-americanii, în cazul prăbușirii politice germane, ce-ar fi urmat fatalmente dacă atentatul ar fi reușit, ar fi uzat și în acest caz de rețeta aplicată Italiei și formulată atât de drastic de Churchill: „a lăsa Germania să fiarbă în propria ei zeamă“. Această rețetă este aceea care duce, în mod sigur, după cum a dus și în Italia, la destrămarea totală politică, socială și militară. Odată Germania ajunsă la acest punct sub conducerea nefericită a unui Kerenski oarecare, de-abia atunci interesele vor socoti sosit momentul de a aviza.

*

Ne putem pune acum întrebarea ce va urma în situația actuală, cauzată și influențată totuși foarte mult de atentatul chiar nereușit.

Ce va urma este de fapt un sfârșit de mult probabil; atentatul, chiar nereușit, nu face decât să grăbească acest sfârșit. Ori, acest sfârșit este de mult timp în instinctul maselor populare germane, acolo unde și trebuie, de fapt, căutat și unde poate fi discernat cu cea mai mare siguranță. Instinctiv, masele populare germane își dau seama mai bine în ce sens bate vântul, spre deosebire de alte elemente ale națiunii germane, care nu pot vedea situația decât prin prisma intereselor particulariste și, uneori, chiar meschine. Masele largi germane: muncitorimea, țărănimea, mica burghezie, mare parte a lumii intelectuale și chiar numeroase elemente ale armatei (clasa subofițerilor, în general) știu de mult că atât victoria, cât și înfrângerea germană vor avea ca ultimă finalitate același rezultat: profunda socializare a națiunii germane. Aceasta și face ca perspectiva unei înfrângeri să nu îngrijoreze atât de mult aceste largi mase germane. Da, acesta este adevărul: aceste mase germane nu se tem deloc de înfrângerea posibilă. Ele așteaptă cu o liniște într-adevăr izbitoare desfășurarea evenimentelor, de care nu se lasă deloc impresionate.

Între victorie și înfrângere nu este decât o deosebire, cred aceste mase populare germane, aceea de nuanță și de organizare a aspectului social al vieții de după război, caracterul acesteia trebuind să fie, fatal, același. Explicația pentru care masele largi germane au în instinctul lor această convingere se datorează faptului, care scapă observației generale, anume că interesul acestor mase a încetat treptat, treptat, mai ales de când victoria germană n-a mai fost considerată ca certă, să mai fie de ordin politic, ci numai de ordin social. Către acest interes social s-au îndreptat toate năzuințele maselor largi germane și acesta a fost mobilul pentru care ele au aderat la început cu toată convingerea la revoluția național-socialistă. Elementul național și interesul politic legat de o Germanie victorioasă au fost, desigur, îmbrățișate cu toată căldura patriotismului conștient de care este animată întreaga lume germană, dar deziluzia suferită pe acest termen a făcut ca interesul social să treacă pe primul plan. Or, masele largi germane, lăsând la o parte excepțiile, cu tot numărul lor destul de important, sunt profund legate de ideea socializării și cu totul refractare de a se schimba cursul acesta al lucrurilor.

Nuanța totuși națională și patriotică a procesului de socializare înfăptuit, și care ar urma să fie desăvârșit de național-socialismul german, este singurul element moral astăzi valabil care face ca masele largi germane să acorde încă sprijinul lor actualei conduceri germane, în calitatea pe care o are aceasta de a fi conducătoarea și simbolul luptei de socializare întreprinsă de și în numele națiunii germane. Perspectivele de viitor se deprind astfel din însăși aceste constatări. O salvare a idealului socializării cu orice preț.

Și aceasta prin contrast cu mobilul adevărat al organizatorilor complotului și al castelor care se ascund în dosul acestora.

Complotul a venit într-un moment greu pentru Germania. Atunci când posibilitățile victoriei se arătau din ce în ce mai reduse. Atentatul săvârșit a făcut însă ca orice posibilitate de căutare a unei punți de înțelegere a conducerii actuale cu Vestul să devină și mai irealizabilă.

Din această cauză, actualei conduceri germane nu-i mai rămâne decât ori calea unei lupte dusă până la cele mai extreme consecințe, având înconștient, dacă nu convingerea succesului, cel puțin reflexul instinctiv al maselor largi germane, a căror siguranță în realizarea idealului viitorului social german nu poate fi zdruncinată de perspectiva înfrângerii. Căci înfrângerea germană nu poate aduce decât o conducere hotărât de stânga, fie imediat, fie după intermezzo-ul vreunui regim gen Kerenski, conducere de stânga care va căuta fatalmente legătura cu Rusia.

Dacă acesta este viitorul, se poate pune întrebarea dacă actuala conducere germană nu va încerca ea să facă același lucru.

Credința mea este că atentatul recent a deschis actualei conduceri germane această posibilitate. Această conducere ar putea fi antrenată spre ideea că n-ar mai avea nici un motiv să menajeze, în vreo privință, alte elemente, alte clase, sau alte interese germane decât acelea ale maselor largi populare, care n-ar fi deloc speriate de căutarea unei legături cu Rusia, situație care ar garanta definitiv libera dezvoltare a socializării națiunii germane. Nu numai ruptura, ce pare acum completă, între național-socialismul care crede a se bucura încă de sprijinul maselor largi germane (sprijin ce, dacă nu este acordat cu entuziasmul din trecut, este acordat totuși cu un vădit sentiment de toleranță resemnată) și clasele înalte germane poate îmbrânci actuala conducere spre căutarea unei legături cu Sovietele, dar mai ales situația militară și politică prezentă ar putea duce spre o asemenea hotărâre.

Este bine să nu uităm că dictatorul Rusiei este, după cele ce spun toți care l-au cunoscut, un om lipsit de vanități și de exagerări. O Germanie care, în momentul când ar căuta legătura cu el, și-ar mărturisi implicit înfrângerea, nu mai poate constitui un pericol pentru Rusia, dar totuși unul pentru ceilalți. Cine știe dacă această idee nu-i va surâde dictatorului Rusiei?

Primiți, vă rog, domnule Vicepreședinte al Consiliului, asigurarea prea înaltei mele considerațiuni.

Ministrul României la Berlin
ss. General Ion Gheorghe

PREZENTĂRI DE FONDURI

Fondul personal General Ernest Broșteanu

CRISANTA PODĂREANU

Din cei 0,35 m.l. ai acestui fond am cules următoarele date biografice: Ernest Broșteanu (1869–1932) s-a născut la Roman și s-a îndreptat, de la o vârstă fragedă, către cariera militară. A absolvit Liceul Militar din Iași și Școala Superioară de Război, apoi a ocupat, de-a lungul vremii, funcțiile de director al liceului pe care l-a urmat, comandant al Corpului de Jandarmi, al celui de Grăniceri și inspector general al Infanteriei Regale.

În 1916, colonel fiind, intră în foc pe frontul dobrogean, unde este rănit grav. În 1917, preia comanda Diviziei XI, cu care duce lupte la Mărășești, iar în 1918 intră cu divizia sa în Basarabia având misiunea de a restabili ordinea. Această misiune încheiată, continuă opera de desăvârșire a Unirii, activând în numeroase societăți culturale.

Deși redus, fondul este foarte pitoresc, plin de brevete, diplome și fotografii ale generalului maiestuos, în uniformă de gală. Spicuim, dintre distincții, Ordinul militar „Mihai Viteazul“, cel al Legiunii de Onoare, cel al Stavroforilor Ortodocși ai Sfântului Mormânt, Crucea Comemorativă a Războiului 1916–1918 cu baretele „Carpați și Mărășești 1918“.

Faptele care l-au scos pe generalul Broșteanu din anonimat, îndeosebi intrarea în Basarabia, în 1918, au fost urmate de un val de scrisori și telegrame de mulțumiri din partea Clubului Nobilimii Basarabene, Societății Culturale a Românilor din Basarabia, Ligii Culturale, Societății pentru Învățătura Poporului Român din Iași și altele:

„Domnule general, în timpurile neasemănate de grele prin care a trecut țara, când Basarabia era amenințată să piară sub anarhia dușmanului din năuntru, ați venit cu Divizia XI și grație tactului, energiei și spiritului Domniei Voastre, călăuzit numai de sentimentul dragostei de neam, în scurtă vreme ați adus pacea acolo unde mai înainte era anarhie și dușmănie. Ați făcut operă nu numai de distins militar, dar și de mare român. Pentru aceasta, recunoștința unanimă a întregii populații basarabene va fi veșnic legată de numele Domniei Voastre, intrat de acum în domeniul istoriei Basarabiei. Ca o amintire a vremurilor istorice petrecute în mijlocul

nostru, noi, membrii Clubului Nobilimii Basarabene, vă rugăm să primiți acest album, asigurându-vă că, plecând din mijlocul nostru, duceți împreună cu Domnia Voastră recunoștința și inimile noastre calde de buni români. În dorința de a ne exprima profundul nostru sentiment de recunoștință către vitezele trupe ale Diviziei XI, venite din depărtatele văi ale Olteniei, spre a pune ordine și salva neamul românesc din Basarabia, vă rugăm să primiți din partea noastră suma de 20 000 lei cu rugăciunea să o înmănați Majestății Sale Regina României, spre a fi distribuită numai văduvelor și orfanilor rămași pe urma vitejilor militari din Divizia XI, morți pe câmpul de onoare în Basarabia. Cu stimă..." (urmează zeci de semnături)¹.

Alături de adresele și procesele-verbale cu care fiul generalului, dr. Raul Broșteanu, a predat Arhivelor Naționale și Muzeului Militar Central documente vechi și documente ale tatălui său, stau scrisori în limba franceză primite și trimise de Raul, Charles Eisenecker, inginer la Școala de Poduri și Șosele din București, și Ciril Chiriac Petrescu (despre ultimii doi nu știm ce legături au avut cu familia Broșteanu).

Interesante sunt un apel-afiș din 1923, tipărit în scopul unirii tuturor partidelor pentru stabilizarea țării, cuprinzând numeroase nume de politicieni notorii legați de evenimente de seamă, o scrisoare din 1930 a lui Gheorghe Brătianu către o persoană neidentificată și cartele de alimente din 1941.

Documentele acoperă o perioadă destul de lungă, ilustrând deopotrivă evenimente istorice și impactul acestora cu viața cotidiană a omului obișnuit.

U.a.: 28; 0,35 m.l.

Anii extremi: 1900–1976.

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond personal General Ernest Broșteanu, dosar 3, f. 1.

ȘTIINȚE AUXILIARE ALE ISTORIEI

Noi date privitoare la viața și activitatea caligrafului și miniaturistului Radu Sârbul

PAVEL MIRCEA FLOREA

Cu ocazia elaborării unui studiu dedicat filogeniei motivelor decorative din miniaturistica epocii lui Matei Basarab, am avut prilejul de a întâlni operele unuia dintre cei mai interesanți caligrafi și miniaturişti ai perioadei. Atras de personalitatea acestuia și intrigat de varietatea și calitatea lucrărilor sale, am lărgit sfera cercetărilor constatând, nu fără surprindere, parcimonia datelor privitoare la cel care semna „grămăticul Radu Sârbul“.

Până în prezent, singurul manuscris ornat, cunoscut și bine studiat al acestui miniaturist, era cel păstrat în colecțiile Bibliotecii Academiei Române sub cota manuscris slav nr. 651¹, la care se mai poate adăuga un hrisov cu frontispiciu decorat cu o miniatură ce reprezintă Sfânta Treime în varianta „Filoxeniei lui Avraam“, ce se păstrează în arhiva mănăstirii Iviron de la Athos², aproape scăpat atenției specialiștilor. Tot lui îi este atribuită paternitatea unui manuscris, păstrat până în primăvara anului 1941 în fondurile Bibliotecii Naționale din Belgrad³ și distrus în timpul incendiului izbucnit aici ca urmare a bombardamentului aviației germane asupra capitalei iugoslave.

La piesele menționate mai sus, am avut plăcerea să adăugăm, în urma cercetărilor întreprinse, încă un manuscris și un document care poartă semnătura lui Radu Sârbul și un manuscris ce-i poate fi atribuit cu mare probabilitate.

Primul, în ordinea cronologică a realizării este un document emis în cancelaria domnitorului Matei Basarab, scris la Târgoviște, la data de 21 mai 1651 (7159)⁴, prin care sunt întărite o serie de proprietăți mănăstirii Dealu. În mod surprinzător, deși documentul este bine cunoscut specialiștilor în domeniu, descris și publicat de mai multe ori⁵, nimeni nu a remarcat în finalul documentului semnătura în clar a caligrafului „și am scris eu Radu Sârbul, fiind pe lângă marele dvornic“.

¹ C. I. Karadja, *Notiță despre unele miniaturi înfățișând pe Matei Basarab și pe doamna Elena*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, XIX (1926), fasc. 48, p. 54; N. Iorga, *Portretele doamnelor române*, București, 1937, fig. 33; Corina Nicolescu, *Miniatura și ornamentul cărții manuscrise din țările române. Sec. XIV–XVIII. Catalog*, București, 1964, nr. 61; Mara Harisiadis, *Иллюминације служавника Радула Србина*, în «Зборник Народног Музеја», Belgrad, tom IV (1964), p. 359–375; V. Karanovici, *Рукописни служавник Радула Србина*, în «Зборник Народног Музеја», Belgrad, tom IV (1964), p. 376–386; G. Popescu-Vâlcea, *Miniatura românească*, București, 1982, p. 109 și pl. 134, 135; Gheorghe Buluță, Sultana Craia, *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, p. 59–60.

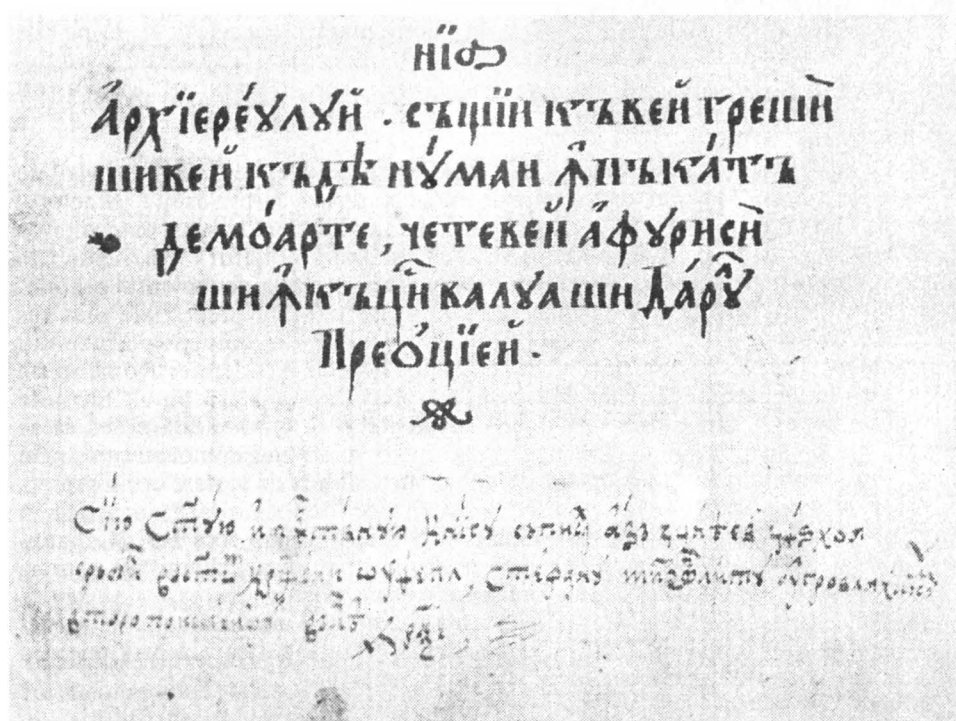
² Grigore Nandriș, *Documente românești în limba slavă, din Mănăstirile Muntelui Athos, 1372–1658. Publicate de... după fotografiile și notele lui Gabriel Millet*, București, 1937, p. 190–217, doc. 37, „...“ și a scris Radu Sârbul în cetatea de scaun Târgoviște...“, p. 216; Gheorghe Buluță, Sultana Craia, *op. cit.*, p. 72.

³ Identificare făcută de Cirovici apud M. Harisiadis, *op. cit.*, p. 372.

⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Mănăstirea Dealu, II/1; datat 1652 după Preda Brâncoveanu mare vornic; N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, sub voce.

⁵ Veronica Vasilescu, *Ornamentica și miniaturile documentelor în Țara Românească până la Constantin Brâncoveanu*, în „Revista Arhivelor“ (serie nouă), XI (1968), nr. 2, p. 260, fig. 9; Traian Ionescu-Nișcov, Maria Soveja, *Acte de cancelarie domnească. Ornamente și miniaturi*, București, 1974, pl. X și XI; G. Popescu-Vâlcea, *Miniatura românească*, București, 1982, p. 118 și pl. 129, 130; *Mărturii ale trecutului. Album de documente*, București, 1983, p. 100; Gheorghe Buluță, Sultana Craia, *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, p. 72–73.

Cea de-a doua lucrare pe care am reușit să o atribui cu certitudine mâinilor lui Radu Sârbul este o „Rânduială a târnosaniei”⁶, păstrată în colecțiile Muzeului Național de Artă, sub cota ms. 22, lucrare pusă până în prezent pe seama unui autor necunoscut sau unui misterios copist „Zaițev”⁷.

Colofonul criptat al manuscrisului aflat în colecțiile Muzeului Național de Artă (ms. 22)

Corina Nicolescu remarcase asemănările stilistice dintre manuscrisul slav B.A.R. 651 și manuscrisul aflat în colecțiile Muzeului Național de Artă, dar nu a reușit să aducă dovezi concrete în acest sens⁸. Abia prin descifrarea porțiunilor criptate din colofonul „Rânduialii” a fost probată cu certitudine persoana care a copiat și decorat manuscrisul. Pentru o mai bună edificare redăm colofonul așa cum apare el pe f. 142 a manuscrisului: „Сію свѣтую и Божественую кнѣгу съписах азъ зинѣвъ цѣсхоб сръбин въ свѣтомъ крѣщеніи ѡѡѡпл Стефану митрополиту оугровлахискому второ при...у(?) въ лѣтѣ ҃РЗ҃Е” și codul de descifrare a celor două cuvinte criptate, care se bazează pe înlocuirea slovo-cifrelor cu cele care completează valoarea lor până la 10, 100 sau 1000, conform tabelului de mai jos:

авгдесзие
өизшдгва

їклмнзопч
чпоземклї

рстуфхѡѡи
ѡѡѡфутср

⁶ De amintit că mitropolitul Ștefan tipărește în limba română o „Rânduială a târnosaniei”, la Târgoviște, în 1652.

⁷ Elena Lința, Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981, p. 79–81, care redau textul lăsând pasajele criptate nedescifrate, pasaje care sunt citite „Zaițev” de Gheorghe Buluță, Sultana Craia, *op. cit.*, p. 27, 64; G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, p. 113.

⁸ M. Harisiadis, *op. cit.*, p. 373.

pe considerentul că personajele reprezentate în cele două miniaturi corespund întocmai cu comanditarii Liturghierului (Preda vel vornic «Brâncoveanu», Păuna vorniceasa, Papa Postelnic, jupânița Stanca și copiii Răducan, nepot de fiică al lui Preda Brâncoveanu, Matei și Barbu, fiii lui Papa). A fost scăpat din vedere faptul că filele Liturghierului au dimensiunile 28 × 19 cm, iar cele de la Belgrad doar 21 × 12,5, că miniaturile Liturghierului acoperă aproape întreaga pagină și deci este puțin probabil să fi fost tăiate pe margini, ceea ce ar sugera proveniența lor dintr-un alt manuscris, cu un alt format, executat la cererea acelorași comanditari în perioada mai 1652–februarie 1655. Acest lucru este perfect posibil deoarece Radu fusese luat pe lângă marele dvornic încă din 1652, fiind adus ulterior de acesta la mănăstirea Brâncoveni pentru a putea lucra în liniște, așa cum mărturisește el însuși în amplul colofon al manuscrisului de la B.A.R.¹³. Confirmarea deplină nu poate veni decât în urma unui studiu filigranologic amănunțit al celor două manuscrise.

Cu caracter de ipoteză semnalăm nomocanonul care se afla în Biblioteca Patriarhiei din Karlovitz cu o cotă necunoscută, al cărui colofon avea următorul conținut:

„Станко писа въ лѣто $\times$ ЗРНВ Бѣ же по плиты Рождество Господа и Бога и Спаса нашего $\times$ АХМВ; кроуг лун $\bar{\text{И}}$, а слнцу $\bar{\text{В}}$ І, ѡем $\bar{\text{А}}$, злат числа $\bar{\text{А}}$ І, епах лѣт $\bar{\text{А}}$, фас закона ап. $\bar{\text{Е}}$ І, Конец приет мѣсеца ноемвріа 3 дн. Граматик Станко писа“ („*Stanco a scris* în anul 7152, iar de la Întruparea Domnului și Dumnezeuului și Mântuitorului nostru în anul 1642 (!) crugul lunii 8, iar al soarelui 12, temelia 1, numărul de aur 11, epacta anilor 1... legii ap-riile 15. A luat sfârșit în luna lui noiembrie 7 zile. Grămăticul Stanco a scris.“) Textul subliniat este scris în criptogramă¹⁴. Manuscrisul, menționat și de R. Constantinescu¹⁵, pare să fie o lucrare de tinerețe a lui Radu Sârbul, după cum ar sugera identitatea de nume (menționarea cognomenului etnic fiind lipsită de sens între conaționali) și predilecția pentru criptografie.

Dacă acest Nomocanon a fost într-adevăr copiat de Radu Sârbul, avem dovada că în momentul în care acesta își desfășura activitatea de grămătic în cancelaria domnitorului Matei Basarab (1649–1651), pregătirea sa profesională era încheiată, după ce inclusese un stagiu mai mult sau mai puțin îndelungat în scriptoriul de manuscrise al mănăstirii Dealu. Ucenicia lui Radu între zidurile ctitoriei domnești de la porțile Târgoviștei, ce a vizat în mod deosebit pregătirea și formarea sa sub raport artistic, este dovedită cu claritate de stilul miniaturilor sale, ce poartă pecetea tradiției împământenite aici de unul dintre cei mai prolifici caligrafi ai Balcanilor de la începutul veacului al XVII-lea, mitropolitul Matei al Mirelor, ce a egumenit la mănăstirea Dealu vreme de mai bine de trei decenii, punând bazele unei adevărate școli de copişti și miniaturişti¹⁶. Că formarea sa din

¹³ Vezi supra nota 9.

¹⁴ Ljub. Stojanovici, *Stari srpski zapisi i natpisi. Zbornic na istoriu, jezici kijavnost naroda, prvo odelenie*, Beograd Sremski Karlovci, 1902, an I, p. 350, nr. 1377. Ed. facsimilată Belgrad, 1982.

¹⁵ R. Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 195, nr. 977, cu mențiunea interogativă în dreptul numelui copistului „din Târgoviște“.

¹⁶ Pentru activitatea mitropolitului Matei al Mirelor în acest domeniu vezi L. Politis, *Un copiste éminent du XVII-e siècle: Mathieu métropolit de Myra*, în „*Studia Codicologica*“ Berlin, 1977, (extras); O. Gratziou, *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Mathaios von Myra (1596–1624). Untersuchungen zur griechischen Buchmalerei um 1600*, în „*Sonderheft der Zeitschrift Mnemon*“, Atena, I (1982), (extras).

punct de vedere artistic s-a produs la Dealu și nu în altă parte o dovedește folosirea constantă în redarea portretelor de donatori, extrem de frecvente în opera sa, a unei scheme iconografice tipice, care își are originea într-un model elaborat pentru prima oară la Dealu, în timpul lui Matei al Mirelor. Este vorba despre portretele familiei și domnitorului Radu Mihnea, figurate pe frontispiciul hrisovului din 10 iulie 1614 (7122)¹⁷, ce constituie cea mai veche reprezentare a unor personaje reale pe un act de cancelarie¹⁸. Compoziția acestei miniaturi, structurată piramidal, conține trei nuclee diferite alcătuite din sfântul patron al donatorilor, în registrul superior, și donatorii (Radu Mihnea, fiul său, Alexandru, și soția sa, doamna Arghira) așezați în două grupuri în poziție de devoțiune, dispuse simetric la baza compoziției. Toată scena este încadrată într-un chenar decorat cu motive fitomorfe policrome, surmontat de păuni. Același model a fost folosit pentru realizarea xilogravurii Liturghierului tipărit la Dealu în 1646¹⁹, care respectă, în linii generale, compoziția, dar introduce și o serie de elemente noi: stema țării, Iisus și Maica Domnului, portretul arhimandritului Ioan. Radu Sârbul va prelua și folosi cu insistență acest gen de compoziție, dându-i trăsături personale, rezultând în acest fel miniatura ce ornează documentul din 1651, portretele familiei voievoade din Liturghierul de la Biblioteca Academiei și cele două miniaturi înfățișând familia Brâncovenilor care se păstrează la Belgrad. Ori, dacă xilogravura din Liturghierul de la 1646 ar fi putut-o vedea oriunde, hrisovul lui Radu Mihnea nu ar fi putut fi copiat decât în cancelaria mănăstirii Dealu, unde, bănuim pe acest considerent că a ucenicit o perioadă.

Merită subliniat că repertoriul artistic pe care-l posedă Radu Sârbul nu se limitează doar la modelele de sorginte orientală, prelucrate în mediul athonit, împământenite în timpul lui Matei al Mirelor și Luca al Buzăului, ci cuprind motive decorative de tradiție balcanică introduse la noi cu un secol în urmă²⁰. Pe de altă parte, cromatica ce abundă în tonuri vii, contrastele puternice ar pleda pentru legături artistice cu zona nord-carpatică. Un orizont atât de larg nu trebuie să ne mire deoarece epoca lui Matei Basarab s-a caracterizat printr-o extrem de mare deschidere, iar Radu Sârbul, după cum vedem, a fost un om al epocii sale.

Din informațiile pe care le deținem până în momentul de față, știm că, după o scurtă perioadă de activitate în cancelaria domnească, marele vornic Preda Brâncoveanu îl instalează pe Radu Sârbul în ctitoria familiei sale de la Brâncoveni, unde, sub privegherea egumenului Gavril, din partea căruia a avut „pace și milă“, realizează Liturghierul și poate și alte manuscrise. Vagile referiri la „multă ură“²¹ ce ar fi avut-o din partea unora pot fi doar presupuse, pe fundalul puternicelor frământări sociale care zguduie țara și în toiul cărora chiar familia puternicului său protector va avea de suferit.

Apoi, pentru un număr de ani lipsesc date despre activitatea lui Radu Sârbul, până când talentul său este din nou folosit de una din personalitățile

¹⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Colecția Suluri, I/2*.

¹⁸ E. Vărtosu, *Chrysobulles valaques ornés de portraits princiers. Un chapitre nouveau de diplomatie roumaine*, București, 1947, p. 4–5; Traian Ionescu-Nișcov, Maria Soveja, *Acte de cancelarie domnească*, Ed. Meridiane, București, 1974, pl. III; G. Popescu-Vâlcea, *op. cit.*, pl. 94, cat. 87.

¹⁹ *Bibliografia Românească Veche*, vol. I, București, 1903, p. 153, fig. 138.

²⁰ Vezi asemănările cu ornamentele folosite de popa Ioan de la Cratovo, care a lucrat mult timp în Oltenia, la V. Brădulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă*, București, 1939, p. 89–93.

²¹ Vezi supra nota 9.

marcante ale vieții culturale a epocii, mitropolitul Ștefan, pentru care, în 1657 scrie și decorează „Rânduială de slujbă” cu text bilingv slavo-român, aflat acum în colecțiile Muzeului Național de Artă.

Formula folosită în redactarea colofonului acestuia, „păcătosul Radu Sârbul”²², ar putea sugera că acesta a îmbrăcat, spre sfârșitul vieții, haina monahală, fenomen curent în epocă și verosimil în contextul mediului pe care-l frecventa. Oricum, după această dată nu mai avem informații certe despre activitatea sa.

Atribuirea unor alte lucrări, ca de exemplu, manuscrisul Patericului scris de un Radu logofăt în 1676²³, nu poate fi argumentată temeinic.

Cu toată parcimonia informației se poate reconstitui în acest fel în trăsăturile sale fundamentale opera unui caligraf și miniaturist reprezentativ pentru epoca sa, cu activitate îndelungată, care-l situează printre cei mai prolifici artiști ai genului de la jumătatea secolului al XVII-lea. Talentul său, pus în slujba celor mai rafinate personalități culturale ale epocii, demonstrează cu prisosință nivelul la care ajunsese arta miniaturii, într-un moment în care tiparul câștigase definitiv bătălia cu cartea manuscrisă, și nu putea să supraviețuiască decât prin calități artistice deosebite.

²² Vezi supra colofonul manuscrisului 22 din colecțiile Muzeului Național de Artă.

²³ Manuscrisul românesc BAR 1429 cu epilog slav: „Am scris eu, mulpăcătosul Radul logofătul, în luna iunie în a 24 zi, în anul de la Adam 7184, iar de la Întruparea domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Iisus Hristos 1676”, la G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978, p. 326; Idem, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 193.

Expoziție internațională de heraldică Ottawa–Canada, iunie–septembrie 1996. Heraldica oficială canadiană

MARIA DOGARU

Cu prilejul celui de-al XXII-lea Congres internațional de științe heraldice și genealogice (Ottawa, 18–23 august 1996), prima manifestare de acest fel desfășurată pe pământ american, în capitala Canadei s-a organizat o originală expoziție de heraldică.

Au fost invitate și au organizat stand propriu șase țări, respectiv Mexic, România, Olanda, Slovacia, Ungaria și Thailanda¹. Deși nu a avut stand, era prezentă și heraldica țării gazdă, reprezentată în multiple forme.

Inaugurarea expoziției a avut loc în ziua de 12 iunie 1996, în prezența oficialităților (miniștri, primarul orașului, reprezentanți ai Ministerului de Externe canadian, ai unor instituții de cultură din Canada), ambasadorilor și atașajilor culturali ai diferitelor state și a unui numeros public.

La organizarea standului României au contribuit: Ministerul Afacerilor Externe, Arhivele Naționale ale României, Facultatea de Arhivistică din cadrul Academiei de Poliție „Alexandru Ioan Cuza”, Monetăria Statului, Institutul de Tehnică de Calcul, Biblioteca Academiei Române și Societatea Comercială „Urania”.

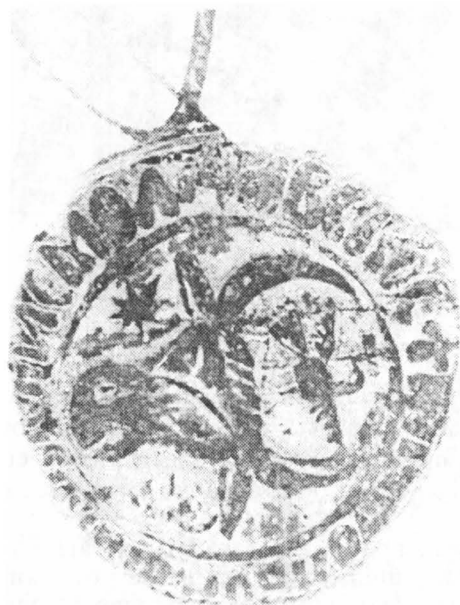
În cuvântul său inaugural, primarul orașului Ottawa, dna Jacquelin Holzman, a subliniat legătura firească între această manifestare și tema Congresului internațional („Heraldica și genealogia dincolo de hotare”), faptul că expoziția constituie o nouă formă de afirmare a identității spirituale a fiecărui popor și, totodată, de evidențiere a permanentei interferențe a ariilor de cultură în lume.

S-au vizitat, pe rând, cele șase standuri ilustrând evoluția unor aspecte ale simbolisticii țărilor participante la expoziție. Oficialitățile, ca și publicul, au privit cu admirație standul românesc, fiind în mod deosebit atrași de frumusețea hrisoavelor de cancelarie și de vechimea izvoarelor prezentate. Pentru a se da fiecărei țări prilejul de a-și prezenta mai detaliat expoziția, s-au fixat „zile naționale”, în cadrul cărora s-au relevat aspecte ale istoriei și civilizației poporului respectiv.

Standul românesc, conceput inițial ca o expoziție complexă, a fost gândit astfel încât să acopere o tematică largă (preheraldica, evoluția fenomenului heraldic românesc în epoca feudală, însemnele oficiale românești în epoca modernă, Unirea Principatelor și heraldica națională, stema României între

¹ S-a hotărât ca în fiecare an alte 6 țări să fie prezente, prin expoziții de acest fel, în holul primăriei din Ottawa.

1866–1947, însemnele oficiale românești în perioada regimului totalitarist, heraldica actuală a României, stemele districtuale românești, stemele orășenești, blazoanele de familie, simbolurile desemnând instituțiile, heraldica – expresie a colaborării internaționale).

Sigiliul cu stema unită a Țărilor Române
(Moldova, Radu Mihnea vv., 1616)

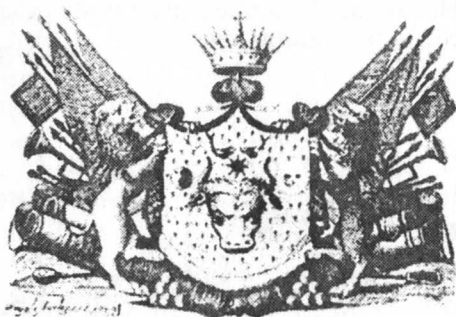

Stema Țării Românești din vremea
lui Matei Basarab

Exponatele, pregătite, desigur, din țară, au fost variate din punctul de vedere al genului, vechimii și provenienței. Un rol important l-au avut facsimilele de pe documentele de cancelarie, care, prin registrul problematic și mai ales prin frumusețea miniaturilor conservate, ilustrau istoria și civilizația poporului român. Nu au lipsit tratatul din 1368 (privilegiul comercial dat de Vladislav, domnul Țării Românești, brașovenilor), uricul domnului Moldovei, Roman Mușat, din 30 martie 1392, tratatul încheiat între Vlăduț, voievodul Țării Românești, și locuitorii din Brașov și Țara Bârsei, datat 1511, document cosigilat, ce poartă sigiliul fiului de domn, prins cu șnur tricolor etc. Pe lângă documentele de arhivă, expoziția a cuprins facsimile și mulaje sigilare, medalii, insigne, fanioane, steaguri, plachete, decorații, izvoare monetare, obiecte de porțelan, sau ceramică având încrustate diferite simboluri. Au reținut atenția în mod deosebit medaliiile Vlad Basarab (Țepeș) și Alexandru cel Mare, ambele realizate la București (în cadrul Monetăriei Statului, din inițiativa și cu cheltuiala dlui Dominik Nicol, cetățean american de origine română). Având legende în limba engleză, aceste medalii au fost trimise marilor muzee din lume, însoțite de un text explicativ în care este subliniat rolul personalității căreia îi era dedicată medalia, prilej de a face cunoscute realitățile istorice românești.

Stema principelui Transilvaniei .
Gheorghe Rakoczi al II-lea(1650)

Stema imprimată pe Codicele civil
al Principatului Moldovei (1816–1817)

Un exponat din domeniul medalistici contemporane românești, admirat de vizitatorii expoziției de la Ottawa, îl omagia pe descoperitorul Americii (Cristofor Columb), și consta în bronzul lucrat de cunoscutul modelator Vasile Gabor, cu prilejul expoziției internaționale de la Sevilla – expoziție ce a marcat aniversarea a 500 de ani de la descoperirea lumii noi.

O categorie de exponate expresive aparține ceramicii, sticlăriei și porțelanului. Printre cele mai interesante menționăm: aplica de porțelan, ornamentată cu o ghirlandă de trandafiri și având imprimată stema municipiului

Tiparul sigilar al Societății Medicilor
și Naturaliștilor din Iași (1832)

Insigna Ligii Culturale pentru
Unitatea Românilor de Pretutindeni

Reghin, ceașca de cafea cu farfurioară și tavă purtând blazonul județului Arad, platoul înfățișând principalele monumente istorice din municipiul Câmpulung și simbolurile heraldice care îl definesc. Alături de acestea s-au aflat unele vase având încrustate steme de municipii și orașe, un breloc înfățișând vechea stemă a Lipovei etc.

Din domeniul phaleristicii românești contemporane au fost expuse ordinul „Mihai Viteazul” veteran, Crucea comemorativă a celui de-al doilea război mondial etc. Fanioanele expuse desemnau municipiile București, Giurgiu, Bacău, ca și unele județe.

Deși nu s-au putut etala toate exponatele pregătite (spațiul a fost limitat), standul românesc organizat în holul primăriei Ottawa a fost suficient de bogat pentru a răspunde unor cerințe, cum sunt: 1) de a reflecta îndelungata istorie a poporului român și obiectivele sale majore – lupta pentru unitate și independență; 2) de a demonstra complexitatea fenomenului heraldic românesc; 3) de a proba puterea de creativitate a băștinașilor acestor locuri; 4) de a dovedi faptul că dintotdeauna Țările Române s-au înscris în ariile de civilizație europeană.

*

În Canada, parcă mai mult ca oriunde, heraldica este strâns legată de societate, ea constituind o latură a vieții civice. În viziunea heraldiștilor canadieni, arta și știința heraldică au rezonanțe profunde în psihicul uman, întrucât ele „onorează tradiția și celebrează viața în continuitatea ei”. Heraldica oferă societății „un mijloc de a proclama, prin simboluri tradiționale, identitatea individuală și colectivă”².

Canada este una dintre țările care conservă două mari tradiții heraldice: cea a autohtonilor și cea a imigranților veniți din toate părțile globului pământesc. Deși nu se cunoaște cu precizie originea totemurilor și emblemelor clanurilor primilor locuitori din Canada, se știe astăzi că ele există de mii de ani și reprezintă un mod de evocare a elementelor esențiale ale organizării sociale ca și a credinței acestor oameni, iar conservarea și transmiterea lor s-au făcut în mod original, conform unor tradiții ancestrale³.

Heraldica de tradiție europeană a pătruns în Canada o dată cu primii exploratori francezi și englezi, la sfârșitul veacului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea⁴. În mod frecvent, noii veniți, pentru a defini posesiunile de pământ dobândite, aveau simbolul țării lor de origine.

Se poate spune, deci, că heraldica canadiană își are originile, în mare parte, în afara frontierelor, provine de la națiuni, societăți din alte țări, sau își trage izvorul de la diferite familii din Europa ori de pe alte continente.

Abia la începutul veacului al XVII-lea apar primele embleme alcătuite special pentru coloniile canadiene, ca o concesiune din partea suveranilor sau a organismelor existente în țările de origine. Astfel, în 1625 Scoția elaborează, pentru posesiunea sa numită „Noua Scoție”⁵, un simbol aparte, iar în 1638 „College of Arms” de la Londra atribuie un însemn pentru colonia sa numită „Terre-Neuve”; așa vor proceda în continuare și autoritățile franceze pentru „Nouvelle – France”⁶.

² „L’Autorité héraldique du Canada / The Canadian Heraldic Authority”, Rideau Hall, august 1990, p. 1.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ John A. Stewart, *The Arms of Nova Scotia*, Glasgow, 1921.

⁶ E. Z. Massicotte, R. Roy, *Armorial du Canada français*, Montreal, 1915–1918, 2 vol.; Aegidius Fauteux, *Armorial du Canada français*, 2 vol., manuscris conservat la Biblioteca municipală din Montreal.

După secolul al XVIII-lea, în Canada s-au creat noi însemne⁷, de cele mai multe ori la baza acestora aflându-se castorul⁸ și frunza de arțar. În epoca mai nouă, atât provinciile, cât și instituțiile și-au alcătuit reprezentări heraldice proprii (unele dintre cele primite anterior anului 1914 după 1980 au fost modificate, pentru a se evidenția „noul lor statut politic”)... În 1945, s-a produs prima concedare de steme pentru orașe, iar în anii care au urmat activitatea în acest domeniu se intensifică, sunt confirmate blazoanele multor colectivități, inclusiv ale marilor orașe și capitale, ale instituțiilor⁹ și ale unor particulari¹⁰. În secolul XX, heraldica canadiană se îmbogățește ca urmare a introducerii, de către emigranții din Asia, a unor simboluri legate de patria de proveniență și de familiile lor.

Heraldica a devenit astfel o realitate cotidiană. Toate aceste simboluri erau însă emise de autoritatea heraldică din Londra, urmare firească a faptului că șeful statului canadian este regina Marii Britanii¹¹. În 1988, regina Elisabeta a II-a a transferat Guvernatorului general al Canadei¹² dreptul de a concede armoarii. Pentru a se asigura „acestei magnifice forme de artă” un caracter național și pentru a o face accesibilă tuturor, s-a constituit Autoritatea heraldică, organism de specialitate instituit pe lângă Biroul Guvernatorului general. Formarea acestui organism răspundea unor cerințe exprese, respectiv de a se evidenția rolul pe care îl are heraldica în promovarea identității canadiene, ca și pentru a releva istoria, geografia țării și aspirațiile ei de viitor. Autoritatea heraldică canadiană a devenit organismul național abilitat să concedeze steme diferitelor instituții, societăți și persoanelor particulare. Obiectul major al noii instituții îl reprezintă conservarea simbolisticii autohtonilor și a grupelor etnice ale țării, fapt pentru care trebuia să înregistreze sutele de simboluri istorice și artistice de valoare națională care compun patrimoniul heraldic canadian. Cât privește locul în ansamblul instituțional, Autoritatea heraldică este subordonată direct Guvernatorului general și are în

⁷ Swan Conrad, *Canada: Symbols of Sovereignty*, Toronto, 1977.

⁸ Printre cele mai reprezentative simboluri preluate de la băștinași (indieni), menționăm castorul, atribuit în 1991 națiunii Huronne-Wendat, și bizonul, blazonul selectat pentru a desemna națiunea Siksika (provincia Alberta).

⁹ *The Arms, Flags and Floral Emblems of Canada. Les armoiries, drapeaux et emblemes floraux du Canada*, Ottawa, 1967.

¹⁰ E. M. Chadwick, *Ontarian Families*, Toronto, 1894; 1892, 2 vol.; Gérard Brassard, *Armorial des évêques du Canada*, Montreal, 1940; Danul Cogné, Patricia Kennedy, *Lasting impressions seals in our history/Les sceaux, empreintes de notre histoire*, National Archives of Canada/, Archives nationales du Canada, 1991.

¹¹ Statul canadian modern își are începutul în așa-zisul Act al Americii de Nord Britanice, din 1 iulie 1867 (Legea Constituțională din 1867), când se constituie Confederația canadiană, fiind condusă de un Senat, o Cameră a Comunelor și un guvern unic, cu statut de dominion. Forma de stat este monarhia constituțională, șeful statului fiind regina Marii Britanii, reprezentată de un Guvernator general.

Regimul politic a evoluat în această țară astfel încât s-a trecut de la monarhia absolutistă la monarhia constituțională modernă, unde „monarhul domnește, dar nu guvernează”. Suverana personifică națiunea, ea este un simbol al unității și autorității pentru toți canadienii și depozitara puterii democratice. După 1926 (Declarația Balfour), Guvernatorul general a încetat să reprezinte Guvernul britanic, devenind reprezentantul personal al suveranei în Canada. Această modificare a fost confirmată prin Statutul de la Westminster, din 1931. Puterile conferite reginei au fost remise treptat Guvernatorului general, până la 1947. Regina este șeful statului, însă Guvernatorul general, în calitate de reprezentant personal al Majestății sale, primește onorurile și puterile rezervate unui șef de stat.

¹² Acesta era și membru al Consiliului privat al reginei pentru Canada, cancelarul șef al Ordinului Canadei, cancelar și comandor al Ordinului „Meritul militar”, unul dintre consilierii juridici ai Majestății sale, Guvernator general și comandantul șef (al armatei) Canadei.

compunere următoarele funcții: 1. cancelarul de arme, care este totodată secretarul Guvernatorului general; 2. vicesecretarul de arme – funcție ce-i revine subsecretarului Guvernatorului general; 3. heraldul-șef al Canadei, care este, în același timp, consilier principal și șef al Direcției heraldică din cadrul Cancelariei (cea de-a doua Direcție este însărcinată cu regimul distincțiilor onorifice). Direcția heraldică este deservită de următorii funcționari: „heraldul Athabasca” (având ca atribuții elaborarea politicii și a programului național al autorității); „heraldul Laurent” (care se îngrijește de armorialul general și de păstrarea tiparului sigilar al autorității) și „heraldul Fraser”, primul artist al autorității. Persoanele investite cu aceste funcții îi consultă, când este necesar, pe înalții funcționari de la diferite ministere și organisme federale, din cadrul unor societăți și asociații, colaborând în vederea elaborării noului sistem heraldic menit a răspunde necesităților tuturor canadienilor¹³. Autoritatea heraldică are următoarele sarcini: 1. concedarea noilor armerii; 2. înregistrarea noilor steme ca și a blazoanelor, drapelelor și insinelor existente; 3. înregistrarea simbolurilor autohtonilor; 4. înregistrarea insinelor, drapelelor și a altor simboluri militare ale Forțelor canadiene; 5. conservarea informațiilor genealogice care pot asigura transmiterea armoariilor descendenților; 6. să răspundă cererilor vizând utilizarea blazoanelor; 7. să asigure consultații de specialitate pentru heraldiști și pentru producătorii obiectelor manufacturiere cu caracter heraldic; 8. să organizeze și să participe la ceremoniile naționale și regionale de conferire a blazoanelor.

Documentele create de funcționarii Autorității heraldice din Canada sunt păstrate cu grijă în Arhiva sa și pentru fiecare aviz de concesiune se publică o înștiințare în „Gazette du Canada”. O importanță deosebită o are Armorialul general al Canadei (repertoriul cumulativ) care conservă, prin imagini și prin scris, concesionările și înregistrările de steme, insigne și drapele.

Se constituie separat dosare pentru înregistrarea genealogiilor care servesc ca probă celor care solicită un blazon bazat pe descendența de la un prim titular. În ceea ce privește heraldica civilă, Autoritatea respectă principiul conform căruia fiecare persoană poate să posede însemn distinctiv, ceea ce presupune crearea a numeroase versiuni, astfel încât să se distingă diferiții membri ai familiei și succesiunea generațiilor. Subliniem faptul că Autoritatea ca structură instituțională și fiecare funcționar al său sunt desemnați printr-o stemă aparte. Toate cele de mai sus probează faptul că astăzi în Canada stemele, insignele, drapelele și alte embleme heraldice sunt mărci de autoritate, de proprietate și individualitate. Ele evocă istoria, geografia acestei țări, îi relevă personalitatea și aspirațiile.

Simbolurile folosite în heraldica țării au o valoare permanentă, ele constituie „o formă de artă unică” și „o marcă de onoare” accesibilă tuturor.

¹³ *Heraldry in Canada/L'art héraldique au Canada*, Public Archives of Canada/, Archives Publiques du Canada, Ottawa, 1969.

Stema Canadei

Stema actuală a Canadei este conformă descrierii cuprinse în proclamația regală din 21 noiembrie 1921, cu unele modificări ulterioare. În ansamblu, compoziția este complexă. Conform cerințelor și normelor heraldice, ea însumează: 1. scutul, cu mobilele adecvate istoriei și specificului local; 2. timbrul; 3. sprijinitorii; 4. deviza; 5. emblemele florale.

1. Scutul desemnând națiunea canadiană este partajat în două printr-o linie orizontală (tăiat); partea superioară este, la rândul-i, scartelată. În primul cartier sunt redați, pe fond roșu, trei leoparzi de aur suprapuși; în cartierul doi, pe aur, un leu roșu și opt flori de crin de aceeași culoare; în următoarea partițiune, pe azur, o harfă de aur cu coarde de argint, iar în ultimul cartier, tot pe albastru, trei flori de crin de aur dispuse 2.1.

Figurile heraldice descrise mai sus sunt simbolurile originale ale celor patru grupări etnice de bază ce au fondat poporul canadian. Astfel, cei trei leoparzi de aur pe fond roșu îi desemnează pe englezi, iar cea mai veche utilizare, cunoscută, a acestei reprezentări datează din perioada cruciadelor, când Richard Inimă de Leu purta un scut roșu cu trei leoparzi de aur¹⁴. Leul roșu, însoțit de flori de crin, în câmp de aur, îi reprezintă pe scoțieni; leul Scoției este cunoscut din timpul lui Guillaume, supranumit „leul”; însemnul a fost folosit și de fiul său, Alexandru al III-lea, sub care Scoția și-a dobândit independența. Mobilele heraldice din cel de-al treilea cartier (harfa cu coarde de argint) îi amintesc pe irlandezi; însemnul este legat de fosta „Tara” – capitala religioasă a Irlandei, cântată de Thomas Moore. În fine, florile de crin de aur, plasate pe albastru, sunt însemnul grupului etnic francez. Floarea de crin a fost cel mai vechi simbol al regalității franceze¹⁵ și unul dintre cele mai vechi simboluri folosite în Canada. În 24 iulie 1534, când Jacque Cartier a debarcat la Gaspé, el a înfipt în pământ o cruce pe care a fixat blazonul regal francez.

În partea inferioară a scutului, pe fond de argint, sunt reprezentate trei frunze de arțar, roșii, dispuse pe o singură tijă, simbol de origine locală menit a aminti națiunea canadiană, în ansamblul său.

¹⁴ Janes Evans John, *Medieval heraldry*, Cardiff, 1943; HS, London AR Wagner, *Heraldry*, Londra, 1970.

¹⁵ Martin Dalas, *Le rôle du sceau dans la naissance du système héraldique Capétien jusqu'au milieu du XIVe siècle*, „Revue française d'héraldique et de sigillographie”, nr. 54–59 (1984–1989), p. 154–160.

2. Timbrul stemei cuprinde cască, lambrechini și creștetul. Casca, ce timbrează scutul, înfățișată barată și privită din față, este drapată în dreapta și în stânga de lambrechini formați din frunze de culoare roșie și argint (cromatica națională canadiană). În vârful reprezentării se află un leopard de aur ținând în laba dreaptă o frunză de arțar roșie. Semnificând, în ansamblu, bravura și curajul, leopardul duce cu gândul la suveranitatea Canadei. Elementele descrise mai sus sunt surmontate de o coroană imperială, însemn menit a atesta în limbaj heraldic faptul că țara pe care o individualizează are ca șef al statului un suveran (regina Elisabeta a II-a a Marii Britanii)¹⁶.

3. Cât privește suportii, constatăm în dreapta un leu, limbat roșu, ținând o lancie de argint cu vârful ascuțit, de aur, susținând drapelul regal al uniunii (uniunea Jack). În stânga, un licorn de argint, cu cornul, coama și copitele de aur, purtând un colier prins de un lanț (colierul are forma unei coroane alcătuite din cruci și flori de crin) și ținând o lancie pe care este atașat drapelul Franței regalist. Mesajul compoziției descrise mai sus este îmbogățit de două devize, una este plasată într-o bordură roșie ce înconjoară scutul (DESIDERANTES MELIOREM PATRIAM), introdusă în armele Canadei cu acordul Majestății sale Regina în iulie 1994¹⁷. Cea de a doua deviză, plasată pe o eșarfă de azur cu bordură roșie – prezentă în stema din 1921 –, A MARI USQUE AD MARE – transpune un verset din Biblie, face aluzie la legătura dintre civilizații.

Urmând tradiția, la baza compoziției au fost plasate simbolurile florale respectiv trandafirul englezesc (izvorul său se află în istoria evului mediu, Henric al III-lea – căsătorindu-se cu Eleonora de Provence, trandafirul, simbolul acestei provincii, a devenit emblema florală a Angliei; din această roză de aur s-au născut trandafirii roșii ai Casei de Lancaster și trandafirul alb al Casei de York).

Ciulinul Scoției amintește legenda conform căreia danezii care veneau să cucerească Scoția s-au înțepat în ciulini și tipând de durere i-au alertat pe apărători.

Trifoiul irlandez este legat tot printr-o legendă de momentul introducerii creștinismului în Irlanda. Sf. Petru folosea trifoiul pentru a ilustra trinitatea. Floarea de crin, după adoptarea ei de către regii din Franța, a devenit și emblema Franței creștine. În secolele al XIII-lea și al XIV-lea trei petale de crin simbolizau credința, înțelepciunea și cavalerismul, ori trinitatea.

Compoziția descrisă mai sus, vorbind în limbaj codificat de suveranitatea Canadei, se însumează în patrimoniul său de spiritualitate națională. Armeriile Canadei sunt folosite pentru a se individualiza autoritatea guvernului federal, fiind plasate pe edificii, gravate în sigiliile oficiale, încrustate pe monede, imprimate pe actele oficiale (pașapoarte, proclamații, publicații), ca și pe diferitele embleme ale instituțiilor canadiene. Legi speciale asigură protecția stemei de orice utilizare comercială. Spațiul nu ne permite să ne oprim și asupra altor simboluri canadiene, deși numărul și varietatea lor ne îmbie să o facem.

Nu putem încheia fără a sublinia faptul că în ansamblul însemnelor canadiene întâlnim și unele reprezentări care își au izvorul în heraldica românească. Unele dintre acestea aparțin comunităților românești ce se află în această țară, altele îi individualizează pe unii cetățeni canadieni de origine română. Aceștia, stabilindu-se în Canada, s-au căsătorit, iar în stemele acordate de Autoritatea heraldică au fost cuprinse, pe lângă figurile heraldice atestând noul

¹⁶ Vezi și *Statele lumii de la A la Z*. Mică enciclopedie, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975. p. 70–71.

¹⁷ „L’Autorité héraldique du Canada”, 1990.

Simbolul națiunii Siksika (1988)

Simbolul națiunii Huronne Wendat (1991)

lor mod de viață, și elemente provenind din simbolistica țării de origine¹⁸. Remarcăm, în acest sens, chiar blazonul excelenței sale Ramon John Hnatyshyn, cel de-al 24-lea Guvernator general al Canadei. În stema acestuia, publicată în 1990, se cuprind: scut tăiat; în partea superioară, pe fond albastru, un leopard de aur încoronat ținând în laba dreaptă superioară o frunză de arțar roșie. În partea inferioară, pe aur, un alt leopard ținând în laba dreaptă o inimă roșie. Scutul este timbrat de o cască de la care cad lambrechini cu fața de azur și căptușeală de aur; în creștet un leu roșu ce ține în laba dreaptă superioară o balanță de aur cu talgerele în echilibru. Leul poartă pe fiecare umăr câte o frunză de arțar de argint. Suportii scutului sunt: în dreapta un cerb, redat cromatic albastru și aur, care poartă la gât un medalion rotund, în stânga un bovideu în aceeași cromatică, purtând la gât un medalion roșu înfățișând în centru un trident. La baza reprezentării sunt redade păduri, lanuri de grâu și ape curgătoare.

Fiecare element din compoziția descrisă are o anume semnificație. Fondul albastru al primului câmp ca și însemnul purtat de bovideu sunt vechile simboluri ale Ucrainei, locul de origine al Excelenței sale. Leopardul atestă funcțiile înalte pe care le-a îndeplinit posesorul: membru în consiliul privat al reginei pentru Canada, cancelar și șef al ordinului Canadei, Guvernator general (al 24-lea) și comandant șef al armatei. Al doilea leopard se inspiră din armele Danemarcei, țara de origine a părinților soției sale. Leul plasat în creștet este preluat din simbolurile provinciei Saskatchewan, unde familia Hnatyshyn era stabilită. Cele două frunze de arțar, de argint, plasate pe umerii leului, le reprezintă pe cele două fiice ale cuplului. Balanța justiției amintește profesiunea Excelenței sale (aceea de jurist)¹⁹. Cerbul, pădurea și spicele fac parte din fauna și flora specifică provinciei Saskatchewan. Medalionul de la gâtul cerbului este insigna Camerei comunelor din Canada. Bovideul din stânga scutului este, de fapt, o aluzie la capul de bour, herbul Bucovinei, provincie în care au trăit părinții Excelenței sale, însemn ce își are izvorul în heraldica tradițională a Moldovei.

¹⁸ Printre acestea se află și blazonul dnei Paula Vachon, din Ottawa.

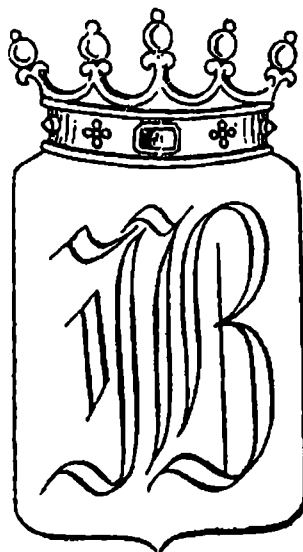
¹⁹ „Heraldry in Canada/L'Héraldique au Canada”. 1966. (publicație oficială a Societății de heraldică din Canada).

Un sigiliu puțin cunoscut: inelul sigilar al lui Ioan Buteanu

AUGUSTIN MUREȘAN

Sigiliile personale ale revoluționarilor pașoptiști au suscitât, de-a lungul anilor, interesul sigilografilor și istoricilor care s-au preocupat de depistarea, cercetarea și introducerea lor în circuitul științific¹. Ele aduc în atenția cercetătorilor, dar și a marelui public, aspecte inedite în legătură cu concepțiile înaintate ale posesorilor lor².

În rândurile ce urmează ne propunem să prezentăm câteva date despre un inel sigilar mai puțin cunoscut, utilizat de Ioan Buteanu, prefect al Zărandului între anii 1848–1849. Fiu de funcționar la comitat, în Sighetul Marmăției, Ioan Buteanu s-a născut în anul 1821 la Șomcuta Mare. A învățat la început carte la Sighet, iar studiile liceale le-a făcut la Carei și Zagreb (Croatia). Sfătuit de profesorul Ioan Rusu din Blaj, urmează studiile în drept la Budapesta, iar după terminarea lor lucrează ca practicant în Comitatul Maramureșului. Ne-maisupportând atmosfera de aici, ostilă idealurilor sale, părăsește ținutul în care s-a născut, stabilindu-se în inima Munților Apuseni, la Abrud, în 1846 sau 1847. Evenimentele revoluției române pașoptiste l-au găsit pe Ioan Buteanu pe deplin pregătit³. În toamna anului 1848, Zărandul a fost organizat ca prefectură aparte, iar Ioan Buteanu devine prefect al Legiunii a treia. Inelul sigilar la care dorim să ne referim nu s-a păstrat, până acum nefiind în nici un fel semnalat. Ne vom opri asupra reprezentării

Pecetea inelară
a lui Ioan Buteanu

¹ În legătură cu sigiliile folosite de revoluționarii pașoptiști vezi: Cornelia Bodea, *Un sigiliu al lui Nicolae Bălcescu*, în „Caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei R.S. România”, aprilie-iunie 1965, p. 390–391; Dan Cernovodeanu, *Un sigiliu pașoptist inedit*, în „Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu”, 11, 1970–1971, p. 673–679; Maria Dogaru, *Sigiliul lui Avram Iancu*, în „Revista Arhivelor”, anul XLIX, vol. XXXIV, nr. 4, 1972, p. 694–695; Idem, *Concepțiile revoluționarilor pașoptiști oglindite în sigilii*, în „Revista Arhivelor”, 1973, (Supliment), p. 134–138; Idem, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 254–257; Emil Dumitrescu, *Sigiliul generalului Gheorghe Magheru*, în „Revista muzeelor și monumentelor – Muzeu”, XIV, nr. 3, 1977, p. 21–22; Maria Dogaru, *Însemne heraldice reflectând ideea unității naționale*, în „Revista Arhivelor”, 1979 (Supliment), p. 206–222; Idem, *Aspirațiile poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 90–91; Idem, *Sigiliile lui Avram Iancu*, în „Revista de istorie”, tom. 36, nr. 10, 1983, p. 1023–1027; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Anul 1848 în lumina izvoarelor sigilare (II)*, în „Lupta întregului popor. Revista română de istorie militară”, 3(17), 1988, p. 17–19; Maria Dogaru, L. Albu, *Revoluția română de la 1848 reflectată în izvoarele heraldice*, în „Revista muzeelor și monumentelor – Muzeu”, nr. 5, 1988, p. 48–61; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Revoluția română din 1848 reflectată în documente de metal*, București, Editura Militară, 1988, p. 82–110.

² Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, p. 257.

³ Despre viața și activitatea acestuia vezi: Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu, prefectul Zărandului în anii 1848–1849*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, și Ștefan Marinescu, *Crezul politic al lui Ioan Buteanu*, în „Țara Zărandului”, (Arad), anul II, nr. 6, 1994, p. 2.

unei impresiuni sigilare⁴ inserată în lucrarea lui Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu, prefectul Zărandului în anii 1848–1849*. Renumitul istoric al revoluției române de la 1848–1849 din Transilvania, relatând despre rolul lui Ioan Buteanu în desfășurarea evenimentelor precizează, printre altele, că: „nici măcar pecete specială nu a întrebunțat ca prefect al Legiunii a treia, ci pe scrisorile lui vedem imprimat inelul nobiliar al familiei, pe care-l împodobesc cele cinci ramuri cunoscute”⁶.

În lucrarea istoricului Silviu Dragomir este redată o compoziție desenată (vezi fig.) având următoarea înfățișare: în scut dreptunghiular, cu baza inferioară ascuțită, descifrăm literele *I.B.* (desigur, inițialele numelui Ioan Buteanu), scrise cu caractere neogotice. Scutul este timbrat de o coroană deschisă formată dintr-un cerc frontal ornat cu pietre prețioase și cinci arcuri perlate. Cercetând această reprezentare în paralel cu celelalte însemne sigilare și heraldice ce s-au păstrat din timpul marii înălțări naționale de la mijlocul veacului trecut, constatăm că ne aflăm în fața unui sigiliu personal al lui Ioan Buteanu și nu a celui oficial al prefecturii⁷.

Pentru a-i recepta însă corect mesajul, acest însemn sigilar trebuie analizat în strânsă legătură cu celelalte sigilii personale aparținând revoluționarilor români pașoptiști. Deși aparent simplu, sigiliul cuprinde unele elemente menite a vorbi, pe de o parte, de tradiția sigilară a familiei Buteanu, de a demonstra, pe de altă parte, tendințele noi care se manifestau în acea epocă de profunde transformări. Într-adevăr, coroana care timbrează scutul amintește originea nobilă a familiei din care se trăgea prefectul Ioan Buteanu. Forma coroanei din sigiliu ne indică titlul și poziția acestei familii în ierarhia socială a timpului⁸. Istoricul Silviu Dragomir aprecia că: „cele cinci ramuri cunoscute” – arcurile perlate – vorbesc despre caracterul nobiliar al acestei familii. Datele istorice ce s-au păstrat confirmă faptul că Butenii sunt de obârșie nobili din regiunea Chioarului⁹, ei deținând roluri însemnate pe vremea Racoștilor¹⁰.

Tendențele spre modernitate, concepțiile noi sunt dovedite de faptul că Ioan Buteanu nu și-a inclus în emblema sigilară blazonul familiei, cum era practica în secolele XVIII–XIX, ci și-a reprodus doar monograma care urma să-l individualizeze¹¹. Inelul sigilar, credem, a fost confecționat încă din perioada premergătoare declanșării revoluției. Acest izvor istoric special ne dezvăluie, în coduri

⁴ Impresiunea sigilară este urma rămasă pe suportul actelor prin aplicarea matricei sigilare, introdusă inițial într-o substanță de sigilat – ceară, cocă, tuș, soluție de aur sau fum, vezi: *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 23.

⁵ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 12.

⁶ *Ibidem*, p. 5.

⁷ Până în prezent cunoaștem doar două sigilii ale prefecturilor: sigiliul Prefecturii Auraria Gemina, vezi M. Dogaru, *Sigiliile lui Avram Iancu*, p. 1024–1025 și sigiliul Prefecturii Legiunii a XII-a Române, vezi Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–1849*, vol. II, Tipografia Cartea Românească din Cluj-Sibiu, 1944, p. 504–505 și Florian Dudaș, *Zărandul. chipuri și fapte din trecut*, București, Editura Albatros, 1981, p. 130–131.

⁸ Vezi: Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica*, Tratat tehnic, București, Editura Științifică, 1974, p. 104–110.

⁹ I. Cav. de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 123 și vol. II, 1895, p. 51.

¹⁰ Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu, prefectul Zărandului...*, p. 8–12.

¹¹ În legătură cu aceasta s-a apreciat că «autorul unei corespondențe din Abrud, pe care a tipărit-o „Gazeta de Transilvania” din 29 martie 1848 și care era iscălită „I.B.”, era însuși Ioan Buteanu»; vezi Silviu Dragomir, *Ioan Buteanu, prefectul Zărandului...*, p. 10.

specifice științei și artei blazonului, mentalitățile fruntașului revoluționar Ioan Buteanu, cel care a plătit cu viața curajul de a se angaja să lupte pentru apărarea libertății neamului.

De subliniat faptul că mai mulți dintre revoluționarii pașoptiști au folosit sigilii având în câmpul sigilar siglele numelor lor¹².

Însemnul sigilar al lui Ioan Buteanu se încadrează între sigiliile personale aparținând revoluționarilor pașoptiști români, care au evitat a avea în imaginea câmpului sigilar compoziții heraldice complicate, alcătuindu-și reprezentări simple, de cele mai multe ori pe suprafața tiparelor sigilare fiind gravate doar siglele lor¹³.

¹² Sigilii personale de acest fel au avut Nicolae Bălcescu, Avram Iancu, Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, Alex. Golescu-Arăpila, Eudoxiu Hurmuzaki etc., vezi: Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric...*, p. 254–257.

¹³ Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Revoluția română din 1848 reflectată în documente de metal...*, p. 82.

In memoriam Constantini Moisil

ENIKŐ BAN

Facultatea de Arhivistică din cadrul Academiei de Poliție „Alexandru Ioan Cuza“ a inițiat, în decembrie 1996, o prestigioasă manifestare științifică menită să-l omagieze pe academicianul Constantin Moisil, cu prilejul împlinirii a 120 de ani de la nașterea sa. Motivația care a determinat această acțiune își are izvorul în faptul că de personalitatea lui Constantin Moisil se leagă primul pas în evoluția, ce curge până în zilele noastre, a instituției de învățământ arhivistic din țara noastră.

Într-adevăr, Constantin Moisil, în calitate de director general al Arhivelor Statului, împlinind o aspirație mai veche a înaintașilor săi, a înființat, în anul 1926, Școala de arhivistică și paleografie, menită a pregăti cadrele care să se ocupe de conservarea, îmbogățirea și valorificarea tezaurului național-documentar.

Dovedind faptul că cinstirea înaintașilor constituie expresia angajării spre a duce mai departe idealurile lor, corpul profesoral și studenții Facultății de Arhivistică au conceput acțiunea ca pe un mijloc de evidențiere a contribuției personalității aniversate la dezvoltarea științei și culturii românești.

Manifestarea s-a concretizat într-o sesiune de comunicări științifice și o expoziție documentară.

Au fost susținute următoarele comunicări: academician Ștefan Ștefănescu, prof. universitar la Universitatea București, a abordat tema *Constantin Moisil și istoria Bucureștilor*. Bazată, în mare parte, pe documente inedite, comunicarea a relevat larga sferă de preocupări a celui omagiat.

În continuare, dl Gheorghe Poenaru-Bordea, vicepreședinte al Societății Numismatice Române, a scos în evidență contribuția lui Constantin Moisil la dezvoltarea numismaticii românești, rolul său important în fundamentarea acestei științe auxiliare a istoriei, știință ce se interferează cu sigilografia, medalistica, heraldica.

Dl lector univ. Constantin Burac a sintetizat, pe baza documentelor de arhivă, pasiunea cu care Constantin Moisil a slujit învățământul istoric românesc, dăruirea cu care acesta a pregătit generațiile de tineri.

În încheiere, dl Director general al Arhivelor Naționale, Corneliu Mihail Lungu s-a referit la activitatea desfășurată de Constantin Moisil în calitate de Director general al Arhivelor Statului. Relevând faptul că academicianul Constantin Moisil a stat în fruntea arhivelor într-o perioadă crucială a istoriei țării și a instituției, autorul a reliefat problematica complexă și competența cu care Constantin Moisil s-a dăruit organizării arhivelor la nivelul cerințelor, stăruințele sale pentru recuperarea documentelor create în provinciile istorice aflate până în 1918 sub ocupația imperiilor vecine, aportul său la elaborarea Legii arhivelor din 1925, eforturile pe care le-a făcut pentru creșterea rolului instituțiilor arhivelor în dezvoltarea științei și culturii, ca și pentru impulsionarea activității de folosire a tezaurului național-documentar.

Expoziția documentară, organizată de prof. Maria Dogaru și lector Melentina Bâzgan, s-a vrut a fi o ilustrare veridică a tematicii susținute în cadrul simpozionului științific.

Au fost expuse documente semnificative atestând, pe de o parte, activitatea lui Constantin Moisil în calitate de Director general al Arhivelor, pe de alta, istoricul Școlii de Arhivistică și paleografie, devenită ulterior Institutul de Arhivistică. Mărturiile documentare au reliefat pregătirea complexă a studenților Institutului ca și a personalităților care au predat la instituția menționată, și faptul că, absolvenții școlii, având o pregătire profesională solidă, s-au afirmat în prima linie a școlii istorice românești.

Expoziția a cuprins, totodată, reproduceri, color și alb-negru, de pe unele steme, sigilii și monede, evocând atât domeniile de preferință ale activității lui Constantin Moisil, cât și preocupările de cercetare a mărturiilor istorice încadrate artei și științei blazonului, definite atât de plastic drept „martori privilegiați ai curentelor istorice“.

Profesorul Constantin Moisil – 120 de ani de la naștere*

CONSTANTIN BURAC

Facultății de Arhivistică i-a revenit onoarea de a evoca personalitatea lui Constantin Moisil, una din figurile proeminente ale istoriografiei românești, de la a cărei naștere s-au împlinit, anul trecut, 120 de ani. Constantin Moisil fiind, totodată, ctitorul învățământului arhivistic din România, avem datoria de a nu-l uita pe cel care transpusesse în viață o cerință a înaintașilor (B. P. Hașdeu, D. Onciul) de a forma specialiști nu numai pentru gestionarea tezaurului arhivistic național, dar și pentru valorificarea acestuia.

Constantin Moisil provine dintr-o veche familie de cărturari ardeleni. Tatăl său, Grigore Moisil (1814–1891), absolvent al cursurilor de teologie de la Blaj, după evenimentele revoluționare din 1848, la care participase, ajunge, în 1859, arhidiacon și vicar al Rodnei, cu reședința la Năsăud. Ca bun român, care luptase pentru emanciparea conaționalilor săi, el a acționat pentru scoaterea fostelor așezări grănicerești din zona munților Rodnei și Năsăudului de sub tutela patriatului săsesc din Bistrița și înființarea districtului autonom al Năsăudului. De asemenea, calitatea de vicar îi conferea posibilitatea de a se ocupa de educarea și dezvoltarea învățământului în rândul românilor. Prin eforturile susținute pentru procurarea manualelor, numărul copiilor ce urmau școala a crescut în Năsăud la 400–500, iar în tot districtul la 2000¹. Manualele nu le procura de la „Viena, de la administrațiunea cărților scolastice”², ci de la Tipografia din Blaj, unde erau tipărite în românește, pentru „a ne deprinde – explică Grigore Moisil într-o scrisoare din 7 decembrie 1859 trimisă lui Timotei Cipariu –, cu limba pe care o aflăm, mai analoagă și fundată decât altele”³. În aceeași scrisoare se interesa de procurarea lucrării *Principie de limbă și de scrișură*, a lui Timotei Cipariu, prima lucrare premiată de Academia Română, care urma să apară în ediția a III-a, rămasă, din păcate, neterminată și care aducea în prim plan cele mai dificile probleme ale limbii române (originea, locul și timpul formării ei, caracteristicile acesteia față de limba latină și față de celelalte idiomuri romanice).

Succesele obținute pe acest tărâm⁴ l-au îndemnat pe Grigore Moisil să militeze pentru fondarea unui gimnaziu inferior, al cărui director va fi chiar din primul an de funcționare, 1863, până în 1868. Având în vedere preocupările pentru bunul mers al învățământului, cât și priceperea cu care a condus, în calitate de director, gimnaziul din Năsăud, autoritățile l-au numit inspector al tuturor școlilor din districtul năsăudean, funcție pe care a deținut-o până spre sfârșitul vieții.

Așadar, Năsăudul devenise „un mic centru cultural”, unde funcționau „cele mai înalte școli din tot ținutul nord-estic al Ardealului”⁵. Profesorii, oamenii de

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică „Constantin Moisil – 120 de ani de la naștere”, organizată de Facultatea de Arhivistică, în ziua de 12 decembrie 1996.

¹ Timotei Cipariu, *Correspondență primită*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 429.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Cerința crescândă de manuale școlare îl încurajează pe revoluționarul pașoptist să facă demersuri pentru deschiderea unei librării în vederea satisfacerii setei de învățătură a copiilor năsăudeni. Timotei Cipariu, *op. cit.*, p. 429.

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond D.G.A.S., dosar 4/1939, f. 51–53.

știință, scriitorii din acest colț de lume românească au editat «una dintre primele reviste pedagogice românești, „Magazinul Pedagogic“, ...au publicat cea dintâi istorie ilustrată a Războiului Independenței, intitulată „Rezelul orientale“»⁶.

În acest mediu de vie activitate culturală românească s-au format poetul George Coșbuc, primul patriarh al României, Miron Cristea, și mulți „publiciști și propagandiști de valoare“, iar mai târziu scriitorul Liviu Rebreanu și filologul Nicolae Drăganu. Printre aceste figuri ilustre ale culturii românești se numără și numismatul Constantin Moisil, născut la 8 decembrie 1876, la Năsăud. Școala primară și cea secundară le-a urmat în orașul natal, cursurile universitare la București, absolvind, în 1898, Facultatea de Litere. Ca proaspăt absolvent este numit profesor la Liceul din Focșani, iar după un an de zile este mutat la Liceul din Tulcea.

Noul loc de muncă, într-o regiune renumită pentru vestigiile trecutului, a avut un rol decisiv în formarea sa ca istoric și, mai ales, ca numismat. Primele studii despre monedele antice⁷, cu prilejul descoperirii unui important tezaur, l-au făcut cunoscut și apreciat în cercurile științifice. Dimitrie A. Sturdza, o autoritate în domeniu, l-a adus, în decembrie 1910, la Academia Română, pentru organizarea unui Cabinet numismatic, care tocmai se înființase, și pe care, mai târziu, îl va conduce. Din 1923 este numit Director general al Arhivelor Statului, funcție pe care o va deține până în anul 1938, când se pensionează.

Cât privește calitatea de dascăl a lui Constantin Moisil, proaspătul absolvent, la curent cu transformările ce se petreceau în viața școlilor, s-a implicat cu tot elanul, specific tineretului, în curentul noii reforme preconizate de Spiru Haret în domeniul învățământului. Devine un colaborator frecvent și statornic al „Revistei generale a învățământului“, fondată în 1905 de un grup de institutori și profesori de toate gradele, în frunte cu Spiru Haret, Ion Bianu, S. Mehedinți ș.a. În paginile acesteia publică materiale personalități de referință ale culturii și științei românești, istorici, literați, pedagogi, printre care menționăm câteva nume: G. Bogdan-Duică, Eugen Lovinescu, M. Bănescu, Constantin Kirițescu, Onisifor Ghibu, G. Popa-Lisseanu, Alexandru Lapedatu, Ilie Minea și alții.

Constantin Moisil, înțelegând necesitatea promovării principiilor preconizate de reforma învățământului, socotește că aplicarea acesteia va da roadele scontate dacă se va cunoaște că din „ce s-a făcut până acum – sau mai bine, ce s-a putut face până acum – vom putea să ne dăm bine seama de ceea ce poate face și trebuie să se facă și de acum înainte“⁸. La nici doi ani de la venirea sa în Tulcea, ca profesor de istorie, scrie interesante studii privitoare la evoluția învățământului dobrogean⁹.

Autorul, pe baza cercetărilor întreprinse în arhiva liceului și a investigațiilor printre locuitorii zonei, arată că în Dobrogea, până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu au existat școli pentru români, cu toate că ei constituiau populația majoritară. Acestea au început să apară, cu puțin înainte de anul 1877¹⁰, la Tulcea din 1872, iar în alte localități se învâța cititul și scrisul pe lângă biserici.

Războiul de independență deschidea o etapă nouă pentru cultura dobrogeană, dar fără întemeierea de școli românești¹¹, mai ales, în Tulcea, care

⁶ Ibidem.

⁷ Constantin Moisil, *Monede vechi românești găsite în Dobrogea*, în „Convorbiri literare“, XL, 1906, p. 1117–1122; *Cele mai vechi monede muntene*, în „Convorbiri literare“, XLII, 1908, p. 588–594; Idem, *Monedele lui Mircea cel Mare (Excursii arheologice în Dobrogea)*, în „Convorbiri literare“, XLII, 1908, p. 413–419.

⁸ Idem, *Școala dobrogeană*, în „Revista generală a învățământului“, anul I, nr. 8, 1906, p. 561.

⁹ Idem, *Istoricul Liceului din Tulcea*, în „Anuarul Liceului clasic Tulcea pe anul școlar 1900–1901“, Tulcea, 1901; Idem, *Școala dobrogeană*, în „Revista generală a învățământului“, anul I, nr. 8 și 9 (1906) și Idem, *Școlile din Tulcea*, în „Revista generală a învățământului“, anul II, nr. 2 (1906).

¹⁰ Constantin Moisil, *Istoricul Liceului din Tulcea*, p. 5.

¹¹ Ibidem, p. 6.

era centrul Dobrogei, ea nu putea da roade. Școala, în concepția tânărului absolvent, avea „însemnata misiune de a răspândi cultura românească în mijlocul diferitelor popoare de aici și de a le uni astfel prin legături sufletești cu Țara și neamul românesc”¹². De înființarea, în orașul Tulcea, în 1883, a unei școli secundare (gimnaziu), devenită, din 1897, liceu, beneficiază toate naționalitățile de aici, trimițându-și fiii „să se încălzească la focul culturii românești”, fiindcă țara „le garantează existența, libertatea și bunăstarea materială”¹³. De asemenea, la sfârșitul anului 1905, Constantin Moisil constată cu bucurie că după un sfert de veac de la revenirea provinciei la patria-mamă, „Dobrogea are astăzi școli primare nu numai în toate comunele, dar și în foarte multe cătune, are școli secundare de băieți și de fete în Tulcea și Constanța; are școli profesionale și de meserii, precum și un însemnat număr de școli particulare și de aziluri confesionale de tot felul. Cele mai multe școli primare – mai ales la sate – au localuri proprii și încăpătoare, sunt bine înzestrate cu material didactic, au biblioteci și grădini școlare”¹⁴.

Făcând o analiză profundă a evoluției învățământului din Dobrogea de după 1878, Constantin Moisil sesizează apariția a „trei categorii de școli”¹⁵, grefate pe compoziția eterogenă a populației. Această stare pune în imposibilitate corpul didactic de a putea parcurge în integralitatea lor programele de studii. În școlile cu elevi aparținând minorităților naționale sau în cele mixte, din cauza necunoașterii limbii române, limbă de predare, profesorii trebuia să dea explicații suplimentare și să folosească un limbaj simplu, care făcea ca lecțiile să-și piardă „totdeauna din farmec și din interes și se creează în clasă o atmosferă de plictiseală și indispoziție”¹⁶. La acestea se adaugă neîncrederea populației minoritare față de școala românească, lipsa unei colaborări între școală și familiile elevilor de altă naționalitate, „lipsa unui ideal de educație potrivit cu spiritul și cu interesele statului și cu situațiunea excepțională din Dobrogea”¹⁷, precum și scăderea stării disciplinare în rândul elevilor, din cauza sistemului tolerant practicat de profesori față de elevii de altă etnie.

Tânărul profesor de istorie, ghidat de principiile reformei învățământului, propunea unele măsuri care aveau în vedere înființarea de școli froeboliene în toate localitățile cu populație minoritară în care copiii să învețe limba română, astfel încât atunci când vor intra la școală să nu întâmpine greutăți la înțelegerea și învățarea lecțiilor; înființarea, mai ales, la orașe, „a unui an preparator înainte de primirea elevilor în clasa întâi primară”¹⁸. Aceste măsuri ar fi avut ca efect final instaurarea principiului „ca nici un elev să nu fie primit în clasa I primară dacă nu cunoaște îndeajuns limba românească”¹⁹. Pe baza lui se avea în vedere încheierea unei comunități de limbă, care ar „forma prima legătură sufletească între elevii români și cei străini și prin aceasta s-ar putea ajunge și la comunitatea de sentimente”²⁰.

¹² Idem, *Școala dobrogeană*, (I), p. 561.

¹³ Idem, *Istoricul Liceului din Tulcea*, p. 11.

¹⁴ Idem, *Școala dobrogeană*, (I), p. 562.

¹⁵ *Ibidem*, p. 564.

¹⁶ *Ibidem*, p. 568.

¹⁷ *Ibidem*, (II), p. 670.

¹⁸ *Ibidem*, p. 673.

¹⁹ *Ibidem*, p. 674.

²⁰ *Ibidem*.

Pentru a nu stânjeni progresul elevilor români, autorul propune, în localitățile cu populație mixtă, ca „în fiecare școală să fie mai mulți elevi de aceeași naționalitate, în orice caz să nu fie amestecați români și străini”, pentru că este preferabil, explică Constantin Moisil, „să rămână oricât de mulți elevi străini neromânizați, decât să rămână chiar și puțini elevi români fără cultură suficientă”²¹.

În sfârșit, prin activitatea școlară din Dobrogea se avea în vedere formarea, la tinerii elevi, a „sentimentului iubirii de patrie, într-o formă care să nu implice pentru străini renunțarea la propria lor naționalitate”²², ci la formarea convingerii „că nicăieri nu pot duce o viață mai bună decât în Dobrogea și numai atât timp cât această provincie va face parte din România”²³.

În orașul Tulcea, cu toate eforturile statului român de a crea condiții pentru dezvoltarea învățământului românesc, școlile „nu-și îndeplinesc misiunea culturală ce o au în oraș, nici nu satisfac nevoile populației”²⁴. Acest lucru se datorează, după opinia autorului, pe de o parte, faptului că numărul elevilor români este inferior celui al elevilor aparținând minorităților naționale, care „formează o majoritate covârșitoare”²⁵, cu excepția liceului și a unei școli primare de fete, raport care este reflectat și în compoziția etnică a orașului Tulcea²⁶.

Ridicarea calității și eficienței procesului de instruire în școlile din orașul Tulcea se putea înfăptui, după opinia lui Constantin Moisil, prin câteva modificări, fără perturbări prea mari, care constau în reamplasarea școlilor, redistribuirea populației școlare și intensificarea activităților extrașcolare. Astfel, propune ca, în locul celor zece școli, să funcționeze doar opt (patru de băieți și patru de fete), dintre care patru să fie rezervate elevilor minoritari (două de băieți și două de fete), iar în celelalte patru românii să formeze majoritatea (la fel, două de băieți și două de fete).

Activitățile extrașcolare pe care le are în vedere Constantin Moisil se referă la o implicare mai accentuată a corpului didactic în viața tulcenilor, la înființarea unei școli pentru cei care nu urmează școala secundară, iar pentru oamenii mari organizarea unor „cursuri de Duminică” sub formă de conferințe și dezbateri privitoare la probleme de interes general.

În afara acestor probleme specifice învățământului dobrogean, tânărul profesor de istorie, în studiile sale didactice, abordează și unele din problemele fundamentale ale școlii românești de la începutul secolului XX. Critică, în primul rând, mentalitatea conservatoare a Ministerului Instrucțiunii de a nu admite ca fetele să urmeze cursurile secundare la gimnazii și licee, cum se întâmplă în școlile din alte țări, chiar împotriva dorinței locuitorilor și a conducerii școlii din Tulcea. Privește cu ochi buni, însă, începuturile îmbunătățirii sistemului de notare, care era prea complicat și cu repercusiuni asupra promovării elevilor într-o nouă clasă din cauza unor „note prea severe, adeseori chiar absurde, de la dexterități”²⁷. Severitatea are și părțile ei bune, recunoaște profesorul Moisil, fiindcă elevii Liceului din Tulcea, cărora li se aplică un tratament sever, posedă cunoștințe solide încât pot să stea, fără nici o temere, alături cu oricare coleg din țară²⁸.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 675.

²⁴ *Idem*, *Școlile din Tulcea*, p. 95.

²⁵ *Ibidem*, p. 92.

²⁶ Din cei 9000 de locuitori ai orașului Tulcea, 4000 erau români, iar 5000 aparțineau minorităților naționale, deci românii constituiau, după cum se exprima Constantin Moisil, „o mică insulă într-o mare de străini”, *Ibidem*, p. 89.

²⁷ Constantin Moisil, *Istoricul Liceului din Tulcea*, p. 16.

²⁸ *Ibidem*, p. 18.

Practicarea, de către Ministerul Instrucțiunii, a sistemului de permutări frecvente ale profesorilor, sesizată de Constantin Moisil, avea repercusiuni grave asupra nivelului de cunoștințe dobândite de către elevi.

Referindu-se, cu altă ocazie, la modul de desfășurare a examenelor de absolvire²⁹, Constantin Moisil critică procedeul ca elevii să susțină probele prevăzute din materia învățată și nu după subiecte luate „din viața în afara școlii”, cum se întâmpla, de obicei, la limba română. De asemenea, propune interzicerea, pe parcursul susținerii examenelor, utilizării unor cărți ajutătoare la disciplinele ca: matematică, limba franceză etc. Constantin Moisil propune, totodată, ca raportul privitor la examenul de absolvire și adresat Ministerului să nu mai fie întocmit de către președintele comisiei ci să fie redactat de către întreaga comisie. El trebuie să reflecte atât aspecte pozitive, cât și negative referitoare la cunoștințele elevilor, la ordine, la disciplină, la metoda de a lucra etc. și să fie adus la cunoștința directorului și profesorilor școlii în vederea luării de măsuri pentru viitor.

Privitor la activitățile extrașcolare³⁰ ale elevilor, Constantin Moisil îmbrățișa ideea unei activități continue, recreative, igienice și morale, în mod deosebit pe timpul vacanțelor, dar variate față de cele din școală. Printre aceste activități, care să ocupe timpul liber în mod inteligent, Constantin Moisil enumeră: sporturile (jocul cu mingea, excursiile mici și dansul), distracțiile intelectuale ca: muzica și desenul, care au cea mai mare valoare recreativă, apoi deprinderea de a colecționa plante, insecte, minerale, antichități, obiecte curioase etc. și, în fine, lucru manual ca: meșteșugul de a lega cărți, traforajul, împletitul cu sfoară sau cu nuiiele, încât „orice muncă cinstită e compatibilă cu orice om cult și copiii trebuie obișnuiți cu acest adevăr”³¹. Toate aceste activități pot fi și trebuie conduse și îndrumate, în concepția profesorului născădean, de către școală, mai ales că în școlile gimnaziale funcționau deja societățile de lectură, care supravegheau activitatea literară a elevilor din timpul liber.

În atenția lui Constantin Moisil au stat nu numai activitățile extrașcolare ale elevilor, dar și cele ale cadrelor didactice care sunt, prin excelență, culegătoare de material științific și bune popularizatoare ale științei. Vede în fiecare profesor gimnazial un cercetător al istoriei regiunii în care se află școala, iar materialul documentar adunat poate fi utilizat la elaborarea unor monografii de mare preț pentru cunoașterea deplină și exactă a pământului nostru. Realizarea acestui obiectiv ar constitui „o adevărată revoluție științifică”³² cu multiple implicații culturale. Ceea ce numea, însă, Constantin Moisil, „o chestiune de demnitate profesională”, este obligativitatea profesorului de a acorda cea mai mare atenție educației. „Este de neadmis – continua autorul – ca cei ce au menirea să crească generațiunile viitoare, să nu caute a contribui, fiecare după puterile sale, printr-o activitate extrașcolară continuă și bine chibzuită, la completarea și întărirea educației pe care tineretul o primește în școală”³³. Această activitate poate să-și atingă scopul numai dacă se cunosc sferele de influență asupra educației

²⁹ Idem, *Din practica examenelor de absolvire*, în „Revista generală a învățământului”, IV, nr. 3, 1908, p. 186.

³⁰ Idem, *Cum să ocupăm timpul liber al elevilor*, în „Revista generală a învățământului”, IV, nr. 1, 1908, p. 36.

³¹ *Ibidem*, p. 39.

³² Constantin Moisil, *Cu privire la activitatea extrașcolară a profesorilor secundari* (I), în „Revista generală a învățământului”, VIII, nr. 1-2, 1912, p. 23.

³³ *Ibidem*, (II), VIII, 3, 1912, p. 128.

tineretului. Instituționalizarea lor prin crearea de biblioteci, atenee, muzee, organizarea unor congrese și expoziții științifice sau artistice, vor avea, credea, pe bună dreptate, Constantin Moisil, ca scop „să deștepte și să întărească în chip minunat iubirea de țară și de neam, sentimentele de demnitate și de mândrie națională”³⁴.

Ca profesor de istorie, Constantin Moisil critică, în primul rând, conținutul manualelor de istorie națională. Acestea prezintă, cu preponderență, evenimente politice și războaie, neglijând istoria culturală. Analizându-le, Constantin Moisil subliniază că tratarea numai a istoriei politice face să rămână nelămurite unele probleme esențiale din trecutul românesc, cum ar fi rezistența românilor în fața vitregiilor vremurilor, înfăptuirea unirii etc. Totodată, istoria politică duce la formarea unei imagini greșite asupra evoluției istorice a poporului nostru, fiindcă, conform acestora, românii ar fi cunoscut în evoluția lor istorică doar două perioade, una eroică, până la căderea definitivă sub turci, și alta de decadență, care durează până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, exceptând domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Modul acesta de prezentare a istoriei naționale atrage după sine formarea la tineri a unor sentimente de dispreț față de propria istorie și respect exagerat pentru trecutul altor popoare, considerând că realizările obținute de poporul român s-ar datora doar providenței³⁵.

În consecință, tânărul profesor militează pentru un nou manual de istorie, care să fie mai cuprinzător și să surprindă evoluția poporului român în toată complexitatea lui. El crede că istoria culturală poate să arate că românii, de-a lungul veacurilor, au avut o dezvoltare normală și continuă, cu epoci de înflorire și de decadență. Acestea din urmă nu sunt, însă, atât de lungi cum arată istoria politică și nu au cuprins deodată toate provinciile românești și nici toate ramurile de activitate. „Este o greșeală neiertată – arată autorul –, ca întreg trecutul poporului românesc să fie învăluit, fără nici un motiv, în haina neagră a unei epoci de decadență, care, în realitate, n-a fost nici atât de lungă, cum o arată autorii, nici atât de nenorocită”³⁶.

Prezentarea istoriei naționale din perspectiva culturală ar dezvolta la tineri o nouă imagine asupra propriei istorii, în care „sentimentul demnității naționale în încrederea în puterile proprii s-ar infiltra adânc în inimile elevilor, căci ei ar înțelege că, cu toate piedicile puse de împrejurări... neamul nostru a progresat, fără intervenția puterilor supranaturale și numai prin propriile sale forțe...”, că pentru binele și ridicarea neamului nu a muncit numai o clasă de oameni, ci toate și-au dat concursul potrivit cu puterile și mijloacele de muncă ale fiecăreia. Epocile de decadență, reduse la adevărata lor valoare, n-ar părea decât ceea ce au fost în realitate: popasuri mai lungi sau mai scurte în mersul progresiv al poporului, timpuri de reculegere după trecerea cărora activitatea a reînceput cu putere mai mare și cu mai mare succes”³⁷.

Mutarea la Cabinetul numismatic al Academiei Române din București, în 1910, îi conferă lui Constantin Moisil posibilitatea de a iniția alte activități cu rol instructiv și educativ. Astfel, în 1912 a înființat un muzeu de istorie pe lângă Casa Școalelor, care a funcționat până la primul război mondial și unde adunase „un

³⁴ *Ibidem*, p. 129.

³⁵ *Idem*, *Cum se predă istoria națională în școlile primare*, în „Revista generală a învățământului”, III, nr. 2, 1907, p. 100.

³⁶ *Ibidem*, p. 101.

³⁷ *Idem*, *Istoria culturii românești în școlile noastre secundare*, în „Revista generală a învățământului”, II, nr. 6, 1906, p. 402.

material important pentru predarea istoriei în școlile secundare“, însoțit de conferințe cu proiecții de diapozitive și broșuri explicative³⁸. Un asemenea muzeu a organizat, în 1925, și în cadrul Arhivelor Statului, acesta, pentru a putea fi vizitat de cât mai mulți tineri, în special elevi, fiind deschis atât dimineața, cât și după-amiaza³⁹. „Documentele, pecețile și stampele expuse reprezintă izvoare principale pentru cunoașterea trecutului nostru, pentru asigurarea drepturilor teritoriale și naționale ale statului și pentru apărarea nenumăratelor interese morale și materiale ale cetățenilor“⁴⁰.

Ajungând, în 1923, Director general al Arhivelor Statului, Constantin Moșil înființează o școală destinată formării arhiviștilor și a diferitelor categorii de specialiști necesari pentru efectuarea unor operațiuni arhivistice și de prelucrare a materialului documentar aflat în depozitele arhivelor. „Este imposibil ca o instituție ca Arhivele Statului – arată Constantin Moșil, într-un raport din 16 februarie 1924 – să funcționeze în mod satisfăcător în lipsa unui personal cu pregătire specială; în același timp, nu se poate închipui o acțiune în vederea asigurării documentelor noastre – ce nu ajung în Arhivele Statului – contra distrugerii sau înstrăinării, fără existența unui număr de intelectuali, care să le înțeleagă importanța și să le poată citi și utiliza“⁴¹.

Într-un raport către Ministerul Instrucțiunii, din 16 februarie 1926, proaspătul Director general al Arhivelor Statului arată necesitatea ca „... în viitor toate elementele bine pregătite și cu trageră pentru vechile rămășițe culturale ale trecutului nostru să se grupeze în jurul Arhivelor Statului și să contribuie la propășirea acestei instituții de care depinde cunoașterea trecutului nostru din toate punctele de vedere: politic, militar, religios, social, juridic și cultural“⁴².

La aniversarea a 40 de ani de activitate didactică a lui Constantin Moșil, H. Stahl aprecia că cea mai însemnată inițiativă a profesorului de istorie „este și va rămâne Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie, realizată la 1924 și recunoscută prin lege la 25 iunie 1925“⁴³.

Necesitatea formării unor specialiști în paleografie se datorește varietății de limbă, grafie și de redactare a documentelor noastre, situație ce „a constituit pentru români o problemă mult mai complicată decât pentru arhiviștii din țările Europei Centrale și Apusene, unde, în tot cursul evului mediu și într-o bună parte a evului modern, a existat o singură limbă oficială. Mai trebuie amintit că documentele noastre vechi sunt, în marea lor majoritate, întărite de sigilii, care și ele au legende în diferite limbi și timpuri foarte variate. În afărșit, numeroase documente sunt împodobite cu inițiale înflorate, cu chenare decorative, cu steme și miniaturi, a căror lămurire intră, de asemenea, în cadrul aceluiași probleme“⁴⁴.

La împlinirea a 15 ani de funcționare, se aprecia că dacă „Școala aceasta, soră cu vestita Ecole des Chartes din Paris, deși are o misiune infinit mai grea de îndeplinit decât colega din Paris, a fost o soră vitregă, pentru că, pe câtă vreme școala din Paris este răsfățată autorităților școlare superioare din Franța, școala din București a avut de luptat cu nesfârșite greutăți“⁴⁵.

³⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond D.G.A.S., dosar 4/1939, f. 54.

³⁹ *Ibidem*, dosar 2/1926, f. 181.

⁴⁰ *Ibidem*, dosar 2/1938, f. 87.

⁴¹ *Ibidem*, fond Școala de Paleografie, dosar 1/1924, f. 24.

⁴² *Ibidem*, fond D.G.A.S., dosar 6/1926, f. 31.

⁴³ *Ibidem*, fond D.G.A.S., dosar 4/1939, f. 40.

⁴⁴ *Arhivele Statului – 125 de ani de activitate, 1831–1956*, București, 1957, p. 62.

⁴⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond D.G.A.S., dosar 4/1939, f. 40–41.

Un distins profesor și director⁴⁶ al Liceului „Gh. Șincai“ din București afirma, cu aproape șase decenii în urmă, că „numai temeinica pregătire pe care și-a format-o ca profesor i-a dat posibilitatea lui Constantin Moisil să se manifeste cu atâta competență și în celelalte ramuri de specialitate istorică: numismatică, sigilografie, diplomatică etc.“.

Vocația pedagogică a savantului numismat Constantin Moisil, permanent preocupat de îndrumarea tineretului, poate fi înțeleasă numai din perspectiva întregii sale vieți și opere. Fiind inițiatorul, organizatorul și conducătorul mai multor instituții culturale, publicații și manifestări de înaltă ținută științifică, Constantin Moisil se înscrie în istoriografia culturii românești ca un spirit de adâncă emulație, căutător de noi spații de deschidere culturală, atât pentru tinerele vârstare, cât și pentru cei deja consacrați.

⁴⁶ Este vorba de Gh. Nedioglu, care i-a fost elev și apoi coleg, cf. *Sărbătorirea Profesorului Constantin Moisil*, în *Anexă la „Cronica numismatică și arheologică“*, nr. 113–114, 1939, p. 8.

Termeni mai puțin cunoscuți utilizați în documente medievale (III)¹

În tarifele vamale ale Țării Românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, o serie de articole importate cu denumiri turcești sau grecești, adaptate sistemului fonetic românesc, au și explicații românești, dând chiar impresia unui mic dicționar bilingv. de mare ajutor, mai ales pentru filologi. Vom cita, în continuare, câteva exemple mai semnificative:

ALOI, adică sare sabră (Ms. 98–1822). Pentru a fi sigur de sens, copistul precizează că e vorba de „sare”, adică extract de „sabor”, care provine din tc. *sabyr/sabur* (Scriban, *Dicț.*, p. 145, DLR, X₁, p. 62) și are două sensuri: a) numele a două specii de aloe (Aloë ferox și Aloë succotrina); b) rășină de culoare brună, cu miros plăcut și gust amar, extrasă din sucule frunzelor de *sabur* și întrebuințată în farmacie (turcism învechit, rar). În cazul nostru este vorba de cel de-al doilea sens.

BALÂC DIȘ, adică dinte de pește (Ms. 98–1818; Ms. 98–1819), se referă la dentiția unor specii de animale marine ca balene, morse etc., utilizată în industria farmaceutică (Gh. Ghibănescu, *Catastihul vâmlor Moldovei 1765*, Iași, 1922, p. 42) și este traducerea cuvintelor turcești „diș” = dinte și „balyk” = pește (M. Grecu, A. Baubec, Zeidula Mambet, *Dicț. rom.–turc*, p. 105).

CERCEVE CHIAT (CERCEVECHIA), adică hârtie de Franța (Ms. 98–1818; Ms. 98–1822) este traducerea turcească a termenilor „kâgit” = hârtie, scrisoare, act, document (A. Baubec, M. Grecu, *Dicț. turc-rom.*, p. 179), în care semnul „^” pe „a” palatalizează consoana precedentă, iar „ğ” nu se pronunță (se pronunță chiat) (ibid., p. 11–12) și „çerçeve” = ramă, cadru, cercevea (ibid., p. 70). Hârtia adusă din alte țări era împachetată în cutii de lemn, în niște cadre, de unde și această denumire.

CROCOS sau șofran (Ms. 98–1818; Ms. 109–1823) este cuvântul grecesc „krokos”, care înseamnă șofran (Lambros Peținis, *Dicț. grec-rom.*, p. 265) și este denumirea latinească a brândușei galbene *Crocus aureus* (Z. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, București, 1929, apud DA, I₁, p. 640). Și în acest caz este vorba de un extract utilizat în farmacie sau boiangerie pentru culoarea sa gălbuie.

¹ Vezi *Glosar I*, în „Arhiva Românească”, tom II, fasc. 1/1996, p. 220–222, *Glosar II*, în „Arhiva Românească”, tom. II, fasc. 2/1996, p. 242–243.

² Vezi siglele utilizate în *Glosar I* și II. În plus:

– M. Grecu, A. Baubec, Zeidula Mambet, *Dicț. rom.–turc* = Grecu Mitică, Baubec Agiemin, Mambet Zeidula, *Dicționar român-turc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

– Lambros Peținis, *Dicț. grec-rom.* = Lambros Peținis, *Dicționar grec-român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

– DN₃ = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, Editura Academiei R.S.R., București, 1978.

– *Dicționar neogrec-român* = colectiv, *Dicționar neogrec-român*, Editura Demiurg, București, 1996.

– S. Coteluliu, *Dicț. rom.-grec.* = Socratis Coteluliu, *Dicționar român-grec*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975.

– DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei R.S.R., București, 1975.

DIMIR BOZA (DEMIR BOZAN), adică antimonion (andimonion) (Ms. 98–1818; Ms. 98–1822) este traducerea a doi termeni din turcă: „demir“ = fier, ancoră, blacheu (Grecu, Baubec, *Dicț. turc-rom.*, p. 86) și „boza“ = bragă (ibid., p. 54). Metaloidul de culoare alb-cenușiu, cu aspect metalic, folosit la diferite aliaje (DN₃, p. 76) este antimoniul sau stibiul, tradus cuvânt cu cuvânt în limba turcă (Scriban, *Dicț.*, p. 106; L. Șăineanu, *Infl. orient. II*, p. 59).

FILOS, adică pluta (Ms. 98–1822) este traducerea cuvântului grecesc „fellos“ = plută, specie de plop (*Dicționar neogrec-român*, p. 573).

MUHABIT HANELI (MUHABET HANALI), adică citarii de Hindia mari (Ms. 98–1818; Ms. 98–1822; Ms. 109–1823) este o traducere printr-un termen tot turcesc, deoarece „citarea“ provine din tc. „çetare“ cu sensul de stofă turcească fină, vărgată, un fel de alagea (DA, I₂, p. 485; CADE, p. 277; Șăineanu, DULR, p. 134).

SANGULIE, adică bogasiu de Franța (Ms. 98–1818). În dicționarele consultate de noi (Scriban, *Dicț.*, p. 1153; Tiktin, *Dicț. rom.-germ.*, III, p. 1362, CADE, p. 1100, Șăineanu, DULR, p. 559; DLR, X₁, p. 73) termenul de „sangulie“ este definit ca o țesătură foarte subțire de mătase, maramă vărgată cusută cu mătase și fir, ceea ce ar veni în contradicție cu echivalentul „bogasie“, definit drept stofă sau pânză colorată și lustruită, importată din Orient, întrebuințată mai ales la căptușeală (Scriban, *Dicț.*, p. 182; Șăineanu, DULR, p. 70; DA, I₁, p. 596). De altfel, dicționarele citate mai sus, cu excepția lui Scriban, nu dau etimologia cuvântului „sangulie“, cea propusă de Scriban din turcă și greacă „synga lymna“ = „invelitoare“ fiind discutabilă.

SPERMAȚITON, adică unt de pește (Ms. 98–1822) este traducerea din cuvântul grecesc „spermatseto“ (S. Cotelulis, *Dicț. rom.-grec*, p. 454), neadaptat complet sistemului fonetic românesc. Corespondentul românesc „spermanțet“, substanță solidă, translucidă, de culoare albă, cu aspect de ceară, care se extrage din craniul unei specii de balenă, folosită în cosmetică, în fabricarea lumânărilor, stearină, ulei de cașalot, a intrat în limbă din latină „sperma coeti“ (Șăineanu, DULR, p. 603), din rusă sau italiană „spermanceti“ (Scriban, *Dicț.*, p. 1229), din germanul Spermanzet (DLR, X₄, p. 1352). Credem că autorii DEX-ului (p. 882) se apropie cel mai mult de adevăr, indicând originea grecească a termenului, fapt demonstrat și de exemplul nostru.

TUTIAC (TUTGHEAI), adică unt de dude (Ms. 98–1818; Ms. 98–1822) traduce cei doi termeni turcești „dut“ = dudă (A. Baubec, M. Grecu, *Dicț. turc-rom.*, p. 101) și „yağ“ = unt, ulei, grăsime (ibid., p. 357), cu adaptările fonetice corespunzătoare („d“ sonor inițial devine „t“ surd prin asimilare cu „t“ următor, iar „ğ“ turcesc nu se pronunță).

VARAC (VARAH), adică poleială (Ms. 98–1818; Ms. 98–1822) poate fi traducerea turcescului „varaka“ = document, hârtie (A. Baubec, M. Grecu, *Dicț. turc-rom.*, p. 352). Credem însă că sensul de „poleială“ se referă la sensul de „argintiu“ (hârtie argintată-staniol) pentru care avem corespondentul turcesc „berrak“ (M. Grecu, A. Baubec, Mambet Zeidula, *Dicț. rom.-turc*, p. 27), care poate explica destul de convingător pe „varac“ (alternanța b/v fiind frecventă în multe limbi).

VOLTA. În Ms. 98–1822 întâlnim următoarea precizare: „undițele ce să zice volte“. Este vorba de turcescul „olta“, care înseamnă „undiță“ (M. Grecu, A. Baubec, Mambet Zeidula, *Dicț. rom.-turc*, p. 336), căruia copistul i-a adăugat o consoană sonoră de sprijin pentru ușurarea pronunției.

Îmbogățirea bazei documentare la Arhivele Naționale ale României

Se poate afirma că anul 1996 a fost – atât sub aspect calitativ, cât și cantitativ – mult mai „generos” decât precedentul, sub aspectul îmbogățirii bazei documentare a Arhivelor Naționale: în urma achiziționării de documente – prin ofertă sau donație – s-au constituit trei fonduri personale și s-au „completat” un număr de nouă fonduri și colecții documentare.

Sub aspect cantitativ se „remarcă” donația dlui Popovici Mihai; acesta a oferit instituției noastre arhiva personală a academicianului Ion Popescu-Puțuri (decedat în 1993), arhivă care conține cca 50 m.l. de documente privind activitatea lui Ion Popescu-Puțuri ca director al Agerpres, ambasador în Ungaria, președinte al Uniunii Scriitorilor, director al Institutului și Muzeului de Istorie al P.C.R. și membru al Consiliului de Stat.

Fondul personal V. V. Rășcanu s-a constituit în urma donației istoricului și criticului de artă Petre Oprea. Mărturiile documentare conținute de acest fond sunt: un registru de comenzi al „Turnătoriei V. V. Rășcanu” și 113 fotografii cu imagini ale unor statui turnate în bronz, în România, sub îndrumarea conducătorului acestei firme. Registrul firmei menționate – firmă care a asigurat, de altfel, timp de o jumătate de veac turnarea celor mai valoroase componente ale monumentelor realizate de sculptorii români – cuprinde, în 129 file, succesiunea lucrărilor executate în anii 1930–1931 cu înregistrarea denumirilor pieselor, a autorilor lor, a sumelor încasate, a cantităților de metal folosite și a beneficiului întreprinderii, iar cele 113 fotografii ne amintesc, printre altele, de câteva monumente dispărute în ultimele decenii ale secolului nostru.

Un alt fond personal constituit în urma unei donații este cel al profesorului de istorie din Râmnicu-Vâlcea, Manole I. Petre. Acesta a donat următoarele lucrări personale: *Figuri de cărturari și dascăli vâlceeni* (106–1864), *Contribuții la istoria învățământului din municipiul Râmnicu-Vâlcea în secolele XVIII–XIX* (1700–1864), *Istoria învățământului vâlcean din cele mai vechi timpuri până la 1864*, *Anuar vâlcean* (3 000 000 î.e.n.–1994), *Monografia școlii generale din comuna Goranu, județul Vâlcea*.

Colecții „Personalități” din cadrul Direcției Arhivelor Naționale Istорice Centrale i s-a adăugat un document donat de dl Suciș Ștefan: o scrisoare din 1934 a dr. Petru Groza trimisă de la Deva către Franci băcsi (?).

Aceiași colecții „Personalități” i s-au adăugat și cele 45 de documente – originale și copii din 1908–1938 – ale ofertei dnei Martha Greceanu.

Un număr de 44 de documente trimise din București, în perioada 1908–1938, – în limbile franceză, engleză, germană și română – conțin date despre: declarații ale profesorului G(h). Murgoci în legătură cu pagubele provocate de ruși și germani casei sale și cabinetului de geologie și mineralogie de la Școala de Poduri și Șosele București, note de plată și facturi pentru lucrări executate la proprietatea dnei Agnes Murgoci de către Întreprinderile generale tehnice „inginer Tiberiu Eremie”, de primăria orașului București, adrese ale Băncii României către

dl Ionescu, Helen Beveridge Herklots și Radu Murgoci în legătură cu noul regim al leilor, cu titlurile de care dispun ș.a.

Cel din urmă document al ofertei dnei Greceanu este o scrisoare a inginerului Tiberiu Eremie către dna (A.) Murgoci, care se referă la reparațiile executate la casa acesteia, la evaluarea lor, la vizita făcută dnei Bârseanu la Sibiu ș.a.

Fondul familial Sturza existent la D.A.N.I.C. s-a „completat” cu cele 277 documente și două cărți – originale și un concept – ale ofertei dlui Măceșanu Dorel. Documentele amintite sunt în mare parte scrisori și cărți poștale trimise de la Adjud, Atena, Ascension, Berna, Birmingham, București, Călimănești, Călinești, Dulcești, Iași, Miclăușeni, Paris, Predeal, Roma, Roman, Sasca, Topliceni, Viena ș.a. în limbile germană, franceză, engleză și română, în perioada 1756–1939.

Din 1845 aprilie 21 – (1935) iulie 14 sunt 46 de scrisori, cărți poștale și înscrisuri adresate – din București, Birmingham, Iași, Izvorul de Sus, Miclăușeni, Muntele Athos, Roman – Mariei G. Sturza, Ecaterinei Cantacuzino, lui Matei Ghica, de către generalul Lambrino, starețul David de la biserica Buna Vestire schitul Lacu, Gherontie, episcopul Constanței, Anna Maghieru, Zoe D. Sturza, Ionel N. Ghica ș.a. în legătură cu vânzarea unor locuri din Tg. Frumos și Criviștea ale răposatului vornic Alecu Sturza, cu evaluarea proprietății Miclăușeni în scopul acordării unui împrumut bănesc, cu moartea lui Șerban Cantacuzino la Berna, cu epidemia de gripă, lipsa medicamentelor ș.a.

Un număr de 57 de scrisori, cărți poștale, chitanțe, rețete – originale și un concept în limba germană din 1850–1927 – care au ca loc de emitere Berna, Dulcești, Grabownica, Iași, Lemberg, Pera și Viena, se referă la împrumutul făcut de Caterina Cantacuzino pentru repararea castelului de la Miclăușeni, conțin date ale corespondenței lui Hodler cu Caterina Cantacuzino, pe această temă, scot în evidență problemele legate de întreținerea unor cai ai lui Alexandru Sturza, de comandarea unor cărți la Herder ș.a., de corespondența principesei G. Sturza, născută Ghica ș.a.

În cuprinsul aceleiași oferte a dlui Măceșanu întâlnim și 6 scrisori în limba franceză trimise în perioada 1866 martie 4–1897 ianuarie 11/23 de la București, Miclăușeni, St. Petersburg, de către George, M. Bolomey, Adina către dna George Sturza, Mitică și Dudu (Caterina Cantacuzino) în legătură cu „revoluția legală” împotriva lui (Al. I.) Cuza, cu accidentul prințesei Suțu la Sasca, cu întâlnirile (cina, balul, vizitele) avute cu soții Socec, H. Fălcoianu, Peretz, Bălăceanu, Zizi Cantacuzino, Marieta Știrbei, Eliza Marghiloman, Irina Câmpineanu, dna general Manu, Lala Cesianu ș.a.

Foarte interesantă este corespondența – în limba franceză – dintre R. și A. Balș, Maria Suțu, Zoe, Mitica, Elena, Maria Sturza, Lizica în legătură cu vizitele în Grecia, Italia, Constantinopol, cu întâlnirile dintre familiile Suțu, Mavrocordat, cu procesul lui George Suțu cu guvernul, cu zvonurile referitoare la o nouă lovitură de stat a lui Kogălniceanu, cu comportamentul prințului moștenitor, cu modul în care Pisoschi îl aștepta pe prințul Cuza la Ostende și alte evenimente mondene (de exemplu, căsătoria dnei Ghica-Comănești cu Alexandru Știrbei, la Buftea ș.a.). Scrisorile – în număr de 40 – sunt originale și au ca locuri de emitere Adjudul, Atena, București, Călinești, Ghergani, Iași, Marsilia, Miclăușeni, Paris, Ostende, Roma, Sasca și Veneția.

Tot în limba franceză sunt 11 scrisori din 1905 februarie 1–1908 martie 17, adresate din București, Miclăușeni, Miroslava, Paris, Predeal, Roman; este vorba de corespondența Ecaterinei Cantacuzino (Dudu) cu Olga și Alexandru Sturza, cu

Mime?, cu soțul ei Șerban Cantacuzino ș.a. în legătură cu sănătatea familiei, alegerile pentru I colegiu, balul de la Irina, vizita Elenei Balș Cantacuzino ș.a.

Correspondența Caterinei Cantacuzino (Dudu) cu Olga, Șerban și Mime – 5 scrisori în limba franceză din 1909 august 12–1910 aprilie 17 trimise de la Miclăușeni, Paris, Sasca – se referă la vizita la San Remo, la șederea la Ghergani, Florești, Sasca, la veștile despre Mitica, Elsa, George ș.a.

În limba engleză sunt un număr de 21 cărți poștale adresate, în perioada (1909) august 11–(1937) august 31, de la Ghergani, Mănăstioara, Sasca, de către Anna Mariei Sturza, de către M...? (indescifrabil), Caterinei Cantacuzino ș.a. în legătură cu membrii familiei (Matei, Didina, Nicu, Șerban ș.a.) și cunoscuții (Nicu Grădișteanu ș.a.), cu epidemia de gripă, șederea la Copliceni ș.a.

Alte 35 de scrisori și cărți poștale – (cca 1910–1930) – sunt adresate în limba franceză, din București, Florești, Ghergani, Miclăușeni, Saint-Etienne, Sasca, Topliceni de către Maria, Zoe, Mime?, A. Ghica, Sofia Suțu ș.a. Mariei Sturza și Caterinei Cantacuzino, în legătură cu sănătatea lui Șerban, soțul celei din urmă, cu moartea Irinei, cu vizitele făcute la Bacău, Agapia, Neamț, cu epidemia de scarlatină din București, cu petrecerea sărbătorilor la Ghergani ș.a.

Un număr de 6 scrisori ale ofertei dlui Măceșanu – în limba franceză, din 1911 ianuarie 27–1912 octombrie 28 – ale mamei Caterinei Cantacuzino (Dodo) către copiii ei, a lui A. Ghica către Maria Sturza ș.a. – trimise de la Ghergani, Miclăușeni și Wellington, se referă la sănătatea lui Șerban, la prezența Ghiculeștilor la Ghergani, la sechestrul pus la Sasca, la atitudinea politică a lui Constantin Pașcanu, la vizita familiilor Lambrino și Capșa ș.a.

Alte documente – 9 scrisori și cărți poștale în limba franceză din 1913 mai 29–august 10, trimise de la Ghergani, Miclăușeni, Semmering, Techirghiol – sunt adresate Caterinei Ș. Cantacuzino și Caterinei Cantacuzino născută Sturza de către Șerban Cantacuzino (soțul celei dintâi), de către Maria <Sturza>, Natalia ș.a. și conțin informații privitoare la ocuparea Silistrei, la revoluția de la Sofia, la întâlnirile cu Düring ș.a.

Alte 5 scrisori, tot în limba franceză, trimise de la Atena, Berna, Ghergani, Miclăușeni, Zamora, în perioada 1914 iulie 15/28–1915 decembrie 15, sunt ale H.M., A.L. ș.a. către Maria Sturza și se referă la lecțiile cu Matei, la efectele războiului ș.a.

Din 1916 martie 29–septembrie 3 sunt 5 scrisori și cărți poștale în limba franceză care au fost trimise de la Berna, Geneva și Ghergani de către Emma Hodler-Bichsel, Șerban (Cantacuzino) și A. către Caterina Cantacuzino în legătură cu activitatea lui Șerban la biroul de prizonieri, cu sănătatea membrilor familiei ș.a.

Tot 5 scrisori și cărți poștale – din 1917 mai 17–1918 decembrie 4 – care au ca loc de emitere Berna, Geneva, Mănăstioara sunt în limba franceză și au fost adresate Caterinei Cantacuzino și Mariei Sturza de către Emma Hodler-Bichsel, N. Mora, Elena și Maria și privesc situația financiară și de sănătate a cunoscuților.

De asemenea, în limba franceză sunt un număr de 15 scrisori și cărți poștale adresate – din 1919 aprilie 16/30–1920 ianuarie 14 – trimise din Ascension, București, Geneva, Sion – Mariei Sturza și Caterinei Cantacuzino de către M. Bolomey, Ilie (fratele Mariei Sturza), A. Ghica, E. Candalle, Ionel (Maghieru?) sau Ghica? ș.a. în legătură cu situația de la Miclăușeni și Sasca după anii de război și ocupație, cu vânzarea unei părți din Ghergani, cu plecarea lui Ilie în Transilvania împreună cu Iorga ș.a.

Ultimele scrisori și cărți poștale ale ofertei dlui Măceșanu Dorel, în număr de 12, sunt tot în limba franceză, din 1922 iunie 7–1939 iunie 30, și au fost adresate Mariei Sturza și Caterinei Cantacuzino de către A. Ghica, Sevasta, Adina, Iulia și Margareta Bolomey, Lilica ș.a. în legătură cu situația politică din Grecia, accidentul avionului lui Ionel ș.a.

Pe lângă cele 277 de documente menționate mai sus, oferta dlui Măceșanu Dorel cuprinde și două cărți: *Aforismele lui Hippocrate*, adunate de Theodor Jansson din Almeloveen (Danemarca), doctor în medicină, dedicate dr. Iv. Munnicks, membru al Academiei de Anatomie și Botanică; cartea este tipărită în 1756, la Leipzig, în limbile latină și greacă și are 132 f. Cea de-a doua este o *Cărtică de rugăciuni pentru creștinii catolici*, de Johann Georg Bernhard, profesor de religie, ediția a XII-a; cartea a fost tipărită în 1929, la Linz, în limba germană și are 165 f.

Colecției „Documente privind Transilvania” i s-au adăugat cele 20 de documente – 2 originale și 18 copii – în limbile latină și germană ale ofertei dlui Constantin Liviu Viorel.

Primul dintre documentele originale este o diplomă din 1478 prin care Matei Corvin, regele Ungariei, întărește sașilor din scaunul Cincul o serie de acte de la regele Andrei al II-lea (1224) și Ludovic cel Mare (1366); diploma, în limba latină, este validată cu un sigiliu atârnat și conține transcrierea actelor amintite mai sus.

Cel de-al doilea original este o hotărâre din 1663 decembrie 14 prin care Consiliul din Sibiu reglementează activitatea breslei săpunarilor; documentul, în limba germană, are și un sigiliu orășenesc în ceară roșie în căuș de lemn, foarte bine păstrat.

Un număr de 8 documente ale ofertei dlui Constantin Liviu Viorel sunt copii, din 1766, în limba latină, ale unor documente din 1472–1639 emise la Giavarino (Jaurini, astăzi în Slovacia), Buda și Alba-Iulia.

Cea mai mare parte a documentelor de mai sus – 7 – sunt diplome prin care regii Ungariei: Matei Corvin, Vladislav al II-lea, Ludovic al II-lea și Gheorghe Rákóczy, principele Transilvaniei, acordă și întăresc bistrițenilor drepturile lor asupra unei mine de argint și asupra unei văi din vecinătatea orașului Rodna, drepturi care aparținuseră locuitorilor de aici, dreptul de a vinde bere și vin în târgurile din această așezare, iar unor persoane din Bistrița li se întărește stăpânirea asupra unor posesiuni aflate la hotarul cu Maramureșul: Mesteacănul, Piciorul, Măgura lui Ștefan, Obârșia etc. În cadrul acestor documente este și actul din 1472 noiembrie 4, prin care Matei Corvin, regele Ungariei, poruncește administratorilor financiari să repună în drepturile pe care le-au avut de la vechii regi ai Ungariei pe toți românii din districtul Rodna, precum și actul din 1475 noiembrie 5, prin care conventul mănăstirii Sf. Fecioară Maria din Cluj-Mănăstur – din porunca regelui Matei Corvin – întărește locuitorilor orașului Bistrița o vale din vecinătatea orașului Rodna.

Celelalte acte – 10 – în limba germană, ale ofertei dlui Constantin Liviu Viorel sunt copii autentificate, în 1839 și 1865, ale unor documente din 1763–1778, emise la Koy, Sibiu, Bistrița și Năsăud. Documentele (liste, aprecieri, mărturii) se referă la procesul bistrițenilor asupra unor drepturi de proprietate pentru o vale din vecinătatea orașului Rodna, la despăgubirile pe care trebuie să le primească Magistratul Bistriței în urma cedării văii Rodna, la hotărârea Comisiei Militare din Năsăud în pricina dintre satele Rebra Mare și Varaira pentru terenuri în Valea Runcului, la repartizarea unor terenuri comunei Poeni, ținutul Rodna – munții Piciorul, Mesteacănul și Piciorul Negru, cu pășunile lor – de către Comisia Economică Militară ș.a.

Pe lângă documentele analizate mai sus, oferta dlui Constantin a conținut și patru cărți care au îmbogățit fondul documentar al Arhivelor Naționale: o *Bucoavnă*, tipărită în 1840 (38 p.), o *Colecție de nuvele*, tipărită în București, la 1847 (282 p.), *Condica de Comerțiu a Țerii Românești*, ediție nouă, dată în tipar de aga K.N. Brăiloiu, la 1858, în București (208 p.) și *Apărarea Ministerului din 30 aprilie 1860*, a lui Cogălniceanu D.M., tipărită la Iași, în 1861 (123 p.).

Ofertele de documente ale dnelor Iliescu Marina Ruxandra și Haită Emilia și a dlui Cristescu Sorin au „îmbogățit” colecția „Achiziții noi” existentă la D.A.N.I.C.

Dna Iliescu Marina ne-a oferit spre achiziționare un număr de 10 documente – originale și copii – din 1789–(1873).

Documentul din 1789 mai, emis la Cordoba, în limba spaniolă, conține două extrase din registrul botezaților: al lui Ramon Iosef Rafael Antonio Genaro Juan Martin (din 1787) și al lui Iosef Rafael Antonio Luis Beltian Miguel Mariano (din 1786), fiii lui Iosef de Aquilar și Leno Juana Fernandez de Cordoba și Nenegas; extrasele sunt scrise de Diego Garcia Bacna, parohul Bisericii St. Pedro, și adevărate de martori.

Alt document al acestei oferte este o adeverință din 1836 aprilie 30, în limba italiană, prin care Asociația Tâmplarilor din Valleta (Malta) confirmă că l-a ales pe Rosario Caroano „consul” al tâmplarilor.

Celelalte opt documente ale ofertei dnei Iliescu sunt în limba turco-osmană; ele sunt acte de vânzarea-cumpărarea unor proprietăți din Sulina (o casă pe strada Maggiore) din perioada (1798)–(1873), acte care au aparținut familiei Caruana.

În cuprinsul ofertei dnei Haită Emilia întâlnim originale și copii din 1829–1934.

Un prim grup de documente – 17 – din 1881 iunie 21–1914 iunie 17 sunt originale și copii emise la București și Castelul Peleş în limbile română și germană (3); ele sunt acte (brevete, certificate, diplome școlare și regale) care se referă la împământenirea, studiile, medaliile și ordinele conferite lui Arthur Pukclizki, inginer, ajutor al dirigintei construcției portului Constanța (de exemplu, Ordinul „Coroana României” în gradul de cavaler, medalia pentru „Bărbăție și credință” clasa a II-a).

Al doilea grup de documente din oferta dnei Haită – 8 – din 1824–1934 mai 9– în limbile română și germană – se referă la împământenirea și ordinele conferite lui Vothberg Henry, avocat, director al Casei Muncii C.F.R. prin brevet sau diplomă regală (de exemplu, „Coroana României” cu spadă în grad de cavaler cu panglica „Virtutea militară” în grad de ofițer comandor, „Meritul Comercial și Industrial” clasa I).

Oferta dlui Cristescu Sorin conține 202 documente – originale, concepte, copii – din 1445 (6953) august f.z.–1875, documente care s-au adăugat „Achizițiilor noi”.

O traducere din 1747 (7255) aprilie 8 aparține unui document din 1445 (6953) august f.z.: este un uric prin care Ștefan, vv. Moldovei, îi dăruiește boierului Ureche, pentru slujba sa, satul Cincov (?), hliza Obșească din Căliman ș.a.

Un număr de 19 documente – din 1662 (7180) mai 1–1798 (7306) aprilie 2 dintre care 3 sunt copii – (o hotărâre a lui Iordache, fost mare postelnic, caimacam al Craiovei, o anafora a ispravnicilor jud. Vâlcea, cărți de hotărnicie, diate, zapise, foi de zestre) se referă la vânzarea (dăruirea) unor moșii și la pricinile dintre locuitorii din Râmestii, Recea, Romani, jud. Vâlcea și Leu de Jos, jud. Romanați.

Alte documente – 12 originale și copii din 1800 aprilie 11–1810 decembrie 18 (ex. hotărârea Divanului Craiovei, jalbă și zapise) conțin informații privitoare la stăpânirea unor moșii în Recea și Râmăești, jud. Vâlcea.

Din perioada imediat următoare celei a documentelor de mai sus – 1812 ianuarie 15–1821 decembrie 28 – sunt 18 originale și copii (exemplu, o hotărâre domnească, foi de zestre și zapise) ale unor moșneni din Fometești, Râmăești, Recea, Sârbești, documente care se referă la părți de moșie și livezi cumpărate în jud. Vâlcea.

Oferta dlui Cristescu mai cuprinde și 49 de documente – originale și copii printre care hotărâri domnești, jalbe, zapise din 1821 martie 15–1830 care privesc vânzarea, alegerea și hotărnicirea unor stâneni de moșie și livezi din Băseni, jud. Teleorman, Recea și Stroești, jud. Vâlcea.

Un număr de 29 originale, copii și un concept din 1831 aprilie 28–1840 decembrie f.z. sunt documente (cărți de împăcare, foi de zestre, de cheltuială și de ispașă, jalbe, zapise și sloboziri din slujbă) care se referă la stâneni de moșie și livezi cumpărate în Românești, Slătioara și Stroești (jud. Vâlcea).

Mai sunt în cuprinsul ofertei dlui Cristescu și documente – (hotărâre domnească, act de cununie, de zestre, înscrisuri, jalbe, mărturii, zapise) – 39 originale, copii și concepte – din 1841 februarie 10–1850 februarie 9 – referitoare la vânzarea, cumpărarea, dăruirea unor stâneni de moșie, a unor părți de livadă, la pricini pentru datorii bănești, pentru hotărnicii de moșii ș.a. ale unor persoane din Armăești, Râmăești, Romani, Păușești de Măglași, Stroești.

Documentelor de mai sus li se adaugă: 9 originale și copii din 1851 martie 14–1858 martie 14, 4 referitoare la pricini pentru pământ ale sătenilor din Pleșești, Râmăești, Romani, jud. Vâlcea, la închirierea unor livezi către m-reă Hurezi ș.a., 5 originale din 1862 aprilie 10–1879 ianuarie 29 ale unor persoane din comunele Romani și (Seciu), jud. Vâlcea, 17 originale și copii din (1800–1866) referitoare la pricini pentru pământ în moșiile Stroești și Ursești, jud. Vâlcea și 4 documente care conțin liste ale monumentelor istorice din Moldova, Muntenia, Oltenia și Dobrogea.

O colecție care se îmbogățește an de an este aceea care poartă numele istoricului decedat cu șase ani în urmă: George Potra. Dna Ana Potra a oferit spre achiziționare 414 documente prin intermediul a șase oferte făcute Arhivelor Naționale în 1996.

Prima ofertă a dnei Potra conține 52 documente – originale și copii – din 1848–1912.

Un număr de 51 de documente din 1876–1912 – acte de naștere, de vânzare, de împrumut, certificate, declarații, jurnale, ordonanțe de adjudecare, procese-verbale, procuri ș.a. – se referă la moșia Epureni, comuna Epureni, plasa Murgeni, jud. Tutova și la proprietarii acesteia: Manolache Costache Epureanu, fiica acestuia – principesa Elena Bibescu și fiii ei Emanuel și Anton, apoi Dumitru și Suzana Eremia.

Ultimul document al primei oferte a dnei Potra este o scrisoare din 1848 iunie 25, prin care profesorul Nicolae Bălășescu de la Sibiu îi relatează lui (I. H. Rădulescu?), pe care-l cunoaște de 20 de ani, ecoul pe care l-au avut evenimentele din București din 11/23 iunie 1848 și îi povestește ceea ce se întâmpla în Transilvania în scopul „renașterii poporului român”.

A doua ofertă a dnei Potra conține 19 documente originale din 1819–1921, din care două au fost integrate fondului familial Cretzulescu-Lahovary: sunt documente care reflectă preocupările de genealogie familială ale autorilor lor,

George Ion Lahovary, *Arbore genealogic al familiei Lahovary-Socoteanu* și Grigore Pop-Olănescu, *Genealogia Olănescu*, cu notițe și documente.

Această ofertă include și teza de licență a unui nepot al lui Nicolae Bălcescu, Barbu C. Bălcescu: *Inalienabilitatea imobilului dotal*. Teza pentru licență, București, 1901, 48 p., cu dedicația autorului către A. Davis și alte însemnări.

Foarte importantă, prin conținut, dar și prin mesajul transmis, este scrisoarea din 1867 august 30 trimisă de I. Heliade (Rădulescu) fiului său Ionel, prin care îi dă sfaturi pentru activitatea publicistică pe care o desfășoară, îl înștiințează de situația lor financiară și familială, de lucrările Societății Academice ș.a.

La rândul său, Ionel (Rădulescu) le informează pe surorile sale, printr-o scrisoare din 1895 februarie 14, de construcția gării Pantelimon, le dă sfaturi medicale ș.a.

Patru scrisori ale lui Take Ionescu, din 1902–1921, adresate lui Vasile Dumitrescu-Brăila, lui (V. A. Urechea), lui Bădescu se referă la întrunirile (de partid) și la numirea lui Dumitrescu-Brăila ca ministru la Departamentul Cultelor și Artelor.

Cinci scrisori ale mareșalului A. Averescu, în limba franceză – de la Londra, Berlin, București, Schéveningue – către ... (nenumit) se referă la vizita regelui la Londra, ne oferă informații cu privire la familiile Catargi și Bibescu, la obținerea unor posturi, la succesiunea surorii sale ș.a.

Documentelor de mai sus li se adaugă o carte a Părcălăbiei Galați către zapciul Ocolului Mijlocul și căpitanul Constandin Savin în legătură cu publicarea vânzării unor stâneni de pământ în hotarul moșiei Zmulți și patru scrisori ale lui I. Macriș către Gheorghe Iamandi și ale Subprefecturii plasei Mijlocul către Elena Grecescu privitoare la administrarea moșiei Urdești.

A treia ofertă a dnei Ana Potra cuprinde 21 de documente – originale și tipărituri – din 1840–1935.

O parte din aceste documente – 3 – din 1840 mai 30, iunie 2 și septembrie 25, trimise din București, se referă la moșia Obedinul, zisă Tolu, din jud. Dolj: printr-un zapis, paharnicul Dimitrie Polizu îi dă pităresei Zinca Bălcescu această moșie și 350 galbeni împărătești în schimbul casei acesteia din București, mahalaua Boteanu; printr-un alt zapis pităreasa Zinca Bălcescu vinde această moșie căminarului Mihalache Darvari pentru 1500 galbeni împărătești; la rândul său, căminarul Mihalache Darvari dăruiește moșia Obedinul maiorului Rascovschi pentru „osebite faceri de bine”.

Un alt document al ofertei dnei Potra este o scrisoare prin care (I.) H. (Rădulescu) îi relatează soției sale, Marița, vizita pe care a făcut-o cu Nicolache Bibescu ș.a. la mormântul lui Mihai vodă (Viteazul).

Documentelor de mai sus li se adaugă 8 scrisori ale lui Nicolae de Voicovici; trimise de la Viena – în perioada 1860 decembrie 17/29–1867 august 11/23 – scrisorile au fost adresate lui Ilie Zamfirescu și lui Constantin Paulescu și se referă la probleme comerciale și familiale.

Alte trei documente – din 1862 februarie 1–1862 martie 21 – se referă la contractul încheiat între Maria Geano(g)lu și maiorul (colonelul) George Manu, contracte care se referă la închirierea unor case din ulița Colței, pe termen de trei ani, cu plata chiriei de 400 galbeni pe an, contract reînnoit potrivit dovezii și mărturiei Mariei Geano(g)lu până în 1868.

Un act și o adresă (al Biroului definitiv al Colegiului electoral pentru județul Vâlcea și a Prefecturii districtului Vâlcea) din 1864 noiembrie 24–1869 noiembrie

26 se referă la alegerea lui Ion Zalomit ca deputat al districtului Vâlcea pentru Camera legiuitoare a României.

Ultimele documente ale acestei oferte a dnei Potra sunt 4 litografii din (d. 1869) – 1935 realizate de maiorul (colonelul) D. A. Pappazoglu (*Regii dacilor și împărații romanilor*, calendar pe anul 1869) și ing. Magnificențiu (*Realizarea triumfului politic al României*).

Cea de-a patra ofertă a dnei Potra cuprinde 21 de documente: o carte domnească, scrisori, o carte poștală, o telegramă și o dovadă trimise la București, Bacău, Botoșani, Galați, Iași, Kissingen, Mogoșești, în limbile română, greacă, turco-osmană, germană și franceză, în perioada 1760–1904.

Un prim document este acela din 1760 august 28. El este o dovadă scrisă în limba greacă, de Constantin (Mavrocordat), vv. al Țării Românești, prin care acesta adevărește că a împrumutat pentru un an o sumă de bani de la George (Mihai) Manu, mare paharnic, cu dobânda de 1% pe lună. Acestui document, care este validat cu un sigiliu octogonal în tuș negru și care dispune de o traducere în limba franceză, i se alătură încă 18 originale și un concept care se referă la aceeași familie Manu.

O carte domnească din 1803 mai 23 ne relevă faptul că Constantin Ipsilanti, vv. Țării Românești, îi întărește lui Mihalache Manul, mare vornic al Poliției, scutelnicii din catastihul vistieriei și îi acordă dreptul de a mai ține 20 de oameni pentru „poslușnicia“ casei sale. Două scrisori în limba turco-osmană din 1823 septembrie 5 (1239 muharem 11) și 1824 octombrie (1240 safer 23) sunt adresate de Hagi Ahmed pașa prietenului său, boierul Mihalache Manu din București; prin intermediul lor, cel dintâi îl asigură pe boierul Manu de sprijinul său în realizarea dorințelor, îl anunță că i-a trimis un cadou.

Alte 15 documente originale și un concept în limbile română și franceză, din 1898 octombrie 2–1904 iulie 13, sunt, în marea lor majoritate, scrisori ale lui Gh. Kogălniceanu, St. Cesianu, (C. Ghica-Deleni), S. Moruzi, C. și Elisa Boerescu, contele de Castillou, George Cananău, A. Xenopol, Dr. Severeanu, G. Sturza, M. Holban adresate generalului (Manu) în legătură cu reacțiile conservatorilor din Bacău la vizita generalului Lahovary, cu problemele pe plan local ale partidului, cu lupta dusă împotriva lui Dissescu, cu interpellarea din Senat a lui P. Grădișteanu, cu alianțele formate în cadrul partidului, cu evoluția vieții politice începând cu 1879 ș.a.; printre documentele mai sus menționate se află și telegrama lui Galaboff, primarul Vidinului, din 1903 februarie 25, prin care acesta îl înștiințează pe generalul Manu că a avut loc un serviciu funebru în onoarea românilor care au luptat la Smârdan, printre care și generalul Manu.

Documentelor referitoare la familia Manu li se adaugă și o scrisoare a lui Ionel (Heliade-Rădulescu) din 1892 noiembrie 1, prin care acesta, aflat la București, o înștiințează pe sora sa, Virgilia, de vânzarea unui loc de la Câmpina, îi transmite vești despre Gr. Zosima, despre Aura, Steluța și Mircea ș.a.

Ultimul document al acestei oferte a dnei Potra este tot o scrisoare, în limba germană, a lui S. Popp, locotenent, către fratele său, H. C. Popp, aflat la Viena, în legătură cu probleme familiale și cumpărăturile făcute de Stan.

Penultima ofertă a dnei Potra, cea de-a cincea, conține 102 documente – o carte domnească și scrisori – trimise de la Berlin, București, Iași, Paris, în limbile slavă, franceză și română, în perioada 1606–1907.

Cel mai important document al acestei oferte este cartea lui Ieremia Movilă, vv. Moldovei, prin care acesta judecă pricina Nastasiei, soția lui Ionașcu Buhuș, cu Odosiia, sora lui Ionașcu Matieșescu, pentru o datorie de bani, pentru care îi

întărește celei dintâi a patra parte din satul Coșuleanii, cu loc de moară; documentul, emis în 1606 (7114) aprilie 29, la Iași, este un original în limba slavă.

Un număr de 31 de scrisori dactilografiate din 1848 ianuarie f.z.–1878 sunt traduceri din limba franceză realizate de Georges N. Grant; sunt scrisori ale lui Ion D. Ghica, Vasile Alecsandri, Ștefan și Alexandru C. Golescu-Arăpila către Nicolae Bălcescu, Costache Negri, Alexandrina Ghica ș.a. în legătură cu evenimentele revoluționare din Țările Române ș.a.

Celelalte documente ale acestei oferte a dnei Potra – 70 – sunt scrisori în limbile română și franceză adresate de către Costică (Manu) părinților săi. O parte – 12 – datând din perioada 1904 martie 23–august 24, de la București și Paris, sunt scrisori al căror conținut se referă la cariera sa diplomatică (venirea lui Miștilineu la Paris, activitatea desfășurată de el la Legația Română de la Paris și pentru Comisia constituită pentru încheierea unui tratat de comerț ș.a.), la viața politică din România (poziția tatălui său față de politica takistilor, monopolul politic al Partidului Liberal ș.a.) la întâlnirile, discuțiile și corespondența avute cu Mihai, Dumitru și Elena Suțu, Zoe Sturza, Dimitrie și Eliza Știrbei, Caravia, Ralu Brâncoveanu, Constantin și Olga (Prezan), Alexandru Lahovary, cu mama sa și alți membri ai familiei ș.a.

Alte scrisori, 5, din 1905 mai 10/23–august 10, trimise de același Costică (Manu) de la Paris mamei sale, sunt în legătură cu starea de sănătate a amândurora, cu plecarea mamei sale la Ems, cu viața artistică și intelectuală a Parisului (spectacolele de operă, seratele la care participă (G.) Enescu, întâlnirile cu Olga și George Miculescu, cu Elena Sturza, Adina Moruzi, Dimitrie Ghica, Maria și Raoul de Montesquieu ș.a.), cu activitatea sa de secretar la Legația Română de la Paris (posibilitatea unui tratat de comerț cu Germania) ș.a.

Un număr de 28 de scrisori, din 1906 mai 20/iunie 2 – decembrie 28, sunt adresate, din Berlin și Paris, de Costică (Manu) părinților săi în legătură cu activitatea sa la Legațiile Române din cele două orașe, cu situația politică din România, cu atitudinea defavorabilă României din presa franceză, cu întâlnirile și evenimentele mondene: Ghiculeștii, Sturzeștii, prinții Știrbei, soții Arendt, Dimitrie Suțu, Constantin Miculescu, coloneii Burghel, Aurel Dumitrașcu, Bassarabescu ș.a.

Ultimul grup de scrisori – 25 – din 1907 ianuarie 10/23–august 10/23 sunt trimise de Costică (Manu) – aflat la Berlin – părinților săi și se referă la modul în care erau tratați românii în societatea germană, la intenția de a scrie o biografie a tatălui său, la corespondența cu Duiliu Zamfirescu, la întâlnirile și dîneurile avute (cu George Balș, George Știrbei, Barbu și Nadia Știrbei, Alexandru Sturza ș.a.).

A șasea ofertă a dnei Potra conține 199 documente – 4 originale și 195 copii – din 1810–1935.

Cele 195 de copii sunt documente trimise de la Brăila, București, Craiova, Golești, Paris, Pitești, Viena, Torino ș.a., în perioada 1810–1907, și reprezintă corespondența familiei Golescu cu familiile Brătianu, Grant, Bataillard ș.a. în legătură cu Unirea Principatelor ș.a. Copiile, dactilografiate, sunt în limba franceză, dar beneficiază de traducerea în limba română a lui Georges Grant.

Din (cca 1900) este un afiș-reclamă tipărit, referitor la deschiderea băilor minerale de la Strunga, lângă Tg. Frumos; în afiș se indică tratamentul și facilitățile de care vor beneficia cei care îi dau curs; oferta dnei Potra mai cuprinde un manifest tipărit în limba maghiară privind Transilvania din (d. 1921 ianuarie 6).

O scrisoare din (1907) aparținând inginerului Nicolescu-Magnificentius, „regele condeului”, este un document prin care acesta solicită reginei Elisabeta

acordarea unei audiențe în scopul de a-i prezenta opera sa, a cărei descriere o și face în cuprinsul acestei scrisori.

Ultimul document al ofertei dnei Potra este o scrisoare din 1935 iulie 2, în limbile franceză și engleză, trimisă de Darita?, din Denham, Marthei (Bibescu); scrisoarea se referă la sosirea celei din urmă în Anglia, la pierderea suferită și la prezența lui Patrick în Scoția.

Colecțiilor de Documente moldovenești și muntenesti li s-au adăugat documentele conținute în ofertele dnei Paulina Mircea și dlor Mihai Stratulat și Iacob Furtună.

Oferta dlui Mihai Stratulat conține 6 documente originale din perioada 1825–(1867), cinci dintre ele având sigilii orășenești în fum și în tuș.

Documentul din 1825 martie 19 reprezintă o dovadă a Epitropiei târgului Bârlad prin care se adeverește că Pavel Duca și Avram tăbăcar au plătit pentru stânjenu de pământ pe care i-au cumpărat din vatra orașului Bârlad.

Un alt document, din 1849 ianuarie 20, este un zăpis prin care Ioniță Popa, mazil din satul Bogdana, ocolul Similii, ținutul Tutovei, vinde lui Sterie Stoianovici casele sale din mahalaua Căcancii de Sus, din orașul Bârlad cu 1800 lei, case pe care el le cumpărase de la Safta, fiica lui Avram tăbăcarul și de la mama ei, Anița Avrămoae; zăpisul este adevărit de Epitropia moșiei târgului Bârlad din 23 ianuarie și 20 mai.

Actul din 1853 martie 22 este acela prin care Sterie Stoianovici vinde postelnicului Andronache Donici un loc sterp în mahalaua Căcăcini, cu 35 galbeni (locul fusese cumpărat de la Ioniță Popa); și acest document este adevărit de Epitropia orașului Bârlad, în 1853 martie 22 și în 1855 decembrie 12.

Cel de-al patrulea document – din 1860 mai 19 – se referă la vânzarea unei părți de loc din mahalaua Căcăcina de Sus – 37 stânjenu de pământ cu 1100 lei; vânzător este Ion Petre, iar cumpărător același postelnic Andronache Donici, după cum același Andronache Donici este și cumpărătorul unui loc din orașul Bârlad, al Ilincăi, fiica lui Ioniță Popa, din Bogdana, cu 1300 lei, prin actul din 1864 decembrie 9, adevărit de Casa proprietății orașului Bârlad din 10 decembrie.

Ultimul document al ofertei dlui Stratulat este un Prognosticon întocmit de (învățătorul) G(heorghe) Slătineanu [1848–1912] – învățător la Școala primară a mănăstirii Probota (1864–1869) și la Heci, comuna Lespezi (1869–1872), preot (1872–1912) – pentru anii 1814–1841.

Toate aceste documente „au completat” Colecția Documente moldovenești.

Oferta dnei Paulina Mircea, soția regretatului profesor Mircea T. Radu, conține 25 de documente – o traducere, originale și copii din 1594 (7102)–1922 și o evanghelie tipărită în 1699, documente care au fost integrate colecțiilor Documente muntenesti și Documente moldovenești și fondului documentar al Arhivelor Naționale.

O însemnare din 1779 mai 12 – probabil a unui membru al familiei Arăpeștilor – ne dă ocazia să luăm cunoștință de alte 38 documente: rezumate și mențiuni ale unor scrisori, zăpise, cărți domnești ale lui Vasile Lupu, Gheorghe Duca, Ion Mavrocordat, Constantin Racoviță, Ion Radu Mihnea, Simion Movilă, Ștefan Tomșa, vv. al Moldovei, pentru moșia Lămășeni de la Suceava din 1606 (7115)–1773; aceste 38 de documente au fost trimise vâtafului moșiei Lămășeni pentru că îi erau necesare la hotărnicia moșiei.

Oferta dnei Mircea conține, în traducere, o carte a lui Mihai, vv. Țării Românești, din 1594 (7102) f.1.1, prin care acesta întărește Nanului și fiilor lui o vie cumpărată la Gureni, moșiile din Peștișani, Grumulia ș.a.

Documentelor de mai sus li se adaugă o serie de zapise: cel din 1637 (7145) mai 5, prin care Isaia, Vasălie și Ifrim, copiii lui Dumitru și ai Nistorei din Măstacăn mărturisesc că au vândut partea lor de ocină lui Grigoraș Cobejan, zapisul din 1648 (7157) noiembrie 13, prin care Ionașcu armaș cu soția lui adevăresc că au dăruit nepotului lor Vasile o parte de ocină în Zahoreni, o însemnare din (1650) privitoare la vânzarea unor părți din satul Voiniaga, fostă moșie a Roșceștilor, zapisul din 1779 (7287) aprilie 28 prin care Constantin diacon, fiul lui Ion Poiețile, adevărește că i-a dat lui Lăscărache Rosthat o parte din moșia sa Măstacănu, ținutul Bacău.

În cuprinsul ofertei dnei Mircea se află și originalul hotărârii lui Alexandru (Ipsilanti), vv. Țării Românești, din 1781 iulie 14, prin care acesta poruncește lui Dumitrache Varlaam, fost mare paharnic, și lui Dumitrache, fost mare stolnic, să meargă la fața locului și să cerceteze pricina pentru hotărânicia moșiei Megiești dintre cetașii de la Bolintin, jud. Ilfov și marele logofăt Grigorie Băleanu; documentul este sigilat cu un sigiliu oval în chinovar.

Un alt document, din 1794 mai 2, conține 8 rezumate din perioada 1638 [7(1)46–1692(7200)]; ele sunt scrisori de danie și de cumpărătură luate de Ionașcu (Arapul) spătar de la mătușa sa Safta, jupâneasa lui Mihalache blănariul din Suceava pentru judecata pe care o are pentru niște țigani.

O însemnare de la (sf. sec. XVIII) referitoare la pământurile vândute sau dăruite de Ana și Luana, fiicele Candachiei ș.a. în moșiile Negulești, Măstacăn, Portărești, Glodul ș.a., un plan de la (1800) al moșiilor Zahoreni, Dumușeni pe apa Volovățului, o listă din (1807) cuprinzând cheltuielile făcute de ... (neiscălit) în pricinile de judecată pentru moșiile Zahoreni, Dumușeni și Teșcurenii, veniturile acestor moșii, socotelile avute cu Ioniță Toma pentru venitul Lămășenilor, Zahorenilor, Dumușenilor și Teșcurenilor, sumele de bani pe care le au (Arăpeștii?) în aceste moșii vin să se adauge documentelor mai sus-menționate.

Alte 15 documente de după 1800 se referă la: socotelile lui Fotache Ciușgur? cu Mărioara Arăpoaia, cumnata sa, pentru hotărânicirea și venitul moșiei Lămășeni (1815 februarie 25), o scrisoare prin care Paraschiva din Marco dăruiește un ȋigan surorii ei Mărioara (1817 martie 4, Răpujineți, (Cernăuți)), o adeverință referitoare la o judecată pentru plata a 40 de taleri (1824 f.l. 17), o însemnare a lui Gheorghe Roșianu de dajdia plătită de satul Timișani (jud. Gorj) (1825 aprilie 6), o scrisoare legată de măsurarea unor stânjani de pământ în hotarele Bădiceni și Priboiești (1827 octombrie 17), o poruncă a subcarmuirii plasei Ocoul (jud. Gorj) de aducere la judecată (1849 septembrie 5), o dovadă de efectuare a unei plăți (1854 ianuarie 18), o jalbă a sătenilor din Sănătești (jud. Gorj) prin care roagă să se facă cercetare a pogoanelor de pământ pe care le dețin ((ante. 1858 iunie 7)), un înscris prin care Costandin și soția sa Uța vând un pogon de pământ (din Tg. Jiu) (1859 octombrie 11), 5 adrese ale Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice către dra Lucia Ispirescu (1895–1901) în legătură cu numirea sa ca institutor și un decret din 1922 al regelui Ferdinand de numire ca membru al Ordinului „Coroana României” în gradul de ofițer a lui Mircea Vasile, institutor.

Tuturor documentelor de mai sus li se adaugă o valoroasă „evanghelie învățătoare” tipărită în 1699, în limba română, în Belgrad, cu blagoslovenia lui Kir Athanasie, mitropolitul țării, având 412 f.

Cele trei oferte ale lui Iacob Furtună, care conțin 278 de documente, au îmbogățit, de asemenea, colecțiile de Documente moldovenești și muntenesti și fondul documentar al Arhivelor Naționale.

Prima dintre ofertele dlui Furtună conține 24 de documente – originale și copii – din 1778 – (d. 1900).

Din 1778 iulie 6– 1828 ianuarie 31 sunt 19 copii în limba rusă ale unor hrisoave ale lui Alexandru și Constantin Moruzi, vv. ai Moldovei, zapise, contracte, hotărnicii referitoare la stâneni de pământ ai lui Manolache Donici ș.a.

Oferta dlui Furtună conține și o serie de reflecții filosofice ale mamei lui... asupra caracterului omenesc ș.a. în limba franceză din (cca 1800), având 52 f.

Fondului documentar al Arhivelor Naționale i s-au adăugat 3 lucrări din această ofertă: 1. *Diferite proiecte de legi administrative și judiciare după 1831*, tipărită, 64 f, conținând: Regulament și sfaturile orașenești de prin orașele Principatului Țării Românești, Proiect pentru angrajul de la portul Brăilei, Proiect asupra datoriilor procurorilor, Proiect pentru îndreptarea orânduiei țiganilor, Proiect pentru ertarea de vârstă, Proiect pentru pedepsile arestaților gâlcevitori, Proiect pentru obșteasca epitropie, Regulamentul școalelor, Orânduiei îndeplinitoare ale Regulamentului Temniților; 2. *Diferite proiecte de legi din anul 1832 în spiritul prevederilor Regulamentului Organic*, tipărită, 43 f, conținând: Proiecte de legi referitoare la adăugarea lefilor, la osebirea căderilor și datoriilor între partea judecătorească și otcărmitoare a județelor, la deosebirea judecătoreiei Ilfovului în trei despărțituri, la împuternicirea cutiilor satelor, la mezaturi, la stricăciunile pricinuite din partea vitelor la feluri de semănături și roduri, la chipul întocmirii dorobanților și pentru datoriile acestora în slujba săvârșitoare, la măsuri obștești prin sate spre asigurarea lor despre făcătorii de rele, la institutul sârmanilor copii, la casa cerșetorilor, la casele de ajutoarele ce sunt a să împărți săracilor la oarecare zile de praznic, cum și bisericilor și schiturilor ce n-au nici un fel de venit; 3. *Regulament ostășesc pentru miliția pământescă a Prințipatului Valahii*, tipărită, 27 f, (cca 1835).

Această ofertă a dlui Iacob mai cuprinde și un registru de cheltuieli rare sau extraordinare pe anii 1800–1900 al casei lui ..., ginere al Mariei Nanu (frate cu Iancu, soț al Adelei, cumnat lui Iorgu).

A doua ofertă a dlui Furtună conține 232 documente – originale, copii – din 1661 (1769)–1912.

Un număr de 15 documente – originale și copii în limbile română și rusă – carte de volnicie, hotarnică, scrisori de învoială, zapise, contract – din perioada 1661 (1769)–1845 se referă la vânzări și schimburi de moșie în Dealul Pânteii, ținutul Orhei, la hotărnicirea moșiei răzeșilor Săpoteni de moșia Horodiște a medelnicerului Iacovache Carp, la delimitarea aceleiași moșii de cele ale spătarului Manolache Donici, la cumpărarea venitului Săpotenilor de către Enachi Hărănciul ș.a.

Un alt set de documente – 33 originale și copii în limbile română și greacă – contracte, zapise, adeverințe, rapoarte ș.a. din perioada 1811–1902 – se referă la moșia Zâmbreasca (jud. Teleorman), la moara de la Țigănești (jud. Teleorman) a slugerului Marin Butculescu, la problema vânzării moșiei Cornățelu, jud. Dâmbovița, la ciuma din 1830 din jud. Teleorman.

Alte 9 documente – zapise, mărturie ș.a., originale și copii, în limbile română și germană, din 1825–1879, se referă la vânzarea unor stâneni de pământ din Nepolocăuți (țin. Cernăuți), la înaintarea în grad a lui Dimitrie Ghițescu, la plata datorii pe care o avea Cost. Brătianu la Ioan Coculescu ș.a.

Din 1855–1912 sunt 26 documente – acte de proprietate, adrese, hotărâri judecătorești ș.a. care se referă la exproprierea unei părți din moșia Belitori,

jud. Teleorman, la ieșirea din indiviziune pentru partea din moșia Mihălceni, plasa Măicănești, jud. Râmnicu Sărat a familiei Ghica ș.a.

Alte 36 documente ale ofertei dlui Furtună, adrese și cereri din 1873, se referă la primăria Galațiului; 20 de documente din 1873–1908 se referă la moșiile Codrești sau Ciorăști-Mihălceni și Rizoiaia, jud. Râmnicu-Sărat, la reprezentarea intereselor Zoei Gannay de către Mihail C. Suțu.

Din 1897–1912 sunt 93 scrisori și adrese – corespondența Zoe (Ghica) Gannay-Mihail C. Suțu ș.a. referitoare la moșiile celei dintâi ș.a. – sunt originale și copii în limbile română, franceză și germană.

Ultima ofertă a dlui Furtună, și totodată cea din urmă prezentată, conține 22 de documente din 1793 (7301)–(d. 1907) (în marea lor majoritate zapise).

Din 1793 (7301)–1831 sunt 4 zapise prin care se vând stâneni de pământ din funiile Stoicească și Dărulască, se adevărește împrumutarea unei sume de bani. Un număr de 12 documente din 1833–1837 reprezintă corespondența dintre Departamentul Logofetei Trebilor Bisericești și Instrucțiunii Publice și Departamentul din Lăuntru, corespondență care se referă la depunerea jurământului de către toți angajații celui dintâi departament, la persoanele numite în funcții: Ioan Costacopulu, Grigore Costescu ș.a.

Oferta dlui Furtună mai conține și copia unei hotărâri a Divanului domnesc al Moldovei din 1843 decembrie 24 în pricina dintre Mihalache Curt, ispravnicul Petrache Grigore și serdarul Constantin Petru pentru împresurarea unui loc de dughene din târgul Focșani, lista atestatelor lui Alecu Burchi (d. 1850) – absolvent al Colegiului Sf. Sava, planul – 1873 – proiectului de împărțeață a moșiei Mihălceni, jud. Râmnicu Sărat, între familiile Ghica și Gherman, două afișe – (1886) – ale Comitetului opozițiunii unite din Iași către cetățenii orașului, afișe apărute cu ocazia vizitei regelui Carol I la Iași și, în final, scrisoarea (1907) lui I. Teodoriu către Nicolae Iorga, prin care îi anunța trimiterea unei sume de bani din partea studenților români din Berlin pentru familiile celor morți în timpul războaielor din 1907.

Documentele amintite mai sus constituie un fond documentar deosebit de interesant; nu au fost prelucrate în totalitate datorită numărului lor mare, dar sperăm ca în curând să poată fi puse la dispoziția celor care vor să descopere multe din tainele trecutului și prezentului existenței noastre.

ANCA-ANDA MIHALCEA

MANIFESTĂRI ANUALE ALE ARHIVELOR

În perioada 29–31 octombrie 1996, s-a desfășurat la Cluj-Napoca sesiunea anuală sub genericul „Arhivele – în slujba științei și culturii”, organizată de Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale și de Asociația Arhiviștilor „David Prodan”.

Manifestările au fost susținute material de Asociația Arhiviștilor „David Prodan” din Cluj-Napoca și de direcțiile județene din Zalău, Arad și Târgu-Mureș.

În prezenta deschiderii sesiunii, a avut loc adunarea generală a Asociației Arhiviștilor „David Prodan”, în care s-a făcut un bilanț al realizărilor concretizate și mai ales al celor de viitor. Constituită, ca Asociație cu personalitate juridică, la 8 februarie 1995, aceasta și-a propus ca obiective principale recunoașterea statutului arhivistului și a arhivarului în societatea românească contemporană, apărarea intereselor profesionale ale membrilor ei, cultivarea, în opinia publică, a prețurii documentului istoric, stabilirea unor relații de informare și cooperare cu organisme și societăți de profil din țară și străinătate; sprijinirea, la cerere, a creatorilor și deținătorilor de arhivă publică și privată, pentru cunoașterea și aplicarea corectă a legislației și normelor arhivistice etc. Asociația are filiale în municipiile Arad, Bistrița, Deva, Târgu-Mureș și Zalău.

Sesiunea de comunicări s-a deschis prin prezentarea expoziției documentare organizată la sediul filialei și intitulată „Românii în viața instituțională a Transilvaniei până la Marea Unire”. Laurențiu Mera a vorbit despre documentele cuprinse în expoziție și subdivizate în trei mari capitole: Instituții politico-administrative. Instituții naționale. Instituții politico-culturale.

Expoziția s-a bucurat de interesul tuturor celor prezenți: profesori, cercetători, muzeografi și arhiviști și, mai ales din partea notabilităților locale și a ziariștilor, care au ținut să fie prezenți la acest moment inaugural.

Domnul director Ioan Drăgan (în numele direcției județene) a ținut să-și exprime mulțumirile la adresa Arhivelor Naționale din București, reprezentate de prof. univ. dr. Ioan Scurtu și director Corneliu Lungu, pentru încurajările și sprijinul dat; Asociației Arhiviștilor, care a reușit să strângă mijloacele bănești necesare desfășurării acțiunilor organizate; Universității din Cluj-Napoca, care, prin prof. Camil Mureșan, și-a adus aportul la concretizarea

planului propus și sponsorilor, fără de care desfășurarea acțiunilor nu ar fi fost posibilă.

În plenul sesiunii au luat cuvântul prof. dr. Nicolae Edroiu (Cluj-Napoca), care și-a expus punctele de vedere în comunicarea *Arhivistica în sistemul științelor auxiliare ale istoriei*. A urmat Mircea Timbus (Arad), care a vorbit despre *Aplicarea Legii Arhivelor Naționale între cerințe și posibilități*.

În continuare, directorul Ioan Drăgan a lansat primul număr al seriei a III-a din „Revista Arhivelor” (nr. 1–2/1995), editată de Asociația Arhiviștilor „David Prodan”. Revista – publicație de specialitate în domeniul arhivisticii – se adresează tuturor celor interesați de păstrarea, conservarea, prelucrarea, cunoașterea și valorificarea documentelor, de experiența arhivistică românească și internațională.

Comunicările sesiunii au fost prezentate în cadrul a două secțiuni prezidate de Mircea Timbus (Arad) și Vasile Ionaș (Deva).

Lucrările prezentate în cadrul secțiunii I au fost următoarele (în ordinea înscrisă în program): Liviu Boar (Tg. Mureș) – *Documente aflate în arhivele budapestane privind relațiile româno-maghiare în sec. II*; Alexandru Tâmaș (Cluj-Napoca) – *Epistemologie arhivistică*; Florica Muntean, Lucia Șerdan (Cluj-Napoca) – *Tendențele cercetării în Arhivele Naționale din Cluj (1990–1995)*; Lucia Șerdan (Cluj-Napoca) – *Aspecte privind ordonarea Fondului familial Lazăr din Mureșeni*; C. Ioan Gârneată (Iași) – *Nomenclatorul, instrument de bază în constituirea arhivei curente*; Laurențiu Mera (Cluj-Napoca) – *Propuneri pentru o listă orientativă a documentelor permanente, create de unități*; Dorin Goția (Sibiu) – *Metodologia întocmirii nomenclatorului dosarelor. Perspective*; Mariana Marian (Cluj-Napoca) – *Metodologia elaborării, avizării, confirmării și aplicării nomenclatoarelor la băncile centrale și sucursale*; Ioan Mureșan (Bistrița) – *Metodologia elaborării, aprobării, avizării și aplicării nomenclatorului arhivistice al unei societăți economice din domeniul industriei fără subordonare*; Ioan Popovici (Arad) – *Stema Basarabiei într-o carte rară*; Marcela Ifrim (Iași) – *Editarea izvoarelor medievale documentare și narative românești: Implicații și imperative*; Dan Anton (București) – *Arhiva Ministerului de Interne*; Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca) – *Depistări de documente în arhivele*

maghiare privind relațiile româno-maghiare între anii 1940-1944; Ionel Penea (Zalău) – *Colecția personală Augustin Paul de Letca; Vasile Căpâlnean (Baia Mare) – Un prețuritor al arhivelor: Învățătorul Mihai Balaj din Seini.*

În cadrul celei de a doua secțiuni au fost prezentate următoarele comunicări: Marcela Ifrim (Iasi) – *Statutul dinastic în Țara Moldovei în sec. XIV-XVI; Marius Diaconescu (Muzeul jud. Satu Mare) – Politica regelui Ferdinand de Habsburg la mijlocul sec. XVI în Maramureș; Livia Ardelean (Cluj-Napoca) – Procesul de investigare nobiliară a familiei Vlad de Apșa de la sfârșitul sec. XVIII; Florin Mureșan (Bistrița) – Conspirația fiscală din 1750 în districtul inferior al Bistriței – Valea Țiblesului; Liliana Popa (Sibiu) – Corespondența corifeilor Școlii Ardeleni cu Vasile Aaron; Vasile Ionaș (Deva) – Contribuții la studiul domeniului Hunedoara în sec. XVIII; Ioan Dordea (Cluj-Napoca) – Documente privind tehnica exploatarea sării în sec. XVIII; prof. dr. N. Bocșan (Cluj-Napoca) – Biserica greco-catolică românească și Congresul autonomiei bisericii romano-catolice din Ungaria; Mihai Rachieru (Ploiești) – Arhivele prahovene din veacul XIX și valoarea lor istorică cu privire la relațiile dintre Țara Românească și Transilvania; prof. dr. Teodor Pavel (Cluj-Napoca) – Război și revoluție sau „război total” – un episod militar din Iași, 1917; Dumitru Barna (Deva) – Asociații și societăți culturale din jud. Hunedoara din anii 1860-1940; Elisabeta Moroti (Zalău) – Reuniunea învățătorilor români sălăjeni; Radu Gheorghe (Piatra Neamț) – Refugiați ardeleni în județul Neamț în primul război mondial; Ioan Lăcătușu (Sf. Gheorghe) – Un document inedit despre episcopul Veniamin Nistor al Caransebeșului; Elisabeta Marin (Brașov) – Karl Kurt Klein ca redactor al revistei „Siebenbürgische Vierteljahresschrift”, 1931-1941, intermediar al informațiilor culturale interetnice; Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca) – Relațiile româno-maghiare în vara anului 1940; Lidia Brâncănu (București) – Onisifor Ghibu, Valeriu Pop și Sabin Manuilă despre Dictatul de la Viena și*

urmările lui – documente de arhivă (1940-1944).

În cadrul discuțiilor purtate, s-a subliniat profesionalismul autorilor comunicărilor prezentate, interesul celor prezenți pentru varietatea subiectelor care denotă bogăția informațiilor existente în documentele de arhivă.

Mircea Timbus a atras atenția asupra faptului că, în calitate de slujitori ai arhivelor, suntem chemați să aplicăm cu fermitate legislația în vigoare și să nu „ostenim în demersurile menite să contribuie la formarea în societate a unei concepții favorabile arhivelor”. Și tot domnia sa a subliniat că actualmente nici propria legislație nu mai vorbește nimic despre arhivari, al căror rol în organizarea arhivelor este foarte important. În plus, este necesară specializarea lucrătorilor din arhive în efectuarea controalelor arhivistice care să aibă finalizări corespunzătoare și creșterea numărului acestora, mai ales la direcțiile județene, ținând cont de cerințele practice, de pe teren.

S-au adus în discuție locurile de conservare a arhivelor unităților nou înființate și a celor desființate.

În continuarea discuțiilor, s-a apreciat că elementele tinere dovedesc o bună pregătire în domeniul ales, ceea ce ne face să ne gândim că schimbul de mâine este, în general, gata să preia stafeta generațiilor mai vechi. Este nevoie, totuși, la prezentarea documentelor aduse din arhivele străine, să se dovedească o reală acribie științifică, pentru a nu fi sugerate idei care să nu corespundă istoriografiei românești.

În concluzia sesiunii s-a arătat că „Gradul de civilizație al unui popor se poate măsura prin prețuirea acordată arhivelor sale, acestor valori inestimabile care fundamentează știința istoriei” (Mircea Timbus).

Lucrările urmează a fi publicate în recenta „Revistă a arhivelor” de la Cluj-Napoca căreia îi urăm succes pe drumul ales.

LIDIA BRÂNCĂNU

VÂLCEA – PARALELA ARHIVISTICĂ 45

„Arhivele vâlcene – tezaur de cunoaștere a istoriei și spiritualității umane”, tema sesiunii de comunicări a Direcției Județene Vâlcea a Arhivelor Naționale, din 5 decembrie 1996, prilejuită de împlinirea a 45 de ani de existență a arhivelor de stat vâlcene, nu este nici ambițioasă, nici ofensivă. „Țara Vâlcei” fiind, în adevăr, prin vestigiile ei, o vatră de cultură românească.

Având, așadar, un caracter aniversar, sesiunea s-a bucurat de prezența notabilităților locale, ing. Anton Mițaru, președintele Consiliului Județean Vâlcea, ing. Nicolae Jivan,

vicepreședintele Consiliului, ing. Sorin Zamfirescu, primarul municipiului Râmnicu Vâlcea, col. Dumitru Stănescu – șeful Inspectoratului Județean de Poliție, prof. Mihai Bușe, consilier șef la Inspectoratul de Cultură Județean, sprijinitori ai vieții cultural-științifice locale.

O coloratură aparte a avut cuvântul P.S. Gherasim Cristea, episcopul Râmnicului, vechi și asiduu cercetător al arhivelor, specialist în istoria anului revoluționar 1848, prin care tezaurul arhivistic a căpătat parcă ceva din sfîntenția cugetului românului.

Această legătură de suflet a consolidat-o comunicarea P.S. Irineu Slătineanu, arhieru vicar al Episcopiei Râmnicului, intitulată *Arhivele bisericești, componentă a Arhivelor Naționale*, reliefând rolul jucat de mănăstiri de-a lungul timpului în păstrarea și conservarea manuscriselor.

Unele comunicări au făcut referiri la izvoare documentare privind revoluția lui Tudor Vladimirescu (Bogdan Bădițoiu – Slatina), generalul Gh. Magheru (Dan Neguleasa – Tg. Jiu), Grigore Procopiu, om politic și parlamentar al perioadei interbelice (D. Garoafă – Vâlcea); la oameni de seamă ai Arhivelor: A. Sacerdoțeanu, Ion Mărcuș, Gh. Ungureanu (M.R. Mocanu, Virgil Teodorescu – București); la conlucrarea

arhivisto-muzeistică (Sergiu Purece – Vâlcea); la rolul informaticii în viața economică și în arhivistică (ing. Mihai Sporiș – Vâlcea, A. Adamache – București). S-a mai abordat problema cercetătorilor români în arhivele vâlcene (Ion Soare – Vâlcea) și cea privind genurile de publicații arhivistice editate de Arhivele Naționale (Marcel-Dumitru Ciucă – București).

S-au lansat, cu acest prilej, catalogul *Izvoare documentare vâlcene (1605–1821)*, de Dumitru Andronie și Ion Soare, și *Carol II. Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I–III, volume îngrijite de conf. dr. Marcel-Dumitru Ciucă.

MARIN RADU MOCANU

SESIUNEA NAȚIONALĂ DE COMUNICĂRI ȘI REFERATE „DIN HRISOAVE ADUNATE“

În zilele de 5–6 decembrie 1996, s-au desfășurat la Ploiești lucrările celei de-a III-a ediții a Sesiunii științifice „Din hrisoave adunate“, organizată de Direcția Județeană Prahova a Arhivelor Naționale împreună cu Fundația pentru Istoria Prahovei și Asociația Arhiviștilor și Prietenilor Arhivelor, Filiala Prahova, cu prilejul evenimentelor aniversare ale anului: 165 de ani de la înființarea Arhivelor Naționale și 45 de ani de la înființarea Direcției Județene Prahova a Arhivelor Naționale; 125 de ani de la nașterea savantului Nicolae Iorga; 80 de ani de la intrarea României în războiul de reîntregire a neamului și a zilei de 1 Decembrie – sărbătoarea națională a poporului român.

Această importantă manifestare științifică a reunit prestigioase personalități istorice, profesori universitari, distinși cercetători din Iași și București; specialiști cunoscuți din arhive, muzee, biblioteci, cadre didactice din județ și tineri studenți aplcați spre cercetarea științifică locală sau națională.

Prof. dr. Mihai Rachieru, directorul Direcției Județene Prahova a Arhivelor Naționale, a rostit alocuțiunea de deschidere în sala Inspectoratului de Poliție Prahova, în prezența dlui col. Damian Miclea, șeful acestei instituții, și a unei numeroase asistențe. Vorbitorul a stăruit asupra progreselor înregistrate în cei 45 de ani de activitate arhivistică, asupra eforturilor depuse pentru organizarea și prelucrarea valorosului tezaur de documente păstrate la Direcția Județeană Prahova a Arhivelor Naționale.

În plen au fost adresate mesaje de salut din partea Universității „Al. I. Cuza“ din Iași și a Inspectoratului pentru Cultură Prahova, împreună cu urarea de a găsi noi punți de legătură între toți factorii care se ocupă de

cercetarea istoriei, de aspectele mai puțin cunoscute sau tendențios prezentate.

Din partea Arhivelor Naționale, dna Silvia Popovici a prezentat tema *Informații documentare privind activitatea Misiunii militare franceze în România în timpul primului război mondial*, rod al investigării unor izvoare cuprinse în Repertoriul documentelor franceze aflate în colecția de microfilme și alte fonduri.

Problematica referitoare la *Generalul Berthelot și reorganizarea armatei române în anul 1916–1917* a fost abordată de dr. Dumitru Preda, cercetător al Institutului de Studii Operativ-Strategice și Istorie Militară din București, autorul având și meritul de a fi scenaristul filmului documentar „Generalul Berthelot. Misiunea militară franceză în România“, realizat de studioul cinematografic al Armatei cu ocazia împlinirii, în 15 octombrie 1996, a 80 de ani de la acest memorabil eveniment.

În preocupările distinsului cercetător dr. Gh. I. Florescu, de la Institutul „A. D. Xenopol“ din Iași, un loc aparte îl ocupă *Misiunea militară franceză din România 1916–1918*, episod ce va fi inclus în volumul la care lucrează, șeful acestei misiuni, general H. M. Berthelot sosind mai întâi în capitala istorică, caracterizat, pe bună dreptate, ca deținând „un ansamblu de cunoștințe de stat major, unite cu practica războiului modern“.

Prof. univ. dr. Ioan Agrigoroaiei, directorul Direcției Județene Iași a Arhivelor Naționale, a evidențiat, în comunicarea intitulată *Nicolae Iorga, atitudine și activitate politică la Iași în anii 1916–1918*, rolul jucat de acest mare patriot, în orașul unde era refugiat și familia regală, pentru înfăptuirea idealului național.

Probleme ale României la sfârșitul primului război mondial reflectate în documente

belgiene, temă susținută de prof. univ. dr. Ioan Ciupercă, decanul Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, și-a propus să ne înfățișeze receptarea situației economice și politice românești, ca urmare a consacrării pe plan internațional a Marii Uniri din 1918.

Intervenția prof. Gheorghe Macsim, directorul Bibliotecii județene „Nicolae Iorga” din Ploiești, a relevat *Anii de început ai Muzeului de artă din Ploiești sub auspiciile Bibliotecii „Nicolae Iorga”*, inaugurată în 20 martie 1921. Acestui important lăcaș de cultură, prof. Gh. Macsim i-a închinat aproape patru decenii de muncă concretizată în cartea *Repere în timp*, apărută în anul 1996 – schiță monografică ce reușește să surprindă drumul parcurs de la prima încercare de adunare a trei mii de volume și până acum, când fondul de carte se ridică la aproximativ 400 000 de exemplare, beneficiind de o evidență computerizată.

În încheierea primei părți a manifestării științifice, am asistat la prezentarea a două publicații tipărite de Editura „SILEX” condusă de dr. Teodor Popescu, dovadă a colaborării fructuoase statonice de-a lungul anilor cu Direcția Județeană Prahova a Arhivelor Naționale. Este vorba de publicația „Anuar”, ajunsă la volumul al VIII-lea, și de cartea *Istorie și comerț pe valea Prahovei și a Teleajenului 1774–1848*, datorată dr. Mihai Rachieru. Despre „Anuar” a vorbit prof. Constantin Dobrescu, redactor responsabil, „suflul acestei generoase publicații”, după cum aprecia conf. univ. dr. Ion Baicu în *Cuvânt înainte*, care a reușit să ne convingă prin seriozitatea materialelor riguroso structurate în cele opt capitole de studii și comunicări, documente, arhivistică, cultură-învățământ, personalități, satul prahovean, rubrica elevului și studentului, recenzii și cronică științifică. Semnalăm contribuțiile a trei cercetători străini și cele ale unor specialiști din țară (Marie-José Bénégam-Boutems, Suzanne Gely, Jean Noël Grandhomme, Ion Ștefan Baicu, Gheorghe Borovină, Gheorghe Calcan, Mihai Rachieru, Gheorghe I. Florescu, Constantin Dobrescu, Doina Popescu, Lidia Brâncănu, Alexandru Duță și Laurențiu Ionescu).

Cu deosebit interes a fost primită cartea *Istorie și comerț pe vâile Prahovei și Teleajenului, 1774–1848*, care materializează cercetarea întreprinsă timp de aproape două decenii de dr. Mihai Rachieru și ca un autor care se respectă ne-a oferit informații documentare, genealogii ale unor familii prahovene însoțite de introducere, concluzii și bibliografie, prezentate într-o formă atractivă.

Lucrările sesiunii naționale de comunicări au continuat pe secțiuni (2), avându-i ca moderatori pe Virgiliu Z. Teodorescu și Cornelia Popescu de la Arhivele Naționale, iar

de la Muzeul „B. P. Hașdeu” din Câmpina pe Octavian Onea. Un prim grupaj de materiale susținute a tratat, în extenso, aspecte privind personalitatea generalului H. M. Berthelot, rolul pe care l-a avut în reorganizarea, aprovizionarea și instruirea armatei, precum și la conducerea operațiunilor, recunoștința poporului român față de „fruntașul realizării reîntregirii neamului... puternic sprijinitor al acțiunilor noastre militare și diplomatice pentru realizarea Unirii ținuturilor românești”, devenit membru al Academiei Române în anul 1926. Menționăm, în acest sens, comunicările ținute de colegii de la Arhivele Naționale cu titlurile: *Rolul jucat de generalul Berthelot în prima mișcare franceză în România, octombrie 1916–martie 1918*, de Cornelia Popescu; *Generalul Berthelot – testament*, de Lidia Brâncănu și *Simboluri ale cinstirii dedicate generalului H. M. Berthelot*, de Virgiliu Z. Teodorescu, autorul zăbovind în acest an comemorativ, 65 de ani de la trecerea în eternitate a celui numit de Ion Bianu, președintele Academiei Române, „Tata Berthelot... omul care a fost altoit astfel de neamul românesc”, asupra unor monumente durate în timp aceuia care a primit titlul de cetățean de onoare al României.

Savantul Nicolae Iorga, prețuitor al Arhivelor, publicist și istoric literar, a creat aproape patru decenii și a căzut împușcat pe aceleași meleaguri prahovene, subiecte asupra cărora s-a oprit Anca Mihalcea (*Nicolae Iorga și miniaturistica românească*) și Elena Istrățescu (*In memoriam – Nicolae Iorga*) de la Arhivele Naționale; dr. Mircea Stoia (*Nicolae Iorga și cercetarea documentelor sibiene cu privire la istoria românilor*) de la Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale; prof. Lelia Manta (*Nicolae Iorga și Martha Bibescu*), de la Școala generală nr. 21 din Ploiești și Traian Tr. Cepoiu – directorul revistei „Citadela Cerasu” (*Personalitatea lui Nicolae Iorga oglindită în presa vremii*).

Istoria județului Prahova și a relațiilor economice, politice și culturale stabilite cu Transilvania, Moldova și Dobrogea continuă să preocupe un număr mare de cercetători din arhive, muzee, școli sau doctoranzi. Pentru receptarea cu ușurință a acestei vaste tematici ne propunem o enumerare, pe cât posibil cronologică, a comunicărilor. Astfel, *Pagini din opera boierilor Cocărcăscu* de prof. Matei Sawu, Școala Cocărcăști-Colț, jud. Prahova; *Fortăreața Ploiești*, de Gavril Preda și Eugen Stănescu, rod al colaborării Cercului Militar Prahova cu Muzeul județean de Istorie Prahova; *Relații prahovene în opera călătorilor străini în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, de dr. Marian Stăroia – Institutul „Nicolae Iorga” din Capitală; *Ocupații economice în secolul al XVIII-lea*, de prof. Mariana Bonchiș, Liceul „Mihai Viteazul”

din Ploiești; *Industria prahoveană în perioada liberului schimb a secolului al XIX-lea*, de prof. Marian Pârvu, Școala „Prof. N. Simache” din Ploiești; *Ion Luca Caragiale – revizor școlar de Neamț și Suceava în documente de arhivă*, de M. Ciumașu, Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale; *Câteva considerații privind vechimea cultului mozaic la Ploiești*, de N. Ionescu, Direcția Județeană Prahova a Arhivelor Naționale; *Prahova și prahovenii în paginile ziarului călărășean „Pământul”*, de N. Țirpan, directorul Direcției Județene Călărași a Arhivelor Naționale; *Prima vizită a domnitorului Carol I în țară, august 1866*, de Alin Ciupală, Muzeul Peleş, Sinaia; *Teodor Diamant – mehtupciu*, de Alexandru Gaiță, Direcția Județeană Buzău a Arhivelor Naționale; *Începutul școlii țărănești de la Poiana Câmpina*, de Gheorghe Părvulescu, Muzeul Țăranului Român; *Acum 100 de ani la Ploiești*, de Mihai Niculăescu, Muzeul județean de istorie Ploiești; *Din istoricul localității Slănic*, de Constantin Catană, Fundația pentru Istoria Prahovei; *Monumentul vânătorilor din Ploiești*, de Paul D. Popescu, Fundația pentru Istoria Prahovei; *Muzee și expoziții școlare prahovene până la al II-lea război mondial*, de Ion Jercan, Fundația pentru Istoria Prahovei; *Maghiarizarea forțată prin religie în nord-vestul Transilvaniei ocupate*, de Victor Bostan, Direcția Județeană Bacău a Arhivelor Naționale; *Monografii prahovene la bilanț și perspective*, de Constantin Rusu, Inspectoratul pentru Cultură Prahova; *Noi date privind activitatea Societății „Steaua Română” la Constanța*, de Constantin Cheramidoglu, Direcția Județeană Constanța a Arhivelor Naționale; *Informații despre județul Prahova în colecțiile de documente gălățene*, de Viorica Solomon, Direcția Județeană Galați a Arhivelor Naționale; *Alexandru Candiano Popescu – memorialist*, de Ion Bălan, Direcția Județeană Giurgiu a Arhivelor Naționale; *Proprietăți mobiliare ale lui Alexandru Candiano-Popescu*, de Ancu Damian, Direcția Județeană Giurgiu a Arhivelor Naționale; *Ștefan O. Iosif și plaiurile prahovene*, de Virgiliu Z. Teodorescu, Arhivele Naționale București; *Eugen Lovinescu la Ploiești*, de Mihai Apostol – Fundația pentru Istoria Prahovei; *Buzduganul vitejei românești dăruit generalului Antonescu de preotul basarabean refugiat Paul Mihailovici*, cu ocazia trecerii Prutului, de Cătălin Dobrescu – Fundația pentru Istoria Prahovei; *Manifestația pro-*

monarhică din 8 noiembrie 1945, de prof. Mariana Andronescu, Liceul industrial „UPETROM” Ploiești; *O organizație de luptă anticomunistă a țăranilor prahoveni în perioada 1948–1956*, de Constantin Dobrescu, Direcția Județeană Prahova a Arhivelor Naționale; *Realizări și intenții în muzeografia prahoveană în perioada directoratului prof. Nicolae Simache (1952–1972)*, de Octavian Onea, Muzeul „B. P. Hașdeu” din Câmpina; *Din contactele Fundației pentru Istoria Prahovei cu unele fundații din țară și străinătate*, de Silvana Rachieru, studentă, Facultatea de Istorie din București; *Ion Danielescu – clasic al muzicii corale românești*, de Alexandru I. Bădulescu – consilier teritorial șef al Inspectoratului pentru Cultură Prahova, intervenție ce s-a constituit într-o reușită prezentare a operei componistice și care a încheiat ziua a doua a acestei manifestări științifice de la Secțiunea I, moderată de Marian Stroia și Ancu Damian.

Direcția Județeană Prahova a Arhivelor Naționale, gazda noastră, ne-a prilejuit, în prima zi, alte două manifestări, vernisarea expoziției „Tezaur prahovean”, organizată la sediu cu sprijinul Serviciului de Valorificare al Arhivelor Naționale și efectuarea unei vizite documentare ce a inclus mănăstirea Zamfira și Complexul muzeal „Nicolae Iorga” din Vălenii de Munte. Aici am putut admira casa cumpărată la începutul secolului, adevărat monument de arhitectură restaurat în ultimii ani, ca și mobilierul original realizat la comanda istoricului Nicolae Iorga în stil popular, biroul de lucru pe care stau și astăzi volumele, presa, manuscritele și obiectele personale care reconstituie Omul și epoca. Casa de misionare, unul din așezămintele culturale durate la Vălenii de Munte, astăzi complet restaurată și redată circuitului muzeistic prin Expoziția de artă populară de pe valea Teleajenului, ne-a fost prezentată de prof. Ion Bocioacă.

În concluzie, putem spune că și această ediție a Sesiunii naționale de comunicări și referate de la Ploiești a demonstrat caracterul inedit al manifestării prin marea majoritate a materialelor susținute, ceea ce va permite selecționarea în vederea publicării. La reușita acestei manifestări științifice a contribuit întregul colectiv de specialiști condus de dr. Mihai Rachieru, probând reale calități profesionale și organizatorice.

ELENA ISTRĂTESCU

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

**Paul Lazăr Tonciulescu, *Cronica notarului Anonymus, Faptele ungarilor*
(traducere de pe fotocopia originalului de la Viena),
București, Editura Miracol, 1996, 118 p. + XXXVI**

Inițiativa de a reedita, însoțind-o de o traducere în limba română, *Cronica notarului anonim* al regelui Bela al Ungariei este lăudabilă cel puțin pentru faptul că ea izvorăște din dorința autorului de a servi „cu credință istoria neamului românesc”. Constatând că cele două ediții anterioare ale cronicii, datorate, prima (1899), lui Mihail Bésan¹, notar public din Lugoj, iar, cea de-a doua (1934), lui Gh. Popa-Lisseanu², conțin multiple erori de traducere, cauzate de traducerea nu a originalului latin, ci a unei traduceri în limba maghiară (ediția lui László Fejérpataky), Paul Lazăr Tonciulescu își propune să corecteze aceste erori. În același timp, el oferă cititorilor posibilitatea de a confrunța lectura pe care le-o propune cu textul manuscrisului păstrat la Viena, grație publicării, în anexa volumului, a fotocopiei acestui manuscris.

Din păcate, editorul nu prea reușește să-și onoreze ambițiosul proiect. Exceptând anexele (care sunt alcătuite cu grijă, constituind un real instrument de lucru pentru cei interesați), respectiv indicele de organizații statale românești, de personalități române, de elemente toponimice române și de localnici găsiți în Pannonia și Transilvania la invadarea acestora la anul 896 (conform Anonymus, (p. 111–114), tabele cu semnele alfabetiforme și de abreviere („semne grafice silabice sau grupări de grafeme”) folosite de Anonymus (p. 115–117), harta localităților, a râurilor și a traseului urmat de unguri la migrarea lor în Pannonia (p. 118), fotocopia originalului din biblioteca familiei imperiale din Viena, celelalte secțiuni ale ediției suscită destule discuții. În cele ce urmează, nu ne vom referi decât la câteva aspecte care ies în evidență de la primul contact cu lucrarea.

Prefața (p. 3–8) trece în revistă, dar foarte pe scurt și într-o manieră laxă și destul de puțin coerentă, principalele probleme legate de datarea cronicii și de perioada în care va fi trăit cronicarul, precum și principalele scăderi ale celor două ediții românești anterioare. Autorul optează pentru plasarea cronicarului în epoca lui Bela I, aducând în favoarea tezei sale argumente de ordin istoric, extrase din chiar conținutul cronicii, precum și un argument de

ordin paleografic. Credem că nu ar fi fost de prisos ca Paul Lazăr Tonciulescu să fi consacrat un spațiu mai amplu acestei probleme, cu referiri la părerile expuse până în prezent și cu o mai serioasă discuție de ordin paleografic. De altfel, ediția este lipsită de un capitol esențial, grație căruia să capete statutul de contribuție științifică, și anume *bibliografia domeniului cercetat*.

De asemenea, autorul nu ne prezintă principiile de editare pe care le-a urmat pe parcursul demersului său.

În ceea ce privește textul propriu-zis al cronicii și traducerea românească (p. 10–109), nu putem să nu constatăm, cu regret, prezența unor numeroase greșeli care credem (sau sperăm) că se datoresc unei corecturi lipsite de atenție. Iată numai câteva exemple:

p. 10: *suo dilectissimo amico uire uenerabili* în loc de *uire*; traducerea de la p. 11 conține și ea o eroare: „preaiubitul său prieten” în loc de „preaiubitului său prieten”;

p. 10: *ceterorumque* în loc de *ceterorumque* (cu respectarea grafiei originalului);

p. 12: *exordium generalogie regum* în loc de *genealogie*;

p. 22: *anno dominice incarnationis d. ccc. 1. XXXiiii.* în loc de *d. ccc. I. XXXiiii.*

p. 47: *din al cărui neam descinde episodul Turda* în loc de *episcopul Turda*.

În același timp, autorul nu este consecvent în ceea ce privește scrierea numelor proprii: față de textul original, care are peste tot minuscule, în ediția analizată unele onomastice apar scrise cu majuscule, altele cu minuscule, fără a se urma vreun criteriu anumit. Vom da un singur exemplu în care, în același subcapitol, apar nume proprii scrise în ambele feluri:

p. 46: *Missi uero arpad ducis vsubu et veluc fluium thysice in portu lucy transnauigauerant. Et hinc egressi in castrum Byhor uenientes ducem Menumorout salutauerunt...*

Traducerea românească se face vinovată de ceea ce Paul Lazăr Tonciulescu le reproșează antecesorilor săi: „multiple erori”. Nu ne propunem să facem un inventar al acestora, ci ne mulțumim să semnalăm câteva dintre ele:

¹ Mihail Bésan, *Chronicon Anonymi Belae regis notarii, Gesta Hungarorum*, Lugoj, 1899.

² Gh. Popa-Lisseanu, *Anonymi Belae regis notarii, Gesta Hungarorum*, în „Fontes dacoromanorum”, vol. I, București, 1934.

p. 10: *CHRONICON Anonymi Bele Regis Notarii Gesta Hungarum...* apare în traducere: *ANONYMUS Notarul regelui Bela Faptele Ungurilor...* (Nu putem să nu remarcăm faptul că aici și în anexe apare *Gesta Hungarum*, în timp ce în titlu și cuprinsul Prefetei stă scris *Gesta Ungarum*).

p. 10: *arte litteralis scientie inbuto* înseamnă *iniția în meșteșugul (arta) scrisului și nu „învățat în știința artei literare”*;

p. 12: *sit laus et honor regi eterno et sancte marie matri eius* înseamnă *să fie laudă și cinstire împăratului celui veșnic...* și nu „să fie laudă și onoare eternă regelui”.

Nu puține sunt exemplele în care fraza românească este prost construită datorită, probabil, dorinței traducătorului de a fi cât mai aproape de originalul latin, precum și unei superficiale înțelegeri a originalului:

p. 10: *Dum olim in scolari studio simul essemus et in hystoria troiana, quam ego cum summo amore complexus ex libris darethis frigij ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audieram in unum volumen proprio stilo compilaueram, pari uoluntate legeremus, petisti a me...* „Pe când odinioară, când eram împreună la studiul școlar și în istoria troiană, pe care eu, îmbrățișând-o cu foarte mare dragoste din cărțile lui Dares Frigius și ale altor autori, așa cum o auzeam de la profesorii mei, compusesem într-un volum, în stilul meu, și o citeam cu egală voință, mi-ai cerut...”;

p. 25: *venientes autem dies plurimos per deserta loca, et fluuium etyl super tulbou sedentes ritu paganismo transnatauerunt, et nunquam uiam civitas uel habitaculi inueniunt* „dar venind mai multe zile prin locurile pustiite, și au trecut înot fluviul Etyl șezând pe burdufuri după obiceiul păgân și niciăieri n-au găsit calea unui oraș sau locuință”.

În sfârșit, nu ar fi fost lipsit de interes ca Paul Lazăr Tonciulescu să fi menționat în note acele pasaje din traduceri românești anterioare pe care el le considera a fi eronate. În felul acesta, ediția ar fi avut mai mult de câștigat.

La pagina 110 autorul adaugă o scurtă încheiere a cărei prezență ni se pare superflua, de vreme ce nu face decât să reia, aproape cu aceleași cuvinte, o serie de afirmații care apar în Prefață la pagina 7.

Observațiile de mai sus nu își propun să anuleze orice valoare a ediției lui Paul Lazăr Tonciulescu. Principalul ei merit rămâne acela de a permite cititorilor interesați de istorie contactul cu un text care conține informații de mare importanță pentru trecutul românilor. Ne exprimăm totuși regretul pentru faptul că acestei ediții nu i-a lipsit decât foarte puțin pentru a fi o contribuție cu adevărat științifică, utilă nu numai cititorului obișnuit, ci și specialiștilor, istorici și lingviști.

ANA-CRISTINA HALICHIAS

**Zilot Românul (Ștefan Fănuță), Opere complete,
ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și indici
de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Editura Minerva, 1996**

„În seria «Restitutio» sunt tipăriți, în ediții științifice, acei scriitori din literatura română, care, fără a fi valori fundamentale, merită a fi cunoscuți pentru aportul lor la dezvoltarea culturii noastre”, se menționează pe pagina a IV-a a copertei, precizare care însoțește toate edițiile scoase de Editura Minerva.

Într-adevăr, dacă am deschide principalele cărți de istorie literară românească la capitolul închinat începutului de veac XIX, vom avea surpriza să consemnăm câteva fraze sumare despre Zilot Românul și câteva aprecieri de circumstanță despre operă.

Ștefan Fănuță a avut „neșansa” să fie contemporan cu mult mai cunoscuți reprezentanți ai Școlii Ardelene, cu mult mai apreciați oameni de cultură din arcul extra-carpatic: Gheorghe Asachi, Văcăreștii, Goleștii, sau Ion Heliade Rădulescu, fapt pentru care istoria și critica literară nu s-au prea ostenit să se aplece asupra manuscriselor prăfoase

aflătoare prin depozitele Bibliotecii Academiei sau ale Arhivelor Statului.

Îngrijitorul ediției de față, conf. univ. dr. Marcel-Dumitru Ciucă nu s-a sfiit să scoată la lumină pagini îngălbenite, uitate sau chiar necunoscute din opera acestui „obscur cronicar sau ultim cronicar al Epocii fanariote”, redând circuitului istoric și literar o operă despre care de-abia acum se va putea vorbi.

Volumul se deschide cu un substanțial *Studiu introductiv* (p. V-LII), în care editorul mărturisește încă de la început: „Cartea de față conține dezlegarea unei enigme vechi de peste un veac: este vorba de identificarea cronicarului ascuns sub numele de împrumut Zilot Românul” (p. V).

Într-adevăr, istoria literaturii române este plină de pseudonime, dar dintre toate, cronicarul nostru parcă a știut și a reușit cu dibăcie să-și ascundă identitatea. Acest lucru este confirmat de studiile lui B. P. Hașdeu, Gr. Tocilescu, N. Iorga, Ov. Densușianu, Ion

Ionașcu, Valentin Al. Georgescu, N. A. Ursu și alții, care au încercat să deslușească dincolo de „epitetul grecesc zelos” adevăratul nume al cronicarului, propunând nume ca: Ștefan Mora, Ștefan Moru, Ștefan Fănuță, fără însă a aduce argumente convingătoare.

Luând ca punct de plecare păreri avansate de predecesorii săi, Marcel-Dumitru Ciucă răscolește toate hârtiile și „catastifele” care i-ar putea da un indiciu sigur de identitate. Dacă asupra „prenumelui” toți specialiștii au căzut de acord că este vorba de Ștefan, lucru mărturisit de însuși cronicarul într-un acrostih din „Cu slovele numelui meu pe margine” (p. 201 – în ediția de față), asupra numelui de familie păreri au fost divergente. Pentru dezlegarea acestei enigme, Marcel-Dumitru Ciucă construiește un adevărat arbore genealogic al familiei, neomițând nici un amănunt (începând cu părinții, frații, cumnații) și după asidue cercetări, identificându-l pe Fotache Priseceanu drept cumnat al lui Ștefan, s-a ajuns și la dezlegarea celuiualt nume, Fănuță, de data aceasta cu probe inatacabile.

Odată stabilit numele întreg exact și adevărat, editorul a trecut la stabilirea originii cronicarului (născut în București și nu în Oltenia), la activitatea și funcțiile deținute: logofăt al III-lea, pitar, serdar, medelnicer, fiind membru al Sfatului Orășenesc București, președinte al Tribunalului Poliției (Agiei) din București.

Trecând apoi la analiza operei, editorul menționează cele trei planuri principale de direcționare a activității: juridic, istoric și poetic.

Prin „prefacerea” *Manualului de legi* al lui Mihail Fotino, Ștefan Fănuță devine „una din figurile neluate până acum în seamă ale culturii juridice de la început de secol...”, după cum mărturisește Valentin Al. Georgescu (p. XLV).

Opera istorică, în proză sau în versuri, care tratează istoria Țării Românești între 1796–1823, constituie, după părerea editorului, „partea cea mai valoroasă a creației lui Ștefan Fănuță” (p. XLVI), fapt susținut și de concepția cronicarului asupra menirii istoriei și a istoricului: „Istoria trebuie să redea adevărul, iar munca celui care o scrie trebuie să fie pusă în slujba acestuia, oricât de neplăcut ar fi el. În lupta ce se dă în conștiința istoricului între datoria de a spune adevărul și aceea de a-i ocroti pe cei de un neam cu el, învinge prima, căci istoricul nu are frate, rudă sau vecin, singurul stăpân fiindu-i adevărul” (p. XLVI).

Opera sa istorică începe cu a doua domnie a lui Alexandru Ipsilanti și o continuă cu situația Țării sub Alexandru Moruzi, Mihai Suțu, Ioan Gheorghe Caragea.

Contemporan cu evenimetele din 1821, *Jalnica cântare a lui Zilot* este o cronică veridică a tot ce a văzut, a trăit sau a auzit de la

oameni demni de încredere referitoare la Revoluția lui Tudor Vladimirescu, iar Revoluției din 1848 îi închină stihurile *Leatul 1848*.

Fără a avea pregătirea contemporanilor săi ardeleni, Samuil Micu, Gheorghe Șincai sau Petru Maior, Ștefan Fănuță surprinde prin concepțiile sale foarte moderne despre originile poporului român, despre organizarea statală și despre aspirațiile de unitate și libertate națională.

În sfârșit, ultimul plan, cel poetic, este ilustrat de creații versificate, unele publicate pentru prima dată. Trebuie remarcată acuratețea versurilor, cu reminiscențe folclorice, dar și cu modele grecești, foarte la modă în epocă. Dacă mai menționăm numai în treacăt și o încercare foarte reușită de fabulă, *Dăslușire alcătuită de Zilot Românul* (p. 183–197), nu greșim afirmând că Ștefan Fănuță a pregătit terenul pentru reprezentanții de frunte ai literaturii române premoderne.

Capitolul de *Note* (p. LIII–XCV) la *Studiul introductiv* impresionează prin volumul de materiale cercetate, completând și corectând informațiile utilizate.

Partea cea mai întinsă din volum o reprezintă „restituită în integrum” a operei lui Ștefan Fănuță. După o *Notă asupra ediției* se trece la reproducerea întregii opere cunoscute (p. 1–278), începând cu *Istoria Țării Românești de la domnia lui Alexandru Ipsilanti până la sfârșitul domniei lui Ioan Vodă Caragea 1796–1818* și terminând cu *Leatul 1848*.

Model de ediție critică de publicare a documentelor istorice, volumul îngrijit de dr. Marcel-Dumitru Ciucă reproduce cu acuratețe notele cronicarului, completându-le apoi cu *Note. Variante. Comentarii* (p. 279–363), cu informații și observații care ele însele, la rândul lor, ar putea constitui pagini de sine stătătoare.

Glossarul (p. 365–379), *Bibliografia generală* (p. 381–394) și *Indicele de nume* (p. 395–428) completează în mod fericit o muncă asiduă, pentru care, în 1993, Marcel-Dumitru Ciucă a primit titlul de doctor în istorie.

Nu putem încheia rândurile noastre fără a nu mărturisii și un gând de recunoștință Editurii Minerva pentru editarea acestor texte atât de dificile.

Istoricul și-a aplecat cu evlavie fruntea peste paginile de arhivă, ostentind spre a le da la lumină. E rândul literaților să valorifice această muncă și să-l așeze pe „Zelos” la locul meritat al literelor românești de la început de veac XIX. Ar fi o reparație și un act de cultură.

DRAGOȘ ȘESAN

Anghel Popa, *Renașterea armatei pământene în Moldova, 1829–1859, Câmpulung Moldovenesc, 1995, 140 p.*

Lucrarea la care ne referim reprezintă o sinteză a cercetărilor pe care autorul le-a consacrat reînființării și evoluției armatei românești în perioada cuprinsă între tratatul de la Adrianopol din 1829 și Unirea Principatelor înființată trei decenii mai târziu, perioadă cunoscută în istoria noastră sub denumirea de regulamentară, după numele celor două legiuri cu caracter constituțional – Regulamentele organice – care au stat la baza organizării tuturor sectoarelor vieții social-economice și politice din Principatele române, Moldova și Țara Românească. Deși autorul și-a limitat analiza fenomenului militar numai la Moldova, observațiile și concluziile sale privind transformările pe care le-a cunoscut armata în această perioadă sunt valabile și pentru celălalt Principat, întrucât cele două țări române au avut nu numai același statut politico-juridic, dar și o evoluție similară.

Se cuvine subliniat faptul că autorul utilizează, atât în titlul lucrării cât și în cuprinsul ei, denumirea de *armată pământească* și nu *națională*, cum procedează alți cercetători*, întrucât, după cum observă, pe bună dreptate, o armată națională nu se putea organiza decât în cadrul unui stat național și pe raporturi sociale eliberate de feudalitate. Or, în perioada menționată, nici una din aceste condiții nu era întrunită. De aceea, denumirea de *pământenească* atribuită instituției militare înființate în 1830 în Moldova și Țara Românească o considerăm și noi mai conformă realității istorice.

Structurată în două capitole, lucrarea prezintă mai întâi împrejurările în care, în timpul ocupației ruse dintre anii 1828–1834, s-au pus bazele celor două miliții pământene, concepute de puterea protectoare doar ca organisme cu caracter polițienesc, având rolul de a asigura paza hotarelor și ordinea pe plan intern. De aici și efectul redus fixat armatei, formată în Moldova dintr-un singur regiment alcătuit dintr-un batalion de infanterie și un escadron de cavalerie, totalizând 1040 de oameni. Dincolo însă de intențiile Curții de la Petersburg, prin măsurile adoptate în perioada următoare de autoritățile românești s-a urmărit – după cum relevă autorul – să se dea noii instituții create rolul unei adevărate armate, în conformitate cu idealurile și aspirațiile noastre naționale. Acest fapt a impus conducerea militară a Moldovei, inclusiv domnitorului Mihail Sturdza, să eludeze conștient prevederile regulamentare care condamnavă miliția pământenească la stagnare și imobilism, asigurând acesteia nu numai sporirea efectivelor sau

înființarea de noi arme și servicii, ca artileria, flotila, serviciul sanitar etc., ci și însăși rațiunea ei de a fi, aceea de factor de apărare a țării, prin exonerarea ei totală de obligația de a asigura ordinea interioară a țării. Progresele realizate în modernizarea armatei în perioada de până la 1849 au continuat, în pofida unor noi ocupații militare, și în timpul domniei lui Grigore Al. Ghica, urmărindu-se să se dea ostirii o structură organizatorică cât mai completă, apropiată de aceea a oricărei armate moderne din epocă, precum și o pregătire corespunzătoare, atât în cadrul taberelor de instrucție și manevrelor, cât și prin organizarea primelor forme de învățământ militar propriu-zis. Toate aceste preferențe, prezentate în liniile lor esențiale în cel de-al doilea capitol, au creat condițiile pentru ca o dată cu actul Unirii din 1859 și măsurile de unificare întreprinse de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, cele două miliții pământene să devină cu adevărat o armată națională.

Autorul nu trece cu vederea nici momentul, oarecum delicat, legat de rolul armatei moldovene în Revoluția de la 1848. Este cunoscut faptul că revoluționarii pașoptiști au acordat o atenție deosebită instituției militare, urmărind atragerea ei de partea revoluției. Spiritul revoluționar își făcuse simțită prezența și în cadrul armatei, prin participarea activă a unor ofițeri la toate comploturile și mișcările revoluționare premergătoare anului 1848. Dar dacă în Țara Românească armata a fost unul din factorii care au asigurat succesul revoluției, în Moldova lucrurile au evoluat diferit. Aici, datorită unor condiții interne și externe diferite, armata nu numai că nu s-a implicat în evenimentele revoluționare, dar unele elemente ale ei s-au făcut chiar instrumentele represiei, contribuind la arestarea frunțașilor revoluționari, la 29 martie 1848. Firește, aceasta nu constituie un blam la adresa întregii armate moldovene, însă faptul că ofițerii și soldații au participat la arestarea revoluționarilor nu trebuie escamotat.

Utilizând o bogată informație, edită și inedită, scrisă cu talent și competență, fără digresiuni inutile, lucrarea de față oferă o imagine veridică a evoluției armatei moldovene în perioada de modernizare și reînnoire națională de la mijlocul veacului trecut.

VALERIU STAN

* Vezi, de exemplu, Apostol Stan, *Renașterea armatei naționale*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1979.

„Revista Arhivelor“, seria a III-a, vol. I, 1995, nr. 1-2, 159 p.

„Revista Arhivelor“, editată de Asociația arhiviștilor „David Prodan“ din Cluj-Napoca, continuă publicația cu același nume, care a fost editată de Arhivele Naționale din București, apărută în perioada 1924-1947 și seria nouă, în perioada 1958-1994. Actuala revistă apare semestrial, cele două numere formând un volum.

Din colegiul de redacție fac parte: Ioan Dordea (Cluj-Napoca); Liviu Boar (Tg. Mureș); prof. dr. Nicolae Edroiu (Cluj-Napoca); Andrei Kiss (Cluj-Napoca); Corneliu Mihail Lungu (București); Laurențiu Mera (Cluj-Napoca); Florica Adriana Muntean (Cluj-Napoca); Ionel Penea (Zalău); Mircea Timbus (Arad).

Redactorul-șef al revistei este directorul Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale, dl Ioan Drăgan.

Revista este prezentată de redacție printr-un scurt articol intitulat *La început de drum* (p. 3-4), în care se menționează că ea este și prima publicație de acest fel apărută în „provincie“.

Deși este produsul inițiativei libere a unui grup de arhiviști și editată cu mijloacele modeste ale unei asociații profesionale independente, revista conferă personalitate celei mai vechi comunități de arhiviști din Transilvania, cea din Cluj, la care s-au alăturat colegii din Arad, Tg. Mureș, Zalău.

Se menționează că actuala „Revistă a Arhivelor“ promovează profesionalismul, modernizarea, pluralitatea, dezbaterea de idei, dialogul cu societatea, deschiderea către arhivistica internațională, în consens cu misiunea socială specifică acestui sector de activitate.

„Revista Arhivelor“ cuprinde rubrica „Studii“, în care prof. dr. Nicolae Edroiu publică puncte de vedere privind *Arhivistica și științele auxiliare ale istoriei* (p. 5-9); Corneliu Mihail Lungu, Director general al Arhivelor Naționale, își expune opinia asupra *Arhivelor Naționale - expresie a unității teritoriale* (p. 10-14); Gernot Nussbächer prezintă *Arhiva Magistratului orașului Brașov între 1851-1861* (p. 15-23); Livia Someșfălean, *Tabla Continuuă* (p. 24-27); Constantin Burac, *Primele mențiuni documentare ale ținuturilor Țării Moldovei* (p. 28-38); Florica Adriana Muntean, Lucia Augusta Șerdan, *Tendințele cercetării arhivelor clujene, 1990-1995* (p. 39-46); Sorina și Ioan Bolovan, *Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania - izvoare de demografie istorică* (p. 47-51); Laurențiu Mera, *Dimitre Onciul și Direcțiunea Arhivelor din Transilvania* (p. 52-55); Alexandru Duță, *Legislația interbelică privind învățământul și probleme de fondare a arhivelor școlare*

(p. 56-60); Elena Rodica Colta, *Valori bibliofile din colecția Filialei Arhivelor Statului Arad* (p. 61-69).

În cadrul rubricii „Arhive, fonduri și colecții“, Antonina Berzoi prezintă *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (p. 70-72), iar Melania Petrișor, *Fondul Consiliului Național Săsesc* (p. 73-75).

La rubrica „În sprijinul deținătorilor de arhivă“, Vasile Căpâlnăan scrie despre câteva *Conșiderații privind selecționarea arhivelor la creator* (p. 76-79).

La rubrica „Cercetări în arhivele străine“, Mircea Timbus și Ioan Dordea fac cunoscute noile depistări de documente în arhivele vieneze (p. 80-85).

Vasile Lechințan și Livia Someșfălean, la rubrica „Documente“, publică *Oficialii comitenși români din Maramureș și Transilvania în relații cu Bistrița în sec. XVII* (p. 86-102).

În cadrul rubricii „Opinii“, Alexandru Tămăș și exprimă punctul de vedere privind *Acte și documente arhivistice - delimitări* (p. 103-105).

În ceea ce privește „Viața arhivelor“, Ioan Drăgan prezintă *Jubileul Arhivelor clujene: 75 de ani de la înființare* (p. 106-113); Ioan Scripcariu, *Arhivele Bucovinei la 70 de ani* (p. 114-116) și Laurențiu Mera, *Asociația Arhiviștilor „David Prodan“* (p. 117-119).

P. în intermediul lui Ioan Dordea, care prezintă *Secția arhive de parlament și de partide politice din cadrul Consiliului Internațional al Arhivelor* (p. 120-123) și Ioan Drăgan, *Seminarul de la Lyon, 7-10 noiembrie 1994* (p. 124) suntem puși la curent cu activitatea arhivistică internațională.

„Revista Arhivelor“ și-a propus să prezinte și portrete de arhiviști, ceea ce l-a determinat pe Liviu Boar să-l prezinte pe Ioan Ranca (p. 127-128), acesta aflându-se în fruntea arhivelor din Târgu-Mureș în perioada 1962-1990. Călin Felezeu face portretul lui Aurel Decei (1905-1976), specialist de renume europeană, format în ambianța școlii istorice clujene, care, după studii strălucite în străinătate, și-a adus valoroase contribuții în valorificarea izvoarelor orientale.

În cadrul rubricii „Note și recenzii“ este prezentată „Arhiva românească“, tom. I, fasc. 1/1995, și „Buletinul de informare și documentare arhivistică“ (1992-1995), editate de Arhivele Naționale.

De asemenea, aflăm conținutul „Anuarului Institutului de Istorie Cluj-Napoca“, tom XXXII, 1993; „Transylvanian Review“, vol. IV, nr. 1-4/1995; „Acta Musei Napocensis“, 26-30, 1989-1993, II, Istorie; „Erdelyi Múzeum“

(Muzeul Ardelean) nr. 1–4/1991–1993; „Anuarul Arhivelor Județene din Hajdu-Bihar, Ungaria”, vol. I–V, Debrețin, 1974–1978 („A Hajdu-Bihar megyei levéltár evkönyve”); „Buletinul Asociației arhiviștilor maghiari” („Pallium – A Magyar levéltáros egyesület tájékoztatója”); *Diplomația europeană și mișcarea memorandistă, 1892–1896*, Arhivele Statului din România, București, 1995; *România, marele sacrificat al celui de-al doilea*

război mondial. Documente, vol. I, București, 1994.

În cadrul „Buletinului bibliografic” este prezentată *Lista donațiilor pentru Arhivele Statului Cluj și Asociația Arhiviștilor „David Prodan” Cluj-Napoca, 1994–1995* (p. 149–153). În continuare, revista cuprinde lista colaboratorilor, lista abrevierilor și sumarul, în limbile engleză, franceză și germană.

LIDIA BRÂNCEANU

**„Satu Mare – Studii și comunicări”,
vol. XI–XII (1994–1995), Muzeul Județean Satu Mare, 567 p. + XX pl.**

Ultimul volum apărut al periodicului editat de Muzeul Județean Satu Mare, ce se remarcă printre publicațiile de ținută scoase de muzeele județene, reunește studiile unor cercetători care, prin preocupări, sunt legați de istoria acestui ținut românesc. Volumul este structurat pe cele șase capitole deja cunoscute: arheologie, istorie, cultură și civilizație, etnografie, muzeologie, restaurare-conservare.

Studiile reunite la rubrica „Arheologie” cuprind date interesante relevante în urma săpăturilor arheologice efectuate în ultimii ani în așezarea neolitică aparținând culturii Starčevo-Criș de la Tășnad, județul Satu Mare (Neța Iercoșan), în punctele ce formează grupul cultural Sanislău datând din Epoca bronzului timpuriu (I. Némethi, P. Roman), în localitățile Dedovo III și Velicaia Begani din Zăcarpatia, Ucraina (Iolan Cercun), sau oferă informații privind demersurile unor reputați istorici români în vederea publicării unei monografii „Dacia romană” la Bruxelles, grație celor 16 scrisori, note, cuprinse în dosarul intitulat „Latomus – istoria Daciei” (Sever Dumitrașcu).

La rubrica următoare, cea de „Istorie”, la care arhiviștii sătmăreni au o contribuție consistentă, materialele pun în valoare informații bogate, interesante și din domenii diverse cuprinse, în principal, în fonduri arhivistice aflate la Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale. Astfel, pentru ilustrarea unor aspecte privind relațiile agrare în zona Carei în secolul al XVIII-lea, este folosită Conscriptia fiscală din anul 1724 pentru comitatul Satu Mare, în care sunt cuprinse obligațiile țăranilor față de stat, iar pentru a doua jumătate a acestui veac s-a recurs cu precădere la documentele de arhivă referitoare la Conscriptia și reglementarea urbană din anii 1772–1774 (Maria Floruț, Sorin Floruț).

Într-un alt studiu sunt prezentate preocupările miniere pentru aur și argint din zona localităților Turț, Cămărzana, Vama și Rața, cât și activitățile de la Moiești și Certeze

pentru exploatarea și prelucrarea fierului în perioada 1760–1918 (Adalbert Balogh). În cercetarea și exploatarea minereurilor neferoase, pentru zona Oașului se disting două perioade: una până în preajma Revoluției de la 1848, caracterizată prin persistența unor relații feudale și în minerit, când concesiunile de cercetare și perimetrele de exploatare erau acordate asociațiilor miniere, în componența cărora, pe lângă persoane particulare puteau avea acțiuni (cuxe) și comunitățile (orașe și târguri), și o a doua perioadă, anii de după 1848, care și pentru mineritul din zona Oașului a însemnat înrădăcinarea relațiilor capitaliste.

De asemenea, este semnalat un decret imperial, în limba română, din 16 noiembrie 1763, necunoscut până acum, și care se înscrie în șirul actelor scrise în limba română datând din secolul al XVIII-lea tipărite de Curtea de la Viena (Viorel Ciubotă). Prin acest decret se încerca stăvilirea unui fenomen care luase proporții neobișnuite în anii 1761–1764, anume fuga iobagilor din Transilvania în Moldova și Țara Românească, fapt ce îngrijorează Curtea de la Viena.

Într-un alt studiu, pe baza datelor oferite de documente aflate în depozitele Direcției Județene Satu Mare a Arhivelor Naționale, este urmărită evoluția domeniului orașului Satu Mare din secolul al XVII-lea și până la mijlocul veacului al XIX-lea (Bujor Dulgău). Constituit în anul 1636 din localitățile limitrofe Rușeni și Tătărești, domeniul orașului Satu Mare intră mai târziu în posesia unei păduri la hotarul localității Mădăraș și a unor terenuri situate în alte două localități: Hodoș și Sătmărelul Mic. După unificarea a două orașe, Sătmăr și Mintiu, realizată în anul 1712, Satu Mare obține rangul de oraș liber regal în 1715. În prima jumătate a veacului al XIX-lea, domeniul orașului Satu Mare atinge extensiunea maximă, de la hotarul localității Micula Mare, până la Sărătura de Amați și la Sătmărel.

Autorii Viorel Ciubotă și Bujor Dulgău semnalează un document inedit despre

Răscoala lui Horea. Este vorba de o scrisoare datată 8 decembrie 1784, trimisă din Alba Iulia de un anume căpitan Tsukásy, aflată în fondurile documentare ale Muzeului Județean Satu Mare, înfățișând fapte și evenimente petrecute în timpul răscoalei.

Un alt studiu, elaborat tot pe baza informațiilor oferite de documentul de arhivă, supune atenției dezvoltarea industrială a municipiului Satu Mare în perioada de după încheierea dualismului austro-ungar și până la începutul secolului XX (Liviu Gheorghe Erdei), cu relevarea unor caracteristici: dinamizarea vieții economice a orașului Satu Mare, înviorarea ramurilor industriale cu caracter local, creșterea numărului instituțiilor de credit, apariția în oraș a unor întreprinderi cu caracter industrial, înviorarea activității comerciale.

Fondul Prefectura județului Satu Mare, seria Armistițiul, aflat la Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale, stă la baza studiului realizat de domnul Lucian Cucuiet și intitulat *Județul Satu Mare și Convenția de Armistițiu între Guvernul României și Guvernele U.R.S.S., Regatul Unit al Marii Britanii și S.U.A., semnată la 12 septembrie 1944, la Moscova*. Sunt surprinse aspecte ce relevă modul de aplicare a prevederilor Convenției de Armistițiu în județul Satu Mare, unde, ca organe de direcție, informare și control, care și-au exercitat atribuțiile privind îndeplinirea articolelor prevăzute în Convenția de Armistițiu erau: prefectul, Biroul de aplicare a Convenției de Armistițiu, Oficiul județean al bunurilor inamice, Comisia de coordonare județeană, Oficiul economic județean, delegatul județean al Comisariatului General al executării Armistițiului. Ca organe de execuție sunt consemnate: Comisia județeană de colectare, Centrele de exploatare militare, Biroul colectări și statistică. Autorul studiului recurge la variate genuri de acte: ordine, rapoarte, instrucțiuni, dări de seamă, procese-verbale, tabele, telegrame, care cuprind date inedite privind repartizările și colectările de alimente necesare pentru întreținerea armatei sovietice, bunuri trimise în Uniunea Sovietică, măsuri de aplicare a Convenției de Armistițiu, bunuri ridicate fără forme și fără plată de către trupele sovietice din localitățile județului Satu Mare, cheltuieli efectuate pentru executarea Armistițiului etc.

La rubrica următoare, intitulată „Cultură și civilizație”, studiile abordează teme variate și deosebit de interesante. Astfel, este prezentat un monument de arhitectură în stil romanic și anume biserica reformată din comuna Acăș, județul Satu Mare (Kiss Imola), acest monument istoric fiind una dintre cele mai reușite expresii ale școlii de arhitectură romanică a ordinului benedictin în

Transilvania. Un alt studiu oferă date asupra unui manuscris din anul 1584, aflat în colecția de manuscrise a Bibliotecii Județene Satu Mare, un Liturghier comandat la Mănăstirea Putna de către Grigorie, ploscar, și dăruit bisericii din Sălișteia Maramureșului (Elena Bărnuțiu și Marta Cordea). Următorul studiu se referă la trei manuscrise cu caracter religios care au circulat în județul Satu Mare: un Zbornic din secolul al XVI-lea, realizat în Transilvania, scris în limba slavă, un Apostol din anul 1692, în limba română, operă a copistului Vasile Moldoveanu, și un Octoih din 1762, provenit din nord-estul țării (Elena Bărnuțiu).

Interesant studiul privind ciclul de desene inspirate din Țara Oașului datorate unui fiu al acestor ținuturi, graficianul Paul Erdős (Judith Erdős) și salutară inițiativa publicării, chiar dacă parțiale, a bibliografiei publicațiilor periodice românești sătmărene (Nae Antonescu), proiect ce se cere continuat.

O tematică bogată este abordată și în cadrul rubricii de „Etnografie”: sărbătorile de iarnă în obiceiurile tradiționale românești: Sfântul Trifon (Constantin Bărbulescu); tradiții folclorice în zona medie a Văii Crasnei (Mircea Gozaru), caracteristicile folclorului din Țara Oașului (Gheorghe Haiduc); reprezentări antropomorfe și avimorfe pe ștergarele decorative din colecția Muzeului Județean Satu Mare (Daniela Oltean) etc.

Doar trei articole tratează teme de muzeologie. Astfel, este prezentată colecția de textile aflată în patrimoniul Muzeului Județean Satu Mare (Daniela Oltean), sunt împărțite idei ce decurg din activitatea expozițională a secției de artă a muzeului sătmăren (Judith Erdős) și tot colecțiile Muzeului Județean Satu Mare oferă prilejul unor considerații privind arta portretului (Doina Miclăuș).

Salutar faptul că „spinoasa” problemă referitoare la restaurarea și conservarea bogatului patrimoniu muzeal al județului Satu Mare a fost abordat într-un număr mare de studii, dovadă a preocupărilor în acest domeniu. În migăloasa muncă de restaurare a unor piese de patrimoniu, pe lângă faptul că se salvează neprețuite mărturii ale trecutului, specialistul are surpriza să descopere detalii necunoscute, unele spectaculoase chiar, care aduc un plus de informații pentru cercetarea științifică (Ligia Drăghici).

Alte studii cuprinsc la rubrica „Restaurare-conservare” abordează teme ca: metode moderne de restaurare și conservare (Mihai Măcărescu); prezentarea metodelor folosite în restaurarea unui act de judecată din anul 1576 (Lidia Popescu); restaurarea și reconstituirea unei podoabe din bronz, din secolele VIII-IX (Eva Puskás); prezentarea modalității de restaurare a unei „Cununi de mireasă” din Țara

Oașului aflată în colecția Muzeului Județean Satu Mare (Eleonora Roșu) etc.

Studiile sunt însoțite de rezumate în limbi de circulație internațională și sunt susținute de planșe cu ilustrații.

Prin bogăția informațiilor și varietatea problematicii abordate, prin ținuta grafică,

noua apariție editorială a muzeului sătmărean se recomandă de la sine, noi dorind cât mai multor muzee județene să aibă o astfel de carte de vizită.

MARIA IGNAT

„Erasmus“, nr. 6, București, 1996, 64 p.

Continuând să apară în cadența firească, publicația demonstrează, prin cel de-al șaselea volum, dorința redactorilor de a valorifica munca de cercetare a studenților, dar și a unor cadre didactice. Deschiderea spre exterior, spre colaborarea cu reprezentanții altor istoriografii, este menținută prin publicarea articolului *The finish foreign policy and the soviet proposals from 1938 and the first months of 1939* al cercetătorului Jaroslaw Suchoples de la Universitatea din Gdansk.

Secțiunea dedicată studiilor cuprinde patru materiale din care se remarcă cel intitulat *Începuturile școlii românești în Macedonia, Epir și Thesalia (1864–1877)*, valoros prin informațiile inedite referitoare la eforturile autorităților române de a opri, prin intermediul școlilor, deznaționalizarea aromânilor. Alin Ciupala, redactorul care-și aduce aportul cel mai consistent la apariția revistei, constată că ierarhii bisericii ortodoxe duceau o politică „sistematică și înfricoșătoare de persecutare” împotriva școlilor românești, sub acuzația falsă că manualele sunt catolice.

Dr. Gheorghe Zbucnea publică un Jurnal inedit al regelui Carol I, scris în ultimele luni de viață și păstrat în transcrierea lui Constantin Diamandy, viitor ministru al României la Petersburg. Paginile reflectă zbuciumul bătrânului rege între chemarea sângelui și aspirațiile naționale ale poporului român.

Ultimele pagini sunt dedicate notelor de lectură și prezentării vieții științifice, studenții ascultând prelegerile politologului Vladimir Tismăneanu și ale distinsului medievist Bronislaw Geremek, ambele având ca temă comunismul și efectele lui asupra societăților din răsăritul Europei. Pe scurt este prezentată și Sesiunea de comunicări științifice a studenților istorici, ce s-a desfășurat în perioada 1–4 mai 1996 la Cluj-Napoca.

Volumul se constituie într-un util instrument de lucru și este în măsură să oglindească preocupările studenților istorici din București.

IONEL-CLAUDIU DUMITRESCU

Informăm cititorii că pot procura orice număr al „Revistei Arhivelor“ de la sediul Arhivelor Naționale ale României, Bd. Regina Elisabeta, nr. 29, sector 5, București, telefon: 615 24 46, precum și de la direcțiile județene ale Arhivelor Naționale.

„Revista Arhivelor“ publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sunt rugați să trimită materiale în două exemplare, dactilografiate la două rânduri, cu notele infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare pot fi însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

1. *Handwritten text in Church Slavonic script, likely a liturgical or administrative document. The text is written in a cursive style with many abbreviations and ligatures. It appears to be a list or a series of entries, possibly related to church property or liturgical practices. The script is dense and difficult to decipher without specialized knowledge of Church Slavonic.*

În curs de apariție la Arhivele Naționale ale României:

- INDEPENDENȚA ROMÂNIEI ÎN CONȘTIINȚA EUROPEANĂ
- STENOGRAMELE ȘEDINȚELOR CONSILIULUI DE MINISTRI,
vol. I (septembrie-decembrie 1940)
- „REVISTA ARHIVELOR“, nr. 2/1997

ISSN 1453-1755